

EÖTVÖS KÁROLY
MEGAKAD A VÁRMEGYE

ELBESZÉLÉSEK

VÁLOGATTA LUKÁCSY SÁNDOR

TARTALOM

HIMFY SZERELME

Miként kezdődik Himfy szerelme?

Szegedy Róza szeret

Az elválás

AZ ELSŐ MAGYAR NEMZETI SZÍNHÁZ

A TAKARÉKPÉNZTÁR

A VILÁG LEGSZEBB VIDÉKE

RÉPA ROZI TÖRTÉNETE

A FARAGÓ BÉRES

A BAKONYI SZŰR

BORONYA HALÁLA

A BALATON

A VIHAR A JÉGEN

A KÖD A JÉGEN

A DICSŐSÉGES CSATÁK NAPJAIBÓL

SZÁZHETVENÖT HUSZÁR

MEGAKAD A VÁRMEGYE

A TIHANYI BARÁTOK

A CSATKAI SZENT

AZ A SZÜRKE

HÁZASSÁGI VISZONTAGSÁGOK

A REMETEBARLANG LAKÓJA

HIMFY SZERELME

Miként kezdődik Himfy szerelme?

Huszonhárom éves volt Kisfaludy, mikor 1795-ben szívének nem egyetlen, de örök szerelmét, Szegedy Rózát a badacsonyi szüreten megismerte. Hét vagy nyolc napot töltöttek együtt a szüreten, s ez idő alatt a közeli Szigligetbe is átrándultak. Itt lobbant lángra szerelme, mely aztán nem is aludt el soha, még házasságuk alatt se.

Ez a szüret nem Kisfaludy szőlőjében folyt le. Akkor még nem volt neki itt szőlője. Később már házassága alatt 1800 után szerezte ezt a szőlőt.

Ott fekszik a hegy keleti oldalán egy satóút szélén, mely a bazalttornyok alatt a hegynek legmagasabb körútja.

Kisdud hajlék, kis szobákkal, kis ablakkal. De a kelő nap már betekint, s jó délutánig el se fordul tőle. A sajtóház ajtaja az udvarról a ház közepén nyílik, s a sajtóházból jobbra a lakó osztály, mely egykor egy kis dolgozószobából s egy hálószobából állott. A hálószoba volt egyúttal az ebédlő is.

Mikor ott jártunk, már akkor harmincegy esztendő óta nem élt a költő. Már akkor Eszterházy hercege volt a szőlő. Valami lelkes tisztje figyelmeztette rá a herceget, nehogy a hajléka idegen kézre szálljon.

Nagy gond nem látszott a szőlő kezelésében. Akkor már rég bérlők kezelték a herceg csobánci uradalmát, melyhez Badacsony nagyrésze s a költő szőlője is tartozott. Miért költöttek volna a bérlők a szőlőre? Még csak márványtábla se volt a falba erősítve, melyre rávésve lett volna: »Itt élt nyaranta a költő, itt volt nagy az ő alkotásaiban, itt volt boldog az ő szerelmében!«

Igaz lett-e, költő, beteljesült-e a te jövőmondásod?

»Halálom után, midőn már porhadni fogok, ez oly hely leend Magyarországon, melyet megnézni el nem mulasztandja az utas; hová az utóbbi fiatal nemzedék, mint már most is a regéimben megéneklett váromladékokhoz, zárandokolni fog, hogy lássa azon helyet, hol egy tántoríthatlan hazafinak szívvéréből azon szózatok hangzanak ki, melyek a magyart hazaszeretetre gerjedni, nemzetiséget és ezzel nemzeti életet visszavívni, szóval a magyart önmagának visszaadni segítettek.«

Ezt írta a költő 1844. évi február 25-én Batthyányi Fülöp hercegnek. Somlyai szőlőjéről írta, de jobban illik badacsonyi szőlőjére. Arra kérte a herceget: vegye meg ezt a szőlőt, hogy a költő halála után méltatlan kézbe ne jusson.

A herceg nem vette meg. Önmagától nem volt annyi esze, tanácsadója pedig idegen volt és ostoba. Ha Széchenyi István grófot figyelmezteti rá: az bizonyára megvette volna.

De badacsonyi szőlője most is úgy áll, ahogy halálakor, 1844. október 28-án éppen kedves szürete után elhagyta. Huszonöt év előtt, mikor mi megnéztük, legalább úgy állott.

Még megvolt az a fiatal gesztenyefa, melyet a költő maga ültetett. Kövér, fényes, aranyba játszó nyalkazöld levelei mosolyogtak ránk a napsugárban. Mint kisdud fát hagyta ránk a költő, gyümölcsét ő még nem ízlelheté.

De Rózájának, szíve királynéjának, költészete istennőjének virágos kis kertje már nyomtalanul eltűnt.

Tuli megmutatta, hol volt az a virágos kis kert. Most zöltséget természet benne a vincellér. Ahol a szerelmes szép nő szemei sugaránál viola és szegfű nyílott: ott most burgonya és sárgarépa terem. Így kell annak lenni.

A ház kis ablakai előtt sokáig álltunk, s a messze vidékre széjjelnéztünk. Balra az ábrahádi és kővágóörsi hegyek s a nagy messzeségben Tihany ormai. Előttünk és alattunk a nyugvó Balaton fensége. Szemközt a boglári domb és Somogynak roppant határai.

Azt néztük, azt láttuk, azt éreztük, amit a költő.

Ah, ha azt, amit éreztünk, meg tudtuk volna örökíteni, úgy, amint a költő!

A költőt azonban az istennek és az emberszívnek legnagyobb ereje, a szerelem segítette. Hiszen Kisfaludy Sándor Badacsonyban szerette meg Szegedy Rózát.

Egy költőnk szerelméről se írtak annyi könyvet, mint Kisfaludy Sándoréről. De szerelmének történetét se írta meg egy költőnk se annyira, mint Kisfaludy Sándor. Se Petőfi, se Csokonai. Pedig ennek boldogtalan, amannak boldog szerelméről oly gyakran zengett a lant. Vörösmarty szerelméhez alig mertek írónk hozzányúlni; Arany Jánosról, Tompa Mihályról szólni ledérségnek látszott volna. Kisebb költőink lóti-futi szerelme éppen nem ébreszté föl a nemzet kíváncsiságát. De hol lehet megismerni Kölcsey és Kemény Zsigmond, Jósika és Eötvös József szívének ifjúkori paradicsomkertjét? Hejh, de kezdetén vagyunk mi még csak annak a műnek, mely irodalmunk és íróink élettörténetét igazán állítaná elénk!

De akármennyit írtak Kisfaludy szerelméről, s akármennyit írt ő maga is: még sincs teljesen megírva az se. S bizony nagy mulasztást követtem volna el, ha mikor Badacsonyban voltunk, emiatt Gyulai Pál úrral nem évődtem, nem kötekedtem volna egy sort. Mit tudott ő akkor Himfy szerelméről?

Kisfaludy az ő Rózájával nem Badacsonyban találkozott először. Első találkozását leírja ő maga elég részletesen.

Ez Sümegen történt.

Kisfaludy Sándor, mikor apja őt Pozsonyból hazahívta, meglátogatta öreganyját Sümegen. Itt egykor egyik kedves barátjával, Oszterhuberral a vármegyebeli leányokról beszélgetett, s beszélgetés közben szóba jött Szegedy Róza is. Oszterhuber kérdezte:

- Nem ismered?

- Nem.

- Pedig atyafiak vagytok.

- Nem tehetek róla.

- Nem is baj, ha nem ismered. Igen szép és igen okos lány, de igen nagy úrnő. Szegény legény ne forgolódjék körülötte, mert nagyra van nevelve.

- Ha igen okos lány, akkor lehetetlen, hogy minden nagyságos úrfi szerencséivel és minden szegény fiú hiába forgolódjék körülötte. Hiszen vannak nagyságos tökfilkók és igen derék szegény fiúk.

Már ez az észrevétel is bizonyosság arra, hogy a nagyratörő ifjút, kinek lelkében viharként zajlott a nemes önértzet és magasra vágyás, Oszterhuber intő szava nem ijesztette el, hanem inkább dacról és vállalkozásra hívta fel.

Azért is szeme közé akart nézni Szegedy Rózának.

Hallotta, hogy Róza hol atyjával, hol Feri bátyjával, hol valami nagynénivel szeretett országos vásárok alkalmával a közeli városokba berándulni s ott a vásári élénk jelenetekben gyönyörködni. Hallotta, hogy a legközelebbi keszthelyi vásárra is berándul.

Nosza utána!

Sietett Kisfaludy Keszthelyre, de mire száz kérdezősködés után megtudta, hogy Róza rokonánál, a hahóti apátnál vagy unokatestvérjénél, a keszthelyi grófnál van szállva, s mire oda bekopogtatott: akkorra már csak azt a hírt hallotta, hogy Róza ezelőtt fél órával hazaindult.

Sebaj. Egy kis mérgeződés, egy egészséges káromkodás - s aztán megint csak utána.

Átment gyömörei birtokjukra. Oda nem éppen messze van Eötvös pusztája, Szegedyék birtoka s kastélya. Fogta puskáját, szólította kutyáját, s ment vadászni. Mint eltévedt vadász akart Eötvösbe estennen bekopogtatni s a helyes útbaigazítást kérni.

El is tévedt, el is esteledett szerencsésen, csak hogy úgy eltévedt, hogy Eötvös helyett Tüjére botlott be, s ott kellett az éjszakát töltenie a barátoknál. A teremtés remeke helyett: Róza helyett nagyhasú öreg barát.

Bizony ez nagy tévedés.

Új vállalaton törte fejét. Nem is csinált titkot belőle, hogy ő Szegedy Rózának szeme közé akar nézni. Tudta ezt öreganyja is, tudta ezt egy közeli rokona, Forintosné is, aki ott lakott közelben Mihályfán, s egy vasárnap reggel bejött gyónni Sümegre a barátokhoz. Korán meg is gyónt, s gyónás után bejött Sándorfiékhoz, Kisfaludy öreganyjához látogatóba. Kisfaludy az átmulatott éjszaka után későn kelt, s éppen tollászkodott, még nem volt felöltözve, mikor betoppant Forintosné.

- No Sándor, csak öltözz szaporán, Szegedy Róza a templomban van a barátoknál, most gyónik, most megláthatnád, ha el nem késel.

Nesze neked, költő. Szép sötétkék magyar ruhája volt az ifjúnak, sietett magára hányni, fejére nyomta kócsagtollas süvegét, s nyargalt a barátokhoz.

Elkésett.

Szemközt jött ár a hintó, amelyben Róza ült s hajtott hazafelé. Az ifjú szemei előtt káprázattá vált a világ, amikor azt az arcot megpillantotta. Odaállt a robogó hintó mellé, fölneézni nem mert, de mélyen meghajtotta magát a lányka előtt. Törődött is azzal a lányka! Törődik is azzal a madár, mikor magasban száll, hogy egy virágos fa utána sóhajt: ide szállj az én ágamra, az én karomba!

Mit csinált akkor az ifjú?

Tovább nem futkozott a lány után, hanem írt hozzá egy verset. Nagyon rossz vers lehetett, nincs is meg a versek gyűjteményében. Tartalma az volt, hogy Jupiter, Apolló, Merkur s valamennyi olimpusi isten otthagya az eget, s elment ki erre, ki amarra; az ördög maradjon az égben, ha Szegedy Róza onnan a földre szállott, s itt akar mulatni.

Ezt a verset később Skublics Imre barátja által Róza kezébe juttatta. A leány el is olvasta, s azt mondta rá:

- Bolond vers biz ez, nem is eredeti; amit egy bolond felkap, száz hordja utána!

Hány éves volt ekkor Róza?

Kisfaludy nem volt egészen húszéves.

Szegedy Ignác 1773-ban nősült. Róza nem első gyereke volt, tehát 1774 előtt nem születhetett. A jelenet ott a hintóban 1792-ben tavasszal történt. Róza akkor legföljebb tizenhat-tizenhét éves lehetett. Tehát mikor a költővel 1800-ban megesküdt, már legalább huszonnégy évesnek kellett lennie.

Az első találkozás tehát se versben, se prózában nem volt nagyon biztató.

Következett a második. De még ez se Badacsonyban történt.

Róza édesanyja Rosty Katalin volt. Abból a Rosty-nemzetségből, melyből később báró Eötvös József és Trefort Ágoston neje származott, ősrégi család, ama 108 nemzetség egyike, mely Árpád vezérlete alatt az országot elfoglalta. Jeruzsalemi András király óta folyton beszélnek róla az írárok.

Róza anyjának testvére, Rosty Pál, ha jól tudom, ez idő tájt Hosszúfaluban lakott. Neje, Nedeczky Nina Rózának nemcsak többszörös rokona, hanem jó barátnéja is volt. Róza igen gyakran megfordult Hosszúfaluban.

De Kisfaludy is. Hiszen a szarvaskendi Sibrik, a Niczky, Nedeczky, Szegedy s több nemzetségek révén ő is hol közelebbi, hol távolabbi, de osztályos rokonságban állott Rózával is, Rostyékkal is.

Róza a sümegi hintótálálkozásig s kivált a hozzá intézett költemény olvasta óta jól tudta, hogy ő Kisfaludy ábrándjainak állandó tárgya. Bizonyára megmondta ezt neki Skublics Imre, s igen is megmondták neki az öreg nénik s kivált Forintosné. S a lányszív tele lett kíváncsisággal. Talán némi ábrándozással is.

A költő a következő évben, 1793. évi januárban nemesi testőr lett, s Bécsbe ment az udvarhoz. Ha nemesi testőr: bizonyára délceg termet, deli ifjú, bátor szív, büszke lélek. Afféle legény, akin megakad az udvari úrnők szeme, akiktől a hercegnők se idegenek, s aki egészen odaillik Szegedy Róza imádóinak seregébe.

Ily seregnek kell lenni. Róza büszke lány. Se nem újoncoz, se nem toboroz sereget, mégis van serege. „Ez a szív, ez a százaktól keresett és imádott szív.” Ezt írja saját szívéből egyik bizalmas levelében. Pedig szerény. Imádói elől félrevonul, de azért azok megmaradnak, fölkeresik, utána járnak mindenütt. Milyen csillag lenne az, amelynek nincsen fénye? Milyen lány lenne az, amelynek nincs imádó udvara? S ha van, ha lenni kell: a deli testőrnek bizonyára helye van ott.

S hátha az a deli testőr valamivel több is még, mint csupán délceg termetű s büszke és bátor szívű ifjú? Hátha magasabb génusz csókolta homlokon? Hátha nagy erővel áldották meg szellemét a halhatatlan istenek? Hátha dicsőség, hírnév, nagyság, történeti szerep vár rá a nemzet életében?

Eszterházy Miklós herceg volt a nemesi testőrök kapitánya. Két angol rendkívüli követ jelent meg Bécsben, lord Spencer és lord Granville. Mind a kettő barátja a hercegnek. Megkérték a herceget: mutassa meg nekik a nemesi testőröket. De hírt ne adjon nekik. Ők meg akarják lepni, ők pongyolájában akarják látni a magyar nemesi ifjúságot.

Reggeli órában bemennek a testőrök laktanyájába. Benyitnak Kisfaludyhoz. Az ifjú ott ül íróasztala mellett. Ezüst zsinóros kék nadrágja fel van húzva, ezüst sarkantyús kordován csizmája a lábán, de azontúl mellény nélkül, egyrét ingben, nyakravaló nélkül, hajadon fővel. Hosszúszárú pipából szívja a jánosházi dohányt, fújja a füstöt, mint a kémény, s szobájában úgy gomolyog a füst, mintha a Vezuv most ott akarna kitörni. A kopogtatásra csak annyit kiált: „bujj be!”

S belép a herceg! S belép két angol lord, Nagy-Britannia és Irland királyának két rendkívüli követe. Nesze neked, magyar nemesi becsület, a te pongyola ingeddel s hosszúszerű, szutyakoló selmeci cseréppáddal.

Kisfaludy feláll, összeüti sarkantyúját, s katonásan üdvözli a testőrkapitányt.

A herceg beszél vele magyarul, azután németül, azután latinul. A két lordot meglepi, hogy ez a vad magyar milyen szépen beszéli azt a három nyelvet. Azután francia nyelven kérdi tőle: mit dolgozik éppen most?

- Tassot fordítom olaszból nemzetünk nyelvére.

Ez már a herceget is meglepi, de nem mutatja meglepetését. A kérdést és feleletet értik a lordok is. Odamennek az asztalhoz. Kezükbé veszik Tassot. Íme, a vad magyar igazat mondott. Kezükbé veszik a kéziratot. Ez tatár nyelv, ezt nem értik. Kezébe adják a kéziratot Kisfaludynak, s udvariasan megkérlik, hogy fordítson le nekik abból élőszóval néhány sort németre, latinra, franciára, olaszra. A vad magyar ezt is megteszi.

A két angol lord annyit tud a magyarokról, amennyit Marco Poloból olvasott. A magyarok, vagyis más néven kirgizek, helyesebben a tatárok, ott laknak a pusztán, csikót őriznek, s a ló hátáról soha le nem szállnak, ott eszik a nyers húst, s ott isszák a lótejét. Itt pedig Bécsben világtudóssá lesz valamennyi, s azt mondják: nemesi testőrség, hát pedig voltaképpen tudós akadémia. Teringettét, ő felségének Nagy-Britannia és Irland királyának csakugyan nincs ilyen testőrsége.

Lord Granville még egy kérdést is intéz a vad magyarhoz:

- Igen tisztelt uram, bocsásson meg, ha egy bizalmas kérdésem van önhöz. Ha ön, igen tisztelt uram, kiszolgálja a testőrséget, s visszamegy a pusztára, hát akkor ön, igen tisztelt uram, megint csak csikót őriz?

Kisfaludy ránézett a hercegre. A herceg szemein büszkeség és jókedv mosolygott. Így felelt tehát a lordnak:

- Úgy van! Csikót őrzök, de lovat is, ahogy jön.

Nagy csodálkozással ballagott el tőle a két lord, s meg is köszönte a hercegnek a rendkívüli élvezetet. Csakugyan érdekes emberfaj ez a vad magyar. Csak az kár, hogy úgy elzárkózik a polgárisodástól. Pedig íme, erre is lenne képessége.

Ezt a kalandot is meghallotta Szegedy Róza. Elbeszélte neki apja is, testvérbátya is, egész rokonsága is, nők, férfiak egyaránt. Tudta ezt egész Túláduna. Minő tudós a magyar! Minő lángeszű a magyar nemes ifjú! Hogy mentette meg a nemzeti becsületet! Hogy pipálta le a két angliust! Minő jó hírünk lesz ezentúl az angolok közt! Nosza jó hangzású tett egyszerre a Kisfaludy név. Most már mindenki ismerte a deli legényt. Piros arca, tüzes nagy szeme, pelyhedző barnavöröses bajusza és szakállja; fehér lova hátán, párdubcőr kacagányában olyan kényes, olyan fényes, olyan büszke, olyan nagy jövő vár rá. Apjánál Téten egyik vendég a másíknak adta a kilincset. „Újra virrad a Kisfaludyak napja. Honfoglaló Szabolcs, ellenségirtó Csák, Esseghváryak, Döbrenteyek, Himfyek híres bajnokai s mind a dicső ősök, kik Kisfaludynak egyenes ágon való elődei, büszkén pödrik a bajuszukat, ha arra a nemesi testőrlégényre gondolnak. Ez most már méltó lesz hozzájuk.

Hát Szegedy Róza, a büszke szép lány mit szól az esethez?

Szegedy Róza szeret

A büszke szép lány szívében ott volt már a deli testőr képe. Hogy egyedül az volt-e ott: ki tudná azt megmondani? Hisz addig még igazán nem is látta az ifjút; mások, kitűnő ifjak pedig ott röpködtek már évek óta körülötte.

Az 1795-ik év augusztus havának egyik napján ott volt a lány Hosszúfaluban Rostyéknál. Ott volt atyja is, bátyja is, sok más vendég s atyafi is. Éppen ebédnél ültek a hosszú asztal mellett.

Kocsi robog be az udvaron, cseng a csengő, két ifjú leugrik a kocsiról, s hangos kopogással jön az ajtó felé. Sarkantyú pengése, kard csörrenése hallatszik az ajtó előtt. Skublics Imre jön, nagyreményű ifjú, később Zala főjegyzője s híres követe, Deák egykori barátja. Vele jön Kisfaludy Sándor.

Rosty oda szól a lányhoz:

- Róza, oda nézz csak, ki jön ott?

Róza fölneéz, meglátja Skublicsot, megörül, fölugrik az asztal mellől, s megy az ifjú elé, hogy kezet fogjon vele. S ebben a pillanatban meglátja Skublics mögött Kisfaludyt.

„Ő az!”

Megáll, mintha megmerevedett volna, Még senki se mondta, hogy ez a délceg ifjú az ő hőse, de ő már tudta. Az ész gyakran még alszik, mikor a szív már mindent tud, mindent látott, mindent érez.

„A szív ezer hangokkal kiáltá kebelemben: ő az!”

Így írja le e szempillantást maga Szegedy Róza négy év múlva.

Kisfaludy maga is megnémult, midőn azt a lányt meglátta. A csillagos ég minden szépsége rajzott szemei előtt. Úgy állt ott, mint egy Fa-Jankó. Hiába üdvözölték az asztal körül levők, hang nem jött ajkára. Hejh, de ostoba is a lángeszű ifjú a rajongó szerelem fellobbbanásának első pillanatában!

De jó, hogy ilyenkor a lánynak mégis több esze van. És sokkal több ereje önmagán uralkodni. Róza kezet szorított Skublicscsal, de szívének háborgása közben úgy megszorította az ifjú kezét, hogy ez nem tudta mire vélni a dolgot. Ha tudta volna, kinek szólt az a kézszorítás! Erről a kézszorításról később a vallomások édes perceiben sokszor megemlékeztek a szerető szívek.

Míg a kézszorítás tartott, s míg Rosty üdvözlé az új vendégeket, s nekik az asztalnál helyet és terítéket készítettek, azalatt a lány egészen magához jött, s érzelmeinek eltitkolására mosolyhoz, jókedvhez és csevegéshez folyamodott. Egy-két szót Kisfaludyhoz is ejtett, állandóan azonban Skublicscsal beszélt; útról, látogatásról, honnan jöttek, hogy mulattak-féle dolgokról csak tőle kérdezősködött. Mintha mondta volna neki: legyen ám eszed arról a deli testőrrel minél többet beszélned.

Ebéd után fölvetette a badacsonyi szüret kérdését. Lelkes toborzást vitt véghez, hogy az a szüret meglegyen, fényes legyen, kedves legyen, mindenki ott legyen, senki onnan el ne maradjon. Van ott szőleje a Hertelendy, Bogyay, Szegedy, Biró, Skublics, Rosty s egyéb atyafinemzetségnek, hetekig el kell tartaniok a szüreti lakomáknak, lesz majd ott alkalom a testőr ifjúval is szót, eszmét és érzelmet váltani. De azért éppen ezt az ifjút csak nem unszolta a szüretre.

„De midőn a többit szüntelen a badacsonyi szüretre unszoltam, magamban azt gondolám: ha mind elmaradnak is, csak *ő* jöjjön el.”

Így ír erről Róza.

Mindenkit hajszol, hogy ott legyen, csak annak az egynek nem szól. Pedig mindenki elmaradhat onnan, csak az az egy legyen ott.

S igaza van annak a lányszívnek.

Mérhetlen kincs az a lányszív. Égnek-földnek minden örömét, egész életnek minden boldogságát, csak az a lányszív tudja megadni. Ha az az ifjú megvárja a szót, ha szó nélkül meg nem érti azt a szívet, s ha életre-halálra nem törekszik azzal találkozni, annak melegéhez közel jutni: akkor az az ifjú nem is érdemi meg azt a szót. Akkor arról a rózsabimbó ajakról tékozlás lenne az a szó, s attól a csillagtisztaságú lányszívtől ledérség lenne az a szó.

Badacsonyi szüret!

Ősz van. Szeptember utolsó s október első napjai. A levegő tele illattal és sugárral. A napfény tiszta még, de már nem éget. A költöző madár elbújdosott már, a szerető kis madárcák nem csicseregnek többé. Nem virágzik most már se az erdő, se a mező. De levelét se hullatja még. Zöld még a nádas, zöld még a lapály, de fának és cserjének lombja a szivárvány minden ragyogó színében mosolyog előttünk. Sárga és piros és lilaszín a szőlő levele. Fönt a bazalt Tornyak alján, az Omlások peremén bíborszínű a szömörce, fakó a bangita, fényes zöld a fagyal, haragos a kökény, narancspiros a vadrózsa gyümölcse, arany és bíbor a kecskerágó, ezer apró rózsácska mosolyog a galagonya és somfa ágairól.

Szőllőszedő lánykák és ifjak ajkain messze hangzik az édes-bús dallam. Száz kerepű recsegő nyelvét mozgatja az őszi szellő. Kong a hordó a pincék előtt, amint szegény emberek a szürethez igazítják. S ha leszáll az alkony, száz szőlőhegyi tűznek ragyogása mosolyog vissza a csillagokra.

Van-e lányszív, van-e legényszív, aki meg nem mozdulna ilyenkor?

Ott ülnek az urak és az úrnők az asztal mellett. Nyitott ajtó, nyitott ablak, nyílt szívek és nyílt érzelmek. Mint csecsemő anyjának emlőjén: ifjú és lány, öreg és ifjú oly boldog a tündérhegy oldalán.

Csak Róza nyugtalan. Csak az ő szíve szorong. Második napja már a szüretnek, s a deli testőr még most se jött el. Mindenkinek gyorsan múlik nappala, éjszakája, csak az övé mászik lassan, mint a csiga.

»Midőn az idő nékem oly kimondhatatlan hosszú vala, valamíg meg nem jelentél. - Midőn jó atyámnak szinte mindenre visszáról feleltem, hogy már azt se tudta, mit csináljon velem; - míg utóbb éles tekintete, mások nyelvétől segítettén, a dologba nem látott.«

Így emlészik meg évek múlva Róza arról a kínos várakozásról.

- Szeret ez a lány valakit.

- Szeret, szeret. Könnyű azt mondani! Azt látom, hogy andalog a lelke! De hát kit szeretne?

Örül is, aggódik is az ősz apa, Róza az ő legnagyobb lánya, most még a legkedvesebb lánya. Körül-körül néz az ifjak között, igazi párját nem látja ott az ő édes lányának. Ki is lehetne annak igazi párja?

Megjön Pityók tizedmagával. Az öreg Pityók. A híres Pityók. Akinek a hegedűje ha megszólal, az angyalok is táncra kerekednek. Akinek a hegedűje minden szívet megtölt, s minden

erszényt kiüresít. Aki Bihari Pesten és a Tisza mellett, az az öreg Pityók túl a Dunán. Akinek hegedűszavára egyszer Győrben a búcsújáró népek falhoz támasztottak zászlót, feszületet, Jézus Krisztust, és elkezdtek járni a kopogóst. Vén asszony a kontyát, vén ember a süvegét félre vágta; imádságát, könyörgését, nagy bűneit, nyomorúságát mindenki elfeledte, úgy járta bolondját. Nem hallatszott már a kegyes szó: boldogságos szűz könyörögj érettünk. Hanem csak a dévaj szó hallatszott: ej haj, nem bánom, nekem is van virágom! Fölfordult minden rend, kegyes lelkek nagy megbotránkozására.

De példás büntetést szabott is ki a világi hatóság. Huszonöt bot minden cigánynak s azonkívül az öreg Pityók hegedűjének arra való ítéltetése, hogy az a város háza kapubálványához paskoltassék, s ekként ízzé-porrá törettessék.

Szerencsére idején meghallották az esetet a nemes urak, odamentek a városházára és szószólói lettek az öreg Pityóknak. Odahívták a bencés barátok gárdiánját is, aki lágyszívű, jó ember volt, s így aztán a cigányok valahogy megmenekültek, s az öreg Pityók hegedűje is egészségben maradt.

- De azután, Pityók, meg ne kísértsd többé ezt az istentelenséget, mert ha a papok megharagusznak rád, véged lesz örökre!

- Csak én meg ne haragudjam a papokra!

A jó öreg bencés nem állta szó nélkül.

- Hát aztán mit csinálsz, cigány, ha megharagszol?

- Mit-e? Odamegyek a zárdába, rá-rántom a Sárga csizmás Miskát, s póre gatyába, sarkantyús csizmába, darutollas süvegbe öltözik minden barát, úgy táncol az utcán.

- Elmenj előlem, sátán, pokolnak fajzatja!

Arca elé tartá két kezét a jó öreg bencés, úgy megijedt a cigány szavától. Még most is reszket, ha eddig meg nem halt. Ördögadta gonosz cigánya. Hogy a kegyes barátok póre gatyában táncoljanak kint az utcán mindenki szeme láttára! - Hujhujh!

Az igaz, hogy ez furcsa tünemény lett volna.

Országos hírt szerzett Pityók magának és hegedűjének. Balatonfüreden sokat muzsikált nyaranta a század elején. Győrben, mikor a franciák elfoglalták Győr várát, ő muzsikált a francia táncvigalomban. Ő volt leghíresebb zenésze 1809-ben az inzurgens nemességnek is. Mikor Kisfaludy Sándor ezelőtt hatvanöt esztendővel viszályba keveredett a Tudós Társasággal, s Helmecky örökké tudós munkák készítésével zaklatta, azt írta a tudós uraknak:

- Ne zaklasson, engem a Tudós Társaság. Nem vagyok én céhbeli tudós. Olyan vagyok én csak a poéták közt, mint Bihari és Pityók a muzsikuskok közt.

Ezt írta már Bacsányinak is 1808-ban. Eltalálta. De mégse egészen találta el. Bihari és Pityók hegedűje örökre elnémult, de a költő szerelme örökké melegít, s költészete örökké buzdít, míg lányszív és honfiszív lesz a világon.

Hát ez a Pityók jött meg tizedmagával, s kacskaringós hosszú szóval beköszöntött a ház urához.

Hejh, mikor őt meglátta a fiatalság, mint a siserahad, úgy ugrált, úgy tapsolt, úgy vette körül a vén cigányt.

- Itt a Pityók! Itt a Pityók! Ettek-e már, Pityók bácsi! Vincellérné, elő csak hamar azzal az ennivalóval.

Szegedy Róza is odafut a cigányok közelébe. Az öreg Pityók mögött nagybögős áll. De a nagybögő mögött is áll valaki.

A deli testőr áll ott. A költő.

Ezüst zsinóros, világoskék huszár-ruhában. Feszül a ruha rajta, csak úgy csikorog. Oldalán kard. Köpenyegjét összefogja. Csákója mélyen lehúzva homlokára. Tüzes szemmel, szó nélkül, némán nézi azt a lányt, álmainak istenképét, szépségnek és üdeségnek örök mintáját.

Hajadon fővel van a lány. Aranyfényű szőke haja gazdag fonatokban köríti homlokát és arcát. Kék szemének nagy mélységéből, rózsás ajkainak finom hajlásaiból mosoly ragyog a redves vén cigányra.

Észreveszi az ifjút a bögő mögött. Csak két fekete, tüzes szemét vette észre. De az a két szem az egész világ.

Abban a pillanatban hajnal tüze lobban fel a leány arcán. S midőn az ifjú csendes hangon azt mondja:

- Én is itt vagyok!

Akkor már a hajnal eloszlik az arcon, a megrohant lányszív visszaköveteli minden vérét, s a mélységes indulat rohama alatt elhalaványul az a tiszta, fényes hajadonarc.

Alig tudja az üdvözlést egy néma fejbőlintással viszonzni. A zűrzavarban megfordul, befut szobájába, leborul a kis asztalra, s hull könnye, mint a záporosó.

Az örömnak vagy a bánatnak könnye ez? Ki tudná azt!

Az első szerelemnek könnye. Abból a forrásból, mely csak a szűznek szívében s a mennyországban fakad.

Ah, minő szentség az a lányszív, midőn a nemes szerelemmel először van tele!

Azután könnye eláll. Arcát letörli. Hajfonatait megigazítja, s most már nyugodtan megy az ifjú elé.

És mégis elhagyja nyugalma, mikor közelébe ér, kezét kezébe teszi, s kezét meg akarja szorítani. Oly édes és oly nehéz az ifjú szemeibe tekinteni! Úgy szeretné lehúnyni szemeit, de mégsem meri. Hátha annak az ifjúnak merész szeme észreveszi az ő érzelmeit.

Mennyit gondolkodott, mennyit ábrándozott utóbb érzelmeinek e rohama fölött. Lehetetlen, hogy az ifjú e találkozás pillanatában észre ne vette volna e rohamot. Negyedfél év múlva így ír erről:

»Oh, jól észrevette azt maga is, midőn kezem úgy remegett kezében, - midőn szemeimet elfordítani akartam, de nem tudtam, - hogy magamat el ne áruljam!«

Hajh te angyallélek, mi nagy baj lett volna abból, ha magadat elárulod? Ha szívednek hőse észreveszi, hogy te forrón szereted? Ha megtudja, hogy te egész tested minden varázsát, egész lelked minden kincsét az ő boldogságáért cserébe adod?

És aztán, te édes lányka, hogy gondolhattad te azt, hogy az az élesszemű és szerelmes lelkű ifjú a te szíved dobbanását meg nem hallja?

Bohó lány!

Hanem ugye, az aztán jól esett, mikor vacsora után az ebédlőből minden bútort kidobáltak, mikor Pityók rázendíté azt a kuruc andalgó dalt, s te a délceg ifjú karján virágtipró pici lábaiddal ellejtetted azt a deli magyar táncot?

Gyönyörűen táncolt Szegedy Róza. Táncának kelleme még Medinát is felülmúlták.

Ami pedig nagy szó.

Mikor Kisfaludy a testőr-tisztséget a királyi udvarnál elfoglalta: volt akkor Bécsben egy európai hírű táncos férfi és nő, kik tudományukkal, művészetükkel s testük ügyességével történeti nevet alkottak a maguk számára s egyúttal a színművészet számára is.

A férfi: Salvatore Vigano. A nő: Medina Mária. Házastársak voltak. A férfi lángész, a nő bámulatos szépség. Mind a kettő korának első táncosa.

Táncot azelőtt is ismert a színpad. De csak egyes táncot. Az egyén ügyessége, kelleme és bája szerepelt benne; egyéb értelme s egyéb hatása nem volt a táncnak. Volt tömeges tánc is, de ez is csupán a termék társas mulatságát s a népfajok kölcsönös táncait mutatta be a mívelt, a magas és a legmagasabb társaságnak.

Vigano és Medina jött arra a gondolatra, hogy a tánccal eszmét, cselekményt, érzelmeket, egységes és egész színi műveket lehet ábrázolni, előadni, megteremteni s így a táncból, csupán a táncból színdarabot alkotni. Ha az arcvonások és karok mozdulatai alkalmasak arra, hogy a zene segélyével s néma arcjátékkal egész színdarabot alkossanak, a lábak sokkal alkalmasabbak lehetnek az arc, a karok és a test mozdulatainak segélyével s nekivaló zenekíséréssel ugyanarra.

A gondolat kikelt, felnőtt, megizmosodott, gyönyörűen megvalósult. Létrejött a balett-színmű. Az, amelyik ma is fennáll, s amelynek Vigano és Medina az eredeti alkotója.

Sok minden kell az ily színműhöz. Szoborszerű szép testalkat, domború mell, telt csípő, szép karok, szép lábak; gyöngéd, finom, gyors és természetes mozgások. Főképpen pedig testhez álló mez, mely a természet minden hajlását, minden domborulatát, minden gödröcskét tökéletesen elárulja. Szép a szép női kar. Ki merné azt, ki tudná azt eltagadni? De hol marad annak szépsége a női lábak szépsége mögött? És hol marad művészi hatása? Emeld fel a női kart: csupán a váll és a lapocka mozdul meg; a váll és a lapocka mozgásában pedig alig van élet, alig van változatosság. Költészet, művészi alakulás pedig semmi sincs. Még senki se lett szerelmes női lapockába. Még Petrarca se énekelte meg Laura lapockáját. A váll szépsége valamivel többet jelent. De akár nyugszik a kar, akár ölelésre, akár esküvésre emelkedik: a váll csak gömbölyű, köralakú marad. Se lágy hullámai, se gödröcskéi, se mosolyvonalai nem támadnak. Mozdását is alig lehet látni.

Mi más az, mikor a nő lábát emeli fel!

A láb domború izmai új alakulást nyernek. Hullámos hajlásaival, finom rezgéseivel állandó mozgásba jön a csípő, s ennek minden alakulása bájos, mert kör- és hullámvonalak váltakoznak minden alakulásban. Szakadatlanul alkalmazkodik, a derék is a felső test is a lábak mozgásához. A karok játéka főleg csak a látás által, a lábak játéka azonfelül a képzelet által is újít művészi élvezetet.

A mai balett-színmű már részben romlott művészet. Mikor a táncosnő lábának hüvelykujján fut, mint a csirke, vagy mikor a táncosnő lábujjain pörgetyű módjára pörög, mint a bűgő csiga, vagy amikor a táncmester karján félköralakba hanyatlik: akkor már vége a művészetnek. Mindez már torzkép. Mindez tisztán erőművi izomműködés, és nem művészet. Olyan, mint a kígyó-ember vagy mint az a bolond ember, aki saját fejére ül. Nincs olyan szobor, amelyben a hős vagy az istennő lábának csak hüvelykujján áll. Olyan szobor sincs, amely saját tengelye körül pörgetyű módjára pörögjön, vagy amely félkör alakra hanyatt hajló nőtestet ábrázoljon. A táncnak pedig egyetlen művészi feladata mozgásban állítani elő a tökéletes szoboralakokat.

Medina tánca még nem volt elfajult. Az ő tánca még igazi művészet, igazi mozgósobor tánca volt.

De Szegedy Róza tánca ennél is szebb volt.

Azt írja a költő, hogy a kellemek gazdagabb mértékben megvoltak Róza táncában, mint Medinában. Apolló se tudná leírni táncának gyönyörűségeit. Lábai oly ékesen rajzolták le a zene hangját, s minden tagja oly édesen kísért a lábakat. Az őt érzék nem elég ezt a táncot tökéletesen megérteni.

A szeretőnek és a költőnek szeme látta így ezt a táncot.

De mindenkit ne hozzon rajongásba Szegedy Róza tánca. De azért a költőnek mégis igaza volt.

Mert az igazi magyar tánc akkor is, ha férfi járja, akkor is, ha nő járja, a legszebb tánc a kerek világon. Nyugati nemzetek tánca meg se közelíti. Csak néhány keleti nép táncában lehet a magyar tánc fenségének néhány elemét megtalálni.

Nem a csárdást értem s kivált nem úgy, ahogy mai napság járák. Nem is azokat a mozdulatokat értem, amelyeket táncmesterek fedeztek fel: hamissá, idegenszerűvé tenni az eredetit. Az ősi tiszta alakot értem.

Egyenes fejállás, büszke mell, nyalka lépés, összehangzó bokázás, egyik kar a csípőn, másik kar a süveg körül vagy a lány derekán, sarkantyúnak pengő összeverődése, komoly arc és képmény tekintet: ezekből áll az igazi magyar férfitánc. Van benne andalgó, van benne kopogó: de mindig ott kell lenni a férfierőnek, fenségnek és méltóságnak. Nem könyörög és mulattat, nem ugrál és ledérkedik a magyar legény, amikor táncol. Hanem hódít.

- Ide nézz, lány, ide nézz, menyecske, lásd ezt a termetet, vedd észre erejét, tüzét, büszkeségét. Én vagyok a férfi, én vagyok a te végzeted, szívednek és sorsodnak ura. Ha megszeretlek, meg is védelmezlek. Karom is a tied, szívem is a tied; magam is egészen a tied vagyok, örök társam vagy, ha szíved is úgy akarja, de legény vagyok, ha magam maradok is.

Ez a magyar tánc, ha férfi járja.

A lánynak, ha táncol, társa arcára kell nézni folytonosan. Ez a legénynek jutalma, biztatása, lelkesítője. Az a nézés szelíd legyen és komoly legyen. A bokázás, az egyenes derék, a magas fejtartás ott van a lánynál is. De lépései kicsinyek és hangtalanok, mint a galamb lépései. Egyik karja csípőjén vagy a férfi vállán, másik karja szabadon himbál, s vagy kendője vagy virág a kezében.

Ruhájának megbomlani nem szabad. Rengő keblét is kendő takarja. Csak arca nyaka van szabadon, csak bokáig szabad látni lábát; térdeinek mozgását vagy meghajlását már a ruhán át se szabad látni. Arcának pírja, szemének ábrándos tüze, felsőteste mozgásának bája s lábainak a legénnyel is, a zenével is összehangzó mozgása: ez a lány tánca.

- Látlak, legény, veled tartok, el nem fáradok melletted; ha, megérdemelsz, tied is lehetek, de csábítást, de kacsintást tőlem hiába vársz.

Hogy szoknyáját libegtesse, két csípőjénél fogva, rázogassa, köténye csücskét emelgesse, s ezzel bájjának szentséges titkára ráutaljon: ez a magyar táncban lehetetlen. Ezt magyar nő meg nem teheti. Meg azt se, hogy belekiáltson a tánczenébe.

Szegedy Róza magyar táncát mindenki bámulta. Ez a tánc rajongásba hozott mindenkit. Pápay Miklós öreg barátomtól hallottam, ki maga is ismerte őt, s kinek apja Pápay Sámuel, magas gondolkozású író és Kisfaludy Sándornak kortársa és egyik legjobb barátja volt, - tőle

hallottam, hogy megtörtént Pápán, nyilvános vigalomban, hogy amikor Szegedy Róza a magyar táncot járta, az összes párok lassanként félreálltak, s az egész közönség rajongó lelkesüléssel nézte a költő nejének édes, bájos, aranyos magyar táncát.

Igaza volt tehát a költőnek és a szeretőnek. Hogy érhetné utól balettnő, ha Medina is, idegen táncban a magyar szűznek báját s fenséges kellemeit?

Pedig Medinát a legényszerelem egész pokoltüzeivel szerette több mint egy éven át Kisfaludy. S Medina, bár rajongott érte Bécs egész férfiközönsége, a magyar testőrt tüntette ki, pedig ennek semmi kincse nem volt, csak deli szép alakja volt. De mikor azután meglátta Róza táncát, úgy elmúlt Medina alakja az ő lelkében, mint a hajó nyoma a viharos tengeren.

Hajnal felé lett vége Badacsony szüretén az első vigalomnak. Aludni is kellett valamit.

Csak hogy a badacsonyi szőlőhegyi hajlék nem akkora s nincs úgy berendezve, hogy ott huszonöt s harminc férfit éjjeli szállásra kényelmesen el lehessen látni. Három szoba s a pincelejárat fölött a sajtóház: ez az egész.

Sebaj!

A három szobát és a sajtóházat elfoglalják a nők. Külön az öregasszonyok, külön a menyecskék, külön a lányok. Menyecskeszó: dévaj beszéd; - nem való a lánynak. Leánybeszéd: madárcsicsergés; unalmas az öreg asszonynak, de a menyecskének is. Minden korszak együttesen jobban érti egymást.

Hát a férfiak hol töltik az éjszakát!

Ahány elfér, a vincellérnél alszik a szoba földjén idei puha, zörgős búzaszalmán. Takarózik lópokróccal vagy a saját köpönyegjével. Akinek van: elmegy a maga hajlékához, visz magával vendéget is. Néhányan, kivált a fiatalabbak, a hintókban alusznak. Úgy ülnek az üléseken, mint a pulykák.

De azért a reggelinél olyan üde, olyan piros, olyan nyalka valamennyi, mintha lakodalomra készülne. Szüreten még az öregurak is kipödrök legalább a fele bajszukat. Hátha még ma ők is táncra kerekednek? Az ördög nem alszik. Kusza bajusszal táncolni pedig annyi menyecske közt nem lehet.

A testőr még meg is borotválkozik. Testőrnek díszben kell lenni mindig. Kivált mikor Róza égszínkének ruháját ölti fel, amelyről azt mondta varrónője: ez áll rajta legjobban.

Reggeli alatt az éjjeli szállás körülményeit beszélnek el a nőknek. Vidáman, elmésen túlozva. Mint az ezüstnek csengése, úgy szól a menyecskék és lányok kacagása.

Hát a cigányok hol aludtak?

Van esze a cigánynak. Észrevették, hogy a padlás tele van illatos sarjával. Oda takarodtak. Jobb fekvésük volt, mint az uraságoknak. Elő se kerültek előbb, csak amikor az ebédhez kellett muzsikálni.

Szép őszi nap volt, s langyos a levegő. Valaki indítványozta: menjünk sétálni.

Mentek sétálni.

A tomaji oldal felé mentek, a Koldusok útján. Az út itt gyönyörű szálas erdőben vezet. Nincs a napkeleti szultánoknak olyan puha és illatos szőnyegük, mint amilyen ott az avar. A testőr és Róza többnyire együtt voltak. De Róza észrevétlenül gondoskodott arról, hogy a társaságtól el ne maradjanak. Sétájuk egészen a Vaskapuig tartott, onnan aztán visszafordultak.

Ebéd után, de már estefelé a Balatonon csónakáztak.

Mikor Kisfaludy, mint a franciák hadifoglya már szabadulóban a genuai tengeren utazott, s irtózatoss tengeri viharban a hajó népe már elveszettnek hitte magát: akkor jutott eszébe ez a balatoni csónakázás. A fenyegető halál Róza alakját állította lelke elé.

»Bár most itt volna velem Ő is a habok között. Mint akkor, hogy a szerelem Láncával megkötözött. - Megragadnám karjaimmal, És szívemhez szorítanám, És lángoló csókjaimmal Őtet végig borítanám. S kétségbeesve belevetném, S a tengerben eltemetném Együtt véle magamat. - Ha boldoggá engem nem tesz: mást se üdvözíthessen!«

Kegyetlen gondolat. De hőshöz, szeretőhöz, költőhöz méltó gondolat. És mégis szép gondolat, hogy amikor ott ordít körülötte a tenger haragja, s minden pillanatban bekövetkezhettek a kikerülhetetlen halál, kétszáz mérföld távolságban akkor is az a lány jut eszébe, akit már esztendeje nem is látott, s akitől, mikor utoljára látta, akkor is keserűséggel kellett elválnia.

Este megint vigalom, tánc, játék hajnalig.

A lány nem tüntette ki a költőt. Talán tartózkodóbb volt vele szemben, mint másokkal. De a költő figyelt. Asszonyok körül volt is már jártassága. A női lélek szerelmi változásait meglehetősen ismerte már. Olyan mély lélekkel és magas gondolkozással ugyan még nem találkozott, mint Szegedy Róza, de Teréz, a pozsonyi lány szintén fiatal szűz hajadon volt, s a lánylélek, mikor a szerelem illatát érzi maga körül, s mikor szívének fölmelegedését érzi, bizonyos fokig mind egyenlő. Tűnődés, némaság, gyakori elandalodás, érzelmeinek gondos titkolása, szíve választottját mindig felkeresni s mindig kikerülni s édes és szent titkát a mindenség elől elrejtetni: ebben egyik szűz lélek csak olyan, mint a másik.

A pozsonyi lányt régen elfeledte a költő. Az a szerelem csak harmatcsepp volt a virágon. Medina szerelme pedig felhőszakadás, vad zuhatag, tengernek habzó hulláma, melyben kényére fürödhetett az ifjú, s melyben fel is merülhetett, ereje is elsorvadhatott. S most megint ott állt előtte, a huszonhárom éves ifjú előtt Szegedy Róza. Megint az a tiszta harmatcsepp, mely a fényes és magas égből szállt le, melyen ott ragyog minden üdvösségnek jele, s melyen át érezni lehet azt, ami minden üdvösségnél szentebb és drágább: a hajadon szív első ébredését, első mozdulatát.

És mégis - nem a hosszúfalui első találkozásnál s nem is a badacsonyi szüret első két napján és éjszakáján vert örök gyökeret a szívbe a szerelem.

Hanem a harmadik napon Szigligetben.

Kocsin rándultak át Szigligetbe. Róza Rostynével ült a kocsin, s a költő volt lovagjuk. Rostyné megengedte, hogy az ifjú ne lóháton kísérje őket, hanem velük menjen, a ne a bakon, hanem az első ülésen a nőkkel szemközt üljön.

A régi hintó más alakú volt, mint a mostani. Rugója csak félig volt vasból, félig vastag szíjból. Nagy zökkenésnél majd kidobta az embert kebeléből. Bárkája sokkal nagyobb, mint a mostani kocsiké. A szemközt ülők térdeinek érintkezni nem volt szükséges. De szabad se volt. Tiszta ösztöne megsúgta a költőnek, hogy ez ellen véteni s Rózát örökre elveszíteni egy dolog. Ezt a leányt csak imádni lehet, ez előtt csak leborulni lehet, mint az oltáriszentség előtt.

És mégis ez az együtt-kocsizás volt egyik nagy fejezete annak a történetnek, melynek neve Himfy Szerelme.

Szemközt ülni a lánnyal. Mindig reá nézni. Tekintetével gyakran találkozni. Édes leheletét, édes illatát belélekzeni. Fölszállásnál, leszállásnál kezét fogni. Ernyőjét egy-egy percig kézben tartani. S ruháját egyszer-másszor érinteni.

Nevessetek írók, lélekbúvárok, sorvadtt szívek, vén gonoszok, hitetlen és avar lelkek! Tartsátok ezt a szót ostoba ábrándnak, holdvilágban járó érzékenységnek! És mégis örök igazság, hogy a sors nagy kegyének tartja minden nemes ifjú, ha az imádott lánynak véletlenül ruhaszegélyéhez hozzáérhet.

Akik egy család kebelében összevonulnak, bizonyos bensőség köti össze azokat. Akik egy kocsi bensejében összeszorulnak, azok közt is bizonyos rokonszenv, valami kölcsönös vonzalom támad. Ha különben idegenek is. Együtt átdőzsölt éjszaka is gyakran évekig terjedő bizalmat szül férfiak közt. Férfi és nő, ha szívük szabad, úgy kocsikázzanak együtt, hogy készen legyenek arra, hogy egymásba beleszeretnek. Lelkük erejétől és nemességétől függ aztán, hogy szerelmük milyen mély és milyen tartós leend.

S a deli ifjú és Szegedy Róza együtt kocsikáztak Szigligetbe.

S Rostyné még egy kis hamisságot is cselekedett.

Skublics megmondta Rostynénak, hogy Kisfaludy Sándor a hegedűn kitűnően játszik. Rostyné egyik cigánytól elkérte hegedűjét, s eldugta a kocsiládába. Mikor a vár omladékait bejárták, megálltak a nagy lovagteremben, s annak falnyílásain át gyönyörködtek a Balatonban.

A vár omladékai ma egészen mások. Mikor a költő ott járt imádottjával: akkor még csak 123 esztendő telt el a vár leégése óta. Most már 228 év pergett le azóta. A várromok pusztulásában száz esztendő óriási idő - minálunk. Akkor még a lovagteremnek padlógerendái is mind megvoltak.

A legkedvesebb beszélgetés közben Rostyné honnan - honnan se, előveszi a hegedűt s odanyújtja a költőnek.

- Itt van, Sándor, vegye csak a kezébe. Hallottuk ám, mit tud. Róza kedvéért húzza el a legszebb nótát.

Kisfaludy ránézett Rózára. A lány szemei biztatták. Szavai is.

- Én igen szívesen hallgatom.

- Énekel-e hozzá!

- Ha a hárfája itt volna, énekelne. Róza nagy mester ám a hárfán és a dalban.

Csakugyan kitűnően kezelte a hárfát. Csakhogy az akkori idők gonosz szokása szerint más dalt, mint német dalt nem tudott énekelni. Elhitették az urakkal és úrnőkkel, hogy a magyar dal csak parasztlánynak, parasztleánynek való.

Kisfaludy Lavotta dalait húzta s utánuk néhány kuruc dalt. A lány előtt ismeretlen dalok voltak ezek. De gyöngéd, érző lelke csak úgy szíta magába azt az édes-bús dallamot. Könnye kicsordult.

A költő észrevette.

- Róza, tanulja meg az én kedvemért a magyar dalt. Ugye szép?

- Igazán szép, megtanulom.

- Az én kedvemért?

Róza nem szólt, de a költőnek szeme közé nézett. Ezt a nézést és ezt a szótlanságot a költő néma vallomásnak tekintette.

Megjött bátorsága, s midőn a várhegy oldalán a csalitban jártak, s egy pillanatig tanúk nélkül voltak, így szólt a lánynak:

- Róza, meg ne haragudjék rám, ha megmondom, hogy én igazán és mélyen érzem, hogy jövőd sorsom aligha magától nem függ. Én már alig tudok Bécsbe visszamenni.

A lány fényes arcán rózsaszín kergetődzött a liliummal. Hol pirult, hol halványult. Láta, hogy az ifjú nyilatkozatot vár. Utóbb halk, reszkető hangon mégis felelt:

- Korán van még ilyenre gondolni, oka se lehet ilyenre gondolni, hiszen először vagy másodszor látjuk egymást.

- S Róza, maga jó néven veszi, nekem megengedi, hogy gyakran lássuk egymást?

- Azzal csak megtisztel engem, s én köszönettel veszem. Hiszen mi rokonok is vagyunk.

- Én heves természetű és nagyravágyó vagyok. A rokonság nekem nem lesz elég, attól félek.

Róza nem felelt. Egy száradni kezdő kosborvirágot vett a kezébe, s azt nézegette. Idő után mégis annyit mondott:

- Félni nincs oka.

De kezét, azt a harmatkezet se csókra, se kézszorításra nem nyújtotta.

Pedig szerette az ifjút. Úgy szerette, mint az ifjú őt. Csak szentségekkel teljes, tiszta lelkében kétségnek felhője borongott. Hallott ő már arról, minő barátság volt a deli testőr és Medina között. Sokszor vitte őt apja Bécsbe. S a megyei ifjúság, a menyecskék s a nénikék akár-hányszor beszélgettek füle hallatára is a deli testőr szerelmi kalandjairól. Oly szív, mint az övé, az a »százaktól imádott szív« nem akart, nem tudott lenni »egy a sok közül«. Ha méltó lesz az ifjú hozzá: az a szív az övé legyen. Ha nem lesz méltó hozzá: az a szív másé akkor se legyen, inkább sorvadjon el vagy szakadjon meg. Ahhoz pedig idő és meggyőződés kell, hogy az ifjú méltó lesz-e ahhoz a szívhez.

Azt írja Szegedy Róza egyik levelében:

»Én nem vagyok közönséges leány. Én megvetem azon mesterségeket, melyek által némely leányok a férfiaknak tört hánynak, s azokat magukhoz édesgetik.«

Azt írja másutt:

»Egy leány, aki magába zárkózott, és magát a világ által kevélynek szidatja, mintsem hogy oly dolgokból üzzön játékot, melyek tiszteletre méltók.«

A szerelem és a szerelmi édelgés dolgait érti. Ezek szentek őelőtte. Legszentebb szívének önérzete. Szereti a költőt. Érti, hogy ő méltó ahhoz. De érti azt is, hogy szerelme nagy kincs. Könnyelműen azt a költőre se bízhatja.

Kisfaludyt ezer kétség gyötörte: szereti-e őt vagy tudná-e szeretni őt Róza?

Róza negyedfél év múlva, azt írta neki:

»Az én szerelmem a magáénak semmit se enged, szíveink bizonyára azon egy időben gyúltak el.«

Hosszúfalun és Badacsonyan.

Róza szíve még talán-talán előbb gyúlt el. Hiszen Kisfaludy egy helyütt úgy gondolja, hogy úrrá szíve fölött Róza alakja Szigligetben lett.

Mint hadifogoly Draguignanban ült. Ott írja naplójába 1796. évi augusztus 31-én:

»Estefelé kísértálmam a hegyre, mely a város fölött emelkedik. A nap éppen az átellenben levő hegynek túlsó oldalán ereszkedett az alvilágra, sugarai csillogva szökdécseltek az olajfáknak

levelei között. - Az alattam fekvő szőlőtáblák, a szüretnek közelgetése elevenen emlékeztetnek tavaly Badacsonyban töltött napjaimra; és megújultak bennem mindazok az érzemények, melyeket Szegedy Róza gerjesztett bennem, kivált Szigligetben.«

»Himfy Szerelme« csak Badacsonyt emlegeti, Szigligetről hallgat.

»Édes-kínos emlékezet, oh Badacsony szürete!«

Róza is Badacsonyt emlegeti. Ezt írja 1799-ben a költőhöz:

»Általában sokféleképpen vélekednek az emberek felőlünk, mert Badacsony! S mi ott együtt! Ezt ki nem verhetni a fejből. Közel is járnak az igazsághoz.«

Az elválás

Szép volt-e Szegedy Róza?

Arcképének valahol meg kellene lenni. Hogy lány korában a család lefőstette volna: nem gondolom. Némi adatok vannak arra, hogy férje 1809-ben vagy 1810-ben lefőstette. Nagy kár volna, ha eltűnt volna képe. Hiszen magyar költő lantja akkora hévvel s oly gazdagon nem örökített meg senkit, mint Kisfaludy őt.

Én csak Pápay Miklós barátomtól hallottam róla. De ő már csak a negyvenöt éves Rózát ismerte. Akkor már régóta és sokat betegeskedett. Arra emlékezett, hogy sovány volt, fényes fehér arca s még akkor is gyönyörű kék szemei.

Himfy szerelmeiben százszor le van írva minden szépsége. Teli kebel, rózsaszáj, tüzes szem, nyíló arc, deli termet, gazdag szőke hajfürtök.

De költő szemén, szerető szemén keresztül a szívében ragyog minden.

Hogy nagy ész s mélyen és nemesen érző gazdag szív, azt minden emlék bizonyítja.

Tánchoz, zenéhez, énekhez szép tehetsége volt.

Írói, költői kísérleteket is tett. Egyik leánykori költeményét, mely szerelmi költemény, címe: Föltételeim, 1799-ben elküldötte Kisfaludynak.

Levelei magas műveltségről tesznek tanúbizonyságot.

Nagy érzéke volt a tájak szépsége iránt. Ez nőnél sokkal ritkább, mint férfínál. Az ókori népek, a gyermekek és a nők nem igen lelkesülnek a tájak szépségein.

Apja is imádta őt.

Anyja korábban elhalt, apja a badacsonyi szüretre következő tavaszon, 1796-ban halt meg.

Két leányöccse volt, Antónia és Katalin. Halála előtt pár nappal azt mondta édesapja:

- Míg te élsz, édes leányom, addig tudom, hogy jó gondviselőjük lesz gyermekeimnek. Légy olyan jó hozzájuk, mint eddig valál, és én megnyugodva húnyom be szemeimet.

Csodálatos véletlen: Kisfaludynak is volt ilyen lánytestvére: Teréz húga. Alig tizenhárom-tizenégy éves volt e lány, mikor édesanyja meghalt s apja Kisfaludy Mihály nagy gazdasággal s több kis gyerekkel, lánnyal özvegyen maradt. S az a tizenhárom éves lány átvette a gazdaságot és háztartást. Vezette mindakettőt példás renddel és sikerrel, s vezette a kisfiúk és lányok nevelését.

És még csodálatosabb. Ez a lány már kislány korában egyedül Szegedy Rózát tartotta Sándor bátyjához méltó feleségnek. Egykor ott volt Eötvösben, s nagyon megfigyelte Rózát, s akkor otthon azt mondta:

- Föl mernék fogadni életembe, hogy Sándor, ha esztendőig keres is, mégse talál kedve szerint való leányt; mert ne csak tyúkokat ültetni, kötni, pipeskedni tudjon ám az. Az egyetlen Szegedy Rózát merném neki ajánlani.

Jól ismerte bátyját is, Rózát is.

A gondviselés és a kislány szíve tehát összeszánta őket. A badacsonyi szüret össze is hozta a két szerető szívet. S a gógánfai találkozás mégis majd meg nem ölte a két szerető szív boldogságát.

Mi történt Gógánfán?

A költő maga többször megemlékezik a gógánfai jelenetről. Minden emlékezése kínos emléket hoz napvilágra. Különböző időközökben így ír Rózának:

»Midőn én magának legelőször szólottam a szerelemről, maga engem mint egy mindennapi embert, mint csábítót lehordott, még most is cseng füleimben. Gógánfán nem szántam volna magamat megfojtani.«

»Voltam én egyszer durva immár maga iránt is.«

»Maga rajtam egyszer immár úgysis kiadott, és szíve: talán már mást választott.«

»Ki tudja, ha életem folyását én másfelé nem intézhettem volna-e, ha oly makrancos bolond nem lettem volna. Nem akarok azon időkről gondolkodni, mert még a falba verem fejemet.«

»Ne bosszankodjál többé gógánfai viseletemen, hejh, eléggé bűnhődtem már bűnömért. Be bolond valék én akkor. De mondd meg, kegyetlen Szerettem, ki volt mégis annak oka? - Valóban csak magad, aki kegyetlen büszkeséggel megveté szerelmemet, mely oly igaz, oly hű, oly méltó vala!«

Ezek a levelek évek múlva, az 1798-ik év végén s az 1799-ik év folyamán keltek. A gógánfai jelenet 1796-ik évi márciusban történt. Fájdalmas jelenetnek kellett ennek lenni, hiszen a szerető szíveket több mint három évre szakítá el egymástól, s emléke még három év múlva is oly élénk, oly keserű volt.

Kisfaludynak el kellett hagyni a testőrséget. Módjában állott lemondani a katonáskodásról, de a büszke és bátor ifjú sok mindenféle okból a csaták elől kitérni nem akart. Csak Szegedy Róza szerelme, szívének és kezének megnyerése bírta volna rá. A badacsonyi találkozás óta kereste is az alkalmat meggyőződni arról, hogy az a szív biztosan, gyorsan és teljesen övé lehet-e.

Gógánfa közel van Sümeghez, szomszédos Gyömörővel, hol Kisfaludyéknak birtokjuk volt. Gógánfán Gyömöre, Kisfaludy s egykor Szegedy-féle s egyéb előkelő családi részbirtokok voltak. Itt volt 1796 márciusban Szegedy Róza, s ide ment át látogatóba a költő. Azzal a komoly elhatározással ment át, hogy Rózától nyilatkozatot kér, vagy elnyeri üdvét, vagy neki-megy a világnak, a háborúnak.

Kedvező jelek fogadták.

Róza komoly, de édes arccal fogadta, sőt megengedte, hogy édes, forró, illatos kezét megcsókolhassa.

»Bizakodó reményekkel Közelíték hozzája, És epedő bús szemekkel Tekintettem reája. És szép kezét megcsókoltam. A szerelem vakmerő.«

Róza megengedte a kézcsókot, de arca ez alatt elborult.

- Miért oly bús!

A lány elpirult, de nem felelt. Hanem a költő észrevette, hogy keble gyorsan hullámozott, hogy a lány lelkét erős indulat rohanta meg, s hogy zavarában a nyakán könnyedén átvetett hálószerű kendőt hullámozó kebelén összevonja.

A költő jó előjelnek tekintette mindezt.

Napközben a lány mindig nagyon komoly volt. Mintha megbánta volna, hogy kezét csókra átengedte. Mintha gondosan ügyelt volna arra, hogy szerelmének semmi jelenségét az ifjú többé észre ne vegye.

A kastély mögött kert, a kert mellett erdőcske. Az ifjú, érzelmeitől kergetve, estennen kiment az erdőcskébe, nagy fához támaszkodott, s lelke tele lett viaskodással, vajjon kísérletet tegyen-e Rózát nyilatkozatra bírni, vagy tovább várjon. Úgy érezte, a visszautasítás halála lesz.

Amint ott tűnődik, lánydal hangjai ütik meg füleit. A hang felé néz, s Rózát látja. Szép tavaszi enyhe, száraz este volt. Róza kiment a kert mellett levő gyöpre, s ő dalolt. Édes hangja mintha a szentek zsoltosmája volna. Az ifjú tekintete rámered, lélekzete elakad, indulatainak hatalmas keblét feldagasztá.

Nem mert pisszenni, nem mert mozdulni sem. Elhallgatott a dal. S a lány egy percre mozdulatlanul nézett arra, ahol a nap lenyugodott. Az esthajnal fénye még eleven volt az égnek peremén, s a szűznek arca úgy ragyogott az esthajnal fényében, mint az imádság, mint a dicsőség, mint az üdvözülés.

Mit jelentett ez a dal? Mi történt a hajadon lelkében? Öntudatlanul nyíltak meg tán ajkai, hogy kétséggyötört lelkének érzelmei a dal hangjaiban csillapodjanak el?

A költő ezt is jó előjelnek tekintette.

Másnap megint új jelenet következett.

Volt Rózának két hófehér kezes galambja. Hím és jérce. A galambdúcban laktak, de hát Róza hívta őket, vagy ők meglátták a lányt, odamentek hozzá s kedveskedtek neki.

Délután a férfiak a szobában együtt poharaztak és pipáztak. A szoba ajtaja a folyosóra nyílt. A folyosó másik végén Róza egy kis asztalka mellett dolgozgatott. A két galamb, amint őt meglátta, odarepült s az asztalkára szállt.

E pillanatban kilép a szobaajtón a költő. Meglátja Rózát s a két fehér galambot. Megáll szótlánul és mozdulatlanul, ne vegye őt észre se a lány, se a galamb.

A lány arca mosolyra derült, mikor a két galamb odarebbent. De ez a két hófehér szelíd madár nem járt nevelésbe, nem volt zárdában az apácnál, nem tanulta meg a finom társalgás szabályait, s minthogy híven és igazán szerették egymást, elkezdtek ott a lány előtt csókolódzni. Pírog szemük csak úgy égett, kicsi csőrük csak úgy csattogott.

A lány rájuk nézett. Két kezét leereszté, feje lehajlott, s arcát bú és ábránd és fájdalom borítá el. Két harmatcsepp gyülekezett szemeiben. Úgy nézte a két galamb édes szerelmi játékát. Azután felállt, nagyot, mélyet sóhajtott, szemeit megtörle, s bement szobájába.

Mit gondolt a lány?

Azt gondolta-e: »egykor én is ilyen boldog leszek«.

Vagy azt gondolta: »én sohase leszek ilyen boldog«.

A költő ezt is jó jelnek vélte. Azt hitte, a lány szíve tele van szerelemmel. Ebben igaza volt. Csakhogy abban a szívben kétség is volt, nemcsak szerelem.

A következő napon a költő engedelmet kért a lánytól, hogy érzelmeiről és szándékáról beszélhessen. Szorongó lélekkel, halvány arccal, reszkető hangon adta meg a lány az engedélyt.

- Én, Róza, szeretem magát, imádom, mint az istent, s elhatározással várom végzetemet. Ott folytatom, ahol Szigligetben elhagytam. Érzem, hogy a maga szíve is hajlik hozzám. Én magának szívét és kezét kérem most: vagy nagygyá tesz és boldoggá, vagy megöl.

Deli szép alak volt az ifjú. Fényes huszáröltönye kidomborítá természetének előnyeit. Ajka reszketett. Szemeiben ábránd, tűz és elszántság lobogott. A lány nem tudta róla levenni szemeit.

A lány, aki most hallotta először komoly, édes és rettenetes valóságban a szerelmi vallomás szilaj kitörését. Aki a szerelmi vallomás száz alakját olvasta már, s másik száz alakját a társaság fecsegéseiből jól ismerte. Aki annyiszor gondolt erre, annyiszor álmodott erről, s annyi ábrándot szőtt: mit mondhatna ő majd, ha őt rohanná meg ily vallomás!

És most mégis zavarban van. Mint a tigrisvadász, aki előtt a rengetegben először jelenik meg a királyi fenevad. Meneküljön? Védje magát? Vagy gyilkoljon?

Leküzdte felindulását, s bár belső érzelmek fojtott vihara tette hangját reszketővé s arcának halvány és rózsaszínét változóvá, mégis halk hangon felelt.

- Sándor, én már gondoltam erre, s mindig örömet okozott, amikor a maga vonzódását és figyelmét észrevettem. Nem is kerültem magát, s jól éreztem magamat közelében.

- Tehát szeret engem, oh angyal!

- Legyen türelme, Sándor. Azt a szót én most ki nem mondom. Az a szó nekem is végzetem, de annak még nincs itt az ideje. Mi oly ritkán és oly keveset voltunk együtt, oly kevéssé ismerjük egymást, hogy nagy könnyelműség volna, ha sorsunkat egymáshoz kapcsolnók. Én jó rokona és hű barátnéja maradok magának, nem is akarom letörni se a maga reményét, se az én reményemet, mert barátságunktól én is várhatom a boldogságomat, de az én végső feleletemet én ma meg nem mondhatom. Magának, Sándor, még várni kell.

- De én nem tudok várni.

A lány szemei odaszegeződtek az ifjú arcára.

- Nem értem magát, Sándor, vagy maga nem ért engem. Jövendőnknek útját bevágni én nem akarom, s ha érzelmei oly igazak és oly tiszták és oly erősek, amint azokat látom, akkor türelmének is kell lenni, míg az én lelkem a maga állhatatosságát is megismeri, s abban megnyughatik. Várnunk kell!

- De én nem akarok várni!

Az ifjú egy lépéssel közeledett a lányhoz. Arcán szerelem, ihletés és elszántság vonásai kergetődtek.

A lány arcát szomorú komolyság borította el.

- Hát mit akar?

- Nekem, Róza, a maga szívéhez jogom van. Én jogomat akarom. Én üdvösségemet akarom. Én eljegyzésünket akarom.

A lány szomorú is volt, boldog is volt. Kínoztá is, üdvözté is az ifjú szerelmes indulata. Fejét lehajtotta, s kereste a szót a felelethez.

E pillanatban az ifjút vad elhatározásnak szilaj heve ragadta el. Odaugrott a szűzhöz, s erőszakkal átkarolta, meg akarta csókolni. A szűz szabadulni akart, s hátrahajolt testtel két izmos karját az ifjú vállainak feszíté. Arcán a hajadon lélek szent haragjának lángja lobbant föl.

- Maga dulakodni akar! Vakmerő!

Az ifjú észre tért. Karjait levette a lány derekáról, s térdre esett előtte.

- Meg tud-e nekem bocsátani, Róza?

A szűz arcán ott lobogott az a láng. Most már nem kereste a szavakat. Most már minden szót rögtön megtalált.

- Ne hívjon engem Rózának. Semmi közünk ezentúl egymáshoz. Az én lelkem szentegyház, annak oltárához se csábító, se duhaj közel nem juthat. Most már mindent elhiszek, amit beszéltek magáról. Menjen a maga asszonyai közé, akiknek nincs szükségük arra, hogy a férfi tisztelete és hódolata vegye őket körül. Távozzék tőlem.

Az ifjú görcsösen kulcsolta össze kezét, s úgy emelte föl a lány előtt. Csaknem zokogó hangon mondta e szót:

- De mikor úgy szeretlek, úgy szeretlek!

A lány rettentő szót ejtett ki rózsás ajkán.

- Színjatszó!

Megigazítá vállán és keblén kendőjét, s mint haragos istennő, fölemelt fővel kiment a szobából. Otthagytá a térdelő ifjút enyhe szó és enyhe tekintet nélkül.

Az ifjú szemei előtt egy hullócsillag esett le az égről. Fényes nyomát még látta, édes illatát még érezte egy szempillantásig, azután eltűnt, elenyészett mind a kettő.

Bizonyos, hogy az ifjú volt vétkes. Bizonyos, hogy nagy szerelmében van nagy mentsége. Bizonyos, hogy ismert már olyan nőket, akik nem arra tanították, hogy nemes ifjúnak csak az áhítat szentségével szabad fenséges nő közelében megállni. Bizonyos, hogy a huszonhárom-huszonnégy éves ifjú lelkén mélységes szerelem érzetében még szabadon száguldoznak a viharok, s minden rohamnak az a lélek nehezen tud ellentállani.

De hibázott-e Szegedy Róza? Nem volt-e kegyetlen? Szűz lelkéhez, fenséges érzelmeihez, igazi szent szerelméhez nem lett volna-e méltóbb az engesztelő szó, mint az a könyörtelen szó?

Szerette a deli ifjút. Csak úgy szerette, mint az őt. Mért nem talált tehát mentséget az ifjú nagy szerelmében!

Azt írja később a költőnek:

»Minden jót hallottam ugyan maga felől, de karakterében állandóságot nem véltem.«

Ebben van a lánynak igazsága. S igazságában igazolása.

Ha a lány szíve más ifjú látásán könnyedén felolvad; ha kezét odaadja a legelső arra való férfinak; ha búval, bánattal, epedő lélekkel és sorvadó szívvel nem vár évekig; ha nem őrzi sze-

relmét oly tisztán és oly alku nélkül, hogy az inkább a síré legyen, mintsem hogy másé legyen: akkor talán hibás lenne kegyetlenségében. De Róza szívének joga volt ahhoz, hogy az a szív csak hozzá méltó szívért jusson cserébe. Olyan szívért, mely osztatlan tiszta szerelemmel dobog érte, s melyért magas férfijellem türelemben s fájdalmakban töltött hosszú évek állandóságával tud jól állani.

Gazdag lány volt, csodálatos szépségű lány volt. Nagy és fényes család. Százezrekre menő örökség. Apja-anyja elhalt, a szerencsés vőlegény azonnal eljut mindenhez, ami az életben becses és boldogító. Száz kérése volt. Köztük egy gróf Nitzky, egy Szentgyörgyi Horváth, egy Rosty, Tallián, Bezerédy, akárhány bécsi katonai bárócska és grófocska. De ő szerelméhez hűnek maradt.

Azt írja három év múlva a költőnek:

»Barátom, hetekig nem beszélhetném el, amiket szenvedtem. De most már túl vagyok. Szabadon és vidám elmével állok most itt, és hálaadó sóhajtásokat röpítek és hálaadó tekinteteket vetek az Égre, aki erőt ada nékem és türelmet. Hajlandó valék már többször az atyafiak unszolásainak és barátaim tanácsaiknak engedni és szomorú példajaként a kénytelenségnek, egész életem boldogságát testvéreimnek feláldozni. De úgy volt, mintha valamely titkos hatalom utolsó lépésénél mindig visszarántott volna engem. Úgy volt, én engedtem a titkos sugallásnak, és most meg vagyok elégedve!«

Ez a levél oly női lélekbe világít be, aminőt keveset írt le a világirodalom. A női jellem egyes részeiből a költő ihlete alkothat eszményi női alakot. Alkotott minden nagy költő s minden nemzetnek meseszövő képzelete. De Szegedy Róza élő alak volt s nem a költő s nem a nép képzeletének szüleménye. Benne mégis a nő eszményének fensége áll előttünk. Oly tisztán, oly magasan, oly nemesen; őt nem szárnyalta túl a nőiség ragyogásában a történelem egyetlen nőalakja sem.

Szegedy Róza a magyar szűznek örökkévaló ideálja.

Himfy Szerelme két nagy részből áll. A bús szerelem az egyik része, a boldog szerelem a másik része. A bús szerelemnek csak első korszakát beszélem most el a gógánfai elválásig. Talán lesz időm és kedvem elbeszélni egykor a második korszakot s a boldog szerelem egész történetét is.

De most még a gógánfai jeleneteknek se jutottunk végére.

A hajdankor őstörténetében s a női lélek belső viharaiban igen nehéz a tájékozódás. Amazt sokezer évi feledésnek köde borítja, emezt a szűzi önérzet némaságának át nem látszó finom leple. Mégis ismernünk kell mind a kettőt. Az ő hajdankornak emlékei vannak. Egy rom, egy szobortöredék, egy oszlopfő, egy fegyverdarab, egy síremlék, egy mese, egy példabeszéd. Ezekből kell népek és nemzetek életét, történetét, harcait, támadását és elenyészését fölismernünk. A női lélek belső világából is ki-kitör egy-egy jelenség. Egy szó, jegy tekintet, egy elpirulás, egy kis írott levélke, egy olvasmány, egy dal, egy vidám vagy keserű kacagás. Képek, gondolatok, vágyak, érzelmek harca, tolongása tölti meg a női lelket. Annak igaz történetét ama kis jelenségekből kell összeállítanunk.

Szent haragjának föllángolásában azt mondta Szegedy Róza a költőnek:

»Most már mindent elhiszek, amit beszéltek magáról. Menjen a maga asszonyai közé.«

E szavakban féltékenység tör ki.

A tisztán szerető női szívnek kötelessége a féltékenység. Abban a női szívben, amely nem féltékeny, egy csomó közöny is lakik. Amely szív megtűri a közönyt: annak szerelme bágyadt.

Az már megtűri az alkut, a megfontolást, a kiegyezést, a lemondást, a cserét is. Az már nem ismeri azt a szerelmet, amely az égben támad, és csak a halálban ér véget. Az a szív még mindig lehet tisztos feleség, gondos anya, jó gazdaasszony, de szentség már nem lehet, akiért az istenek ott hagyják az eget, s akiért a hősök, a költők és a nemzetek rajonganak.

Róza lelke nagy volt és tökéletes.

A költő elmúlt szerelmeit megbocsátotta, de még el nem múlt szerelmével osztályos egyezésre nem léphetett. Ő csak hozzá méltó ifjúnak egész szívét fogadhatta el. Ő nem fontolgathatta ezt a kérdést. A szűznek fenséges érzelmei fontolgatás nélkül döntenek az életsors fölött. Vagy - vagy! Ha az ifjú egész szíve nem az övé, akkor abból semmit se fogad el. Jöjjön a végzet. A boldogtalanság, az elsorvadás vagy a halál. Szívének ezekkel szemben se lehet alku-dozni. Hiszen azért imádandó ez a szív.

A társaság, amelyben élt, tele volt a nemes testőrifjak szerelmi kalandjaival. Kisfaludy kalandjairól éppen sokat tudott adomázni. Hiszen Medina öleléseiből csak a badacsonyi találkozás előtt három héttel tudott az ifjú szabadulni, s a badacsonyi szüret óta alig telt még el hat hónap. Az adomázó társaság előtt az a hat hónap is tele volt kalandokkal.

Nem volt szokásban, de nem is volt arra szükség, hogy Róza a férfiaktól hallja meg az adomákat. Ott voltak az asszonyok, a menyecskék, az öreg nénik. Fiatal lány ezek köréből ki nem futhat. Még akkor se, ha Kisfaludyról volt szó. Akkor talán legkevésbé. Hiszen a badacsonyi és szigligeti találkozást mindenki tudta. Róza leveleiből nyilvánvaló, hogy az emberek erről még évek múlva is beszéltek. Hogyne beszéltek volna hát csak hetek és hónapok múlva? Róza szerette a költőt. Minden jó és minden rossz megkötötte tehát a figyelmét, amit róla mondtak. Kivált azok a jó nénik, kik Róza kezét, szívét és vagyonát valamelyik idegen ifjú öcsém-uram számára akarták megszerezni. Ezeknek a néniknek Róza nem fordíthatott hátat. Ezzel csak szerelmét árulta volna el. Ő pedig szent titok gyanánt őrizte szerelmét.

A költő később mindent megtudott. Mikor már Róza övé volt, még akkor is harag tombolt lelkében a nénik ellen. Minő szavakban örökíti meg a fecsegő jó öreg néniket!

Jó hír s névnek férgei! Sátánjai a társaságnak. Mérgei a szíveknek. A becsületnek gyilkosai. A teremtésnek förtelmei. Töpörödött boszorkányok!

Van köztük különösen egy ragyás, aszott bagoly, ki mindent megrág, mint, a moly. A Belzebubnak kajlája ez, ki csak alig mozog már, de a nyelve azért mégis kelepel. Ez az a banya, kit a pokol nyílt karokkal vár, s ünnepet rendez a számára, ha odajut. Ez a pondrónyelvű!

El lehet képzelni, minő fekete színben állították ezek Róza elé a költőt.

Ezek ültették el s ápolták gondosan Róza szívében a kétségnek bürökmagvait. S lehet-e csodálni, ha az ifjúnak szenvedélyes és váratlan csókrohamára az a kétségekkel teljes gyöngéd szív megrettent, s az ifjút eltiltá magától?

S mégse ez volt egyedüli oka Gógánfán az elválásnak.

Az ifjú felkelt térdelő helyzetéből. Utánanézett a lánynak, de az eltűnt, elmúlt, elszállott, mint egy égi tünemény. Irtóztató indulatok gyötrötték lelkét.

Mit tett? Minő bünt követett el?

De hiszen végtelen szerelme fölszabadíthatná őt a lány szemében. Gögös, kegyetlen, vad istennő ez a lány?

Elveszteni őt? Nem lehet. Mégis el kell veszteni őt? De hát mi marad akkor az ő számára? Mit ér akkor öneki ez az egész szép világ? Mit ér ifjúsága, büszkesége, minden reménye, egész élete?

Kiment a folyosóra. Nem találkozott véletlenül senkivel. Bement egy vendégszobába, ott egy szarvasbőrrel terített ágyon végignyújtózott, karját feje alá tette, s odabámult a padlásgerendára.

Mindennek vége. Most már bizonyos. Mi vár órá? »Megbolondulni, gazemberré válni vagy önkényt búcsút venni az élettől.« Hogy Róza másé legyen, s ő azt lássa, tűrje egész életén át: ez nem lehet. Minden lehet, de ez nem.

Huszárdolmányát kigombolta, sarkantyújával a szarvasbőrt összevágta, öklével nagyot ütött a falra, csak úgy dongott a ház.

Egyszerre felugrott fektéből.

- Ejh, van még halál innen távolabb is! Vissza a katonasághoz! El Olaszországba! Ott jön egy óriás. Most még kicsiny, mint egy párduckölyök, de homloka már világít, mint az üstökös csillag. A világverő Napóleon. Ha eltiporja a világot, hadd legyek én is elmúlандó az ő útjában. Elébe!

Pipára gyújtott. Így van megörökítve a hagyományban. Újra végigfeküdt az ágyon, s fújta a füstöt, mint a tűzokádó, s gomolyogtak gondolatai, mint a viharhajszolta felhők.

Nyílik az ajtó, s a szűznek napsugaras alakja belép a szobába. Nem tudta, hogy ott van az ifjú, valamit keresett volna ott.

Az ifjú se szólni, se mozdulni nem mert. Szemeit a szűznek fényes arcára szegezé. De egy szempillantás alatt a lány is észrevette őt, hirtelen megfordult, s szó nélkül kirebbent az ajtón. Akkor ugrott föl az ifjú, akkor vágta a falhoz pipáját, s szilaj indulattal sietett a lány után.

Hiába! A szűz alakja eltűnt.

Visszatántorgott szobájába. Őrjöngő fájdalom fogta el testét-lelkét. Fogait csikorgatta öntudatlanul. Azután leborult az asztalra, s keserű könnyei megáztatták dolmánya ujját.

Meddig volt így, maga se tudja. Beesteledett, hívták vacsorára. Dolmányát begombolta, sarkantyúját összecsapta, bajuszát kipödörte, s ment vacsorára.

- Hadd nézzek hát még egyszer annak a lánynak a szemébe!

Késő volt már. Elment az a lány szó nélkül. Befogatott, s hazahajtatott az eötvösi kastélyba. Egyetlen búcsúszava, egyetlen búcsútekintete nem volt az ifjúhoz.

Ejh - mit az a lány! Elhervad a rózsza, új bimbója támad!

Támad-e hát?

Bement vacsorára. Még mindig nagy társaság volt együtt. Férfiak, nők, hajadonok, gyerek-lányok.

»Hogy ki ne tanulják szívem keserves állapotját, jókedvet kelle színlelnem, és dühösségemben szilaj vidámságra fakadtam.«

Így írja a költő.

Bizony bolond volt ő félig-meddig.

Oly vad kedve támadt, hogy elbámult rajta mindenki. Ötletei csak úgy szikráztak, bókjai szédülésbe hozták az asszonyokat, dalaira pezsgésbe jött öregnek és fiatalnak vére.

- Adjátok ide hegedűmet.

Rákezdett egy híres kuruc dalra, amelynek hangjánál a legénynek lába nem maradhat nyugton, hacsak nem sánta, béna, isten nyomorékja. Torzszövege él már csak annak a dalnak. »Megismerni a kanászt, Csosza járásáról, Űzött-fűzött bocskoráról, Tarisznyszíjáról.«

Húzta egész lelkéből, egész bolond, keserű szívéből. Azután fölkel az asztal mellől, s húzta is, dalolta is, járta is. Sarkantyúja csak úgy pengett, erős hangja csak úgy zúgott, szilaj kedve csak úgy áradt, szerelmes vad szíve majd megszakadt.

Azután földhöz vágta hegedűjét. Darabjai csak úgy robbantak szerteszét. Karjára vett egy kisleányt.

Zalabéri Horváth Rozit. Tizenöt éves kedves, barna, gyönyörű lány volt. Gyerek volt még. Álmodni se tudott arról, mi a szív, mi a szerelem. Csak nézte, csak bámulta azt a deli, szép ifjút. De belé is szeretett. Nem szívből, nem is színből, csak úgy a gyereklánynak képzeletéből.

Ezt fogta karjára, ezzel dalolt s ezzel táncolt mind az egész társaságnak nagy gyönyörűségére.

Odasúg a kislánynak fülébe:

- Lenne-e, kedves bűgom, az én feleségem?

A lányka megáll, nyugalomra inti a költőt is, és csókolni való édes, aranyos, teljes komolysággal azt feleli:

- Ez komoly ügy, Sándor bácsi, beszéljen először édesmamámmal, intézze el vele a dolgot, akkor megnyeri az én szíves beleegyezésem is.

Mindenki hallotta e párbeszédet.

Az öreg Gyömöre akkora nevetett, hogy rengő pocakja majdnem feldöntötte az asztalt.

De egyik asszony odasúgott a másiknak a fülébe:

- Szegény Kisfaludy megbolondult. Kár ezért a derék ifjúért.

Az a derék ifjú pedig hajnal felé lóra ült. Onnan fölül, Somlyó felől kegyetlen hideg, havas, esős vihar támadt. Elkelt volna a bunda is, de az ifjú megint csak kigombolta huszárdolmányát. Hadd vágja a vihar azt a kutya szívet, talán használ neki. Ártani most már úgyse tud a világon semmi annak a szívnek.

Reggelre Sümegre ért. Másnap elment atyjához Tétre, búcsút venni apjától, szülőföldjétől, édes hazájától, jó testvérjeitől. Elment, elbújdosott idegen országba, véres háborúba.

Nem telt bele egy nap, két nap: Róza mindent tudott. Siettek vele közölni az esetet. Az ifjúnak szilaj vidámságát, vad mulatságát, leánykérő elhatározását, idegen országba költözését, háborúba indulását.

Búsan és komolyan és halavány arccal fogadta a szűz a híreket.

Befogatott, s fölkereste Zalabéri Horváth Rozit, a kedves kis lánykát. Megölelte, megcsókolta, bodros haját megsímogatta, s azt kérdezte tőle:

- Szereted te, édes Rozim, Kisfaludy urat?

- Szeretem.

- De igazán szereted?
- Igazán szeretem.
- És ő is szeret téged?
- Hogyne szeretne? Kezemet megkérte.
- Mikor jön vissza?
- Nem mondta meg.
- Várod vissza?
- Amíg hét tél, hét nyár el nem múlik, mindég várom vissza.

Szegedy Róza ajka reszketett, a szemei, sötétkék, mélytüzű szemei, olyan különösen fénylettek. De a kis csitri lány ezt nem vette észre.

- Oh édes, kedves kis barátném, ha az a derék ifjú egykor hozzád visszajön, tedd őt igazán, boldoggá!

Tovább nem bírta már az ő büszke nagy lelke sem. Az a fenséges szűz ráborult annak a csitri lánynak a vállaira, és zokogott keservesen.

AZ ELSŐ MAGYAR NEMZETI SZÍNHÁZ

1

Politika, szerelem, pajkosság és dínom-dánom: ez volt a régi Balatonfüred fürdő-szórakozása. Ez volt Bártfáé és Parádé is. Bártfa nagyobb, Parád kisebb volt Fürednél 1848 előtt. A többi fürdő vagy gyógyulós hely volt, vagy számba se jött akkor. A szilaj nemesség a debreceni, miskolci, győri vásárokon s a megyegyűléseken tombolta ki magát. A kártya is járta, de veszedelmes méretűvé csak az ötvenes években fajult el a kártyajáték. Börzét, lófuttatást, kaszinónak nevezett kártyabarlangot a régi nemesség nem ismert. A nagyúri korhelyeket leginkább Bács-Bodrog, Heves és Szabolcs termesztette. No de Pestmegye se maradt el messzire.

Balatonfüreden a legelső nagy politikai társaság 1825-ben jött össze az országgyűlés előtt. A király szeptemberre hívta össze az országgyűlést, s júliusban, augusztusban mintha összebeszéltek volna, egy csomó követnekvaló ember jött össze a fürdőn.

Tizenhárom év óta nem volt országgyűlés. Adót szedtek, katonát szedtek, a só árát fölemelték törvény nélkül. A vármegyéket katonai karhatalommal zaklatták. Egyébről se volt szó csak arról: mit csináljon az országgyűlés a király hűtlen tanácsosaival, az alkotmány ellenségeivel, az országrontó »gazemberekkel«.

- Egyet legalább exempli gratia föl kellene akasztani.

Ezt mondta Vay Ábrahám, a későbbi híres borsodi követ, kemény ellenzéki férfiú, aki később gróffá lett, s elhagyta az ellenzékét.

- Ha már egyet, akkor inkább valamennyit.

Ezt meg Deák Antal mondta, Deák Ferenc testvérébátyja.

Ott volt idősebb Pázmándy Dénes, a mai Dinkó öregapja, komáromi követ. Ott volt a híres Nagy Pál, kinek Magyarország újjászületésében kifejtett nagy történelmi szerepét ma sem ismeri eléggé az ország. Ott volt Kisfaludy Sándor, az akkor még első sorban ünnepelt nagy nemzeti költőnk. Ott volt Veszprémből Rohonczy János hírneves követ és alispán. Ott volt zalabéri Horváth János, Zala későbbi alispánja. Ő és Csányi László voltak Deák Ferencnek a zalai nagy alkotmányi harcokban legjobb barátai.

Mindezt szentgyörgyi Horváth József beszélte nekem, ki Balatonfüred egyik földesura volt, s kinek apja az odagyűlt országoshírű férfiak állandó vendéglátója volt. 1825-ben már felnőtt suhanc volt, s folyton ott lebzelt a nagyok között. Deli ajak, nagy hódító, később honvédezredes, egész életében bölcs és vidám férfiú. Nagy vagyont vert el, de azért hatvanhat éves korában is megszöktetett egy híres szépségű nőt.

- Hidd el, kölyök, csak a jókedv és a szépasszony: ez az élet igazi célja. A többi mind számárság.

- Hát a haza? Hát a függetlenségi harc? Hátha úgy véletlenül hasba lőttek vagy felakasztottak volna?

- Ez mind a jókedvhez tartozik.

- Hát a cigány!

Nagyon szerette a cigányt - azért kérdeztem tőle.

- A cigány? Az meg a szépasszonyhoz tartozik. Valamint az utazás és a fürdő is. Úton, fürdön és cigány mellett udvarolj az asszonyoknak.

- Hát Deák Ferencre emlékszel-e?

- Nagyon emlékszem, ő is itt volt 1825-ben. Nagyfejű, barnaképű, szóval gyerek volt. Velem csaknem egyidős. Sohasem pödörte ki a bajuszát. Emiatt sokat évődünk vele. A mi bajuszunk úgy állt, mint a kecske szarva, ő meg csak lógni hagyta a magáét. Nagyon szeretett követ ugráltatni a vízen. Mikor mi ebéd után iddoggáltunk, ő kiment a lóúsztatóhoz, síma és lapos kövecskéket keresett, s azokat ugráltatta. A mi kövünk alig ugrott egyet-kettőt, az övé tizet is. Nagyon erős, vaskos fiú volt, akkortájt lett ügyvéd, de pörökkel nem vesződött.

Elmondott azután egy más érdekes dolgot is.

Eljött Füredre Bihari is, a híres cigánymuzsikus s a legnagyobb magyar zeneszerző.

Még máig is a legnagyobb. Se Cinka Panna, se Lavotta, se Csermák, se Erkel, se a többi meg se közelíti az ő zenéjét eredetiségben, gazdagságban és magyarságban.

Vay Ábrahám biztatta föl Pesten, hogy jöjjön Füredre. S az öreg fölrakott két kocsira való cigányt, s egy este ott termett a lóakloknál.

Egy vegyes hangszerű zenekar volt akkor Balatonfüreden, vonó, fúvó, ütő és csilingelő szerzőkkel. A karmester Ruzsicska volt, a veszprémi székesegyház zenekarának igazgatója, akkor híres zeneszerző s néhány kitűnő magyar dalnak alkotója is.

Bihari az esti szürkületben fölballag a vendéglőhöz, s annak egyik hátulsó szobájában zenét hall. Odaáll az ablak elé s hallgatja a zenét. Végre megfog egy háziszolgát, s megkérdezi: mi-csoda zene ez?

- Ruzsicska úr új országgyűlési zenét komponált, azt tanítja be a kórusnak, most tartja a próbákat, holnap délután öt órakor fogja eljátszani a promenádon az uraságok előtt.

Biharinak rövid zsinóros dolmánya s rövid, vágott bajusza volt. Dolmányán rántott, bajuszán pödörített egyet, s aztán még egyszer nagy figyelemmel végighallgatta az új zenealkotást. Végighallgatta és megtanulta.

Visszaballagott társaihoz.

- Gyerekek, mondjátok meg a kocsisoknak, holnap reggeli négy órakor befogjanak, ti is a szerszámmal legyetek készen, megyünk Árásra.

Ez egy szomszéd falu, tízpercnyi távolságban.

A cigányok kimentek oda, Bihari ott a Kassich-ház kertjében elhúzta Ruzsicska zenedarabját, s megtanította rá cigányait. Nyolc órára már úgy húzták, mintha gyerekkoruk óta mindig húzták volna, Tizenegy órára aztán visszamentek a fürdőtelepre, s azt mondták, most érkeznek Pestről, Veszprémben háltak az éjjel. Nagy volt az öröm az urak közt, s nyomban elhatározták, hogy az ebédnél Bihari játszik. Az ebédnél ott volt Ruzsicska is, és egy mellékasztalnál valamennyi kórusnémet.

»Kórusnémet«!

Igenis az. Mert a jó veszprémi kanonok urak a templomba a cigánymuzsikust be nem eresztik. Istennek és az ő szentjeinek s a boldog mennyei seregeknek fülét nagyon bántaná a cigánynak muzsikája. Reggel a templomban, délután a kocsmában muzsikálni nem lenne istennek tetsző dolog.

Magyar ember pedig nem megy muzsikusnak még a szentek kedvéért se.

Hoznak tehát Ausztriából és Csehországból muzsikust. Valamennyinek nagy haja, szemüvegje és kottája van. Háromszáz forint fizetést kap évenként s szabad élelmezést a kanonok urak asztalhulladékán. Ötven esztendeig legyen is ott, magyarul meg nem tanul. De a fia már mindnek jó magyar.

Nos hát ez a kórusnémet, így hívja őket a veszprémi polgár. Aki különben szóba se áll velük. Csak a kapcások, bábsütők, posztónyírók és kéményseprők állanak velük szóba, mert ezek velük egy országból valók többnyire.

A cigány egy óra alatt betanul egy operát kotta nélkül. A kórusnémetnek pedig egy hónapig kell egy csárdást tanulni kottából, míg megtanulja. S akkor se tudja igazán. De azért a kórusnémet lenézi a cigányt. Még a kottát se ismeri. Igaz, a cigány lenezésére se tartja érdemesnek a kórusnémetet.

- Még azt se bíznám rá, hogy a hegedűt hozza utánam!

Megkezdődik az ebéd. A leves után jön az első pohár bor, a badacsonyi ürmös. S aztán fölharsan Bihari nótája.

Bihari nótája! Az az öröktől fogva szép magyar zene. Az a bús és büszke dallam! Az a háromszáz esztendő nemzeti bánat! A győzelem rivallása, a bujdosónak búcsúdala, a kemény kurucnak sarkantyúpengése, a menyecskének ezüst kacagása. Imádság, szerelmi mámor, harci dal és dalia mérközés együtt, egyszerre, egymás után.

Leveti dolmányát az öreg Bihari, s panyókán veti félvállára. Előre áll egy lépéssel, kemény szemeivel kinéz az ablakon, odabámul a napfényes egekbe, s egy pacsirta-dalnyi előjáték után rázendíti Ruzsicska országgyűlési diadalzenéjét.

Elhallgatnak az urak, leteszik a kést és villát, erős érzés dagasztja a lelket, sohase hallották ezt a zenét. Odanéznek arra a lánglelkű öreg cigányra, s szívükbe ölelik szürke fejét.

Hanem ahány kórusnémet a világon van, az mind sóbálvánnyá meredt az első hangok után. A kórusnémet csak tud enni, ha van mit. Szeret is enni, ha ingyen adják. De lehetett öelöttük akármilyen étel-ital, hozzá nem tudtak volna nyúlni egy világért. Hisz ez az a dal, amelyet ők egy hónap óta tanulnak. S az a cigány mégis húzza, mégis jobban húzza, pedig kotta sincs előtte. Hát ördög ez a cigány?

Szegény jó Ruzsicska! Holt ember lett abban a pillanatban. Először azt gondolta: megöli magát. Azután odament a tihanyi apáthoz, kezet csókolt neki, és sírvafakadt.

- Megyek haza, eressen el engem, azt gondoltam, hogy ezt a zenedarabot én csináltam. Nem vagyok én csaló, se tolvaj, se gazember.

Sírt, mint a zápor eső. A jó öreg apátúr megsajnálta.

- Ne sírj fiam. Bihari az, aki húzza a te zenédet. Inkább légy rá büszke, s köszönd meg neki. Megcselekedte ő már Beethovennel is ezt a bécsi kongresszuson.

A harmincas években már nagy és előkelő fürdő, már az országos nevezetességek találkozó helye Balatonfüred. Könyveket lehet írni élményeiről, kalandjairól, társaságáról, szépasszonyairól. Széchenyi, Deák és Wesselényi első emberei az országnak. Deák ott tölti nyarának négy-öt hetét rendszeren. Kedvéért, szaváért, látásáért öreg és ifjú államférfiak seregelenek oda hosszabb vagy rövidebb időre. Pestről gyakran egész társaság rándul ki egy-két napra. Vannak már írók, jurátusok, jogászok, Dunántúl, Tiszántúl messze fekvő kálvinista főiskolák ifjai, kik összebeszélnek, fölkerekednek, s hol kocsin, hol gyalog, hol lóháton, ki ahogy bírja, elindul-

nak, hetekig utaznak, hogy fölkeressék Deákot és Kisfaludy Sándort, Balatonfüredet és Csobánc vidékét, a költészetnek, ábrándnak és rég eltűnt századoknak tanyáit és emlékeit.

Wesselényi Miklós a nemes ifjúság szilaj képzelődésének hitregyszerű hőse. Üldözi őt a német, mert fél tőle. De nem fél ő a némettől. Hiába akasztják nyakába a hűtlenségi pört: él a magyarok istene, s itt állunk mi, legyőzhetetlen ifjú magyar nemzet: megvédelmezzük vérünkkel is. Hiába küldik rá a sárkánykígyót, a cseh Holubárt, a meg nem sebezhető vasas németet, az európai hírű vívót, Wurmbrandtot: Wesselényi a Szent-György-lovag, aki ketté vágja a vasat is, a németet is, de meg nem riad se istentől, se embertől, se a természet hatalmától. Átússza a Balatont is, s két szemtanú beszélte nékem, aki látta, hogy egyszer úri barátainak tréfájára úszás közben meg is borotválkozott a Balatonon. Mennyi képzelet röpködi körül a nemzeti hős ünnepektől alakját. Aki még a víznek is úgy tud parancsolni. Magyar ember nem igen adta fejét arra, hogy úszni tanuljon. Hálnak, békának, csiborbogárnak való mesterség az. Jézus ugyan tudott menni a vizek hátán, ha ki nem kerülhetett, de neki nem volt se paripája, aki lángot fűj; se négylovas hintója, aki Zsibóról három nap, három éjjel Füredre rukkan. Wesselényinek pedig mindene van, s nemcsak menni, de borotválkozni is tud a vizek hátán, amit pedig még Jézus se tudott megcselekedni.

Minő imádandó önteltséggel beszélgette nékem az ily eseteket a füredi egyszerű falusi gazda.

Odajárt az ifjú Balogh János is országos hírével s asszonyhódító fényes alakjával.

Megfordultak ott nyaranként az ország leggazdagabb mágnásai.

Eljött oda nem egyszer Vörösmarty, mikor neve már nemzeti dicsőséggé alakult át.

És eljött oda Széchenyi.

Széchenyi a nagy alkotások közben azt gondolta, hogy a magyarnak még a nyári szórakozásra is itthon kell maradni. Ne költse pénzét a külföldön. Ne csatangoljon messze tenger partján. Ne gazdagítsa az idegen népeket. S ne legyen maga is idegenné. Szokják hozzá, minden munkát itthon keresni, minden élvezetet itthon találni. Télen Pest, nyáron a Balaton mulattassa őt.

Gőzhajó, nemzeti színház, Kisfaludy-szobor és rendes közlekedés: íme ezek a harmincas-negyvenes évek nagy alkotásai Balatonfüreden.

Ma ezek mindennapi, utcai szavak.

Nemzeti színház! Ma ugyan van a fővárosban tíz is, az országban ötven is, de hetven év előtt nem volt egy se. A pesti nemzeti színház is csak hatvanhárom év előtt épült. De ezt megelőzte a balatonfüredi.

Oszlopos, görög homlokzatával, tágas helyiségeivel, teljes korszerű felszerelésével. S minő magyar, minő hazafias, minő magasztos érzület alkotta, táplálta, lelkesítette ezt az intézményt s ennek közönségét és szereplőit. Még cigányát, még jegyszedőit is.

A füredi szőlősgazdák közt is volt osztálykülönbség. Akinek ezer akó bora termett, az volt a legderékabb ember. De akármilyen derék ember volt, azért mégse volt becsülete, ha egy színészt meg nem tudott fogni pincéjébe egy pohár borra, egy kis jó pörköltre.

Ahogy Árpád minden hadnagya egykor honfoglaló volt, úgy régen minden magyar színész ünnepektől nemzeti hős volt. Megérdemelte, hogy a füredi gazda annak tisztelje.

Kisfaludy-szobor! Gránit alapon, ércből öntve, nemzeti ruhában, el-elnézve Balaton tükrére, magas égbe, napfényes felhőkbe, nemzetünk szívébe.

Ma már sok szobrunk van országszerte. Nagyon sok, de mégse elég. De nem volt hajdan egy se. Még a királyoknak se volt. Csak a szenteknek volt, fából, kőből durván faragva, ostobán főstve, beteggyomrú ember belehalt, ha jól megnézte a kálváriák szobraikat.

Hogy költőnek, mégpedig magyar költőnek emeljünk szobrot: csodaszámba jött az ötvenöt év előtt. S Füred megtette a csodát.

Gőzhajó!

Az egész világon kevés volt. Magyarországon, csak három volt, az is csak három év óta. De a Balatonon mégis volt. Széchenyi tervezte, ő alkotott részvénytársaságot. Maga Deák Ferenc is alapító lett, részvényeket jegyzett, áremelkedésre számított.

Igaz ez!

Igaz!

Hát még Deák Ferenc is panamázott? Akinek a császár se adhatott egyéb jutalmat, legföljebb egy kézszorítást?

Három részvénytársulatnak volt részvényese Deák Ferenc. Az egyik a »Kisfaludy«-gőzhajó társaság. A másik a pesti állatkert. A harmadik valami árvaház. Meghalt és eltemettetett anélkül, hogy valaha egy fillér kamatot vagy osztalékot kapott volna.

A gőzhajó egyes részeit Angliában csinálták, tengeren át Triesztbe hozták, s nagy, természetes német lovakon Füredre szállították. A hajótest Füreden készült néhány trieszti és egy csomó komáromi hajóács kezével.

A száz meg ezer darab hajó- és géprészlet ott volt lerakva a parti gyepen. Természetesen vasból minden darab.

Csősz fogadtak mellé, hogy őrizze. Ujj Jánosnak hívták a csőszet. Később apámnak volt vincellérje. Gyönyörű lányát Jókainé hozta el szakácsnénak. Fia fiakkere valamelyik fővárosi állomáson. Hatalmaseszű, szemrevaló külsejű, vidám kedélyű fiatal napszámos volt. Ötven pengő krajcár volt nappali és éjjeli napszáma.

Nos hát, ő volt a csősz. Ott őrizte a sok ismeretlen ákombákom géprészletet. Előre nevette magában, hogyan fölcúfolódnak ezzel a bolond hajóval az urak. Hajót vasból! De mégis csak bolond az angol.

Odamegy hozzá Széchenyi. Sok bábész ember ott áll körül.

- No János, mit csinál ez a sok ember?

- A szemeit mereszti.

- Magyarázd meg nekik, János, hogy ebből hajó lesz, a hajónak kereke lesz, a kereket gőz hajtja, a gőzt tűzből-vízből csinálják kazánban.

- No, majd megmagyarázom.

Néhány nap múlva megint odamegy Széchenyi.

- No, János, megmagyaráztad-e az embereknek, hogy ebből hajó lesz?

- Meg én.

- Mit mondtak rá?

- Nem hiszik.

- Hát azt megmagyaráztad-e, hogy a hajónak kereke lesz?

- Meg én.
- Hát arra mit mondtak?
- Azt se hiszik.
- Hát azt megmagyaráztad-e, hogy a kereket gőz hajtja!
- Azt nem magyaráztam meg.
- Miért?
- Mert azt már én magam se hiszem.

Széchenyi a feje tetejére tolta föl két bozontos szemöldökét. Meg tudta tenni csodálatosan. Azért öreg korában homloka tele volt magas hullámú mély redőkkel. Kossuth és Deák homlokán alig-alig látszott a vékony kis redővonal. Kossuth tudott parancsolni arcának, Deák pedig csak lefelé szokta nagy szemöldökét eresztetni. Fölfelé soha.

Széchenyi hát nagyot nézett Ujj Jánosra, aki neki hinni nem akart.

- De ha én mondom, János!
- Az a méltóságod dolga. De én nem szenvedem ám el, ha valaki szemembe mondja, hogy én számár vagyok, mindent elhiszek.

Hát hiszen azt Széchenyi se szenvedte el, de azért a csősszel tovább nem évődött, hanem azt mondta barátjának, gróf Waldstein Jánosnak:

- Szeretem a magyar parasztot. Amit saját eszével be nem lát, azt ugyan semmiféle uraság szavára el nem hiszi. S nézd csak, Muki, olyan feltartott, egyenes fővel beszél velem, mintha közülünk való volna.

Bizony ilyen volt valamikor a magyar paraszt. Hiszen ma is egyenes termettel, bátran beszél mindenki szemébe. De a hit dolgában egészen más. A sok politika, a sok követválasztás megromtotta. Egy darabig mindent elhitt. Egy idő óta semmit se hisz. Nem hisz, de azért szavaz. Szavaz, de nem ingyen. Nem ingyen, mert szíve szerint nem szereti képviselőjét. De azért az igazi magyarnak van hite, van eszménye, van lelkesülni való ereje. Ha kedve szerint való az embere: ma is hű hozzá, ha megkísértik is megvesztegetni. A politikában is igaz az a népdal: aki a babáját igazán szereti, záporosó esik, mégis fölkeresi.

A negyvenes években rendes közlekedést is szerveztek Budapest és Balatonfüred között.

Delizsánc nem volt 1848 előtt. Az osztrák uralom alatt 1850 óta is kevés vonalon. A külföld regényíróinak a vasút előtti világban kényelmes és könnyű anyagjuk volt a delizsáncban. A regények bonyodalmait ezzel könnyű volt szőni-fonni. Delizsáncon könnyű volt a találkozás, szerelmeskedés, összeveszés, szökés, szöktetés, utolérés. Az útlevelek és a postahivatalok, a rendőrök és vámosok ezerféle szereplése önkénynt kínálkozott a regény- és beszélyírónak mindenféle jelenet összetákolására.

Nálunk nem volt se útlevél, se rendőr, se vámos, se delizsánc. De azért lova se volt mindenkinek, s gyalog se indult el hosszú útra, aki rá nem szorult.

Széchenyi először is kikötőket épített a Balatonon. Kevesebbet nem is épített tíznél. Elment mindenhova a gőzhajó. De csak úgy kezdetben. Mert csakhamar belátta, hogy balatonparti ember azt ugyan nem használja.

Nem azért, hogy félt volna tőle. Más oka van a magyar gazdának.

A magyar oda nem megy, ahova nem híjják.

Oda nem megy, ahol dolga nincs.

Azért, hogy utazzék, nem utazik sehova.

Ami a másé, azt nem bámulja.

Ami nem az ő kenyérkeresete, azt tanulgatni esze ágában sincs.

Még a cél nélkül való sétálgatás se természete a magyarnak.

Mi köze Somogy vármegyének Zala vármegyéhez? Bizony kevés köze van. Ahol pedig a Balaton köztük fekszik: ott nyári évszakban éppen semmi. Okos ember csak nem megy neki a víznek. Nincsen annak gerendája.

A jég - az már egészen más.

Ha csendes időben fagy be a Balaton, s ha igazán befagy, akkor bizton lehet rajta járni. Akár vásárt tartunk rajta, ökröt, lovat rá lehet hajtani, terhes kocsival is lehet rajta nyargalászni. Mikor a déli vasutat építették: ezelőtt negyvennégy esztendővel, magam láttam a jégen egy csopron nyolcvanhárom kocsit, s mind keményen megrakodva követ szállított a siófoki oldalra. Úgy állt a jég, mint a szikla. Még csak nem is nyikorgott, még csak nem is pattogott az iszonyú teher alatt. Pedig mozgott az a teher.

Télen ellátogat a zalai ember somogyi ismerőséhez s a somogyi ember zalai atyafiához. Szalmát is vesz a zalai Somogyban, s bort is vásárol a somogyi Zalában. De csak kocsival járnak. Gyalog ember nem indul útnak a jégen. Sohase tudja az ember, téli napon mikor támadhat köd. Ködben pedig nincs az az okos ember, aki el ne bóduljon, irányt ne tévesszen, végenincs körbe bele ne szédüljön. Aki pedig beleszédült: annak a számára nincs menekvés. Kifárad, lefekszik, vihar utoléri, megfagy, éhenhal, nincs aki segítsen.

Azért kell kocsival, lóval menni. A ló el nem téved soha. A ló se földrajzot, se csillagászatot, se mérnöki tudományt nem tanult. Nincs tehát olyan tudománya, amit rosszul tudhatna, amivel magát és gazdáját csúffá tehetné. A szerszáma, a tájirányzója se hibás soha. Ostoba törbe bele nem keveredik. Csak a kocsis hagyja rá a gyeplőt és az irányt. El nem téveszti ő az egyenes irányt. Se könnyelműségből, se tünődésből, se alaptalan fontolgatásból. Nem is részeg, nem is ábrándozó. Szóval: télben, fagyban, jégen, ködben csak a lóval lehet menni biztosan.

Hajdan, nem volt gőzmalom. A túladunai ember a szélmalmot se igen ismerte. Zalának Szigliget, Badacsony és Tapolca körül hatalmas vízimalmok voltak. Ezekbe járt a Balatonhoz közel lakó somogyi ember őrletni. Télen, erős jéggel könnyen ment a dolog. Más évszakban nagy kerülővel Keszthely felé vette útját. Gyakran egy hétig odajárt, míg a lisztet hazaért. Használták néha a réveket is.

Két réve volt a Balatonnak. Az egyik a tihanyi, a másik a fülöpi. Amaz keskeny, emez széles vízi út.

Jól emlékszem: Vas uramnak hívták a negyvenes és ötvenes években a fülöpi révészgazdát. Gyenge suhanc voltam, mikor 1855-ben át akartam menni a Balatonon somogyi rokonaim látogatására. Húsvétkor volt, erős napéjegyenkori szelek zúgtak, állandó vész tombolt a Balatonon. Hiába kértem Vas uramat, nem eresztette el a kompot. Pedig én viharban szerettem volna utazni.

- Nem lehet, úrfi, csúnya idő van odakint.

- De én nem félek ám.

Rámnézett Vas uram. Magas szál ember volt, hatalmas bajusszal, borotvált állal, egyenes termettel:

- Nem is az úrfit félttem én, hanem a dereglyét, mert az nem az enyém. Aztán kár lenne a legényekért is.

Ott üldögélt és pipázgatott négy révészlegény a gunyhó előtt. Egyik burgonyát hámozott a pörköltökhöz, a másik a tűzzel barátkozott, kettő pedig hálót kötött.

Nesze neked, hetyke önérzet! Mi vagy te? Pápai tintásujjú diák vagy te. Semmi se vagy te. A dereglye - az már valami. Az már érték, amit kímélni kell. Mert az a másé. A másét megőrizni pedig a becsület dolga. Hejh, Vas uram, kend se lesz az az ember, aki a más pénzével valaha Amerikába vitorlázzon át.

Csak malomba menők és násznépek használták a réveket. Nagy ritkán a pandúrok és komiszáriusok.

Egyéb utas ember mit keresne a Balatonon?

A vármegyék se sokat törődtek egymással. Hatalmas árok volt a vármegyék közt. Csak a birtokosabb nemesség tudott az árkon keresztüljárni. Hatvan-hetven év előtt még a pandúrnak se volt szabad túlmenni az árkon, ha orra előtt volt is a bűnös ember.

Almádiban van egy csárda. Vagy legalább volt hajdanán. Az almádi pusztá a veszprémi káptalané, s két vármegyében fekszik: Veszprémben és Zalában.

Valami pajzán eszű kanonoknak az jutott eszébe, hogy a csárdát ott a Balaton partján a két vármegye határára építse. A csárda tetejének szelemenfája volt a két vármegye határvonala. A túlsó parton jó két mérföldnyire szakad ki a Sió a Balatonból. A szelemenfa a Sió-torkolat közepére nézett. A szelemenfa iránya szabta meg a határt a vízen is, s ez mutatta meg, hogy ettől napkeletre fekszik Veszprém Balatonja, napnyugatra pedig fekszik Zala és Somogy Balatonja. De sok vidám perpatvar keletkezett ebből.

Mind a három balatoni vármegye tele volt egykor duhajjal, szegénylegénnyel, katonaszökevénnel, Sobri Jóska pajtásaival.

Ott iddógál most is öt-hat az almádi csárdában. Az ivószobának X-lábú hosszú asztala is a két vármegye határán nyúlik el. Az egyik oldalán a pad az egyik vármegyében, a másik oldalán a pad a másik vármegyében. Körülülk a legények.

Jön be a tehenes, szól valamit a csárdásnak. A csárdás odafordul a duhajokhoz:

- Gyerekek, jönnek a pandúrok.

- Honnan?

- Vörösberény felől.

No ez Veszprém megye hadserege.

A duhajok átülnek az asztal mellett a zalai padra, s tovább isznak nyugodtan. Még rá is gyújtanak a régi dalra: Cifra szűröm Beszperémbe vettem.

Jönnek a pandúrok, jön elől a nyalka őrmester, berúgja az ajtót, s betoppan a szoba közepére. Utána öt legénye.

Kerek kalap tűzoktollal, lelógó fekete szalaggal a fejükön. Rövid dolmány, hosszú rojtos kék gatyá, pitykés mellény rajtuk. Oldalukon bőrtarisznya mindenféle lövöldöző, pipázó és étkező készüléggel, vállukon a duplacsövű puska, jobb kezükben rövidnyelű fokos. Csizmájukon sarkantyú kiabál.

Meglátja az őrmester a duhajokat. Első pillanatra fölismeri, hogy ez a Hatlábú Jóska Sümegi vidékéről. És társai. Híres betyárok, össze is lövöldöztek már egyszer-másszor a zalai pandúrokkal. No, ezek ugyan kapóra jöttek.

De hát Zala vármegyében vannak. Oda a pokol fenekébe csak nem mehet utánuk. Nincs parancsolatja az alispántól. Anélkül pedig nem lehet.

- Adjon Isten!

- Kendteknek is.

A pandúr csak tegezi a betyárt, a betyár meg kendezi a pandúrt. Mikor így békességben vannak.

Odanyújtja Hatlábú Jóska a vászonkorsót az őrmesternek.

- Igység egyet, őrmester uram, adom becsülettel, ki lesz fizetve az ára emberséggel.

Nagyot kiált az őrmester.

- Az áldóját az öregapádnak, régen, kereslek már benneteket, ha legény vagy, jere idább egy lépéssel.

De azért csak húz egyet a vászonkorsóból. Tudja azt ő jól, hogy ezt az egy szavát Hatlábú Jóska meg nem fogadja. Letelepesznek a pandúrok is. De ők már csak a veszprémi padon. A csárdás szó nélkül rakja eléjük a vászonkorsót.

Elkezdenek egymással évődni, legénykedni, kalandjaikat elbeszélni. Elvégre Hatlábúék föl-kerekednek, s a maguk ajtaján kimennek.

- Isten megáldja kenteket.

Az őrmester a fokosát rázza utánuk. Hatlábúék pedig eltűnnek a felsőőrsi öreghegy sűrű csallitjában.

Másnap az őrmester jelentést tesz a főhadnagynak, a főhadnagy az alispánnak, hogy Hatlábú Jóska hatodmagával az almádi csárdában láttatott Kisasszony-nap után való csütörtökön dél-után, s onnan a felsőőrsi öreghegy felé menekült. Nosza az alispán stafétával értesíti azonnal Zala megye alispánját, aki meg is kapja a sürgős levelet két hét múlva. Parancs megy erre haladéktalanul a sümegi pandúrhadnagyhoz, hogy Hatlábú Jóskaékat hol keresse. Ki is küld ez egy őrmestert öt legénnyel Almádiba, kik aztán nagy sebtén odaérnek Kisasszony-nap után egy hónap múlva.

Hatlábú pedig ezalatt végigsétált egész Zalán, egész Göcsejen, egész Muraközön, kifosztotta a szentgróti vásárosokat, megnyaggatott egypár zsidót, kirabolt egy bankárt, elszeretett egypár csaplárosnét, s most ott mulat a Dráva partján Varasd vármegyében, Almáditól éppen negyven mérföldnyire.

Nos hát ilyen világ volt a vasút és távíró korszaka előtt a Balaton partján. Ezelőtt hetven esztendővel.

S ide épített gőzhajót Széchenyi.

És épített kikötőt és hidat Balatonfüredre. Alsóőrsre, Almádiban, Kenesére, Siófokra, Tihanyban, Szántódon, Szemesen, Boglárán, Fonyódon, Keszthelyen, Badacsonyan és Fülöpön.

Volt olyan kikötő, hogy sohase szállt ember rajta se ki, se be. El kellett hagyni pusztulni; Füredet, Keszthelyt és Siófokot kivéve el is pusztult valamennyi.

S hogy elpusztult!

Az ötvenes években valamikor lementem az alsóőrsi homokos partra, ahol most már gyönyörű villák állanak. Akkor pusztaság. Se közel, se távol emberi lény. Meleg júliusi nap volt, megkívántam a fürdést. A parton találok egy kis kőhalmazt, a kövek közei labodával benöve.

Leülök, levetkőzöm, fürdöm. Fürdés után öltözöm, s felhúzom cipőmet. Valamit érzek benne, lábam nem egészen fér bele. Újra levetem, hát csak ugrik ám ki belőle egy félrófnyi hosszú siklókígyó. Okos szemeivel rámnéz. Szemei tele csodálkozással és szemrehányással. Nem értette: mit háborgatom én őt?

Hát bizony én a kígyók tanyájára találtam vetkőzni. Míg fürödtem: egy gondos anyakígyó már egyik cipőmet elfoglalta állandó tanyának.

Hejh, pedig néhány év előtt, amikor a Kisfaludy-gőzös első körútját tette, s minden kikötőt meglátogatott, ide is fellobogózva jött. Itt is eldördültek üdvözlő ágyúi. Födélzetén gróf Széchenyi, a legnagyobb magyar, s Veszprém, Zala és Somogy urai, nagy tisztviselői s ragyogó szépségű asszonyai. Künn a parton ezernyi nép. Alsóórs, Felsőórs, Lovas, Kövesd Szentkirályszabadja egész lakossága ünnepi öltözetben, lobogóval. Húzta a cigány, itták az áldomást, örökké éljen a nagy gróf, kerek világnak legyen, büszkesége a Balaton. Ide járjanak szépet látni mind az öt világrész utazói.

Így volt biz ez 1847-ben. És 1854-ben e kikötő már labodafészek és kígyóknak tanyája.

Hova lett akkorra Széchenyi költői álma, fényes ábrándja, nemzetébresztő előrelátása? Csak ma kezdenek érni már a Balatonhoz kötött nagy tervei.

De megérnek egészen. S megérnek királyok, hercegek, nagyurak és egyházi fejedelmek nélkül. S megérnek az okos társadalom bölcseségének segedelmével.

De Széchenyi terve szerint Pestet is össze kellett kötni Balatonfüreddel.

Ez is megtörtént.

Nem vasúttal, hanem gyorskocsival. Ahogy repült Bécs felé a »gyors paraszt«, úgy repült Balatonfüred felé a »gyors kocsi«.

Kedves jó olvasóm! Kérdezd csak meg öregapádat és dédanyádat, miképp utaztak az emberek a század elején az ő fiatal korukban? Valamit majd én ebből elbeszélék.

Ne a nagyurakról szóljunk. A nagyúr mindenütt és minden időben egyenlő volt. Jó ló, váltott fogat, sok cseléd, kényelmes étkezés, biztos éjjeli tanya. Ez a nagyúr.

A középosztályról, a jómódú polgárról, a szerény, de biztos vagyonú nemes emberről beszéljünk. Akikből áll ma is a nemzet, a mívelt társadalom, a tisztviselői kar, a lelkész, tanár, tanító, író, művész, vállalkozó, kereskedő, nagyiparos, kisiparos, mezőgazda, bérlő. Egyszóval a nemzet. A mindenféle hercegek s világi és egyházi főurak csak cifrasága a nemzetnek. Sujtás a dolmányon. Nem melegebb, nem tartósabb, csak cifrább és költségesebb a dolmány általa.

De meséljük el előbb, hogy készült az első magyar nemzeti színház.

2

Apróra el kell beszélnem azt a történetet, mely a balatonfüredi színház alapításáról szól. Szép történet ez. A színművészet első szentegyháza, melyben más szó, mint magyar szó, nem hangzott soha.

Erdélyországnak már volt magyar színháza Kolozsvárott, de Magyarországnak még nem volt magyar színháza sehol. Voltak állandó színházak már tíz városban. Szépek, nagyok, költségesek, díszei a városoknak. De német színház volt valamennyi. Magyar művészek ott föllépni,

Árpád nyelvének ott fölhangzani nem volt szabad. Csak alázatos könyörgések után, csak kényre-kegyre, csak időnként és pénzért és rövid időre engedték meg ott magyar színművészek föllépését.

Talán nem volt még magyar művész?

Volt.

A nagyok, a hősök, a remek kor alkotói, a hagyományban örökké élő alakok már mind megvoltak. Csak túl a Dunán már ott volt Megyery, Lendvay, Telepy, Komlóssy, Hubenay, Kántorné, Lendvayné, Komlóssyné, Balogh Nina, kik közül még én is láttam aggot, őszet, multjának dicsőségében sugárzót egyet-kettőt. Voltak nagyok és dicsők a felső vármegyékben s a Tisza táján, s voltak a szomszéd Erdélyországban.

Csak magyarul játszaniuk nem volt szabad Magyarország ékes színjátzó palotáiban. A városok német tanácsa, a főurak német szíve, az ország magyar főkormányzóinak német erkölce csak a német színészek számára tartotta nyitva az állandó és kényelmes színházakat.

Magyar művész homlokán hiába ragyogott istennek teremő csókja; neki csak színben, pajtában, ökörakolban, deszkabódében lehetett nemzetének nyelvén szólania. Mint a cigánynak, csepűragónak, vásározó komédiásnak, medvemutogatónak.

Pedig akadt már vármegye is, mely közgyűlésén tárgyalta az ügyet, mint fontos nemzeti kérdést. Vas vármegye 1828-ik évi októberi közgyűlésén már hazafias örömmel iktathatta jegyzőkönyvébe, hogy a »Dunántúli Színjátzó Társaság,« Komlóssy Ferenc és Tóth István igazgatása alatt végleg megalakult, s most már a vármegyék segélyezése mellett biztos leendő nagy nemzeti ügyünk virágzása.

De állandó magyar színház mégse volt. Ehhez nemcsak lélek kellett, hanem pénz is. A magyar királynak pedig magyar ügyre sohase volt pénze. S nem volt azoknak se, akik a királyra hallgattak, s színe elé kedveskedni jártak.

Hiába jött össze az országgyűlés Pozsonyba, s hiába jöttek össze nyaranként az urak Balatonfüreden. Búsulni és panaszkodni tudtak, de segíteni nem tudtak.

De hát utóbb segíteni is tudtak.

Július havának első napjain jó barátok, jó hazafiak állandó társasága szokott együtt beszélgetni Balatonfüreden. Hevenyészett asztalok és székek voltak kirakva a nagy vendéglő mellett a sűrűlombú cserfák alá. Ide telepedtek a hazafiak, s itt elmélkedtek és vitatkoztak fajunk pusztulásán, erőnk lankadásán, régi dicsőségünk örökre való elenyészésén. A cigány lent húzta a savanyúvíz forrása mellett. A zene hangja és a perzselő nap sugara alig hatott el a hazafias társasághoz.

1830-ik év júliusában történt az eset.

A társaság központja Kisfaludy Sándor volt, az ünnepelt költő. Akkor még csak ötvennyolc éves erős férfialak, kopasz homlokkal, de alig szürkülő vörösbarna bajusszal és oldalszakállal. Sötét posztóatillája s nyalka hatalmas selyem kendővel állig szorosan becsavarva, mint ahogy kemény katonához illik, akármilyen volt a meleg.

Körülötte ülnek: Bezeredy István Tolna vármegyéből, későbbi híres követ s újjászületésünk egyik dicső alakja. Bezeredy György Vas vármegyéből, a költőnek sógora, a szép Szegedy Antónia férje. Vigyázó Ferenc Pest vármegyéből, az ország egyik legvagyonosabb köznemese. Dabasi Halász Sámuel Veszprém vármegyéből, bölcs és nemes gondolkodású férfiú. Eörsi Nagy Antal Székesfehérvárról, vagyonos és közügyekben buzgó ember. Mórocza Dániel öreg

bátyám Felsőőrsről, a Batthyányi hercegek jogtanácsosa és Fülöp József öreg barátom, mérnök és főpostamester Veszprémből.

Ő beszélte el nekem az esetet.

A társaság közelében mások is ültek, s hallgatták a társalgást. Ott ült egyebek közt Kis-jókai Szabó István révkomáromi gazdag fakereskedő is.

A nemzeti színészetről folyt a szó. Keserű szavak röppentek el az ajkáról, hogy a magyarnak mindenütt pusztulni kell, s legjobban pusztítja saját királya, saját kormánya. A német színész palotában játszik, a magyar színész ólban, bódében kucorog. A német színész kényelemben él, a magyar színésznek nincs hová fejét lehajtania.

E szót meghallotta Szilágyi, a vidám színész, nem is éppen fiatal ember. Komlóssy társaságához tartozott, amely éppen akkor Füreden játszott. A mostani templom közelében volt a társaság deszkabódéja.

A szóra odatoppán Szilágyi, s odaszól:

- Dehogyan nincs, tekintetes uraim! Van bizony hova fejünket lehajtani. Tessék csak megnézni ott azt a szép erdei iharfát. Milyen jó tanyám van nekem ott éjszakánként. Egy szegény füredi jobbágy milyen szívesen adott nekem vacognak egy kocsiderék szalmát! Tóth Ferencnek hívják. Holmi csöndes eső álmomból se ver föl. Ha pedig záporosó esik, a kocsmában töltöm az éjszakát. Jó fekvőhely a kocsmasztal, jó ember a kocsmáros zsidó. Úgy hívják: a Bolha zsidó...

Ekkor vette le kalapját a művész, s ekkor köszönt, ahogy illet ilyen előkelő társaságban. De nyomban tovább is ment, még füttyörészni is kezdett, de jobbkezeivel folyton szalmavackára mutatott, oda az erdei iharfa alá. Később országoshírű színész lett öbelőle is.

Az urak egy pillanatra elnémultak a színész szavaira. Azután az egyik nevetni kezdett, a másik elkomolyodott. Bezerédy István érzékeny ember volt, egy könnyecseppet is törölt ki a szeméből. A költő összeszorította ajkait, mintha fogait akarta volna csikorgatni.

Tehát a magyar művészt elhagyják a nemzetnek nagyjai! Csak a szegény jobbágy ad neki szalmát fekvőhelynek s a nyomorult Bolha zsidó födelet menedéknek!

A költő így írja le e jelenetet pár nap múlva Gruzmic Izidorhoz intézett levelében:

»Az ott mulató hazafiak nagy keserőséggel láttuk, miként tengődik s nyomorog a magyar színjátszó társaság silány deszkakunyhóban, s miként vagyon az számkivetve önnön hazájában, midőn a német társaságok roppant palotákban kevélykedve lépdelnek, s a királyi városokat még jobban elnémetesítenék, ha még lehetséges volna. Én hazafiúi mérges fájdalommal az ott lévő közönséget egy Füreden építendő játékszínre felszólítottam.«

Íme, »hazafiúi mérges fájdalom« rohanta meg a költő lelkét. Amint megrohanta egykor Bocskayét, Bethlenét, Rákóczyét. Csakhogy akkor a hazafiúi mérges fájdalom kardhoz, buzogányhoz kapott, most azonban már rossz idő járt kardra, buzogányra.

Fülöp József öreg barátom kevésszavú csöndes ember volt. Mérnök létére értett az építéshez. Ő is beleszólt a vitába.

- Én már gondolkoztam, uraim, a dolgon, vannak is némely jegyzeteim, én huszonnégy óra alatt elkészítem a színház tervét és költségvetését.

El is készítette. Hazament. Volt saját emeletes kis háza a fürdőtelepen. Dolgozott egész este, egész éjjel s a következő egész nap. S amikor délutánra ismét összejött a társaság, tervét, rajzait, költségjavaslatát már oda terjesztette a költő elé.

Ó-görög modorú, szép oszlopos homlokzatú, megfelelő nagy épület négyszáz személyből álló közönségre, nagy színpaddal, öltözőkkel s mellékhelyiségekkel s lakószobákkal. Ott lakjanak a művészek is, ne a Bolha zsidónál és ne az erdei iharfa lombjai alatt. Összes költség huszonötezer pengő forint.

Micsoda? Huszonötezer forint? Öt-hatszáz holdnyi szép nemesi birtok ára? És e hallatlan összeget adakozás útján gyűjteni össze? S nem is főispáni iktatásra, nem is választási lakomára, nem is ékszerre a királynénak, hanem csupán nemzeti ügyre, csupán egy vidéki fürdő magyar színházára?

Lehetetlen az! Nem gyűlik az össze száz esztendő alatt se. S hol leszünk mi már száz esztendő múlva? Ki beszél már magyarul száz esztendő múlva?

Fekügyünk le! Hallgassunk!

Így hangzott az első szó, mikor a mérnök előállott az ő javaslatával. Ha nagy lélek nincs a költőben, dugába dől minden.

De a költő nem riadt vissza. S volt, aki bátorította őt.

Kis-jókai Szabó István uram másnap is oly közel ült a társasághoz, mint az előző napon. S mikor az urak elförmedését látta, odament a költőhöz, s kalapját igaz tisztelettel megemelté.

- Engedje meg, mélyen tisztelt hazánkfia, hogy én is szólhassak egy szót. Kis-jókai Szabó István a nevem, révkomáromi kereskedő vagyok, Se én is nemes ember vagyok, s tisztelt hazánkfiának verses munkáit könyv nélkül tudom, s imádság mellett gyerekeimet is azokra tanítom. Szabad-e megtudnom, hogy a színházhoz tetőzsindelyre hány ezer darab és hány forintnyi értékben van fölvéve? Szeretném én azt tudni.

Fülöp József kezébe veszi az írást, fölteszi a szemüveget, s azt mondja:

- Hatvanezer zsindelyt számítottam a tetőre a legjavából.

Kis-jókai Szabó István megint megemeltette kalapját.

- Nagyon köszönöm e szíves felvilágosítást. Tessék tehát beírni, hogy én adok hatvanezer zsindelyt a legjavából, s Rév-Komáromból ide szállítom a magam költségén.

Egy szót se szólt többet, hanem visszaült a helyére.

Látta és hallotta e jelenetet Glázer uram is, a vendéglős. Kivett a zsebjéből tizenöt darab ezüst húszast, s letette a költő elé.

- Tessék ezt is hozzáírni!

Így kezdték megalapítani Magyarország legelső állandó nemzeti színházát.

Kisfaludy Sándor pár nap alatt összegyűjtött készpénzben 1330 forintot. Mind a fürdővendégek adták össze.

Glázer uram, a vendéglős nem volt nagyon megelégedve a gyűjtés eredményével. Utólag még ötven köböl meszet is följánlott. Ugyan ötven köböl meszet ajánlott föl Oroszy Pál uram is, füredi és tótvázsonyi birtokos. Fülöp József öreg barátom följánlott az épület alapjához ötven öl követ. A füredi kisnemesség és szegény jobbágyság pedig följánlott száz ígás és ezer gyalog napszámot.

Hát a király mit adott?

A király nem adott semmit.

Hát az ország mérhetetlen gazdaságú főurai mit adtak?

Adtak valamit. Tiszteletünk vegye körül azok nevét, akik valamit adtak. Annyit nem adtak ugyan, mint a szegény füredi jobbágyság, de hiszen ők akkor még nem voltak magyarok, hanem osztrákok és németek. Sok víznek kellett még addig lefolyni a Dunán, míg a túladunai főrendek legalább részben megmagyarosodtak és hazafiakká váltak. S a Duna vize még most is folydogál, s még most is sok oka van várakozni s várakozás közben folydogálni.

Érdekes volt gróf Festetich Lászlónak, a nagy György gróf fiának adománya. Ő hat óriási jóniai oszlopot faragtatott valamelyik kőbányájában egy-egy darab kőből a színház homlokzatához, s maga szállíttatta el Balatonfüredre. Ezrekbe került volna ez akkor, ha pénzen kellett volna megfizetni.

Hát Magyarország főpapjai mit adományoztak?

Négy földesura volt Balatonfürednek.

Az egyik a bencés barátok tihanyi apátsága. Az I. Endre királytól kapta birtokát. Ennek telkén buzgott a füredi savanyúvíz forrása s ezenkívül még egy kitűnő édesvízü forrás. Ennek telkén voltak a fürdőházak, a vendéglő, a cseres és iharos erdőcske s a kis templom. Ennek telkére kellett jönni a színháznak is.

A másik földesúr volt a veszprémi káptalan. A veszprémi püspökség szent István királytól kapta ezt - úgy mondják, de amikor a székes káptalannal megosztozott, a füredi kis részjóságot a káptalannak adta. A káptalan telke a barátokétól napnyugatra feküdt, s 1830-ban, de még az én gyermekkoromban is ez pusztá legelő volt, s egyebet nem termett, mint követ, sovány füvet, nádat és szúnyogot. Ma a legszebb nyaralók delelnék rajta.

A harmadik földesúr volt a pápai Eszterházy grófok nemzetsége. Ennek birtoka inkább Arács-hoz tartozott, telke a barátok telkének napkeleti szomszédságában fekszik. A birtok valamikor a rég kihalt Devecseri Csóron nemzetségé volt. Gyönyörű regéiben a költő e régi nemzetségről gyakran megemlékezik.

A negyedik földesúr volt a kisnemesség. Ehhez tartoztak a Szentgyörgyi Horváth, a Siskei Oroszy, a Bocsári Újhelyi s egyéb nemzetségek. A Somogyi, Végh, Siskei, Vargha, Pázmándy, Dienes, Esztergom, Roboz, Pap, Molnár s egyéb családok alkották e nemzetségeket. Balatonfüredhez hajdan még két falu tartozott. Lak és Kék volt a falvak neve. E falvak elpusztultak, templomuk csak romokban áll, lakóik Balatonfüredre vonultak össze, nevüket csak két dűlőnév őrzi. A kisnemesség e két faluból származott eredetileg.

A jobbágyság akkor még nem jött emberszámba. A jobbágyság csak birtok volt, mint a legelő, malom, erdő vagy kaszáló. Ha nemzetségek osztottak, a jobbágyságon is osztottak. Az egyik családnak malom kellett: megkapta a malmot. A másik család kapott a malom fejében jobbágyot és zsöllért. Gyöngé malomért egy vagy két jobbágyot s egy vagy két zsöllért; jóvízü és jófekvésű malomért több jobbágyot, több zsöllért. Ez volt az igazságos osztály. Megnyugodott benne nemzetség, család, zsöllér, jobbágy, szolgabíró, hiteles hely, vármegye, helytartótanács egyaránt.

A füredi kisnemesség és jobbágyság adott tehát a nemzeti színházhoz száz igás és ezer gyalog napszámot. Nagy szó volt ez akkor. Mert a fürediek ezután pár év múlva építették gyönyörű nagy kálvinista templomukat, s itt is ingyen kellett minden igás és kézi munkával előállaniok. A kálvinistának már az a furcsa természete, hogy őt Magyarországon a jó istenen kívül semmi munkájában nem segíti senki, hanem ahelyett húzza, ráncigálja, nyomja, fosztogatja mindenki. De úgy kell neki. Miért él-hal úgy a magyarságért és a szabadságért?

De adakozott valamennyire a papság is.

A költő ívéen ott van gróf Zichy Domokos olmüci kanonok, szőnyi plébánus, későbbi veszprémi püspök huszonöt forinttal, a pázmándi és nicki plébánus öt-öt forinttal. Hejh, a jó plébánusok közt mindig fölös számmal voltak a jó magyarok, s Zala vármegye hivatalos gyűjtőívén később százanként szerepeltek szerény, de jószívű adományaikkal a plébánusok.

A füredi hazafiak legnagyobb bizalommal a tihanyi barátok bőkezűsége elé néztek.

Az apátúr Horváth Pál volt, csöndes természetű, de jókedélyű férfiú. Jó pajtás az előkelő urak között. Körül is csiripelték az urak félig komolyan, félig dévajul, hogy most már csak álljon ám elő az apátság bőkezűen, ne fukarkodjék semmiben, inkább egy pipa dohánnyal kevesebbet szívjon naponként minden barát.

Ezt zalabéri Horváth János mondta.

- Mi a bencésnek, kedves apátom, egy kis nemzeti színház építése? Annyi, mint egy pipa dohány!

- Igaz, igaz, domine spektábilis, csak azután odafönt a pipát ki ne üssék a szánkából.

Odafönt - Budán a nádorispánnál! Odafönt - Bécsben a magyar királynál! Bizony a barátok szájából ott kiüthetik a pipát. Mert a nemzeti színház mégis csak a magyarság nemzeti ügye, ehhez pedig a barátnak semmi köze. A barát csak egyék-igyék, imádkozzék, dicsérje az istent, de a nemzeti ügyet ne támogassa. Annak hagyjon békét!

Így gondolkodtak Budán és Bécsben.

A jó apátúr szívesen megtett volna mindent, de kötve volt a keze. Csak annyit tett, hogy a költőnek fülébe súgta, hogy a főapátnál szerezzen neki szabad kezet, akkor aztán mindent megad, amit csak megadhat. De az istenért, el ne mondja senkinek, hogy tőle kapta ezt a tanácsot.

Augusztus elején közgyűlése volt Zalaegerszegen a vármegyének.

A költő sietett oda, hogy a színház ügyét az egybegyűlt nemesség elé terjessze, öt hatalmas szövetsége akadt.

Az egyik volt Deák Antal, a vasjellemű, s óriás tekintélyű hazafi, a múlt országgyűlésen a nemzeti nagy ellenzéknek egyik vezére, a vármegyének ez idő szerint első alispánja, akiről mindenki tudta már, hogy a bécsi udvar ranggal, renddel, kitüntetéssel őt is meg akarta magának nyerni s az ellenzékétől eltántorítani, de ő minden ajánlatot visszautasított, nem úgy, mint Vay, Szerenyesy, Plachy, Ragályi!...

A második szövetsége volt Séllyey Elek, a másodalispán, s a harmadik Tolnay Gábor, a vármegye főjegyzője. A negyedik Kerkapoly István, a tapolcai járás főszolgabírója, kinek járásához Balatonfüred is tartozott. Később a vármegye alispánja és követe. Ő magával vitte a gyűlésre a balaton-melléki egész kálvinista nemességet.

Ötödik szövetsége volt a keszthelyi dinasztia, gróf Festetich László; a költő nejének, Szegedy Rózának unokaöccse. E nő ekkor már elmúlt ötvenéves, beteges is volt gyakran; meg is halt nemsokára, alig két év múlva, de ekkor átrándult Sümegről Keszthelyre, hogy öccsét, a grófot a nemzeti színház mellett föllelkesítse.

Ott volt a megyegyűlésen Csányi László, később a nemzet minisztere és vértanúja. És ott volt az ifjú Deák Ferenc, huszonhét éves ifjú, de már táblabíró s barnapiros arcán s komoly szemeiben a magyarnak minden bölcsesége s minden mély és nagy érzése ott világolt.

Kisfaludy Sándor írásban is, előszóval is előadta javaslatát. Írása megvan a vármegye levéltárában, ki is nyomtatták már, olvashatja akárki. De mély hazafiúi érzéstől rezgő nagy beszéde örökre elhangzott. És örökre elhangzott Deák Antalé és Deák Ferencé és Csányi Lászlóé és a többi hazafié.

De nem a sivatagban hangzottak el.

Minő beszédek voltak ezek! Háromszáz esztendőnek nemzeti fájdalma jajdult föl e beszédek-ből. Hogy tiporták, hogy irtották háromszáz esztendő óta a magyart! »Meg kell védelmeznünk, úgy mond Csányi, ősi alkotmányunkat. Meg kell védelmeznünk ősi szabadságainkat. Vérrel szereztük valamennyit, nem ingyen, nem istennek jóvoltából kaptuk. De legfőképpen meg kell védelmeznünk és lábra kell állítanunk édes anyai nyelvünket, s nem szabad elszenvednünk, hogy ezt a mi országunkban bármely idegen nyelv a maga háta mögé állítsa. Mert ha őseink szózatát elfelejtjük, s eképpen magyarságunkból kivetkőzünk, akkor nekem nem kell többé se alkotmány, se szabadság, de még az élet se kell!«

Így beszéltek Zala rendjei s forró hazafi szívekre talált minden igaz szó.

Zúgó éljenzésben és harsogó tapsokban tört ki a nemesség.

Taps!

Furcsa jele ez a tetszésnek.

Zala vármegyében azelőtt sohase hallották. Én se láttam és hallottam a magam vármegyéjében soha. Színházban hozzászóltam a taps zajához; nagy művész, ragyogó szépségű asszony szokta megnyerni a szánpadon, de nagy és komoly hazafit a nemzeti igazságok megmentéséért folyó küzdelemben tapssal jutalmazni nem szoktak minálunk. Mikor az országgyűlésen először hallottam tapsot, ügyetlen, kicsinyes s komolyság nélkül való tüntetésnek tekintetem.

Most már divat, de én még most se gyakorlom.

A magyar, ha elfogja őt a lelkesülés, éljent kiált. A vármegyék nemessége a felbuzdulás mámorában süvegjét lebegteti, kardját húzza ki, s azt veri össze, s isten áldását kiáltja vezérére. De tapsolni nem szokott.

Zala vármegye 1830-iki augusztusi közgyűlésén viharos taps zúgott. Kezdte a fiatalság, s folytatta sok öreg is. S ellenmondás nélkül, egyhangúlag elfogadta s határozattá emelte mindazt, amit nagy költője javasolt.

A balatonfüredi nemzeti színházat föl kell építeni.

A gyűjtést a gyűlés alatt már meg kell kezdeni. Meg is kezdték, össze is gyűlt hamarosan mintegy ezer forint.

A vármegye pénztárából semmit sem adhatnak, mert a kormány azt meg nem engedi. De a járások összes főszolgabírái utasítatnak, hogy adományozásra minden nemes embert felhívjanak. Hazafias szent célra: a fillért is köszönettel fogadják.

A bencés barátok pannonthalmi főapátjához átír a vármegye, hogy adjon telket a nemzeti színháznak. Átír a szomszédos Veszprém, Győr, Vas, Somogy és Fehér vármegyékhez is, hogy atyafiságos buzgalommal pártolják az eszmét.

A vármegye veszi oltalmába s védelme alá a színházat s az egész intézetet.

A színház és megyei színművészet főkormányzójává Kisfaludy Sándort, »vármegyénknék táblabíráját, közbizodalmú hazánkfiát, nemzetünknek közönségesen elismert jeles nagy fiát« élete fogytaiglan kinevezi.

Végezetül kimondja, hogy Balatonfüreden a nemzeti színházban soha más nyelven, mint magyar nyelven, színi előadást tartani nem szabad.

A költő tovább se pihent.

Rögtön írt és utazott mindenfelé, hogy barátait, tekintélyes megyei és országos férfiakat megnyerjen az ügynek.

Írt Pannonhalmára Guzmics Izidornak, vegye rá a főapátot, hogy adjon telket s húszezer téglát azonnal, hogy még az idén meg lehessen kezdeni az építést. Guzmics pedig készítsen szép ünnepi költeményt a megnyitás napjára.

Írt Fülöp József öreg barátomnak is azonnal, hogy a telek kijelölésére Füreden megjelenjék.

Mihelyt a főapáttól a tihanyi apáthoz a levél elindult, azonnal ment a költő is Füredre. Megalkudni a tihanyi apáttal.

Gyorsan meglelt az alku is.

Az apát ad alkalmas telket. A telek kijelölésére és átvételére megjelent hazafiak legjobbnak látták, hogy a színházat arra a helyre építsék, ahol Kisfaludy agyában az eszme megfogant, s Kis-jókai Szabó István uram az első ajánlatot megtette.

Ad az apátság húszezer téglát.

Fölajánlja az épület tetejéhez szükséges összes födélfákat, azokat szántódi és kapolyi erdeiben ki is faragtatja, s a szántódi révhez oda is szállítja.

Volt azonban Horváth Pálnak, a jó apátúrnak egy csomó furcsa feltétele és kikötése is.

A játékszín épületeiben senkinek szállást adni nem szabad; abban csupán csak a színjátszó társaság tagjai lakhassanak.

A játékszín épületeiben sütni-főzni nem szabad se a színészek számára, se mások számára.

Kávét, teát főzhetnek a színjátszó társaság tagjai maguknak is, vendégeiknek is, de pénzért másnak nem főzhetnek.

Ha van boruk a színészeknek, ezt ugyan a színház pincéiben tarthatják, s ott a színház helyiségeiben meg is ihatják, válják egészségükre, de ott idegen bort nem tarthatnak és saját borukat pénzért másnak nem mérhetik.

Mindezt némi vita és ellenmondás után az urak derült kedvvel ugyan elfogadták, de egy kikötését a jó apátúrnak határozottan elutasították. Azt akarta ugyanis a szerződésbe még beletenni, hogy a játékszín épületeiben udvarolni, a nőknek szépet tenni, szerelmeskedni, csókolózni s efféle hívságos időtöltést művelni senkinek szabad ne legyen.

- No, ezt nem fogadjuk el, főtisztelendő uram, mert akkor se színészt, se közönséget nem kapunk.

Az apátúr makacsodott.

- Hogy engedhessem én meg az én telkemen a szerelmeskedést?

- Hiszen csak színből, játékból történik az, főtisztelendő uram. Azért hívják Színjátszó Társaságnak.

Ez már okos beszéd volt. Ezt már a jó apátúr is megértette, s ekként az örökszerződés létrejött. Aláírta az apátúr, aláírta Kisfaludy Sándor mint főkormányzó, aláírták a vármegye tiszti ügyésze, az urodalom fiskálisa, a törvényes bizonyság s a tanúk is.

A telket kimérték, átvették, kicövekeltek, s aztán örömeiben olyan áldomást adott a jó apátúr az egész fürdő közönségének, hogy másnap reggel is alig akart még vége lenni. Minden cigánynak a keze belesenvedt.

Ez év őszén nem kaptak az építésbe. Kivágták az erdő fáit azon a helyen, ahol a színháznak a helyét kimérték, s aztán egész őszön és télen az anyagot hordták. Kétszáz öl kő, húszezer téglát, hatvanezer zsindely, ötszáz deszka, kétszáz köböl leoltott mészs a barátok somogyi urodalmából az épület tetőfája feküdt ott a tavasszal halomba hordva. S a pénzhez még alig nyúlt hozzá a költő, pedig lassanként a pénz is szaporodott.

De kellett is, hogy szaporodjék.

Az építés vezetését Fülöp József öreg barátom ingyen vállalta el. Ő rajzolgatta ki az építési részleteket. De munkavezető azért mégis kellett melléje.

És kellettnek kőművesek, ácsok, kőfaragók, asztalosok, lakatosok, kovácsok, üvegezők, mázoló, gölöncsérek s egyéb mindenféle kézművesek. Ezek munkája sok költséggel járt.

Kisfaludy Sándor aggódott, hogy saját vármegyéjében a szükséges pénz nem fog összegyűlni. De saszeme még tovább is látott. Ő a »Dunántúli Színjátszó Társaság« sorsát biztosítani is akarta. Szüksége volt tehát a szomszéd vármegyék támogatására.

Vas vármegyéhez 1831. évi március 15-én fordult levelével. Milyen szép és igaz levél volt ez!

»Hintsük a hazafiságnak aranymagvait szünet és kifáradás nélkül ott, ahol lehet; úgy, amint lehet s akkor, amikor lehet; amint az idő, hely és körülállások engedik; bár vetésünknek aranytermését arathatni talán csak késő unokáinknak engedjessék is.«

»Az utolsó századokban folyvást mostoha idő járt a magyar nemzet felett: ennek mind vészes fürgetegekben, mind kegyelmekkel ragyogó napjaiban a magyar nyelv és vele a nemzetiség hol nyomtatva s írtatva, hol elhízeltetve vagy elgúnyoltatva lévén, már-már végvesztének hanyatlott.«

»Ha hős Eleink az utolsó félszázad előtt föltámadtak s az akkor lélekző Magyarokat látták volna, tehát az elfajult maradékkal beszélni se tudván, azt kell vala vélniök, hogy Leel sírjának tapodói szakadtnak s telepedtenek le az általuk vérrel szerzett Hazában.«

Sopront és Pozsonyt kivéve, egy vármegye középső és magas nemessége se németesedett el annyira, mint Vas vármegyéé. De azért Vas vármegye ellenmondás nélkül hazafias buzgalommal fogadta a költő levelét.

Nicky János volt első alispánja, Bertha Ignác második alispánja és Széll Imre, a későbbi követ és hétszemélynök, főjegyzője. S volt még a költő törekvéseinek ezeken kívül is telkes és befolyásos támogatója. Ez Szegedy Sándor volt, a költő nejének, Szegedy Rózának unokaöccse.

A májusi közgyűlésen tárgyalták a karok és rendek a költő iratát. Komoly és lelkes volt a tanácskozás. Jelen volt maga a költő is, bár nemesi jogait Vas vármegyében nem igen szokta gyakorolni. De a vezérlő férfiak nagy része mind vagy rokona, vagy benső barátja, vagy egykori bajtársa volt.

A gyűjtést és segélyezést elhatározták a karok és rendek:

És elhatározták azt is, hogy követeket küldenek arra a gyűlésre, melyet Kisfaludy Sándor a nemzeti színészet ügyében a szomszéd vármegyék képviselőiből összehí.

E gyűlést május 25-ik napjára Kis-Cellbe hívta össze a költő. Meghívta rá Zala, Vas, Veszprém és Győr követeit.

Zalában lakott. Ott voltak birtokai Sümegen, Gyömörön, Gógánfán, Bodorfán, Sárosdon, Dobos erdejében s egyebütt. A nemzeti színház is Zalában lesz fölépítve. Zalának tehát ott kell lenni.

Ott kell lenni Veszprémnek is. Hiszen Balatonfüred Veszprém tövében fekszik, s a színi előadások gyönyörűségét Veszprém vármegye élvezi elsősorban. Sok rokona is volt a költőnek e vármegyében. S volt itt családjának birtoka is. A Kisfaludyiak ősi várai Döbröntevár, Esseghvár, Csékvár ugyan kiestek már a nemzetség kezéből, de Halimbát még testvéreivel együtt bírta a költő, a csékuti urodalom utolsó foszlányát.

Győr vármegyében is nagy gyökerei voltak a nemzetségnek. Apja Kisfaludy Mihály főszolgabírója volt a vármegyének, s csak pár év előtt halt meg. Birtokai voltak Győr-Gyömörön, Téten, Szemerén, Fölpécen, Kispécen s másutt is.

Vasban is otthon volt a költő. Neje jogán hat évig bírta Kámot. Nemzetségének ősi fészke volt Vas vármegye is. Volt birtoka a Kemenesalján, Gencsen. Mind maga, mind felesége révén ezer kötelék kapcsolta a vármegye előkelő családaihoz.

A meghívott vármegyék hazafias buzgalommal fogadták el a meghívást, s a kiscelli gyűlésre mindegyik küldött néhány előkelő férfiút, alispánt, főjegyzőt, tisztí főügyviselőt, táblabíró, szomszéd járásbeli főszolgabíró.

A kiscelli gyűlés tekintélyes férfiakat hozott össze nagy számmal. A gyűlés elnöke Kisfaludy Sándor volt. Nagy éljenzéssel őt választották. A megbízott követeken kívül Vasnak kemenesalji, Veszprémnek somlyómelléki, Zalának sümegvidéki előkelő urai csaknem mind megjelentek.

A gyűlést fölváltva a vendéglőben s a kiscelli barátok refektóriumában tartották.

Tárgya volt:

A balatonfüredi nemzeti színház fölépítése és megalapítása.

A »Dunántúli Színjátszó Társaság« szervezése s megélhetésének minden évszakban biztosítása.

Állandó ruhatárnak és kelléktárnak beszerzése és gondviselése.

Komlóssy Ferenc színigazgatóval s társaságával való szerződés megkötése.

A balatonfüredi állandó színház megnyitásának elhatározása.

Hejh, ha a mai vármegyék úgy szívükön viselnék a nemzeti nyelvnek, míveltségnek és felvirágzásnak ügyét, mint ott és akkor hetven év előtt!

Hejh, ha a mai magyar költőt úgy megbecsülnék a törvényhatóságok és kormányzó emberek, mint akkor megbecsülték!

Hejh, ha ti magyar költők, akik mainapság éltek, dolgoztok, henyéltek és nyomorogtok, úgy megbecsülnétek, oly imádandó fenség gyanánt tisztelnétek a hazát, a magyarságot, az asszonyt, a nemzeti érzést, a multak dicső emlékeit s a jövő büszke reménységét, mint a hetven év előtti idők magyar költői!

Nem mesélem el apróra a kiscelli gyűlés dolgait. A történetíró foglalkozzék azokkal s ne a vidám elbeszélő. Nem is tartozik valamennyi most az én dolgomhoz. Csak annyit említek meg, hogy Komlóssy Ferenc társulatával végleg megszervezték a »Dunántúli Színjátszó Társaságot«, meg is állapodtak vele a füredi színház ünnepélyes megnyitására, s meg is határoztak számára a balatonfüredi nyári két hónapra ezerkétszáz forintnyi segélyt ezüstben.

Tizenhat személyből állott akkor az igazgatóval és sűgóval együtt. Köztük Megyery, Telepy, Lendvay, Hubenay, Vásárhelyi, Posgay és Kántorné, Komlóssyné, Újfalussyné s Balogh Nina.

Különösen érdekes volt a ruhatár és kelléktár fölött való eszmecsere. Amire a szóbeli hagyomány emlékezik: fölemlítem.

Sisakokat, vérteket, kardokat, alabárdokat nem kell venni, azokra a pénzt nem kell pocsékolni; van a vármegyeházak padlásán és pincéiben elég rozsdás készség, elő kell szedni, ki kell tisztogatni, s Füredre kell szállítani.

A ruhákkal másként áll a dolog.

Holmi német és spanyol ruhákat, gallérokat, bugyogókat, cipőket és harisnyákat a vármegyék nem adnak. Idegen gúnyára a nemesség nem adja pénzét. Effélére csak magánosok adhatnak pénzt vagy maguk a színigazgatók.

Nemzeti magyar ruhát azonban kell szerezni. Őseink, hőseink elődeink az ő igaz köntösükben lépjenek a színre.

De milyen legyen az ősi ruha?

Kurta huszárdolmány mindenestre kell, mert a huszárnak ott kell lenni a színen.

Hímes fehér atilla s hímezett Zrínyi szintén kell; nászok, lakodalmak, esküvők, királyi udvar nélkül el nem lehetnek.

Zöld és gránit kancamenték arannyal és ezüsttel el nem maradhatnak. A király, nádorispán, a zászlós urak, a dicső hadvezérek ilyen mentében mutatkozzanak.

Kancamente?

E szón megakadt a kiscelli országgyűlés.

Miért éppen kancamente? Milyen is az a kancamente?

Koltai Vidos József, akkor még javabeli férfiú, később alispánja és követe Vasnak, hozzászól a kérdéshez.

- Ne csodásítsuk magunkat, urak, nincs a magyarnak kancamentéje, kinevet vele a világ!

A költő figyelmeztette Vidost, „tisztelt öcsém uramat”, hogy kell lenni kancamentének; mert a kolozsvári színjátszó társaság inventáriumában így van beiktatva.

De ott volt Kocsi Sebestyén Gábor is, Veszprémmegye követe, akiről mindenki tudta, hogy mindentudó. Ő nyomban világot gyújtott a kérdés fölött.

- Igenis van kancamente, mivelhogy őseink sokféle és külön-különféle mentéket viseltek, amint a bécsi képes krónikában s attól kezdve mindenféle piktúrában, különösen pedig a koronázási rajzolatokban szemléltethető. A mostani huszármende valósággal a régi kurucmende, vagyis igazán szólva, a kurta mente. Régi eleink hosszú mentét viseltek, mely térdig ért. Az a mente pedig vagy ujjas volt vagy ujjatlan, s az ujjas mente vagy szűkujjú vagy sípújjú volt. De az ujjatlan mente is kétféle volt, úgymint vagy palástos mente vagy vállba vágott mente. Nagy uraink a vállba vágott mentét szerették. Mert ha a mentének gránát színe volt, az ujjas dolmány pedig világos kék vagy gyöngyház színű volt, akkor a vállba vágott nyíláson kívül álló kar a szemlélőnek igazán ékes látást nyújtott. Az ilyen mentének a neve kancamente. Különösen alkalmas volt ez háborúban, hosszú idejű vonulásokban, mert ilyen mentében kardot, buzogányt, kantárszárral kényelmesen lehetett tartani.

Kocsi Sebestyén Gábor után természetesen senki se merte többé a száját fölnyitni. Nehogy azonban a mindenféle férfi és nő számára való ruhák, viganók, kötők, kantusok fölött egyenként kelljen tanácskozni és határozni, kölcsönös egyetértéssel abban állapodtak meg, hogy a ruhatár ügyét rábízzák a költőre, akit a gyűlés Zala vármegye példájára különben is főkor-mányzóvá választott a dunántúli nemzeti színjátszó társaságok összes ügyeiben.

Gyűlés után nagy áldomás.

De áldomás után még nem mentek az urak egyenesen haza. A kemenesalji atyafiak ezt meg nem engedhették. Hanem kiválasztott magának mindenki egy csomó rég látott vagy tegnap látott vagy soha eddig nem látott atyafit és jeles hazafit, s vitte magával Sítkére vagy Mihályfára, vagy Csöngére vagy Ostfiasszonfára vagy a Somlyó hegyére. S tartott a multság vagy ismerkedés heteken át.

A vármegyék mind elfogadták a kiscelli gyűlés határozatait. Még Sopron, még Somogy, még Fehér vármegyék elfogadták.

De az is természetes, hogy a bécsi kormány és budai kormány keresztet húzott az egész bölcs és hazafias intézkedésre, s nem engedte meg, hogy a vármegyék a nemzeti nyelv művelésének szentséges szent ügyére egy fillért is áldozzanak. Nem azért vannak a magyar vármegyék, hogy a magyar nyelvet műveljék, a magyar költészetért lelkesüljenek, s őseik dicsőségeit még egyszer visszaszerezzék. Adót behajtani, katonát beszédni, jobbágyot deresre húzni: ez a vármegyék dolga.

A bécsi kormány és budai kormány így segítette meg a költőt akaratlanul.

Mert ahogy a vármegyék a kormány tilalmát megtudták, abban a pillanatban kimondta a nemesség elszántan:

- Nohát, most már meglesz az a nemzeti színház!

Össze is gyűlt hamarosan 12,954 forint ezüstben, meg is kezdték az építést június elején, s annyi adomány, annyi munka, annyi lelkesülés dolgozott a színházon, hogy a nagy és szép épület készen lett egy hónap alatt s a költő július 3-ra már kitűzhette az ünnepélyes felavatást.

Még 1754 ezüst forint meg is maradt a pénzből.

Olyan ünnepet még alig látott a Balaton, mint az első nemzeti színház megnyitásának ünnepe volt. Még a testvériség ünnepe 1848-ban, még a Kisfaludy-szobor ünnepe 1861-ben se volt olyan ragyogó.

Mely napon tartották ezt az ünnepet?

A költő azt írja leveleiben: július 3-án. Az egykorú hírlapok azt írják: július 2-án. Én meg azt mondom: mind a két napon. Az 1831-ik évben július 2-ra szombat, 3-ra vasárnap esett. Az egyik napon a nép, a másikon a nemzet ünnepelt.

Az ünnepre meghívták az összes szomszéd vármegyéket. Meg is jelentek. A küldöttségek, a főtisztviselők, a táblabírák, a nagy nemzetségek tagjai, férfiak és nők Zala, Veszprém, Vas, Sopron, Győr, Fehér, Tolna, Somogy megyéből s igen sokan Pestről és Pest megyéből.

A színházba négy-ötszázan fértek. De maguk az urak is többen voltak szépséges asszonyaikkal s a papokkal. Hajh, még akkor a papok, barátok, kanonokok, apáturak is otthon voltak a nemzetnek és magyarságnak örvendező napjain!

Hát a nép hova férjen, hol ünnepeljen?

Az a nép, amely jobbágy volt, paraszt volt, országos és úri teher alatt nyögött, s az alkotmányt, a szabadságot s a jogok szentségét csak átokból, imádságból s példabeszédből ismerte.

De amely magyar volt, s magyarságának büszke érzetét istenimádáshoz hasonló szentségnek tartotta. Pénzt nem adhatott a magyarság szentegyházához, de volt lelke, volt izmos karja, volt igavonója, adott tehát munkát. A füredi jobbágy áldozatos munkája nélkül föl nem épülhetett volna az a szentegyház. S eljöttek még Arácsról is, még Balatonkisszőlősről is, még Alsóörsről is együgyű földmívesek, zsöllérek, napszámosok, hogy egy-két napig ingyen dolgozhassanak.

Ezt a népet az ünnepből kihagyni nem lehetett.

Komlóssy Ferencnek, a színigazgatónak volt jó ötlete.

Tartsunk nemzeti ünnepet és szabad előadást szombaton, július 2-án a népnek s vasárnapon, július 3-án a nemességnek. Elfogadta a javaslatot a költő, s helyeselte azt az ifjú Deák Ferenc is. Legyen a nép az első.

Így lett.

Hírt adtak a falvak népének, s a nép szombaton délre és délután odasereglett.

Tisztes fekete ruhában a férfiak s tisztes fekete és barna ruhában az asszonyok, vidám színekben a lányok. Zászlót nem hoztak, zene őket nem kísérte, a lányok kezében virág, az asszonyok kezében zsoltáros könyv. Azt hitték: istentiszteletre jöttek. Együgyű kálvinista magyar ember virágot és zsoltárt visz magával, ha istenének színe elé akar járulni.

Hiszen igazuk volt.

Volt egy oltár, amelyen már századok óta csak hamvadoz az áldozat tüze. Amelyről töröknek, németnek, királynak, bakónak durva keze oly sokszor le akarta söpörni az utolsó szikrát is. S amelynek tüzet égő honfiszívek mégis mindig csak ébren tartották. Nyögtek, véreztek, viharzottak azok a szívek, de a szent tüzet elaludni nem engedték.

A magyarok istenének oltára volt ez.

Pereynek hívták azt a papot, aki engem megkeresztelt. Azt se tudom, káplán volt-e vagy tanító, vagy már fiatal lelkész 1831-ben. Ő is odajött a maga népe élén.

De szerkesztett egy ünnepi dalt, s erre népét megtanította. A dal így kezdődött:

*Im, bejöttünk nagy örömmel!
A te szentséges hajlékodbá,
Magyaroknak nagy istene!*

...Szentségtörés volt ez! Hitnek, vallásnak, istenfélelemnek megcsúfolása. Hisz ez a magyar református egyháznak templomi szent éneke! Nagy részben a szöveg is; a dallama egészben. Hogy lehet ezt a színház megnyitásakor énekelni?

De hogyan lehetne, amikor a magyarnak győzedelmi napja van?

Mégis azt mondták Pereynek, hogy ezt a színházban elénekelni nem szabad. Templomba való a zsoltár, nem színházba.

Nohát énekeljük el a templomban.

A ragyogó új színház mellett tíz lépésnyire ott van az erdő. Sötét iharfák, komor tölgyek, vidám köntösű óriási ezüst nyáarak. Némán és büszkén emelkednek az ég felé. Istennek ragyogó napja a gyertyafény, szálfaderékből az oszlopok, sűrű lomb a boltozat, rigóhang az orgona. Van-e szebb templom a világon, mint az eleven őserdő?

Fölharsan a dal.

Perey áll a néptömeg közepén. Mindenki ránéz. Kezével int, s kezdi a dalt. Ezer férfi és nő komoly, lassú és édes hangja zeng össze. S a hang felszáll a lombokig s a lombokon túl a magas éjig. S a hang elszáll messze a vizek fölött a végtelenbe, s leszáll mélyre, a hazafiak érző szívébe.

S mind odagyűlnek az urak az ünneplő nép köré. A büszke nemesség, a vármegyék kormányzói, a nemzetnek nagyjai leveszik kalapjukat. Komor arccal ott áll a költő is levett süveggel. A lombok nyílásán át egy sugár nyilall kopasz homlokára, s fényből, ragyogásból tesz rá koszorút. Mindenki látja, csak ő maga nem érzi. A fenséges nő, Szegedy Róza fehér csipkekendővel takarja el arcát. Minő érzés támadhat ebben a szívben arra az együgyű dalra?

A szent dal tovább zúg:

*Megsegíted magyar néped,
De föl is száll hozzád az égbe
Buzgó hálánknak éneke!*

Ott áll Megyery, a nagy művészek egyik legnagyobbja. Az örökké vidám Megyery, aki mikor később leszállt a holtak közé, még a holtakat is kacagásra fakasztá. Hallja a szent dalt, s ím, az erős, vidám, nagy lélek könnyekre fakad, odalép Pereyhez, s az ifjú papnak kezét csókol. De szólni nem tud.

Hanem azt mondja igazgatójának, Komlóssynak:

- Ma nem játszom.

És nem játszott. Akárhogy toporzékolt az igazgató, s akárhogy kérlelték az urak. Ma az áhítatnak engedte át lelkét. Úgy megrendíté őt az egyszerű nép igaz ünneplése.

A következő napon az alapítók, vármegyék, nemes urak számára nyitották meg az első magyar nemzeti színházat.

Két prológ volt az előadás kezdetén.

Az egyik beszéd, a másik dal. Mind a kettőt Kisfaludy Sándor készítette. A beszédet Komlóssy Ferenc olvasta föl, a dalt a társaság énekkara dalolta el.

Kívül négy lobogó volt az épület dísze. A nemzeti lobogó közepen az ország címerével. Mellette Zala, Veszprém és Vas vármegyék lobogói a vármegyék címerével. De belül rózsák és cserlombok özöne ékesíté a színpadot, s virágillat tölté el az egész nagy termet. De minden rózsánál, cserágnál és illatnál felségesebb érzés töltötte be a szíveket.

Mit idézzek a hosszú és remek beszédből?

»Félszázad óta kezdett csak lábra kapni a magyar színművészség; de hajh! mily akadályokkal kell vala küszködnie! Mily visszataszításokat, mily sérelmeket s gúnyoltatásokat kell vala szenvednie! Mint kell vala nyomorogva, nehézségekkel és szükségekkel viaskodva magát tengetnie mai napig!...«

»Néktek, dicső magyar Hazánk nagylelkű fiai és leányai, - néktek tartatott fenn azon hazafiúi öröm és dicsőség, hogy magyar szíveteknek szent érzését a nemzeti művelődésnek ezen hiánya sértvén, áldozattételre vállalkoztatok!«

»Hazafiúi buzgóságtok tavaly ilyenkor azt mondotta: *Legyen meg!* és: *Meglett...* Itt, hol még tavaly ilyenkor az ezen helyen állott fákat és fűszálakat a szél ingatta, most a nemzetiséget terjesztő színművészeti Intézet áll; - a tavaly gondolt Magyar Játékszín szép valósággá lőn! És az önnön hazájában eddig zsöllérkedni kénytelenített magyar színművészség tulajdon házra vergődhetvén azt sóhajthatja: Itt most tulajdon Hazámban én is már itthon lehetek!...«

Beszéde végén élteti a szónok „Tekintetes Zala, Veszprém és Vas vármegyéknek Karait és Rendeit”, kiknek Haza és Nemzet-szeretete a színművészséget és általában a nemzeti kultúrát hathatós támogatásba vevén, közügygétette.

Éltetni akarta még a költőt, Kisfaludy Sándort, aki nélkül a nagy Kezdet létre nem jött volna. De a költő ezt meg nem engedte.

- Ha már, úgymond, éltetni akarnánk élő embert, akkor a királyt kellene éltetnünk. De ha azt már nem tehetjük, mert különös okunk nincs rá: akkor egyetlenegy élő magunk közül ne éltessünk. Megérdemelné több is, s megvárnák sokan.

De a színészen kifogni nem lehet.

Mikor beszédje végére ért, s a harsogó éljen elhangzott, intett kezével, hogy még szólni akar, odanézett a költőre, s e szavakat mondá:

- „Éljen, akit gondolok, de akit megneveznem nem szabad, mert - megtiltotta.”

Mint a vihar zúgása, úgy dördült meg erre a szóra:

- Éljen Kisfaludy Sándor!

A közönség szeretetén se lehet kifogni.

Az éljenzés közben újra felemelkedett a függöny, s rózsákkal behintett színpadon fényes nemzeti köntösben ott állott az egész színtársaság. Férfiak és nők körül ragyogó fény támadt. Úgy látta őket a közönség. Hiszen igaz is. Ők voltak igazi prófétái akkor a halálos álmából ébredező nemzeti érzésnek.

S elkezdett a társaság énekelni.

*Adja Isten, hogy a magyart
A félvilág uralja,
S vérrel szerzett szabadsága
Soha kárát ne vallja.*

*Adja Isten! Alkotmánya
Mindörökké állhasson,
S dicsőségének semmi erő
S idővész ne árthasson!*

Egy nemzedék életén át e dal volt a honfiküzdelmek jelszava.

Ezt a dalt is Kisfaludy Sándor alkotta.

S e dal csak függetlenségi harcunk ágyúdörgése tudta egy időre elnémítani.

S e dalra még most is szükségünk van.

De amikor ez a dal elhangzott, 1831-ik évi július 3-án délután öt órakor, fölemelkedett helyéről a közönség, s örömkönnnyek közt élteté a költőt, s délceg férfiak és ragyogó szépségű nők tolongtak hozzá, hogy vele kezét szorítsanak, s kezét s ruháját megcsókolják.

A színpad hölgyei se tudták könnyeiket visszatartani. De ők a színpadról le nem léphettek. De mindegyik felkapott egy rózsát, s odahajítá a költő lábaihoz: Kántorné, Újfalussyné, Balogh Nina, Hivatal Anikó, Lendvayné. Mind ünnepelt tüneményes alakja később a pesti nemzeti színháznak.

A költő pedig lehajolt a földre, fölvetett egy fesleni kezdő rózsabimbót, odavitte feleségéhez, Szegedy Rózához, megcsókolta halavány arcát, s pihegő keblére tűzte azt a rózsabimbót.

Igaza volt.

Himfy szerelme nélkül ő sohase lett volna költő s nemzetének nagy fia, Himfy Szerelmét pedig az a nő teremtette.

Így jött létre Magyarországnak első magyar nemzeti színháza!

A TAKARÉKPÉNZTÁR

Innen-onnan hetven esztendeje, amikor az az eset történt, amelyet most elbeszélék. Szentgálon már nem is emlékszik más rá, talán csak az én öreg barátom, Szalay János. Ő is gyerkőc, ő is surján legény volt még akkor, amikor kezdődött a történet.

Fölébredt a nemzet. Felsőbükki Nagy Pál és a nagy gróf Széchenyi két kézzel markolt bele az alvó nemzedék üstökébe, s megrázta istenesen.

- Ébredj, magyar!

Szentgáli uraimék is érezték a rázást, ők is hallották az intő szót. Elkezdtek fölötte tanakodni. A községházánál, vadászaton, a herendi kocsmában, a gombási csárdában, a veszprémi Angyal-vendéglőben s mindenütt, ahol seregesen összejöttek. Hol egyik, hol másik szóba hozta. A rektor úr mindig szóba hozta. Diákjárás idején a pápai diákok mindig emlegették. S azután egyik szó jött a másik után. Tanakodtak.

De hát mit csináljanak?

Töröljük el az ősiséget. Legyen hitele is a magyar embernek!

Ez az ébresztő szó nem találkozott köztetszéssel. Ősi örökségét ne bitangolhassa el könnyelműen senki. Adósságot derűre-borúra ne csinálhasson senki. Az adósságcsinálók nagy része úgylis csak gézengúz. Ne szaporítsuk őket.

Állítsunk kaszinót, rendezzünk lefuttatásokat, utazzunk külső országokba, tanuljunk angoltól, némettől, franciától.

Ezekben már van valami. Csakhogy mindez nagy úrnak, tudós embernek, országjárónak, bálizsnak, kucsébernek, vándorló legénynek való multság. Cselekedjék ők, ha unatkoznak. Ezekhez semmi közünk.

Lelenház. Börtönjavítás. Vakok, siketek, némák, örültek háza. Perrendtartás. Halálos büntetés eltörlése.

Bolondság az egész. Ilyesmire nem adja fejét királyi vadász, úgylis tele van duhajjal, útonállóval, szegénylegénnyel a Bakony. Sobriékkal most se bírunk. Csak az kellene még, hogy javítsuk a börtönt, s töröljük el a halálos büntetést. Hát sarkantyús csizma, darutollas süveg nem kellene még a duhajoknak?

Jobbágyság felszabadítása. Törvény előtti egyenlőség. Közteherviselés. A nemes ember is fizessen adót, ő is csinálja az utat, vámon-réven ő se legyen mentes.

No, ez már sok! Az se becsületes ember, aki ezt kitalálta. Legalább is rossz magyar, rossz hazafi. Lemondani az ősi jussról! Nemes ember szűz vállaira terheket rakni! Hogy olyan ember, aki erre törekszik, még szabadon járhat isten ege alatt - ezt is szégyenlenünk kell. De be se tegye a lábát, ha van istene, a mi határunkba.

A nagy Széchenyi váltig biztat: ne henyéljünk, ne hagyjuk haszon nélkül múlni a drága időt, hanem dolgozzunk éjjel-nappal, mint az angol.

Ez se éppen bölcs tanács. Szegény angolt sajnáljuk ugyan, de bizony mi nem követjük. Igás jószágnak való a munka, meg cselédnek, napszámosnak, nem pedig nemes embernek.

Hanem hát egyszercsak az történt, hogy nemes Pest-Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegegyéken valami Fáy András nevű birtokos nemes úr, egyébként jeles mesemondó és táblabíró

azt javallotta, hogy állítsunk takarékpénztárakat. Ne szórjuk el az aprópénzt, hanem gyűjtsük össze a filléreket, hatosokat, húszasokat. Adjuk oda ahhoz értő okos emberek kezébe, azok majd kamatoztatják, s egy-két év múlva, talán észre se vesszük, csak szép summa pénz, csak derék tőke gyűlik a számunkra. Ha építkezni kell, ha lányt adunk férjhez, ha kárt vallunk, ha elemi csapást kell pótolni: legalább lesz pénzünk, nem kell adósságot csinálni, nem kell kölcsön után futkosni, nem kell egyik-másik birtokot zálogba adni, s a módosabb atyafiaknál nem kell segítségért kunyorálni.

Állítsunk takarékpénztárt!

Ez már beszéd.

Szentgáli nemes uraimék azt mondták: efölött már érdemes gondolkodni. Sőt, amikor megbizonyosodtak, hogy Veszprémben is állítanak takarékpénztárt, sőt ebben még a vármegye urai is, de még a káptalanbeli urak is ugyancsak buzgólkodnak: nagy hirtelenséggel elhatározták, hogy Szentgálon is legyen a köztársaságnak takarékpénztára. Mégpedig előbb legyen, mint akár Veszprémben, akár Pápán. Szentgál legyen az első. Meg ne előzhesse őket senki.

Dehát miféle csoda az a takarékpénztár? Ezt kellene tudni.

Egyik kocsmárosuk zsidó ember volt. Megkérdezték a dolog felől. Ő se tudta. Lelkére kötötték, járjon utána. A kocsmáros szót fogadott. Nem is lett volna tanácsos szót nem fogadnia. Utánajárt, s megtudott mindent.

Résztvényt kell aláírni. Minden részvény legyen ötven forint. Kétszáz részvény tízezer forint. Ez legyen az alaptőke. Ezt kell kiadni kamatra, s a jövedelemből az esztendő végén osztályt kell adni minden részvényesnek. Enélkül nincs takarékpénztár.

Így beszélt a zsidó ember. De ki is nevettek nyomban. Megbolondult a zsidó ember. Kár érte, mert kocsmárosnak jóra való ember.

Már hogy szentgáli királyi vadász aláírjon valamit, akár résztvényt, akár mást! Micsoda gondolat ez? És azután ő írjon alá, s mégis ő fizessen ötven forintot minden részvény után? Akkor fizessen, amikor nem köteles vele, holott akkor se fizet örömet, amikor köteles vele?

No, Áron, ilyen, bolondsággal elő ne állj ezentúl.

De ha befizetné is az ötven forintot: vajjon ki lesz azért felelős? Mikor fizetik vissza? Mennyi lesz a kamat? Azután miért turkáljon idegen az ember pénzében? Mindenki maga viseli legjobb gondját a maga pénzének. Okos ember nem áll önként gyámság alá.

Az Áron kocsmáros azt is elmondja, hogy a takarékpénztárnak lesz elnöke, ügyvédje, két-három igazgatója, pénztárosa, könyvrója, mindent fölírnak nagy könyvekbe. Aki beteszi a pénzét, adnak róla írást. Akinek kölcsönt adnak, attól írást vesznek. Az adóst, ha nem fizet, pörbe idézik, megbírosítják, ökrét-lovát összeírják, mindenét elkótyavetyélik, de a pénzt, rajta behajtják. Így szaporodik a takarékpénztár jövedelme. Ebből aztán először fizetik az ügyvédet, azután az elnököt és az igazgatókat, de a pénztárost és a könyvrót is. Ha még ezentúl is marad valami a jövedelemből, abból csinálnak tartaléktőkét, s abból juttatnak a részvényesek számára is.

Sehogys ment ez a dolog szentgáli uraimék fejébe.

Hogy ők könyveket írjanak, írásokat szerkesszenek, adósokkal, ügyvédekkel viaskodjanak, szegény adós feje alól elszedjék a párnát: ezt már ők semmi szín alatt nem cselekszik.

Ilyen takarékpénztár nekik nem kell.

De valamilyen mégis csak kell. A kor intő szózata elől nem dughatják be füleiket. Fáy András uram szava ne legyen a pusztába kiáltó szó. Szentgál is együtt akar haladni az ébredő nemzettel. De csak okkal-móddal.

Hiszen ismerik ők a takarékpénztárt. Van önáluk, csak hogy más a neve. Házipersely a neve. Helybéli gelencsér csinálja: Figuli uram. Apró malac az alakja, nyílás van a hátán, egy krajcár az ára, s ami pénzecskét a gyermekek ajándékba kapnak, azon a nyíláson behányják a malacba, s amikor már tele van, földhöz vágják a malacot. Kihull belőle gyakran két-három váltó forint is. Ez az igazi takarékpénztár.

Ilyet kell csinálni, csak hogy nagyban.

De nem részvények alapján, de nem is mások pénzén, de nem is a magukéból.

A maguk pénzét éppen nem adják oda. Ott van az jó helyen, ahol van. Mihelyt más kezében volna, nem volna olyan jó helyen. Nem bíznak ők elnökekben, ügyvédekben, pénztárosban, igazgatókban. Sok ember ez. Sok embernek sok keze van. Baj lesz abból utóbb is, ha sok kéz között tilódik az ember pénze.

De nem kell ám a mások pénze se. Nekik ne írjon alá részvényt senki, de takarékpénztári betétet se vigyen hozzájuk senki. Okos ember ne vesződjék más pénzével, ha elkerülheti.

Elveszhet könnyen vagy a pénz, vagy a becsület.

Más pénzével több gond jár, mint a szopós gyerekekkel. S minek a gond, ha anélkül is ellehetünk?

Hanem hát ha se a magunk pénzét, se a mások pénzét nem takargatjuk, miből lesz akkor a takarékpénztár?

Bizony a köztársaság pénzéből.

Van a szentgáli közbirtokosságnak három-négy malma, három-négy kocsmája, mészárszéke, italmérése s huszonötezer holdnyi Bakonyerdeje, királyi vadászváltságai s egyéb százféle címen való kisebb-nagyobb bevétele. Egyik csurran, másik csöppen. Ha nem csurran, legalább csöppen. Gyűjtjük össze a csurgást is, a csöppenést is, ne töltsük nyakló nélkül, rakjuk össze a húszasokat, rakjuk be nagy perselybe, amelyet nem Figuli uram készít töredékeny cserépből. S amikor majd sok pénz gyűl össze, vagy valami nagy szükség zuhan a nyakunkba, vagy a haza szorul jó fiainak áldozatára: ám akkor csináljunk belőle istenes dolgot.

Ebben történt megállapodás.

Csináltassunk jókora ládát tölgyfadeszkából. Fiókok, szekrények nem kellenek bele. Bankót nem gyűjtünk. Isten tudja, mi lesz a bankóból. Aranyat se gyűjtünk. Nem jár kézen-közön. Kongópénzt se gyűjtünk. Annyiféle van már, sokszor csak a kofa tud rajta eligazodni. Hanem ezüstpénzt gyűjtünk. Huszast, márjást, tallért, lázsiást.

A ládát megcsinálja valamelyik molnárgazda. Szerezzünk hozzá furfangos závárt és cifra kulcsot Kis uramnál, a veszprémi lakatosnál. Egyik kovácslegény úgyis a napokban akar remekelni, az meg figurázza be ezt a ládát ékes vaslemezekkel. A ládának felülről legyen kis nyílása. Nem nagy nyílás; egér be ne férjen fészket rakni, kölykeit nevelni. Csak akkora nyílás, mint a perselynél szokás; kényelmesen belecsússzon még a Mária Terézia-tallér is.

Ez legyen a takarékpénztár.

De hol álljon ez? Ki adjon róla számot? Ki kezelje? Ki őrizze?

Őrizze a jó isten. Ő az őriző pásztora mindenkinek. Nekünk is. Ha minket meg tud őrizni, megőrzi a takarékpénztárt is.

Ami igaz is.

Azt gondolták ki hát, hogy a takarékpénztár szép vasas új ládáját beteszik a régi archívumba. Ott nem foglal el járt helyet, ott nem lesz útjában senkinek, ott nem kódorog senki, ott nincs keresnivalója senkinek. Mivelhogy csak ott van a pénz biztos helyen, ahol ember meg nem fordul.

Mi volt az a régi archívum? Mit őriztek abban? Tudni kell ezt, ha az ember tisztán akarja érteni a dolgot.

Az öreg kálvinista templom oldalához volt toldva kis féltetejű gunyhó, de kőből, s szilárdan építve, ajtaja hatalmasan megvasalva. Hasonlít a katolikus templomok kis sekrestyéjéhez. Csakhogy a templom belsejéből nem volt bejárója, hanem csakis kívülről, a templom udvarából. Ajtajának kulcsa hol a papnál, hol a bírónál, többnyire a papnál.

Ez a kis toldaléképület ma is megvan. Ma is olyan, mint századok előtt.

De hát mit őriztek ebben?

Nagy dolgokat.

Holmi írásokat királyoktól, vármegyéktől, szabadságharcaink hőseitől. Szentgál hajdan is a híres Szentgál volt. Amikor a nemzet története nagyokat lépett, lába dobbanását mindig megérezte a szentgáli köztársaság. Volt bizony ott a Bocskay, Bethlen, Rákócziak korszakából elég tisztes emlék. Fegyverdarabok, lobogófoszlányok, diadalmas csaták hírmondói, régi tárogatók, rongyossá nyűtt dobok, tilalmas szerszámok. Amelyeket ha meglátott a szentgáli királyi vadász, nyomban leszedte az égről minden csillagát minden németnek, aki csak van ezen a kerek világon. Mert ámbár a királyi vadász a királynak volna az embere, vagy mi, de azért különös andalodás vett erőt a lelkeken. A szentgáli nemes ember azt hitte, hogy ő csak olyan királynak tartozik hűséggel szíve szerint, lelke szerint, amelyik Árpád apánk egyenes véréből származott. A többi királynak is tartozik ugyan, de csak úgy szokás szerint, törvény szerint. Hiába: más a törés, más a vágás. Tudja ezt a bakonyi nemes. Sőt annyira tudja, hogy tatárra, törökre sohase haragudott annyira, mint a németre.

Ebből azután az következett, hogy a német se szerette valami nagyon a szentgáliakat. Valahányszor hát fölülkerekedett a német, pedig a pokol fajzatja azt igen sokszor megcselekedte: mindig tanácsos volt a rejtegetett tilalmas szerszámokat kiszedni a régi archívumból, s valahol másutt a föld alá rejteni vagy az öreg Bakonyban valami fa odvába elsüllyeszteni. Baj lett volna, ha a német keresi és megtalálja.

Nem is igen volt már az én gyermekkoromban a régi szent emlékekből valami számbavehető gyűjtemény.

De volt még ezeknél is becsesebb gyűjtemény, amelyet magam is láttam ezelőtt ötven évvel.

Ez volt Szentgál szabadságainak s adományleveleinek gyűjteménye. Kezdődött abból az időből, amikor jeruzsálemi Endre királyunk még el se ment Jeruzsálembe. Az ősapák meghallották, hogy oda készül hadat jární pogányok ellen. Hejh-hajh, Jeruzsálem tovább van, mint a kertek alja, a pogány se adja oda a bőrét pusztá szóra, hátha a királyt a hosszú útban valami baj éri, mégis jobb lesz, ha indulás előtt szép kemény kutyaőr-írással elismeri Szentgál szabadságait.

El is ismerte jó szívvel. S utána minden király azt cselekedte V. Ferdinándig. Ott vannak a kutyaőrök s a sok száz esztendő s vastag papirosok, nagy pecsétekkel, királyok aláírásával. Nem volt szabad hiányozni egyiknek se.

Nohát ezt a gyűjteményt őrizte a régi archívum. Meg is őrizte emberül, amíg halandó emberre nem bízta kezelését. Ki bántotta volna a sok száz év előtti kor becses emlékeit, minden szentgáli nemes ember szabadságának halhatatlan tanúbizonyságát?

Bizony, szentgáli uraimék nem csinálhattak okosabb dolgot, mint hogy takarékpénztáruk gyűjtő vasasládáját ide helyezték. Ki merne itt lopni, hűtlenül sáfárkodni az Árpád-kor emlékeinek kegyeletos helyén, isten szentegyházának födele alatt? Isten szeme vigyáz oda egyenesen.

Azután elkezdtek a takarékoskodást. Malmok, kocsmák, mészárszékek, erdők jövedelmeiből csak annyit költöttek, amennyit költeni szükséges volt. A fényűzést, a dínomdánomot, a vármegye urainak költséges fogadtatását abbahagyták. S minden esztendő végén a maradék pénzt szép márvány huszasokban s fényes Mária Terézia-tallérokban a takarékpénztárba vitték.

Mindig két ember vitte, s egyenként szépen a nyíláson át a ládába eresztette. Volt a ládának két végén vasból készült két fülle, fogantékja. Mikor már minden pénz lent volt, a két ember megfogta a láda fülét, s megrázta a ládát annál fogva emberül, hogy az ezüst egyenletesen terüljön szét az egész ládában.

Azután megint pihent a láda fél évig, egész évig. Furfangos závarjának kulcsa ott volt az öregbírónál, az archivumnak kulcsa ott volt az öreg papnál.

Múltak az évek. Folyt a takarékoskodás. Telt a takarékpénztár, nehezedett a láda.

De hát mennyi pénz van már ott? Csakugyan meg kellene egyszer olvasni, össze kellene számítani. Már csak illendőség okából is.

Olvassa a manó! Számítsa a manó!

Hiábavaló időpocsékolás lenne az. Belekerülne egész napba. Hadnagyra, kispíróra, dékányra, harangozóra nem lehet bízni ezt a munkát. Maguknak kellene ezt végezni a köztársaság előjáróinak, ők pedig erre fejüket nem adják. Csakugyan jobb, okosabb dolog ennél a csendes poharazás, pipázgatás, lélekvidámító vadászat.

Azután mire való is az a pénzolvasgatás? Zsidónak, papnak, lelkesorvadt zsugorinak, vén-asszonynak való mesterség az. Ami pénzünk van, az megvan. Ha százszor megolvassuk is, ezáltal nem lesz az több egy fillérrel se. Legföllebb kevesebb lesz.

Ha megolvassuk, megtudjuk ugyan, hogy a köztársaságnak mennyi pénze van, de akkor azután megtudja az egész világ is. Hátha sok lesz? Ha sok talál lenni, ebből éppen nagy baj támad.

Ránkszabadul az egész világ. Jön, a vármegye, s kölcsönt kér a pandúrok fölszerelésére, hidak építésére. Sohase látjuk többé pénzünket. Jön a szent eklézsia, jön a főiskola, jönnek a mindenféle kegyes és jótékony intézetek és alapítványok. Kérnek, rimázkodnak, istenkednek, nem lehet nekik ellenállni. S egyszer csak rips-raps, volt - nincs! Mire való volna ez?

De a köztársaság nyugalma is megzavarodhatik. Most minden nemes ember megnyugszik abban, hogy a közjövedelem elköltenivaló, s nem keresi, mennyi volt, hova lett. De ha megtudja, hogy sok pénzünk van, utóbb még eszébe juthat valakinek, hogy számon kérje tőlünk.

Számadás? Ez lenne még cifra! Hiszen nem akad akkor jóra való ember a köztársaság élére, ha számot is kell adni. Kutyánk legyen vadászbíró számadási kötelezettséggel. A régi jó erkölcsöket szigorúan fönnt kell tartanunk. Azóta van annyi baj a világon, amióta minden ember beleütheti az orrát az előjárók dolgaiba.

Egyszer valakinek a tanácsban eszébe jutott, nem volna-e jó kamatra kiadni a takarékpénztárt?

De már ez nem volna jó. Hisz akkor ott volnánk, ahol a többi takarékpénztár. Irka-firka, huza-vona, ügyvéd, pénztáros, igazgatók, perek, bírák, végrehajtók! Nyomban ezeké lesz a pénz s nem a mienk.

Hanem hát egyszer mégis csak tudnunk kellene, körülbelül mennyi pénzünk lehet a takarékpénztárban?

Igaz. Meg is bíztak nyomban két jó markos nemes atyjukfiát, hogy újév táján az ezüstvivő két előjáróval menjenek az archivumba, s emelgessék meg a takarékpénztárt, mennyit nyom.

Az egyik volt Gombás Lőrinc egykori barátom. Erős volt, mint a párduc. Feje, szeme, nézése, egész zömök alakja is olyan volt, mint a párduc. A másik volt Zsebők János, az egész köztársaságnak s a fél vármegyének keresztapja. Talán másutt is lesz még róluk szó.

Megemelték a ládát, de bizony nem volt könnyű. A szemük is kidülledt az emelésben. Lehetett a láda vagy hat bécsi mázsa.

Meg is kérdezték a vármegye egykor híres főszámvevőjét, Tamassa Pált: mennyit érhet súlya után számítva az a takarékpénztár?

Tizenkétezer ezüst forintra számította az öreg főszámvevő. Szép pénz akkor.

Nohát most már ne takarékoskodjunk.

Szép bőjtnapi reggelen odaballag előjáró uraimékhoz a harangozó, szerencsés jó reggelt kíván, s azután azt mondja:

- Az archivum ajtaját hajnalban nyitva találtam. Nem előjáró uraimék jártak ott? Nem kigyelmetek felejtették nyitva az ajtót?

- Mi bizony nem. Talán a tiszteletes úr.

- Hát hiszen tőle jövök. Ő meg előjáró uraimékre utal.

Bele is üthet a mennydörgő mennykő!

Megnézik az archivumot, és íme, a takarékpénztárnak se híre, se hamva. Elveszett, eltűnt, elvitték nyom nélkül.

Nem is jöttek rá, s nem is tudja a világ mind e napig, hova lett a szentgáli takarékpénztár.

Az az esztendő, amelyben ez történt, nagy esztendő volt. A száma: 1848.

A hírlapok emlegették, hogy amikor az ország kincsét gyűjtögették, egyik túladunai falu nemessége maga szép kocsiteher ezüstpénzt szállított be Kossuth Lajos pénzügyminiszter pénztárába. Szaporodjék az ország kincse.

De a szentgáli nemzetőrök is, mikor el-kiszálltak az ország határát megvédelmezni, jó fegyverrel, jó ruhával voltak ellátva mind. Ők voltak a legdélcegebb nemzetőrök. Azt rebesgették: ez a fölszerelés is a takarékpénztár dolga volt.

Ki tudná most már: mi az igazság?

A függetlenségi harc után szimatolni kezdett az önkény, s kutatta a pénztár nyomait.

Szentgáli uraimék tisztára bebizonyítottak mindent.

A falutól keletre vonul a Tiszaaljai völgy. Amint a Miklóspál- és Somod-hegyek közé jut, ott találták meg a vasasládát vízmosta árokban, feltörve, öreg fejszével agyonvagdalva. Bizony elvitték azt rossz emberek.

Ezt bizonyították be.

A VILÁG LEGSZEBB VIDÉKE

Mikor Meszesgyörök irányába értünk, ahol az út északra fordul, a nap már nyugodni készült. Sugarait még teljes erővel ontá az előttünk elterülő tájra, de a sugarak már sárgulni és pirosítani kezdtek. S a pirosuló sugarak fényénél felnyílt előttem egy tájkép, amelyhez hasonlót még lángész nem alkotott. De nem is álmodott.

A szigligeti öböl mosolyog előttem. Legnagyobb öble a Balatonnak. Badacsony félszigetként dől rá a Balatonra. Napkelet felé, ahol megálltam a meszesgyöröki fokon, egyhelyütt Badacsony zárja el a messzelátást. Balfelől nyúlik be a szigligeti öböl messze mélyen félmérföldnyi távolságra.

Az öbölre völgy nyílik. A Lesence és Tapolca patakok völgye. Amaz az öböl közepén, emez Szigliget mellett ömleszti malomhajtó, dalteremtő vizeit a Balatonba. Mögöttem egy fekete hegylánc, föl egyenesen észak felé, Sümeg felé, az uzsai völgy felé. Ez a Feketehegy és Sárkányerdő. Oldala tele falvakkal, a falvak közt csárdák, puszták, tanyaépületek, malmok fehérlelek. E hegylánc a Lesence völgy és szigligeti öböl napnyugoti oldala. Fönt északon a Haláp hegye zárja el a látást. A földalatti örök tüzek alkották meg ezt a hegyet is. E hegy is kúp, mint testvérejei, mintha ez is egyedül állana a síkon. De csúcsa egyenesre, van lementsze, mintha isten keze ollóval nyeste volna egyenesre. Több testvére nincs is ezen a vidéken. Egyetlen ikertestvére messze szakadt tőle, a Kemenesaljára. Ez a Ság hegye, de ide most nem látszik.

A Lesence völgynek és szigligeti öbölnek nyugoti oldala leírhatatlan. Száz költőnek száz dala se tudja szépségeit elszámolni. Hacsak festő és szobrász nem jön segítségére. És még az se elég. Lélek kell ide, mely érezni tud és rajongani s minden ízében magyar.

Ott áll Szentgyörgy hegye. Néma méltósággal, fenséges nyugalommal. Ez is kúp. Ez is tűzhányó volt millió év előtt. Hatalmas vállain duzzadnak az izmok. Minden izomduzzadás óriási sziklagombolyag. Az egész hegy mégis kerek, valami csodálatos szerszámmal simára, gömbölyűre faragta az alkotás. Nem is hegy ez, hanem szobormű. Két élő testvére van. Az egyik itt előttem a Badacsony, a másik fönt Veszprémmegye nyugoti síkján a Somlyó. A három testvér közül melyik a legszebb, ki tudná azt megmondani?

Szentgyörgy hegyén kisdéd falvak. Valamennyinek idelátszik tornya, minden toronynak hozzám bűg el esti harangszava. Harminchat falunak harangszavát hozza el hozzám a mély csöndben a lengedező keleti szellő. Ahol állok: Szentgyörgy hegye elzárja előlem Csobánc várának és Hegyesd várának omladékait, de a harangok szavában s a nyugvó nap visszavert fényében én azokat is érzem.

Előttem Szigliget erdős csúcsai. Kisdéd csúcsok. De egyik fölött ott áll a régi vár romja, tört falak, omló tornyok, záratlan folyosók tömkelege. Úgy áll ott a várrom, mint öreg király fején korhadt koronája. Ajtónak, ablaknak nyílásán áttör a nap fénye, s az a fény a távolból mintha drágaköve volna a koronának.

Hejh Szigliget omló vára, te sok kötelességet mulasztottál! A török téged nem bántott, a németet te nem bántottad. Nemzetünk nagy harcaiban nincs szereped. Pedig uradnak Zalában és Somogyban kétszáznyolc városa és faluja volt, de te azért békén éltél mindenkivel. A nemzet nagyjainak ott kell lenniök a nemzet minden küzdelmében. Csatát, börtönt, hóhérpallost nem szabad kikerülniök. De nem szabad a békés idők áldozatát se. Mit nyertél nyugalommal, gyávasággal, bölcseséggel, Szigliget vára! Kétszázhuszonhat év előtt rád szállott az istennek haragja, s villámai szétszórták büszke tornyaidat. Urad is elmúlt nyomtalan. Fiága

kihalt, leányágai elszéledtek, elszegényedtek, magad romvár: idegen kézre kerültél, s az egykor hatalmas Lengyeltóthy nemzetségnek se híre, se hamva. A múltban se volt, míg élt; - hogy lehetne most, mikor már rég porrá vált!

Szigliget mögött a gulácsi és tóti hegycsúcsokon rezg még az esti napsugár. Kerek halmok meredek oldallal, éles, hegyes csúccsal. Puszták, kopárak, legelőnek is soványak, se szőlő, se erdő, se hajlék oldalukon. De alkatuk csodálatos; egészen olyan, mint az egyiptomi piramisé. Kotlóstyúk mellett csirkéi: úgy állnak az öreg Badacsony mellett ez ifjú sziklakúpok.

Fönt a magasban északkelet felé a veszprémi Bakony sötét erdős ormai zárják be a messzelátás határait. De Badacsony mellett tovább siklik szemünk, s eljut Tihanynak kék vonaláig, s keletről és délről Somogy megye száz falutornya fordítja felénk mosolygó fehér arcát. A boglári és fonyódi halmokon egy pillanatig se tud megállani többé tekintetünk. Mit keressünk ott ezen túl, ha már előttünk áll Badacsony vidékének tündérországa?

Sohasem felejttem el azt a pillanatot, amikor én ezt a tündérországot először megláttam.

A győri majornál még csak a Balaton ezüstös arca állt előttem. A majorbeli kutyák ráнкestek, s duhajkodó ugatással ijesztgettek. Elkísértek majd egy dűlőföldnyire. Kőhajigálással ingereltem őket, hogy minél tovább kísérjenek. Sejtelmem se volt arról, minő szépségek tárulnak eléм. Alig vettem észre az útnak éjszakra hajlását. Egyszerre előre nézek, s egész végtelenségében előttem áll a csodálatos szépségek gyűjteménye.

Mi ez!

Megálltam, mintha lábam gyökeret vert volna. Valami önkénytelen kiáltás jött ajkamra. Azután néztem, néztem, mereven néztem. Lelkemet bámulás, gyönyör, ihlet, kimondhatatlan érzés ragadta el. Sohase álmodtam ilyen szépséget. Sohase láttam, sohase hallottam, sohase olvastam ehhez hasonló tüneményt.

Kúpok fénylő orommal, szőlőhegyek zölden ragyogva, erdők fekete foltjai, zöld mezők, arany vetések, száz falu, ezer hegyi hajlék, csárdák, malmok, útszéli sorfák, patakok, csatornák, magas bércek, fehér házak, korhadt és mégis fényes várromok, Szentgyörgynek és Badacsonynak komoly fensége, s az a Balaton mintha rám nevetne, s az a nádas mintha nekem súgna-búgna, s a látásnak messze határán égnek, földnek, Bakonynak, Tihanynak, tengervíznek édes ölelkezése, bizalmas összehajlása s mindez egymást kerülve, váltogatva, kergetve, egymással összejátszva s a hátam mögött nyugvó nap arany sugarával ragyogón fölékesítve: ím, ez a kép rohanta meg lelkemet. A jelennek minden élettünete, őssalkotásai, emberkéznek apró szép dolgai együtt, egymás mellett. Van-e még ily ragyogó foltja több a kerek világnak?

Nincs!

Én tudom, hogy nincs. Mi ehhez a Rajna partjainak szépségtárháza? Mi ehhez Nápoly környéke? Ha a nagy nemzetek közül valaki ilyen vidéket fölfedezett volna, millió meg millió kép volna arról forgalomban még Budapesten is.

Nekem talán nem is hiszi el a világ, talán rajongásnak, talán magyar vérmességnek tulajdonítja véleményemet. Majd megmutatja a jövő. Az a meszesgyőri fok, ahol engem megállított az ámulat, egykor s talán nemsokára a világ összes mívelt ifjainak s hölgyeinek gyülekező pontja lesz. Csak fedezzék föl egyszer. Tisztítsátok ki Meszesgyőröknél a Balaton partját, söpörjeteк el a parti vízből nádat, követ: ez lesz a Balatonnak legelső fürdőtelepe.

De miből áll hát a tájnak szépsége, melyért rajongani lehet, s mellyel a mívelt agynak és nemes szívnek betelni nem lehet?

Festett kép, faragott szobor, merészen emelt épület: ezekben kell keresni a tájnak szépségeit. Egyenes és görbe vonalak, méret, arány, tömeg, tömérdekség, színek változata s mindezek összhangja: ím az alakító művészet alkotásának anyaga.

Egykor félszázad előtt a balatonfüredi fürdőigazgatónak ifjú és csodálatosan szép felesége megőrült, nem is gyógyult meg sohasem. Egyik napon kiment a parkba, zavart elmével levetkőzött meztelenre, s kiment a tarlóra sétálni, őrzöngeni. Harmatos gyöngye lábait véresre marta a kavics és torzs. Szobrász és festő álmainak felelt meg testének alaki szépsége.

Sokan nézték a tarlón. Én is. Mindenki elbámult az alak tökéletességének ragyogásán. Előkelő társasággal maga Deák Ferenc is látta, s még ő utasította a lövölde szolgáit, vigyenek hozzá leplet, takarják le, s kísérik haza. Ő küldött rögtön orvosért is.

Eleven társalgás fejlődött ki rögtön afölött Deák társaságában, vajjon a női test alaki szépségének titkai miben állanak? A vonalak alakulásában nem. Hiszen a festő és szobrász tökéletesebben tud alakítani, s művének hatása meg se közelíti az eleven női test hatását. A színben sincs a hatás titka. Bár a bőrnek fénylését visszaadni, vásznon előállítani nem lehet, de azért a festő a legtökéletesebb testszínekkel diadalmasan birkózik.

- Az eleven női test meleg. - Ezt mondta az egyik.

- Illatos. - Ezt mondta a másik.

- Mozog. - Ezt mondta a harmadik.

Deák Ferenc pedig ezt mondta:

- Igazatok van. A plasztika annál tökéletesebb, annál szebb, hatása ránk annál nagyobb, minél több gondolatot, eszmét és érzelmet tud bennünk gerjeszteni. Az eleven test sokkal többet tud, mint a művész alkotása. Egy fiatal szép női arcnak mosolygását se festő, se szobrász híven nem tudja ábrázolni. Csak egy megkövesült mosoly készül ecsetje vagy vésője által. A mosolyban pedig az a különösen ható szépség, hogy az arcnak, szemnek, szájnak vonásai egy pillanatig se állnak mereven, hanem összhangzón örökké mozognak. Erre csak az élő alak képes.

E magyarázat jut mindig eszembe, valahányszor Badacsonyra gondolok.

Ez a vidék élő alak. Vize, napfénye, viharja, lakóinak járása-kelése, patakjainak mozgása, tele, nyara, virága, illata, madarai, éjjele, nappala s örökké változó színpompája egy szempillantásig se hagyják mozgás nélkül, elevenség nélkül. S eszmét, gondolatot és érzelmet nemcsak ezek szülnék. Hanem hegyeinek váromladékai. Ez omladékok magasságából ezer magyar esztendőnek, száz nagy családnak, ezer szerelemnek és balsorsnak s egész nemzetünk történetének élő képe tekint le ránk. Ezt a gazdagságot nem nyújtja a legszebb női alak se. Mert az ifjú szép női testnél senkinek se jut eszébe arra gondolni, milyen volt ennek az öreganyja, vagy milyen lesz ez öreganya korában. Ezért szebb a hegyes-völgyes, tavas és folyamos tájkép, mint az Alföld vagy a kiskunsági homok. Ez is szép. Én is szeretem. Petőfi lánglelke csodává tette ennek szépségeit. Hejh, de mégis csak más Badacsony és Szigliget környéke!

Költő és festő keresheti szerencsáját e táj szépségein. Zenész, szobrász és építő soha. Sokkal kisebb méretekben kell e három művészetnek dolgozni, semmint azokba e csodálatos táj varázsát beleilleszthetné. Még a festő is csak egyes részecskékkel tud megbírni.

Ligethy ismerte e tájat. Néhány gyönyörű képe van is róla, Újabb festőink nagy tájak nagyarányú szépségei iránt nem éreznek rajongást. Úgy látszik, más nemzetnél is így áll a dolog.

Okát nem ismerem. Nem is keresem.

Rég Tátika vára mögött volt már a nap, mikor én rajongásomból, álmaimból, káprázatomból felocsúdtam. Ibolyaszínű árnyék volt már a völgyeken, csak a magas bérckúpokon égett még a napsugár. De én gyors lépésre biztattam útítársamat, hogy ha későcskén is, még Szigligetre érjünk. Semmi se tett belőle.

Nem a távolság miatt. Tíz-tizenkét kilométer nem a világ. Hanem az éhség és fáradtság miatt. Mire a Kutya farka csárdához értünk, olyan éhes voltam, mint a farkas.

Ez a csárda az öböl északnyugati sarkánál van, közel Edericshez. Az út itt háromfelé ágazik. Az egyik, amelyen mi jöttünk. A másik fölmege északnak, egyenesen Tapolca felé. A harmadik keletnek, Szigligetre. Ez utolsó egyenes, mint a nyíl; a végén a vár omladéka meredeznek az ég felé, mintha holtan fekvő óriás tartaná magasra csontkarjait.

A csárdának más neve is van, nemcsak Kutya farka. A másik neve a földrajzban és a hivatalos iratokban szerepel. Én csak ezen a néven ismerem.

Megálltam a csárda előtt, s elnéztem Szigliget felé. Repültem volna oda, de lábaim mintha ólomból lettek volna. Fáradt voltam. Jó egy órányi időbe került volna Szigligetig gyalogolni. A nap már lenyugodott. A Sárkányerdő sötét árnyai már ráfeküdtek a csárdára, a völgyre, a suhogó nádasra, az öböl síkvizére, öreg este lett volna, mire Szigligetre érünk. Kis faluban öreg estén senki sincs már ébren nyári munkaidő közepén. Éjjeli tanyára, ennivalóra alig tudunk volna szert tenni. Itt kellett az éjszakát tölteni a csárdánál.

Bementünk a csárdába, Nádfedeles alacsony épület. Piszkos sötét ivószoba. Ágynak, kényelemnek nyoma sincs. A kocsmáros zsidó. Nagy családdal van, s a konyhán túl csak egy lakószobájuk. Hol fogunk itt hálni?

Hát hiszen ezek a csárdák nem is azért épültek, hogy ezekben utasember éjjeli szállást kapjon.

A nyírádi erdő s a Dobos-rengeteg zárja el észak felől a látást. E két erdőben s ettől délre a Lesence és Eger patakok völgyeiben egyik csárda a másikat érte hajdanán. A Kutya farka, a Billege, az Ürgelyuk, a Sanyarú, a Kínlódi, a Netovább, a Dobos, a Tüskés, a Szegfű, a Kaparó, a Legényes, a Rostavető, a Három zsidó csárdák hol az útfélen, hol a faluvégén, hol az erdőszélen. Minden falunak, minden pusztának a maga csárdája. Minden csárdában zsidó kocsmáros, magyar szolgálégény. Vendégszobája egyiknek sincs.

De minek is?

Vásároló mesterember legfőljebb napközben etet-itat a csárdában. Ott nem maradna éjszakára Dárius kincseért. Az éjszakát városban vagy nagyobb faluban tölti. Rossz híre van a vidéknek. A Dobos tele van kanással, juhással, szegénylegénnyel, tűzhely nélkül való járó-kelővel. A Sobri-világ elmúlt ugyan már, de az se nagyon régen. Sobri elmúlt, de száz ijafija itt maradt. Ez se meg nem öregszik, se el nem múlik soha.

Ki jár a csárdába?

Kanász, juhász, szegénylegény. De nem azért megy oda, hogy alügyék ott. Ott ad-vesz, ott csereberél, ott csinál magának jó napot; ott kérdezősködik rokon, koma, atyafi után; ha vásárra, ha búcsúra, ha temetésre vagy gyónásra megy: ott issza meg üveg borát. S ha leszámolni valója van valakivel, ott békél vagy ott zúzza be fejét, vagy ott töri kezét-lábát ellenségének. Ha pedig még egypár rossz cigány is akad, ott dalolgatja el szomorú vagy vidám dalát. Asszonyát, szeretőjét sohase viszi éjszakára a csárdába. Mit szólna hozzá a világ? Asszonynak, lánynak nem szabad az éjszakát kihúzni! Kamasznak, juhásznak, legénynek nem szabad a csárdában aludni. Alvásra az erdő való és a gunyhó. Éltrevaló ember csak mulatni megy a csárdába.

Hát a jó nemesség?

Megyegyülés, követválasztás, tisztújítás lesz holnap vagy holnapután. Két-három kocsira való nemes ember összeverődik. Pipáz, vitatkozik, nagyot kiált, nagyot iszik. Tele van ugyan csutorája hatalmas jó borral, de azért megáll a csárdánál. Vagy bekiált, vagy be is tekint. Kocsija elállja az utat. Nemes ember nem fél se vármegyétől, se szegénylegénytől. Őt nem meri bántani senki. Ő védi az ország jussát, s őt védi a maga jussa. Gyilkos, zsvány, haramia se mer belekötni. Nemes ember fejét csak nemes embernek szabad beszaggatni. De annak aztán igazán szabad.

Megvannak-e még ezek a csárdák? Nem tudom, de nem hiszem. Talán tizedrésze sincs meg. Rég elmúlt egy nemzedék életkora, mikor ott jártam utoljára. Mikor saját vármegyémbe osztottam az igazságot, akkor még sok bajom volt ezekkel a csárdákkal. A nyirádi és dobosi erdők oda dülnek a veszprémi Bakonyra, s lopott birka, lopott disznó, véresre vert tarkó, hajléktalan ember nem igen ügyelt a vármegye határjeleire. Innen-oda, onnan-ide akadálytalan volt az erdőn és az éjszakán a közlekedés. Ma már bizonyára másként áll a világ ott is.

Úgy emlékszem, mintha Kohn lett volna 1855-ben a Kutya-fark kocsáros neve.

- Kapunk-e valami jó ennivalót, kocsáros?

- Ennivalót? Azt az egyet nem adhatok.

- Hogy lehet az?

- Péntek este van. Magam se eszem.

Valami istenes zsidó volt ez a Kohn. Vagy pedig nem volt, amit adjon, ennivalója. De az éhes gyomor péntek este dacára is lázongott.

- Csak lesz talán kenyere, bora?

Kohn ránézett Kohnnéra, Kohnné ránézett Kohnra. Sok vigasztalás rejlett ebben az összenézésben.

- Kenyeret talán tud adni a Répa.

Ez a Répa volt a szolgalegény. Szolga is, legény is, öregecske is. Ferkó volt a szent kereszt-ségben kapott, becsületes neve. Tehenet, disznót ő látott el; pénteken este és szombati napon ő volt a mindenes; ólat, állást, udvart, kocsiszínt ő tartott tisztán; szegénylegények titkaiban ő volt az izenethordó. Volt is a szegénylegények közt becsülete.

- Hol az a Répa?

Alig ejtettem ki a szót, jött be a Répa. Mintha tudta volna, hogy róla beszélünk. Hozott magával fél kenyeret. Barna, jóízű, keményre sütött rozskenyeret. Adott hozzá sót-paprikát is. S egy hosszú, vastag nyakú osztrák üvegben egy icce bort.

Hitvány faggyúgyertya égett a szobában. Borszag, pipafüst, bagariacsizmaszag töltötte tele a szoba levegőjét. A hold arra Boglár felé már toronymagasságyra állt a vizek fölött, arcáról már lemaradt a piros füstök, s ezüst fénnel nézett be az ablakon. Jobb lesz odakint vacsorálni.

Sovány vacsora, de jól esett. Még Dus János társamnak is jól esett, aki pedig a meszesgyöröki fokon, míg én a táj szépségein rajongtam, útrahozott minden kalbászunkat és zsemlénket megette. A Szigligeti öböl ragyogásából ez a kalbász tetszett neki egyedül. De azért jóízűen falatozott most is a rozskenyérből.

Földönfekvő vadkörtefa-törzsökön üldögéltünk az útparton. Azt kértem Répától:

- Hol alszunk az éjjel?

- Ott a gyöpön, ni!

Az út túlsó oldalára mutatott a Balaton felé. Óriási kaszáló terült el félkörben a nádasig, s a sarjú is már bokán felül ért. Ott bizony puha fekvés esik, ha az embernek béka a szájába, fülemász a fülébe, hangya az orrába be nem költözik.

- Megesznek ott a szúnyogok, Répa.

- Valamit majd csak meghagynak az úrfiból holnapra is.

Ez valószínű. Csakhogy amit meghagynak, nem akarom, hogy holnap egyék meg. Ez a Répa egyébiránt okos és szellemes embernek látszott.

- Hová való kend, Répa?

- Alsósáskán születtem a Halápi hegy tövében.

Mikor jóllaktunk, átmentünk az úton a gyöpre. A zöld pázsit volt az ágy, vakandtúrás a vánkös, csillagos ég a szobamennyezet. Tücsök a kapus, szúnyog a pincér, őszi bogár a szobalány. Július végén voltunk, az őszi bogár már szólt; édes, lágy, méla hangja ott dalolgatott körülötünk. A legszebb furulyahang a világon, csakhogy ici-pici. Engem mindig elandalít esténként.

- Egy szűrt vagy lópokrócot nem adhatna alánk, Répa?

- Az is kerül.

Nem tudtam elaludni. A szúnyogok ellen kalapomat arcomra kellett volna borítani, de a csillagos égről nem tudtam levenni szememet. Védelmezni kellett arcomat. Került az álom. A buja fűnek, üde pázsitnak lágy illata se tudott elszenderíteni. Ébren voltam, álmadoztam.

Répa Ferkó! Rágondoltam. Furcsa név és furcsa ember. Szegény, mint a templom egere. Ha szegény nem volna, nem szolgalegény volna. Ő nem itt volna a Kutya farki csárdában, erdők alján, nádasok szélén, szegény zsidó szolgálatában. De jó ember, jó szívvel, jó lélekkel. Milyen szívesen adott kenyeret is, pokrócot is, jó tanácsot is. Baja sincs a világon. Hiszen vidám lélek, bizonyítja beszéde, gondolkozása. Okos is, mert keveset beszél, csak arról szól, amiről megkérdik, s arról is csak annyit, amennyi szükséges. Nem is panaszkodik, nem is dicsekedik.

RÉPA ROZI TÖRTÉNETE

Répa Ferkó!

Eszembe jut a népdal.

*Répa Rozi Billegében:
Játszik a Sobri ölében.
A nyakát általszorítja:
Száját csókra igazítja.*

Répa Rozi volt Sobri Jóska szeretője. Sobri Jóska volt az ország legdelibb betyárja. Ifjú, bátor, csodaszép, legények büszkesége, asszonyok bálványa. Vér nem tapad kezén. Kincset nem gyűjt, szegény embert nem bánt. Amit úrtól, paptól, zsidótól elszed, felosztja a szegények közt. A Bakony az ő országa, száz bújdosó legény kísérelője, csillagos ég szabad hajléka, Répa Rozi a szeretője. Senki se tudja azt, ki volt apja-anyja. Senki se tudja azt, hol volt elmúlása. Tizenkilenc esztendő óta nincs már róla hír a világban. Alugyatok tovább, vármegyék kormányzói, Sobri Jóska hamvát elhordta már a szél, híre-nevét csak kevesen őrzik.

Hát szeretője őrzi-e még? Él-e még Répa Rozi? Szőke volt-e? Barna volt-e? Van-e kis hajléka vagy kiteszítették a világba? Vagy cédán éli világát, vagy szíve megszakadt?

Rá gondoltam. Róla álmadoztam. Dus János barátom mellettem ott a pokrócon jóízűn hortyogott.

Az edericsi és vitai kakasok szava rég elhangzott. Megkerestem a Göncölszekeret. Nagyot hajlott már a rúdja, éjfél körül járt az idő, s én mégse tudtam elaludni.

Csendes volt a világ. Talán a földkerekségén sincs oly hely, ahol akkora volna a csöndesség, mint a Balatonon, mikor nem fúj a szél. A nádas lakói is rég elaludtak, s még egy se ébredett.

Egyszer zörgést hallok a csárdánál, mintha járkálna valaki. Felülök, odanézek. Répa Ferkó áll a csárda előtt, kalap nélkül. Napkelet felé néz. Talán azt nézi, mutatkozik-e már a hajnal?

- Valamit kérdeznék, Répa!

- Tessék csak.

- Mennyire van ide a Billege-csárda?

- Valami két óra járás gyalogszerrel.

- Hallotta-e kend ezt a népdalt:

*Répa, Rozi Billegében:
Játszik a Sobri ölében.*

- Miért kérdi ezt az úrfi?

- Mert kendnek is Répa a neve, meg annak a lánynak is, meg hogy Billege is ezen a tájon van.

Répa Ferkó hallgatott. Sokáig hallgatott. A telehold éppen az ő alakjára világított, s én jól odanéztam. Akart is szólni, nem is. Balkezével oldalt hajtotta haját a homlokán. Utóbb mégis csak szólt.

- Hogy nem tud aludni az úrfi.

- Eszembe jutott, lássa, ez a népdal, s aztán eszembe jutott a szegény Répa Rozi. Él-e még, vagy hová lett?

- Nagy eset az, úrfi, látom, hogy jó szívvel emlékszik meg Roziról, hát csak elmondom, ha már nem akar aludni.

Odajött hozzám, négy lépésnyire leült az árokpárt szélére s elkezdte beszélni Répa Rozi esetét.

- Igaz, hogy a Rozi az én édes húgom volt, de csak egy esztendővel fiatalabb, mint én. Ha élne, vagy ha most is él, harmincnyolc esztendőnél nem idősebb. Derék, szép, szemrevaló lány volt, de nagyon szegények, zsöllérgyerekek voltunk, hát el kellett szegődnünk.

- Én elszegődtem erre-arra, volt több helyem is. A húgom elszegődött a Diskay-uraság malmába a molnármesterhez. Nem messze van ide az a malom; ott van Kisapáti körül az Eger vizén. Nem lett volna talán rossz helye, de hogy történt, hogy se történt, az uraság valamelyik rokona rávetette a szemét, s elkezdte a lányt hitegetni, csábítani, csiklandozni. Egy ízben nagyon is szorongatta a lányt, de az se volt rest, úgy fölhasználta az urat, hogy az a fogaskerekhez esett; az isten őrizte, hogy kegyetlen halállal meg nem halt. Mégis nagy eset volt, mert látta a gazda, látták az őrlők és a cselédek, s az az úr bosszút esküdött. Nem is maradt ott a húgom egy pillanatig se, pedig estefelé járt az idő, hanem nyomban átmenekült az Ürgelyuk csárdába.

- Az Ürgelyuk csárda ott fekszik a Szentgyörgyhegy lábánál a kocs út mellett, amelyen Kisapátiból megy az ember Tapolcára. Alig egypár puskalövésnyire volt a malomtól. Most is megvan, s most is az a zsidó van benne, aki akkor volt. Ő is csak úgy tudja ezt a dolgot, mint én. Ismerte is már a húgomat, mert nem egyszer ment oda borért húgom az örletők számára. Meglátja a zsidó a lányt, amint szomorúan odaér a csárda elé, s azt mondja:

- Mi az, Rozi? Se üveg, se vászonkorsó, se csutora nincs a kezében?

- Nem is borért jövök most, hanem megyek haza, kiléptem a szolgálatból.

Zsidó ember kíváncsi. Szereti tudni, mi történik a szomszédban. Addig faggatta a lányt, míg ez el nem mondta az egész esetet.

- Igazad van, Rozi, eredj csak haza. De ma már tovább ne menj. Este van, hajnal előtt haza nem érnél, erdőn-mezőn mit bódorognál egész éjjel, maradj itt éjszakára.

Úgy is lett.

Csakhogy estére kelve alig egy óra múlva megjött Sobri tizenketted magával. Aznap valami csetepatéja volt Sümeg körül a pandúrokkal, s idejött nyugodni és éjszakázni. Valami történetet, ami kedve ellen volt, mert mogorván szólt a kocsmárosnak.

- No zsidó, üres-e a csárda, vagy van valaki itt?

- Senki sincs itt, csak a Diskay-malombeli szolgálat, ott bent van a feleségemnél.

- Azt a lányt látni akarom!

Rozinak be kellett mennie az ivóba. Ott ült az ivóasztal közepénél Sobri Jóska, kalapját hátravágta, a bajuszát pödörgette, dupla puskája előtt feködt az asztalon, cifra szüre a szék hátára téve. Három gyertyatartóban három szál gyertya égett előtt. Ez volt a szokás minden csárdában, ahova Sobri éjszakára benézett.

A lány reszketett. Ha a Diskay-uraságnál se volt maradása, mi lesz most a haramiavezérnél? Hét-nyolc rabló, haramia ott ivott már a vezér közelében, a többi pedig kiállt az útra vigyázónak. Az egyik Kisapáti felé, a másik Gyulakeszi felé, a harmadik Raposka irányában, két legény pedig Tapolca felé. Ott lakott a szolgabíró.

Sobri gyanakodott. Nagyon szép lány volt az én húgom, de annál inkább gyanakodott. Tudta, hogy a csendbiztosok, pandúr hadnagyok szép lányokkal szokták a híres duhajokat megejteni.

De az én húgomra hiába gyanakodott. Olyan igaz járatban volt az én húgom, mint a pap, ha gyóntatni megy. Észrevette ezt csakhamar Sobri is, és tovább nem kérdezősködött a lánytól. Csak nézte jó szemmel. De a lány mégis reszketett.

- Ne reszkess, édes húgom. Nem látja az többé fölkelni a napot, aki miatt egy hajadszála is meggörbülne. Eredj nyugodtan ki a konyhába, segíts kissé sütni-főzni a zsidó asszonynak, mert éhesek vagyunk. Azután aludd ki magad kedvedre, de szó nélkül reggelre se menj el a háztól. Talán lesz még egy szavam hozzád.

A leány kiment a zsidó asszonynak segíteni. Sobri utánanézett, míg csak ki nem ment az ajtón. De amikor betette maga után az ajtót, még akkor is utánanézett. Mintha fekete tüzes két szemével az ajtón keresztül is látta volna azt a lányt.

Magához intett két legényt. Mógort és Fűmagot. Azt mondta Mógornak:

- Peti, menjetek át a Diskay-malomba. Mondjátok meg a molnárnak, hogy menjen be sebtén az urasághoz; ha éjfélkor lesz is, költse föl az uraságot; az uraság pedig, ha görcs van is az ujjában, azonnal írjon becsülettudó levelet, amelyben szánja-bánja bolond tüzességét, és szíve szerint való bocsánatot kér a lánytól mindazokért, amelyeket ellene vétett, de még azokért is, amelyeket ellene gondolt. A levélre pedig írja rá, hogy ez a levél adassék Répa Rozi becsületes szolgálólánynak az Ürgelyuk csárdában. Mondja meg a molnár az uraságnak azt is, hogyha pedig ő azt a levelet meg nem írja a ti szavatokra, akkor odamegyek hozzá én magam még az éjszakán, legyen is rá elkészülve jól, s majd az én szavamra aztán megírja azt a levelet, csak hogy akkor a fülét ragasztom rá pöcsétnek.

Mógor és Fűmag szó nélkül felálltak, magukra kerítették a szűrt, hónuk alá vették a puskát, s mentek útjukra.

Sobriék pedig ettek, ittak, jól mulattak, jól aludtak.

Csak a vezér nem aludt. Fejét könyökére hajtá, s nézte azt a barna faggyúgyertyát, mely ott sercegett előtte, s melynek kanócán izzó gombák alakultak a halavány lángtól. Senki se merte elvenni a gyertya hamvát, mert a vezér nem szerette, ha a hamvvévvővel előtte kotorásztak. A Rozi is alhatott nyugodtan, Sobri se meg nem nézte, se nem kérdezősködött utána. Mintha elfelejtette volna.

Pedig dehogy felejtette el.

Alig pirkadt a hajnal, fölkelte a lány. S alig lépett ki a lány az udvarra, ott állt előtte Sobri Jóska. Kezében volt a levél, melyet két legénye még hajnal előtt meghozott a Diskay-uraságtól.

- Jó reggelt, húgom.

- Adjon isten kendnek is.

- Tudsz-e olvasni, húgom?

- Tanultam is, tudok is.

- Ezt a levelet hozták neked az éjjel.

Nekiadta a levelet. A lány felbontotta, elolvasta, a szeme is könnybe lábadt. A becsülete, a jó hírneve immár tiszta.

Sobri ekkor azt mondta:

- Volna még egy szavam, édes húgom. Egyszer láttalak életemben, de mintha mindig ismertelek volna, amióta élek. Úgy érzem, mintha a szívemhez nőttél volna. Egész éjjel nem húnytam le a szememet, csak terólad gondolkoztam. Visszamehetsz a malomba, ha jónak látod. A hajad szála se görbül meg. Elmehetsz haza is, ha jobbnak gondolod. Bizonyosan akad szerencséd, mert derék, jó, szemrevaló teremtes vagy. De ha jó szemmel nézhetsz rám, jó szívvel lehetsz hozzám, elviszlek téged ide nem messze a Billege csárdába, jó emberek közé. Légy mátkám, légy galambom, légy hűséges szívbelim. Hol elmegyek tőled, hol megjövök hozzád, de mindig a tied leszek. Szegénylegény vagyok, de Sobri Jóska vagyok. Vigyáznak, kergetnek, halálra keresnek. De egyszer csak vége lesz a hejsze-hajszáznak, s ha te is úgy akarod, s ha isten is úgy akarja, valamikor meglesz az esküvőnk is. Gondold meg hát, édes húgom. Vagy mégysz vissza a malomba, vagy mégysz haza jóanyádhoz, vagy jössz velem Billegébe.

Megfogta a lány kezét. A lány lesütötte szemét, s azt felelte:

- Ha úgy rendelte az isten, megyek kenddel Billegébe.

Hejh, hogy ütötte össze bokáját Sobri Jóska, csak úgy pengett a sarkantyú! Hogy kapta karjára, hogy kapta csókjára a lányt, csak úgy csattogott a lánynak ajka! Hogy rúgta be Sobri Jóska a csárda rozszant ajtaját, s hogy rivallt be a legényekhez?

- Gyerekek, héjh, talpra hát, vagy hétszámra akartok aludni?

Pedig alig aludtak még egy pár órát. De azért egy pillanat alatt talpon állt valamennyi. Sobri pedig kezénél fogva megmutatta nekik a piruló lányt.

- Ide nézzetek, itt az én szerelmem, szívbéli jegyesem, igaz hű mátkám. Ha sors úgy akarja, szerencse úgy hozza, isten úgy rendelte: esztendőre vagy kettőre ott leszünk együtt a menyegzőnkön!

Az öreg Milfajt, a legrégibb duhaj tudta, mi a rend.

- Az isten áldjon meg benneteket, Jóska, e tisztos leánnyal együtt, kívánjuk tiszta szívvel mind közönségesen.

A duhajok egymásután odamentek a vezérhez, s mindegyik elmondta a maga áldását Sobrinak is, Rozinak is.

Csak Pap Andor morgott még azután is, ahogy áldását elmondta.

- Asszony: vesződség; szerető: keserűség. Útra menőnek üres zsák is teher a vállán. Minek nekünk a menyasszony? Minek nekünk akármit is asszony!

Így lett az én húgom Sobri Jóska szeretője. Így ment oda a Billege csárdába, s így maradt ott.

A csárdás jó embere volt Sobrinak. Félt is tőle, szerette is, élt is utána. Jóra való asszony volt a felesége. Nem is úgy mint cseléd, hanem úgy mint édes lányuk volt ott az én húgom.

De Sobri se volt rossz ember, isten nyugossa, akárhol van. Mondjanak rá akármit, tudom, hogy a vármegye halálra kereste is, rosszat mondani nem tud róla senki. Rozit pedig igazán szerette, mindig megbecsülte, szélétől is megóvta, rossz emberek nyelvétől ugyancsak őrizte. De még ezzel sem elégedett meg. Hanem tudtára adta főbírónak, pandúrok hadnagyának, hogy a Rozi húgomnak bántódása ne legyen. Mert ő ugyan még egy varjúfióknak se ontotta vérért,

nem is ontja, de ha Rozi húgomat bántják, minden csepp könnyéért az urak vére folyik, s olyan bosszút áll, hogy maradékról maradékra megsiratják.

De nem is bántották soha. Hanem amikor megtudták, hogy a húgom hol van, s hogy ő a Sobri szívbeli mátkája, elmentek abba a rongyos csárdába még az urak is Tapolcáról, Halápról, Badacsonyból, Keszthelyről, hogy húgomat megláthassák. De olyan becsülettel beszéltek vele, mint egy úri kisasszonnyal.

Akkor támadt az a dal is: Répa Rozi Billegében - Játszik a Sobri ölében. Pedig dehogy játszott. Sobri Jóska sokszor megjött, meg is ölelte, meg is csókolta mátkáját, de különben úgy bánt vele, mintha templomban lettek volna, s a feszület nézett volna rájuk. Pedig csak abban a rongyos csárdában voltak, s rájuk nem mert volna nézni senki.

De mit tett még Sobri Jóska? El nem hinné azt senki. Sok bújdosó, sok szegénylegény, sok szökött katona ment hozzá, vegye fel őt is a seregébe. Kit fölvelt, kit nem. De akit fölvelt, annak az élő istenre meg kellett fogadnia, hogyha Sobrinak valami baja esik, az én húgomat el nem hagyja, ínségre jutni nem engedi, betegségében gondját viseli, s örökké megbecsüli.

Meg is tartotta fogadását mindenki.

Egyszer aztán Sobri Jóska hosszú időre elmaradt. Ennek éppen tizenkilenc esztendeje.

Rozi húgom várta-várta. Eljárt a templomba, s imádkozott buzgón a jó istenhez, hogy az ő vőlegényét hozza vissza. Híre járt, hogy eltűnt, elmúlt, elbújdosott. Még olyat is beszéltek, hogy fölakasztották.

Az én húgom nem hitte ezt. Maga Sobri mondta neki:

- Engem, Rozi, föl nem akasztanak, akárki mondja, el ne hidd. Még ha saját szemeiddel látnád, akkor se hidd el. Az árnyékom lesz, nem én magam.

De azt se hitte el, hogy elbújdosott. Hogy is hihette volna el, hogy őt elhagyhatta?

Mikor utoljára elváltak, az uzsai puszta felé ment el Sobri. Húgom elkísérte a billegei majorig. Szegény húgom kiült az útszélre, s órákig el-elnézett az uzsai puszta felé. Arra ment el Sobri, onnan kell neki visszatérni. Ünnepeken elment messze föl a völgyön, úton, erdők nyílásán; nézett, hallgatózott, szentül hitte, hogy találkozik majd Sobrival, milyen jól esik majd annak, hogy ő eléje ment.

Hiába!

Két esztendő is elmúlt már, de Sobri csak nem jött. Szegény húgom hervadt, fogyott, fejét búbanatnak adta. Nem hallgathattam keserves panaszát, nem nézhettem omló könnyeit, Kiléptem a szolgálatból, s elmentem Sobri után kérdezősködni. Kenyerem nem volt: kéregettem. Ruhám rongyossá lett, viseltem rongyosan. Három vármegyét bejártam, de Sobri hírét nem hallottam. Hanem azt hallottam, hogy Sobri nem is volt Sobri, hanem nagyúr volt, nemes úr volt, s egyszer csak megunta a betyáréletet, letette a duhaj ruhát, felöltötte selyem dolmányát, s most nagyúr Pesten, talán főispán is.

Ezt nem mondtam meg szegény húgomnak. Elemésztette volna magát, ha ezt meghallja. És azután magam se hittem.

Egyszer úgy két esztendő múlva megjött Pap Andor. Este jött a csárdához, lábujjhegyen csoszogott be az ivóba, sűgva hívta félre húgomat.

Boldog isten - alig lehetett ráismerni. Feje hajlott, teste görnyedt, képe borostás, bajusza kuszált. Pedig milyen legény volt az Sobri idejében.

- Hol a Jóska, bátyámuram?

- Ne kérdezd, Rozi húgom.

- Hol van Jóska? Hol a vőlegényem?

- Megmondom hát, Rozi húgom. Erdőszélben, hegy tövében, hársfa árnyékában, virág nyílik körülötte, senki se üldözi, senki se háborgatja. Arra napkelet felé van, onnan jövök tőle, messze sincs ide, s mégis megöregedtem, mire ideértem.

S elmondta Sobri Jóska halálát és utolsó perceit. Ahogy történt két év előtt Tolna vármegyében, Lápafő határában.

Nem is lehetett az másként. Mert hiszen ha Sobri meg nem halt volna, ahogy őt az én húgom szerette, ide neki vissza kellett volna jönnie.

Szegény Rozi húgom!

Se élő, se holt nem volt, mikor ezt a hírt biztos embertől meghallotta. Gondolta ő már, hogy így kellett annak történni. De azért mégis úgy fájt a szíve, hogy én nem tudtam nézni. Pap Andor megfogta a fejét, talán mindjárt összeesett volna.

- Bár elvett volna az isten engem is vele együtt. Mi volt az utolsó szava?

- Utolsó szavát nem hallottam, mert amikor a katonaság körülvett bennünket, s pajtásaink már elvesztek vagy kézre kerültek, én odábbálltam, s egy dombos csalitba menekültem, de amint a domb oldaláról visszanéztem: akkor még Sobri ott állt egy nagy fa mellett. Hanem egy órával előbb, mikor az erdőszélben összejöttünk, akkor azt mondotta: „Gyerekek, ma nehéz sorunk lesz, ha engem baj ér, amit fogadtatok, megtartsátok, az én mátkámat, míg éltek, el ne hagyjátok!” Én, Rozi húgom, nem is hagylak el téged, azért jöttem íme hozzád, pedig most már az én életem kutyát se ér.

Úgy sírt, úgy zokogott szegény húgom, könnye úgy omlott, mint a záporosó. De mégis odafordult Pap Andorhoz.

- Köszönöm kendnek, bátyámuram, szíves jóindulatját, de én nem akarok terhére lenni senkinek, az isten megsegít engem.

Hiszem, hogy meg is segítette, csak azt nem tudom, milyen úton-módon. Elbúcsúzott másnap édesanyánktól, harmadnap éntőlem, s elbújosott. Azt mondta, hogy Sobri Jóska sírját meggy fölkeresni.

Sohase láttuk többé.

Megtalálta-e Sobri sírját, vagy él-e még valahol, vagy a szíve megszakadt, vagy nekiment a Balatonnak: nem tudja megmondani senki. Pedig messze földről jövő emberektől én is sokáig kérdezősködtem utána.

Így végezte Répa Ferkó a szomorú történetet. Mire elvégezte, világos reggel lett, csak éppen hogy a nap még nem bújt ki a Balatonból. Hanyatt feküdtem, a vakandtúrason nyugodott fejem, úgy hallgattam. Nem szóltam közbe, nem kérdezősködtem, nagyon elfogta képzeletem Répa Rozi alakja s életének és szerelmének története.

Csodálnivaló is ez. Nem a történet, hiszen az mindennapi. A szeretők egyike meghal, vagy elhidegszik, vagy hűtlenné válik, s a másik aztán vagy utána hal, vagy vigasztalódik, vagy hűtlenséggel fizet a hűtlenségért. Tízezer regényben és százezer elbeszélésben megírták ezt már igazi és nem igazi költők. Szétfoszlik az eszmény, vagy eltűnik, vagy útálatossá lesz, s a beteg szív aztán vagy megromlik, vagy kigyógyul, vagy elszárad, vagy megszakad.

Én csodálom azt a mélységet, erőt, fenséget és tisztaságot, mely otthon van a szegény ember, szegény lány szerelmében is. S amely oly ritkán van otthon a társadalom fensíkján élő lelkek szerelmében.

Mi a szerelem?

Agynak működése, mint a gondolkozás!

De a gondolkozás mértékében kiszámíthatatlan különbség van az emberek közt. Az egyiknek agya független tud lenni érzéstől, szenvedélytől, önimádás babonájától, - a másiké nem. Az egyik a csillagok nyomait méri föl, s ezerestendős jövődönék javulására dolgozik, hogy a születendő nemzedékek jobbak s boldogabbak legyenek, mint mi. S a másik gondolkozás a teremtés legnagyobb ügyének a kamatláb változásait tekinti. Newton és Shakespeare agya az istenekkel száll versenyre, s a földhözragadt szegény ember agya elvész abban a kérdésben: mit eszik holnap, s miként szerzi be téli gúnyját?

A szívek közt nincs akkora különbség.

A szegény lány szíve úgy érez, mint a királylányé, s a betyár úgy megőrzi szerelmének titkait, mint a lovag. Ésszel, tudománnyal, magas műveltséggel keveset törődik a szív. A legtudósabb elme s a legmagasabb gondolkozás mellett is satnya és nyomorék maradhat a szív, s erővel és érzések gazdagságával lehet tele a nyájörző tanulatlan bojtárgyereknél is.

Miért van ez?

Érzéki dolog a szerelem, s az érzékek mindenkinél egyenlők. Így tanítják a tudomány emberei. De ez nem megoldás. Hiszen az agy és a gondolkodás is érzéki dolog, s ebben mégis óriási változást idéz elő a tanulás és a műveltség.

A bölcsesség arany, a bölcselkedés aprópénz. Keveset adnak érte, elvesztése se nagy kár, rozsdá is megeszí. A tudós elmék, erős gondolkozók, számítás emberei bölcselkedésük mértéke alá vonják szívüket, szerelmüket.

Megengedjék-e erősödni az érzést? Nem lesz-e ez akadály életük útján? Nem árt-e meg az egészségnek? Melyik lánynak szerelme lesz biztosabb, kényelmesebb és hasznosabb? Mit nyerhetünk ezzel? Mit veszthetünk amazzal? Melyik gyümölcsöz jobban és gyorsabban?

Ez az elmék bölcselkedése. S minél kisebb úr a szív, annál nagyobb úr a bölcselkedés s annál hitványabb a szerelem. A hatalom és műveltség birtokában lévő úgynevezett nagy családoknál a szerelem nagyon hasonlít a vállalatához. Tárgyalás, alku, megegyezés, mérleg, egyensúly, szállítás, kölcsönös érdekek méltányos kiegyenlítése s gyakran per, felszámolás, csődbejutás.

Itt már a szerelemnek alapszabályai vannak, mint a részvénytársaságnak. Itt már aztán vigyáznak arra, hogy az egyes szakaszok ellen senki se vétkezzék. Az »élek érted, meghalok utánad« nincs bent a szakaszokban. Ezt nem hagyná jóvá se a törvényszék, se a miniszter, se a közgyűlés. A »hűség« benne van az alapszabályokban. De föltételhez és bírságokhoz van kötve. Aki megszegi a hűséget: fizet ennyit és ennyit. S míg fizetni tud, fennáll a szerelem szegett hűséggel is. De aki nem tud fizetni, azt kilöki a vállalatból. Annak többé nincs joga a hűséghez, a szívhez, a szerelemhez.

S minő fenség az, amikor a társadalom magasán is néha előáll a szív, s nem engedi magát megkötözni, vagy széttepi kötelékeit, s elveri maga mellől az alkuszokat, bírakat, ügyvédeket, közbenjárókat s a számítás és bölcselkedés egyéb szállítóit!

Így kellene lenni mindig s mindenütt.

Így volt annál az erdei duhajnál, akinek a neve egykor Sobri Jóska volt. S így volt annál a nyomorult lánynál, aki addig élt, ameddig szeretett, s amikor szeretője meghalt, ő is elmúlt utána örökre.

Míg e sorokat írom, azalatt tudósít egy barátom, hogy Sobri fáját a lápafői-határban néhány év előtt kivágták, s körülötte a csalitot is kiirtották. »Sobri fája.« Így nevezte a nép. Amelynek oldalához utolsó harcában puskáját támasztotta; amelynek árnyékában magát agyonlőtte; s amelynek tövében fiatal szép testét eltemették. Az arramenő megállt a fánál, s egy sóhajjal vagy egy áldással gondolt arra, aki ott porladozik. Együgyű léleknek már ez a természete.

Vajjon Répa Rozi látta-e ezt a fát? Megölelte-e, megcsókolta-e, könnyeivel megáztatta-e, mielőtt szerető lelke visszaszállt a végtelenbe, ahonnan származott?

A FARAGÓ BÉRES

Fogai közt a szopóka, feje fölött a bodor pipafüst, izmos két kezében a vonókés: úgy ül a faragó béres azon a vonószéken, mint a huszárgyerek a pejlő tetejében.

Járomfa van éppen a csiptetőben, két hajlását a Bé-fát már símára húzta, hogy a Villás nyakát hamarjában föl ne törje; most a közepét húzza meg kissé, hogy ne legyen olyan vastag, és ne legyen olyan nehéz.

Ha kivéste, ha kifúrta ott, ahol kell: tüzet éleszt a gyaluforgácsból, s olyan szép pirosra, feketére megfüstöli azt a jármot, mintha sonka volna. Nincs az a sváb, nincs az a mátrai gányó, aki különb jármot tudna akasztani a rúd végére, ha mindjárt remekelt mester is.

Pedig az öregapja se tanult semmiféle furfangos mesterséget. Csak úgy leste el a faragás titkát kis gyerekkorától kezdve, amikor még nem is álmodott arról, hogy valaha faragó béres lehessen.

Mert hát a faragó béres nem utolsó ember. Igaz, hogy a lovas csősznek jobb dolga van, a hajdú ficsúrosabb legény, a pajtabírónak nagyobb a konvenciója, s a számadó gulyás, csikós, juhász nem cserélne vele: de azért mindezek mellett megvan az ő méltó büszkesége. Gulyás, csikós, juhász csak a csürhét terelgeti; pajtabírónak nagyon hamar kitelik az esztendeje; a hajdúról, ha leöltik a zsinóros dolmányt, kapcabetyár is lehet még belőle; és az a lovas csősz, ha kiveszik alóla a lovat, bizony szegénylegény marad.

De az ő tudományát zápor el nem mossa, hajdú el nem parancsolja, pajtabíró el nem disputálja, urasága megbecsüli. Ekeszarv és kormánydeszka, talyiga-tengely és vánkosfa, gerendely és kakatszeg, ekelő és fürgetyű, vendégoldal és nyomórúd, keresztfa és oldalzáp, igafej és járomszeg, tézsla, lócs és takarmánykosár, saroglya és etetővályú és száz meg száz apróbb-nagyobb szerszáma a gazdaságnak mind a tűzre kerülne vagy a mesteremberhez könyörögné be magát a városra, ha két kezét összedugná a faragó béres. S aztán, ha Juci húgom, Panna néném szépen megkéri s meg is simogatja, csinál ő még szapuszéket, kendertilót, pemetet, szénvonót és sütőlapátot is.

Nyugton pőfékel a vonószéken. Jobbra-balra hull le mellette a hársfának szép fehér forgácsa. Künn szemetel a havaseső, ő oda se néz neki a faragószínen. Ha pipája kiég, odateszi a vakablakba a kostök mellé, s aztán olyan cifrán elfütyürésztet, hogy tavaszi szántáskor még a pacsirta se fújja különben.

Nyílik az ajtó. Napbarnította, bozontos fejét bedugja Jancsi, a kisbéres.

- Isten jó nap, Ferenc bátyám, kezdjük-e már a takarmányozást, mintha zimankó készülődne odakünn!

- Ráérnek már a gyerekek? - kérdi nyugodt hangon a faragó béres.

- Csak a szót várják, - felel a kisbéres.

- Lássatok hát hozzá!

Menne már a kisbéres, de mikor a sok kész munkát meglátja, meg nem állhatja, hogy egyet föl ne sóhajtson:

- Hej Ferenc bátyám, mikor lesz belőlem faragó béres?

- Várj csak, öcsém, - szűri a hangot az öreg fogai közül - megérik egyszer a csicsóka is.

Persze, hogy az öreg nem sokra becsüli a csicsókát, és ámbátor szereti azt a Jancsi gyereket, mégse tűrheti szó nélkül, hogy az a tacsó már most is a faragó bérességen meri az esztét jártni.

Mert hát a faragó béresség a pusztai arisztokrácia lajtorjáján bizony magas fokot képez.

Első fok az ökrészgyerek. Fizetést még nem kap, de az ételt, ruhát, ütleget már megérdemli. Iskolába még járnia kellene, s ámbár nagy kamasz már; mindamellett az ökröt járomba fogni s jászolhoz kötni csak szükségből van neki megengedve.

Második fok a szántógyerek. Ez még nem kap konvenciót, de a napszám kijár neki. Keverő- és vetőszántásnál húsz krajcár, rossz időben kevesebb is. Este eszik csak főtt ételt, napközben a tarisznyából él, minden szombaton megkapja a heti bérét. Azt ökrészgyerek ugyan kis legény ő előtte.

Harmadik fok a bivalyos. No, ez szegény sok csúfságnak van alávetve. Sok olyan munkát kell végeznie, amely fölött nagyot nevet hébe-hóba a kisbéres is. De nem ez a baj, hanem az, hogy a tavaly nyáron megmakacsolja magát, sárba fekszik, vízben úszik, s nincs az a káromkodás és az a vasvilla, mely őt a bozótból kikergesse. S minél jobban káromkodik a bivalyos, annál jóízűbben kacag a kisbéres. Bivalyosnak legjobb a szelíd tót embernek jámbor tót gyermeke.

Negyedik fok a kisbéres. Ez már büszke legény. Akár a strázsamester a katonaságnál, ökre ugyan nincs még, sem pediglen felesége, hanem azért az öregbéres fogatán szekerezni, lányok után járni, menyecskékre kacsintani, bajuszát kipödrögni, mezőn-szérűn embersorba állani, kapát-kaszát emelgetni: mindez az ő dolga. Helyette az öregbéres kapja a konvenciót, de azért ő már ember számot tesz.

*„Nem ül kevélyebben a huszár a lovon,
Mint az a kisbéres a szekéroidalon”*

- így énekel Petőfi is. Ökrészgyerekkel, szántógyerekkel szóba sem áll, a bivalyossal pedig csak azért beszél, hogy a szegényt gúnyolhassa.

Az ötödik fok az öregbéres. Ez már magas állás. Egész konvenciója, egész lakása, felesége, fél konyhája és négy ökre van. Hejh, az a négy ökr! Az a Villás, az a Csákó, az a Szegfű, az a Darvas! Nincs a kerek földön az a doctor juris utriusque, akinek a diploma nagyobb öröme váljék, mint az a négy ökr, mikor legelőször kerül az öregbéressé előmozdított kisbéres kézére! Micsoda hiábavalóság ahhoz képest a diadalmas csatatérnek minden dicsősége!

És az öregbéres fölött rettentő magasságban székel a faragó béres. Olyan magasságban, hogy ő már büszkeséget sem érez alattvalói között. Az ő személye oly sérthetetlen, az ő tekintélye oly megtámadhatatlan, hogy neki már egyikre sincs szüksége, csak arra, hogy keveset beszéljen, s amit mond is: nyugodt, lassú hangon mondja. Neki már kertje és házacskája is van a faluban, és ha erőben, egészségben megtartja az isten, az ő fiából bivalyos ugyan nem lesz sohasem.

Néha elfogy a fája időközben. Mit fúrjon-faragjon, ha nincs szerszáma? De ez nem adna neki gondot, hanem hát a gazdaságban hiányosságnak lenni nem szabad. Őt érhetné a szemrehányás, ha eke, talyiga, szekér és minden szerszám nem lenne tökéletes.

Novemberben bevégeződik minden külső munka, s vége a kukoricával való vesződésnek is. Kemény szemlét tart akkor a szerszámok fölött. Szemügyre vesz minden készséget ólakban, udvaron, állásokban, fűszerek alatt. Mi van még? Mi hiányzik? Mi van pusztulóban? Mi kellene? Mérő, véka, favilla, lapát, gereblye, talicska, kerék, vasas szerszám ugyan nem az ő dolga, noha ő is értene hozzá; dehát hadd éljen a bakonyi faragó sváb is, a kenyeret ne vegyük

ki se az ő kezéből, se a teknővájó cigányéból. Csak a maga dolga mellett marad ő meg nagy mérséklettel.

Bizony talál hiányosságot, pótolnivalót a szemle alatt.

Seprők, boronák kopottak. Petrencerúd is hiányzik. A keresztfákon, vendégoldalakon is van pótolnivaló. Megpattant a nyomórúd is. Elpusztult néhány ostornyél is kocsisnál, béresnél. Rendbe kell hozni mindent.

Nosza, készüljön a majoros kocsis. Megyünk a Bakonyba, annak is a közepére. Szentgálig meg se állunk. Be kell szerezni a nyírágot seprőnek; a gyertyánfa- és nyírfaszálakat keresztfának, nyomórúdnak, petrenceemelőnek; a kökényfát boronának; a somfavesszőt ostornyélnek, hozunk még nyírfaabroncsot is, a kisbírónak ajándékba mogyorófát is, de körülnézünk még azért is, vajjon ágasnak, gémnek, sudárfának valót nem találánk-e hamarjában. Az anyjuk is nyöszörög már baromfi-vályúért. Nem kell megfélemedezni egy-két bükkfadeszkáról se. Zápok is kellenek oldalakba, saraglyákba; gyertyánfadarabok is kellenek szegeknek, fogaknak, ékeknek. A gereblyének fele foguk is kitörik, elhull össze kelve. Rendes, csinos fölözőfa illenék a vékákhoz és mérőkhöz is. Konvenció-méréskor ne nyikorogjanak a béresek a fölözőfa kopott volta miatt.

Mindent tud a faragó béres, mindenre gondol, semmit el nem felejt. Pedig föl nem írna semmit a világért. Nótáriusnak való az irka-firka, meg kancellistának. Szégyen lenne, ha ő csinálná.

Nem üres kézzel indul a nagy útra. A tarisznyát telerakja kenyérrel, szalonnával, füstölt kalbásszal, pogácsával, sós-paprikás gurgulyával. Mindez elromolhatatlan jóízű ennivaló két-három napra, de tovább is. Fölkerül a kocsira a borjúbőrös nagy csutora is. Van vagy nyolc-iccés. Igaz hogy a szőre réglen lekopott már, az ember azt se tudja, borjúbőrös volt-e valamikor vagy csikóbőrös. De tele van hatalmas szekszárdi vörös borral. Az a szentgáli ember fele áron adja a szerszámfát, ha nagyokat húzhat abból az erős, édes, hamis folyadékból. Vörös bort úgyse szokott inni, csupán csak ilyen alkalommal.

Így folyik a faragó béres élete!

A BAKONYI SZŰR

A bakonyi szűr.

Ez a szó olyasmit jelent, mintha a Bakonynak valami különös alakú és természetű szüre lenne. Másféle, mint az ország egyéb vidékén.

Úgy is van. De különösen úgy volt régi időkben, gyerekkoromban is.

A Bakony-vidék közepe Veszprém. A bakonyi szűrt veszprémi szűrnek is nevezték. Így ismeri a népdal is. Egész Veszprém vármegye erdős táján is viselték a nyájörző emberek, fiatal cselédek, munkára járó zsöllérek. Zala, Somogy, Vas vármegyékben ez a szűr volt egykor nagy divatban. Ezt viselték a duhajok, útonállók és szegénylegények is le egész Szlavóniáig. Elterjedt még Tolna, Baranya, Fehér, Komárom vármegyék szegényebb népe közt is.

Nem volt ebben a felöltőben látszólag semmi különös. Nem volt ez se köpönyeg, se krispin, se ködmen, se télikabát. Nem volt ez olyan hosszú, mint a bunda; nem is olyan rövid, mint a szűrdolmány. Alig ért térden alul. Vállban bőre szabva, derékban és derékból alul mintha szűkebb lett volna, de azért a legény egészen betakarózhatott vele. Belefért, ha kellett, nagy szűken még a babája is.

Szűrköötje hasított szíjból. Rendesen rózsára volt kötve, ki lehessen könnyen oldani. Sobri szűrének nyakkötője hosszú, értékes aranylánc volt. Ezt találták vérző holttestén Lápafőnél. Megtudták, hogy az öreg Hunkár őrnagy kincseiből való. Ez is egyik ismertető jel volt arra nézve, hogy a fiatal szép legény holtteste, míg lélek volt benne, Sobri Jóska volt.

No, de a bakonyi szűrnek nem a kötője volt a fontos dolog. De még az se, miféle gyapjúból készült. Mindenki tudta: vastagszörű gyapjúból, régi magyar juhok szőréből. A veszprémi és palotai csapók évenként egyszer-kétszer fölkerelkedtek, lementek a tiszai alföldre, s onnan Szeged, Szentés, Hódmezővásárhely vidékéről száz meg száz szekér gyapjút hoztak a Bakony aljára. Ebből készült a bakonyi szűr. Ma már ilyen nem lehet. Nincs ma már ilyen gyapjú a világon. Az ősi magyar juhok is csak az állatkertben mutogatják, ha ugyan onnan is ki nem veszett. Az alföldi magyarnak nincs már magyar juha. Másféle se lesz nemsokára. Más a világ.

Hanem a cifrája volt különös a bakonyi szűrnek.

Vállá, háta, ujjai, szélei be voltak fődve barna-piros posztóval, de szép kacskaringós virágalakokra kiszabott posztóval, s az a posztó ékes varrással, ékes zsinórozással rá volt erősítve a szűrposztóra. Ezért nevezték a bakonyi szűrt egyúttal cifra szűrnek is. Sobrinak és társainak különösen cifra volt a szüre. S a nyalkább, módosabb kanászok és juhászok is utóbb Sobri szüre után szerezték be a magukét.

Csapók és szűrszabók gazdag, tekintélyes céhe állt fönn Veszprémben is, Palotán is. De voltak csapók és szűrszabók Pápán is, Devecserben is. Nagy volt minden csapó műhelye. Nagyfenekű kerekcsapók ott zúgtak és berregtek reggeltől estig. Zajuk kihallatszott az utcára. Az ösküi patak Öskütől a Kikeri-tóig tele volt kallómalommal. Azokban mosták, szapulták, dagasztották a gyapjút és a posztót. Kocsik hosszú sora szállíttatta a portékát Palotától Veszprémig és visszafelé a fehér országúton. A csapók raktárából átköltözött a szűrposztó a szűrszabó műhelyébe s onnan az országos vásárookra. Élet, munka, zsibongás, igazi jólét mindenben. Csapó, szűrszabó csak törzsökös magyar lehetett. Németet, zsidót, idegent be nem fogadtak a céhtársaságba.

Amikor a nyalka bojtár végigment a vásáron, bakonyi cifraszűrében, minden szem ránézett. Még a leányok, menyecskék szeme is.

- Ez már helyre legény!

Bűn ez, veszedelem ez, kárhozzatni való dolog ez? A mi mostani eszünk szerint semmi esetre.

Azonban nemes Zala vármegye nem így vélekedett ezelőtt nyolcvan esztendővel.

Bakony-erdeje Zalának is volt, s Nagyvásonykő, Devecser és Sümeg vidékén összeolvadt Veszprémnek Bakony-erdejével. Száz meg száz juhnyáj és disznófalka élt az erdőben, csalikban, vágásokban s juhász, kanász, számadó és bojtár ezerszámra.

Juhásznak, kanásznak lopni kell. Ez már természete, mint a szövetkezeti és részvénytársasági igazgatónak. Hajdan nem mehettek az emberek tőzsdékre és pénzügyintézetekbe elszedni a másét, hát elmentek a Bakony erdejébe. Az ősember eredeti természetét hajdan is csak ki kellett elégíteni. Király és rablólovag nem lehetett mindenki, hogy tűzzel-vassal, fegyverrel és halállal vegye el a szomszéd igaz jószágát: hát beállott kanásznak, juhásznak, bojtárnak, számadónak. Ha mulatságra kellett pénz, ha búcsúra, vásárra kellett menni, ha kárt vallott: nem verte fejét a falba, hanem elment a szomszéd határra, vagy a harmadik, negyedik erdőbe, s ügyességgel, jó szerencsével kiszakított a nyájából húsz-harminc juhot vagy disznót, elhajtotta, árosa-vásárosa s orgazdája már készen volt, s lett pénze, amennyi éppen kellett.

Ez már együttjár a Bakony-erdő életével.

De hát már most mit csináljon a számadó, akinek elhajtották juhát vagy disznáját?

Bizony ő se veri falba a fejét.

Panaszt nem tesz se az uraságnál, se a vármegyénél. Panaszkodni hitványság, árulkodni gyalázatos dolog. Azután kárát a vármegye úgyse téríti meg. Sőt még újabb bajba, költségbe keveredik a sok pandúr és járás-kelés miatt.

Amit tőle éjjel orvul elhajtottak, azt visszaszerzi hasonló módon. Éjjel, orvul. Kákabélú, gézengúz, nyám-nyám ember volna az, aki ezt meg nem cselekedné. Megsértené még a szentírás parancsát is. Szemet szemért, fogat fogért. Ezt tanítja a szentírás. Ez pedig bakonyi nyelven azt teszi: juhot juhért emsét emséért.

Nemes Zala vármegye váltig törte a fejét afölött: honnan, miként származik a nyájörzök tolvaj természete? Arra jött rá, hogy azt nem okozza semmi más, csupán csak a bakonyi cifra szűr.

Hogy is szól csak a dal?

*Cifra szűröm Beszperémbe vettem.
Érte harminc forintot fizettem.
Hogyha azt a nyakamba terítem,
Még az angyalát is elkerítem.*

Íme: egészen világos.

Az a cifra szűr idézi elő az istenkáromlást. Mihelyt nyakában van, rögtön az angyalokat szedi le az égről a bojtár. Maga danolja, maga vallja.

Azután harminc forint: nagy pénz az. Igaz, hogy váltóban kell érteni, de így is borzasztó fényűzés. Dolmányt lehet venni öt forintért, ködment tízért, s az a bojtár mégis harminc forintot vesz bakonyi szűr. Pedig nem telik tőle. Csak úgy telik, ha lop. Nyilvánvaló, hogy ezért lop.

Derék, nagy emberei s igaz bölcsei voltak Zala vármegyének. Még Deák Antal és Csányi László is ott voltak a vármegye gyűlésén. De mégis elhatározták 1824. évi december 13-án,

hogy ezentúl nyájőrző erdei embernek veszprémi szűr, bakonyi szűr, cifra szűr viselni nem szabad. E szűrnek használata örökre eltiltatik, s a szolgabírák utasíttatnak, hogy járásuk területén jövőre a szűr viselését meg ne engedjék, s a tilalom ellen vétők testi fenyítéssel illettessenek.

De még ez se elég.

Atyafiságos átirattal meg kell keresni a szomszéd vármegyéket, Vast, Veszprémet, Somogyot, Varasdót, hogy ők is tiltsák el a bakonyi szűr, s ezzel vessenek ők is gátat az erkölcsök elvadulásának s a köznép közt is mindinkább terjedő fényűzésre való hajlandóság kicsapongásainak.

Veszprém vármegye nemesi közönsége Zala átiratát 1840-ben, jó későn, tárgyalta egyik közgyűlésén. De már ekkor előtte voltak a veszprémi, palotai és pápai csapók és szűrszabók alázatos folyamódásai is. Nehogy valamiképpen a nemes vármegye elfogadja Zala tilalmát.

Mi lesz akkor! Mi lesz öbelölük! Miből élnek ők? Hisz önekik a szűrposztó és szűrkészítés tanult mesterségük. Az alkotmányos jog és a királyi szabadság biztosítja az ő mesterségüket. De mit ér mind, ha tilalmas lesz a bakonyi szűr viselése?

Azután öelöttük nem is egészen világos Zala vármegye igazsága.

Igaz, hogy a káromkodás útálatos erkölcsi fogatkozás, de azt nem a bakonyi szűr okozza. Hiszen az urak is káromkodnak, ők pedig nem bakonyi szűr, hanem birkabéléses bekecsket viselnek. A huszárok, amint mindenki tudja, éppen nagyon káromkodósak, pedig ők mentét hordanak s szép fehér köpönyeget. Kíváncsú ugyan, hogy a szelíd erkölcsök terjedjenek, s a káromkodás valahára szűnjék meg, de ezt a bakonyi szűr tilalmassá tételével elérni nem lehet.

Másrészről igaz ugyan, hogy a szűr ára harminc forint, igen szép pénz, de az igazi cifra szűr ezen alól készíteni és árusítani éppen nem lehet. De minden szűrnek nem is harminc forint az ára, van bizony elég szűr tízforintos is.

Azután egy szűrnek el kell tartani, ha tűzi veszedelem nem éri, harminc esztendeig, aki pedig vigyáz rá, még örökség gyanánt hagyhatja maradékaira is. Az ő szűrük halhatatlan és elnyúlhatetlen. Hát ilyen örökös szerdekért sok az a harminc váltó forint!

Az se baj, hogy cifra. Cifrasága kenyeret ad a posztónyíróknak, gombkötőnek és paszomántosnak. Ezek is céhbeli mesterek, ezek is megérdemlik a kenyeret, ha becsületes emberek. Miért kelljen kivenni szájukból a falatot?

Hát a nemzeti művészet mit vétett? Hiszen minden igazi cifra szűr remekes munka. Hát csak a tulipántos ládák s a bundák övén legyen nemzeti művészet? A szűrszabók se alábbvalók, mint az asztalosok és szűcsök. Ők is mind jó magyar kézművesek. Ha nemes Zala vármegye éppen agyon akar ütni egy csomó kézműiparost, ám üsse agyon a kapcsokat és suszterokat. Ez úgymond német Pápán is, Veszprémbe is. De hagyja békén a magyarokat.

Hejh, minő viták folytak a bakonyi szűr kérdésében, a mi vármegyénk közgyűlésén!

Hogy a többi vármegye mit határozott: nem tudom. Nálunk a szűrtilalom sohase lépett életbe.

A bakonyi szűr természetrajzát meg kell írnom végig. Érdekesebb jelenség ez, mint az, hogy a Bakony-erdő fája »sokmakkú«, pedig a néhai Kis Tükör még ezt is méltónak találta arra, hogy megénekelje, megörökítse.

Az a szűr talán nem is a hideg ellen volt jó menedék, mint inkább a szél ellen és eső ellen. Nincs olyan szél és hóvihár a Bakonyban, melytől a bojtárlegény testét az a szűr meg ne tudta volna védelmezni. Igaz, hogy a bojtárlegény teste nem fázékony.

Hát az eső?

Magyar ember mezei népség, túl a Dunán nem visel esernyőt. Ha ázik: ázik. Mindennek vége lesz egyszer, az esőnek is. Sváb ember használja csak az esernyőt. S akkorát használ, hogy alája fér asszony, gyerek, az egész családi sokaság. Vastag a nyele, kék a szövete, piros a szegélye. A sváb ember büszke is rá. Ha városba megy, mindig magával hordja. Megmutatja, hogy neki olyan is van. Ki is neveti a magyar ember, kivált mikor szeles időben a szél ráfordítja az esernyőt.

A szűr ellenáll az esőnek. Amennyi víz belefér, annyit ugyan magába vesz, de azon túl belül nem eresztí, kívül pedig lecsurog róla, mint a kemény fakéregről.

Hát hiszen kemény is. Ha jól megázott, egyenesen megáll a lábán, mint a faköpönyeg, s nem nyaklik össze, mint a posztóruha.

Van ujja is, kettő. De nem felöltetni való. Ujjas szűre csak a tót embernek van. Subát, gubát, szűrt, mentét csak a nyakába kerít a magyar ember, hogy amikor virtusra kerül a sor, szempillantás alatt lelökhesse magáról. A huszárnak sem szabad felöltetni a mentét, ha csatában van. Csak úgy leng a vállán, mintha szárnya volna.

De a bakonyi szűr ereje és ellenállása csoda. Se nem törik, se nem szakad, se rozsdá nem bírja. Nem esik bele a moly se, annak a foga is kitörik benne.

Hanem sok esztendő múlva, tíz-tizenöt évi viselés után mégis puhábbá válik, hajlékonyabb lesz, cifrája foszlik, színe sárgul, barnul, fakóbbá lesz. Ilyenkor már nem a nyalka bojtárnak való, hanem idősebb embernek, kisbéresnek, tehenesnek való. Ezek kezére jut. Újabb tíz-tizenöt évi hűséges szolgálat után a gádorba, ólba, akolba kerül a nyoszolyára. Derékaljnak, ha meleg van; takarónak, ha hideg van.

Míg virágjában van, a két ujja raktár. A zsebet és az erszényt pótolja. A két ujja be van kötve, de nem kívülről, hanem belül. Kívül úgy látszik, mintha csak be volna tűrve. Hogy is szól csak a dal?

*Be van az én szűröm ujja kötve,
Barna kislány, ne kotorássz benne.
Az egyikben acél, kova, tapló;
A másikban százforintos bankó.*

Ez a dal akkor kelt, amikor még a gyufát nem ismerte a világ, amikor még acéllal és kovával csináltak tüzet, nemcsak a mezőn, hanem a konyhában is.

Acélja, kovája, taplója annak is volt, aki nem volt pipás ember. A pipás ember acélja ott volt dohányzacskója fityegőjén; kovája, taplója, dohányja bent a zacskóban. De az erdőn járó bojtárnak is időnként tüzet kellett éleszteni. Ha vagy fázott, vagy szárogatni akart, vagy meleg ennivalója készült, vagy ott volt a szeretője, vagy lakomára jöttek vendégei, bojtár-pajtásai. Ilyenkor, ha juhász, levágott egy bárányt, ha kanász, elejtett egy malacot. Pörkölt, nyársonsült volt az illatos, meleg étel.

De hát hogy csináltak tüzet?

Régi ember tudja, új ember nem tudja, vagy csak Robinsonból tudja, tehát nem jól tudja. Száraz avarból, száraz rőzséből, vékony gallyból kis máglyát rakott a kanászbojtár. Azután jó maroknyi száraz avart megdörzsölt, megmorzsolt a két tenyere között s egy kis csóvát csinált belőle. Azután taplóba ütött, s a pislogó taplót beletette a csóva fejébe. Akkor a csóvát elkezdte forgatni, jobb kezével karikában csóválni, mire a csóva perc múlva lobbot vetett, lánggal égett.

A láng a máglya alá került, s készen volt a rakás tűz. A pásztortűz, a mezők éjjeli csillaga, amelyről annyit írnak, annyit álmodoznak a költők, míg a fiatal életkorból ki nem nőnek.

Három perc elég volt rendesen a tűzélesztéshez.

Nos hát, a barna kislány, ha ott kotorászott a bakonyi szűr ujjában, csakugyan talált ott tűz-szerszámot.

De százforintos bankót bizony nem talált ott. Kanászbojtárnál nagy szeme volt akkor a százforintos bankónak. Még ma is nagy szeme van. Igaz, hogy ma már nincs is százforintos bankó.

Hanem talált mást, sok mindenfélét. Szőlőzsírt, amellyel piros ajkát fényessé s még pirosabbá tehetné. - Bajuszpedrőt, amely nélkül el nem lehetett a bojtár. - Apró tükröt, akkorát, mint az alma. - A bojtár is beletekint néha úgy borotválkozás közben. - Borotvát. - Sós-paprikás gurgulyát, amely nélkül soha sincs az erdőn-mezőn lakó ember. - Zsineget, cérnát, varrótűt. Ha szakad, feslik valami, ne kelljen a faluba vagy csárdába futni. Megvarrja a bojtár maga. - Azután olvasó, szent képecske valamely búcsúról. De ez inkább a juhászbojtárnál. A kanász nem áhítatos, legalább nem mutatja szívesen. A koca szilajabb állat, mint a juh. Szilajabb ember is kell a koca mellé.

Még süvegük, kezebelijük, tarisznájuk is más.

A kanász bakonyi süveget visel egész túl a Dunán. Kemény, magastetejű, díszes, karimája fölfelé áll. A juhász lapos, gömbölyű, széleskarimájú kalapot, amely mindig laskamódra áll a fején.

A kanász kezebelije a hosszúnyelű, kisebb vasú fejsze. Baltának nevezi. Az ő süvege még egy-két fejszeütést is elbír. A juhász kalapja ilyen ütéstől meg nem védelmezné a koponyát. A juhász kezebelije a kampós bot. De nem olyan cifra ám, mint a püspökök és érsekek pásztorbotja. A juhász úgy fogja meg a birkát, hogy kampós botját a birka hátulsó lábába akasztja. A kanász ötven lépés távolságból baltájával vágja le a kocát.

A juhásznak rendszerint nincs ostora, de a kanász meg nem lehet karikás nélkül. Szíjból font karikás, rövid nyéllal. Nyele finoman metszett, kígyója finoman font. Kanász metszi, kanász fonja. Nos hát, a karikáshoz való apróbb eszközök is ott vannak a szűrűjban.

Még a tarisznya is különböző. A juhász tarisznájának takarója meg nem született bárány bőrével van díszítve, a kanászé boglárral, csigahéjjal, színes szironyból varrt virággal van hímezve.

Azonban térjünk vissza a bakonyi szűrre.

Nagy pör folyt le egykor előttem, amelyben bebizonyult, hogy a bakonyi szűr erősebb az ágyúgolyónál is.

Porván vagy Bánkon, valamelyik Győr vármegyére dülő falunkban történt a csodálatos eset, amelyben nekem is bíraskodnom kellett.

Parasztgazda előtt szántás közben ágyúgolyót vet föl az ekevas. A golyót feldobja a kocsira, hazaviszi, s minthogy szombat este van, úgyis be kell nézni a kocsmába, elviszi a kocsmába is, megmutatni a zsidónak. A zsidó sok mindent tud, talán ehhez is ért.

Ért is. Megnézi a golyót, megforgatja, s kimondja, hogy ez bizony francia golyó, még nagy Napóleon lőtte ki az inzurgensek ellen 1809-ben. Hatvan esztendőn át pihent a szántóföldben.

Ez már különös eset. Többen ülnek a nagy asztalnál borozgató atyafiak, ők is látni akarják a francia ágyúgolyót. Kézről-kézre gurul a golyó az asztalon, jól megnézi mindenki. Sőt a falu kovácsa előveszi bicskáját, s pengéjével meg is vakargatja a rozsdás készséget. Vajjon igazán vasból van-e?

Bizony igazán. De egy helyen mégis puhább a kérge. Kaparja-kaparja, s íme, ott kerekcsájú lyukat talál s a lyukban valami omló porfélét. Föld-e, homok-e, puskaapor-e ez az omló porfélé, de bizonyos, hogy valami. Nem is lehet másként, puskaapor volt az valamikor. Bizonyosan robbanó golyó volt az a nehéz készség. Miért volna lyukas, s az ürege miért lett volna tele puskaporral?

De hát puskaapor-e?

Meg lehet azt tudni. Gyűjtsuk meg. Ha meggyullad, bizonyos, hogy puskaapor. De hátha fellobban és szétveti a világot? Manóba veti. Hiszen hatvan esztendő alatt már minden virtusát elvesztette.

Meggyújtották. Addig incselkedtek vele, míg meg nem gyulladt. Egyszer csak elkezdett sercegni s füstölni. Még szaga is támadt.

- Nini, él ám még ez a förtelmes jószág!

Él-e? De erre a szóra nagyot is ugrott az asztalon, s mikor visszaesett, majd beszakasztotta az asztalt.

- Hüh, az áldóját, nem jó ezt közlőrl nézni.

Fölugráltak az emberek, s csak úgy messziről akartak a vadállatban gyönyörködni.

Hajh, de a vadállat megveszett, megbolondult. Leugrott az asztalról a szoba közepére az emberek közé, s ott elkezdett sebesen futkosni, mintha elment volna az esze.

Az ágyúgolyó pedig gonosz jószág, amikor útban van. Ami eléje akadt, annak törni, zúzni kell, akár székláb, akár asztalláb, akár az ember lába.

Sistergett, füstölt s nyargalt a golyó előre, hátra, s ahány székkal, asztallal találkozott, összetörte mind. Amikor a falhoz ütdött, onnan ugyan visszafordult, de mindig rettentő zuhanás támadt. Nyilvánvaló lett, utóbb a házat is összedönti. Iszonyú sivalkodás támadt. Kutya-macska ordítva menekült ajtón-ablakon. Az emberek is menekültek, de az ajtóban megtorlódtak. Alig tudták lábukat fölkapkodni a fenevad útjában.

Szegény, jámbor zsidó is menekült egyenesen be a söntésbe, s behúzta maga után a söntés ajtaját. De mit ért ez? A golyó észrevette, hova menekült a zsidó. Utána iramodott, összetörte a söntés falát s azt a padot, ahol a kannák állnak tele italokkal, összetörte utóbb a kannákat is, üvegeket is, hordókat is. Kereste a zsidót vérszomjas lélekkel.

Jámbor zsidó gazda, se holt nem volt már, se eleven. Ordított, mint akit nyúznak. Vége a világnak!

Szerencsére az egyik ember észretért. Kikiáltott a nyitott ablakon, ahogy torkán kifért:

- Szűrt! Hozzatok szűrt, jó emberek!

Szerencsére a tehenes gyerek meghallotta. Volt egy régi, kopott bakonyi szűre, s futott vele a veszedelem színhelyére. Mindjárt látta, mi a baj. Csak azt várta, hogy a golyó szabad térre jusson. Oda jutott. Menten ráterítette a szűrt.

- Nesze neked, gyalázatos féreg!

Hát mit csinált most az ágyúgolyó?

Menekülni akart. Nem lehetett. Szét akarta tépni a szűrt. Nem tudta. Csak még jobban belebonyolódott. Úgy lefogta az a szűr a fenevadat, mint Krisztus a vargát.

Utóbb is megadta magát a fenevad. Kis ideig tüsszögött, pöfögött, mérgelődött, de azután csak elhallgatott, s többé meg se mozdult. Belátta, hogy a bakonyi szűrrel nem bír az ágyúgolyó.

Így menekült meg a világ!

De a nagy kár meglett. Szegény kocsmáros gazda tenger kárt panaszolt, de senki se akarta megfizetni. Valami bolond tanácsra büntető följelentést tett az ágyúgolyótaláló parasztember ellen, amiért az ártó szándékkal vitte hozzá azt a fenevadat, hogy őt a világból kipusztítsa.

Nem tudtunk neki igazságot adni. Azt mondtuk: vis major az oka mindennek, nem a paraszt.

Jámbor zsidó ember! Holtáig nem tudta megérteni, mi az a vis major, s miért lett az ő neki oly nagy ellensége?

BORONYA HALÁLA

A határ mentén ballagva felértünk a Meszesre. Szétnéztünk a Meszestetőről, megnéztük a Meszesbükköt, s innen hazafelé indultunk a Farkút-lapon át. Félig-meddig megmásztuk a Vehemköt is, ittunk a Csikós-kút vizéből s nagyoknak és fényeseknek találtuk a csergedező Rakottya csiborjait. Innen értünk a Nyíresbe s Boronya halálára.

Kissé szokatlan, kissé pogány dülőnevek, de el kell tűrni. A Bakonyban vagyunk éspedig a szentgáli határban. Igaz, hogy a határ napkeleti szélén, ahol már a márkói és rátóti Bakony kezdődik, de hát ez is az öreg Bakonyhoz tartozik.

Boronya halála!

Ez is dülőnév. Hajdan sűrű, vén fákkal teljes, ma már ligetes, vagy egészen letarolt. A tagosítás óta nincs is meg már régi színe, régi mivolta. Negyvenhárom esztendeje mult, amikor ott jártam utoljára.

Furcsa név. Boronya halála. Hogy lehetett dülőt így nevezni? Bizonyosan itt halt meg Boronya, De ki volt hát az a Boronya? Nemes úr-e, szegénylegény-e? Vagy valami hős, aki törökkel, némettel, vagy más kutyafejű ellenséggel itt viaskodott? S mikor halt meg és miért halt meg?

Kérdezősködtem utána.

Sok mesét mondtak róla. Vitézi viaskodás itt nem történhetett. A vitézek úton, járt helyen, nyílt mezőn hadakoznak. Nem járnak azok föl a Meszestető aljára.

Elmondom az esetet, ahogy igazán történt. Szomorú történet, de bizony nagyon egyszerű.

Boronya szegény ember volt, csak afféle bakonyi kanász. A rajtavalóján kívül alig volt valamije. A rajtavalója se nagy dolog. Szűr és fehérenemű. Kalap és tarisznya. Karikás és kürt s kétmesszelyes csutora. De volt felesége is. Ott lakott a Horhi-pusztán s volt tizenegy éves fia is. Ez már vele járt apjával és a disznófalkával. Papnak pap a fia, kanásznak kanász. Így szokott az lenni.

A disznófalka szentgáli nemeseké volt. Régi bakonyi sertésfajta. Ma már ez is kiveszőben.

Különös fajta volt ez. Magas, hosszú, sovány test. Nem vaddisznó, de nem is szelíd. Afféle fehér vaddisznó, mely sohase volt még hajlék alatt; falut, házat sohase látott, kint van éjjel-nappal, télen-nyáron. Ha ingerlik: megtámadja az embert, meg is öli, meg is eszi. Farkastól nem fél, úri ruhás embert meg nem tűr közelében, messze elkerülik még a vadászok is. Ki kell előlük térni.

Csodálatos fehérszőrű állatok. Sörtéjük ritka, halvány rózsaszínű testük. Szempillaszőrük is hófehér. Húsuk, szalonnájuk jóízű, de szalonnájuk közepén van valami páncélréteg. Ezt megrágni emberi fogakkal nem lehet. Még talán farkasfogakkal sem.

De a kanászt, aki éjjel-nappal vele jár, rendkívül szereti és becsüli. Megbecsüli a fiát is, a kuttyáját is. Van neki szíve, belátása.

Egykor, régen, valamikor kegyetlen tél volt. Örökös hó, zivatar, szélvész, kemény fagy. De hát ettől nem fél se a kanász, se a falka. Megszokta már. Eszébe jut, volt már ilyen idő máskor is. Kiálltuk, elszenvetdük. Ború után derű. Egyszer majd csak kitavasodik. Ha nagy is a hó: az se nagy baj. Csak elég makk legyen a hó alatt. Kitúrja azt, fölszedi azt onnan az okos falka.

Hanem hát éppen azért volt kegyetlen a tél, mert nem volt elég makk a hó alatt. Se tölgy, se cser, se bükk nem ontotta az idén a makkot. Hiába túrta a havat, jeget, göröngyöt a szorgalmas sörtés: alig talált valamit. A hidegnek pedig az a különös természete van, hogy kétszeresen hideg, amikor a bendő üres.

Egyik napon délutánra fordult már az idő, s bizony éhesek voltak a sörtések. Hiába szólongatták Boronyát, a kanászt, hiába döfödték orrukkal a csizmaszárárt, hiába ráncigálták szűrőkötőjét: Boronya nem tudta őket jó makkra vezetni. Eleget káromkodott a jó Boronya, még a könnye is kicsordult egyszer-másszor, megértette ő sertéseinek minden szavát, minden panaszát; de segíteni nem tudott.

Végre céltalan kóborlás után kiértek a Nyíresből, arra Herend felé. Vén cserek, iharok, és hársak álldogáltak ott ritkásan. Ott már igazán nem lehetett sok makkot találni. Elővette hát kürtjét a jó Boronya, s egy sor nótát szépen, figurásan, rikoltó magas hangon elfújta a falkának.

A sörtés nagy zenekedvelő. Elfelejté éhét-szomját, ha zenét hall. Kitarja fülét, lefelé tartja orrát, s a zenélőre függeszti tüzes szemét, úgy hallgatja a kürtnek hangjait. Nem röffenne, meg nem mozdulna a világért se.

De hát ez se tart örökké. A kürt csak bírná, talán a falka is bírná, de a tüdő nem bírja. S amint elröppent az utolsó hang, rögtön odaszállt a falkára az éhség fekete madara.

Mit csináljunk?

Szerencsére öreg, tapasztalt sörtés is volt a nyájban. Ez felnézett az öreg fákra, s észrevette, hogy azok ága tele van fagyönggyel. Sötétzöld, eleven fagyönggyel. A fagyöngy pedig télre jó falat. Egy-egy fagyöngy két-három éhes sörtésnek is elég egy-két napra, hiszen akkorák azok a fagyöngyök, mint a gólyafészek.

Odament az öreg sörtés Boronyához, elkezdett csöndesen beszélgetni, megfogta Boronya szüre peremét, s lassankint ráncigálta.

- Mit akarsz, öreg?

A sörtés tovább beszélgetett. Mi emberek, magasabbrendű lények, azt a beszélgetést rőfögésnek nevezzük. Valószínűleg a sörtés is így vélekedik a mi szónoklatainkról, de a jó Boronya megértette az okos szót. Kivált, mikor az öreg, tapasztalt sörtés beszélgetés közben mindig a fagyöngyre pislogott.

A sörtés beszéde bizonyára így szólt:

- Lásd, édes jó gazdánk, az a fagyöngy finom nyalánkság lenne, de az a fa ágán van, mi pedig itt a havas földön vagyunk. De mi tisztességes, komoly férfiak vagyunk, s nem csúszó-mászó, ugra-bugra népek, mint a mókus, meg a macska, nem is repülő állatok, mint a varjú. Mi oda a fagyöngyért fel nem mehetünk, hanem te, jó gazdánk, fölmehetnél. Baltád is van éles, s azt a gyöngyöt levagdalthatnád számunkra. Megköszönnénk szépen.

Ezt értette a szóból Boronya.

- Igazad van, öreg.

Lekerítette szűrét, tarisznyáját, kürtjét, csutoráját, s átadta Pista fiának.

- Vigyázz, fiam, míg a fa tetején járok.

Fölmászott a fára, elkezdte vagdalni a fagyöngyöket, hullottak le a gyöngyök, rohantak rájuk a szegény éhes állatok, s ették az eledelt nagy örömmel.

Hanem hát talán még jól se laktak: nagy baj történt.

A jó Boronya egy ütésnél megszédült, megcsuszamodott, s lezuhant a magas faágról. Beleesett fejszéjébe, s éles fejszéje halálra sebezte. Piros vére pirosra festette a havat.

Szegény kis fia odament hozzá. Megölelte, szólongatta, költögette. Nem mozdult a jó Boronya.

Odament hozzá nyája is. Az öregek félretúrták a kisebbeket, s odafurakodtak melléje s kis fia mellé. Siratták is a maguk módja szerint, ébresztgették is egy kissé, orrukkal szelíden meg is döfödték. Hiába.

Nincs többé Boronya. Oda lett az okos őriző. Nem mászik fel többé a cserfára, s nem szerez ennivalót az éhező nyájnak. Vége.

Szegény kis fiúcska, mit csináljon? Ember, falu, tanya, csárda nincs közelben. Hamarosan be is esteledik. Csak az öreg Bakony, a Halyagtető, a tél, a zúzmara s az éjszaka.

A sörtések ott tolongnak, ott zajongnak körülötte. S ő még nem is érti úgy szavukat, mint édesapja. De édesapja elmúlt, most már mit csináljon?

Sírt, amíg tudott. Azután kezébe akadt édesapja kanászkürtje.

Ő is tudott már kürtölni. Hiszen ő is kanásznak készült. Letörölte a deret a kürt fúvójáról, s elkezdte azt a kürtöt fújni. Szegény árva falka: abbahagyta a zsibongást, hallgatta a kürt zenéjét. Gazdájának halotti éneke volt az.

Alkonyatra elszürkült, elborult a Halyag és a Hárság. Szél kezdett támadni, rázta a zúzmarát s a száraz lombokat. De a kürt hangját nem tudta elnyomni.

Lassankint leszállt a fehér Bakonyra a fekete éjszaka. A szél tovább zúgott, a kürt tovább harsogott. Csakhogy a szél mindig erősebben, a kürt mindig gyöngébben.

Vajjon mikor hallgat el a vihar? Mikor hallgat el a kürt?

Ezóta és ezért nevezik a szentgáli királyi vadászok azt a dűlőt ott Herend fölött Boronya halálának.

A BALATON

Ott fekszik a befagyott Balaton.

Igazán fekszik - némán és mozdulatlanul.

Messze-messze, ameddig a szemed ellát, fehér halottas szemfedő borítja. A jég, amely eleven vizét betakarja s a köd, amely fátyolt borít a jégre.

Nem a menyasszony fátyolát, amely alatt élet, melegség, lángoló pír s égő vágy váltakozik. Hanem a koporsó leplét, amely alatt hideg van.

Minő ragyogás, mennyi mosoly, mekkora élet a nyári nap sugarai alatt! Színe örökké változik, mint a szűz hajadon arca az első szerelmi vallomás közben. Ezüst és arany, smaragdos zöld és zafiros kék, amint verő napfény, rajzó bárányszerű vagy viharos fölleg terül el az égen. A magasságnak minden mosolyát, minden vidámságát, minden haragját, minden zordon indulatát visszatükrözi - hálával, ha kedves, daccal, ha mogorva a magasság. Nézz az égre, s meglátod a Balatont, nézz a Balatonra, s meglátod az eget. S a szél, ha támad, a hullám is feltámad. Ugrál, játszik, kergeti egymást; cseveg, csattog, kiabál egymásra, s ha nekimelegedett, habos fürőkkel ékesíti fel homlokát.

A nyári nap sugarai alatt!

Ezer szárnyas mulat a nádasok körül. Ott fürdik a libuc, ott piperézi magát a zöld aranyfejű tőke, ott kergeti egymást a gyöngykacsa, s ott áll komolyan a sekélyen, s néz magasratartott fejjel a sudárnyakú gém. Öröklik a világ fölött. De nem ügyel őrá a sirályok serege. Hosszú fehér szárnyal cikáznak és kiabálnak a vizek fölött, s le-lecsapnak, ha ostoba kárász vagy ábrándozó garda közel jön a víz felszínéhez.

S ha leszállott a nap: új fény, új élet, új ragyogás. Szép a hold az égen, de sokkal szebb a Balaton tükre. Száz csillagnak ezer tündöklése az apró hullámokon. S ha áttekintesz a túlsó partra: minden falu alján apró pásztortüzek hosszú sora mosolyg feléd. A rákászok serege fogdozza hóna alá szorított nádnyalábbal a parti pázsitra siető rákot. Kiabálva suhog éjjeli tanyájára a vadludak serege, s nagyot csobban, mikor leverődik a vízre a nádason belül. Kevés ideig még társalognak egymással. Kérdegyik a másiktól: jól laktál-e pajtás? Csöndes jóéjszakai kívánnak egymásnak, s aztán kiki szárnya alá teszi fejét, s alszik nyugodt lelkiismerettel. Csak az őrgunarak vigyáznak feltartott fejjel, nyitott szemmel hajnalig.

S még a mulató és kenyérkereső ember is csak élénkebbé teszi a Balaton nyári életét. Halászcsónakok reggel és estennen mindenfelé, vitorlások a messze távolban s gőzösök a napnak bizonyos óráin. Siófok, Földvár, Keszthely, Balatonfüred lámpái az esti sötétben.

Ha estére elül a szél: a hullám még tovább morajlik. Belezúg az éjszakába. Minő zene ez: istennek fölséges orgonajátéka. Fekszel puha ágyadon, ablakod nyitva, tanyád a hegy oldalán. Agyad már bágyad, gondolataid szárnyai már lassan mozognak, lábujjhegyen közelget feléd az álom. Valami bűg körülöttesz. Onnan felül az égből, onnan alól a föld kebeléből, onnan messziről a Balaton felszínéről. Nem tudod: mi az? Nem tudod: honnan jön? Mintha pihenni térő lelked csillapodó hullámverése volna. Mégse az. Az álom nem ér hozzád. Megáll az ágyad előtt, s ő is hallgatódzik. Ő néma, annak a zúgásnak pedig hangja van. Érzi mégis, hogy ők testvérek. Az álom és a távoli hullámmoraj. Végre odaér hozzád az álom, puha tenyerét ráteszi lezárt szemeidre, s szárnyainak lágy suhogásával pihenésre ringatja lelkedet. De a

búgás el nem pihen. Te már nem tudsz róla, de álmodó lelked összeölelkezik vele, s együtt játszanak tovább-tovább.

Mi más a téli Balaton!

Megállsz az akarattyai szilfánál, s szemed körüljár a messze vidéken. Előtted valami fehér szürkesség. Az volt egykor a Balaton vidám arca. Most nem ismersz rá. Tihany ködfelhőnek látszik. Tornyát a hegyen s jegenyefáját a révnél elnyelte a télnek sugaravesztett világossága. Az őrsi, lovasi, csopaki és arácsi hegyek egymásba olvadnak, s lábaik összenőttek a parti jéggel. Erdők, mezők, nyaralók egy színre váltak. A fényes víz helyén fénytelen avar. Imitt-amott hófuvatagok nyoma. Se madár, se ember, se vitorlás, se gőzös sehol. Még a nádat is eltemette a hó. Túl a réven, túl Tihanyon a boglári és fonyódi domboknak nyomuk se látszik. A tudomány nem ismer világos sötétséget, a természet ismer. Előtted áll a nagy világ, s te nem látsz belőle semmit. Néha délelőttönként itt-ott a messzeségben néhány fekete pont. S mintha mozogna is. Ezek halászok. Vagy léket vágnak, vagy a kerítő-hálót szedik össze.

Ezenkívül semmi élet. S ha szél nincs: a teremtés előtti némaság vesz körül. Ennek a némaságnak nincsen súlya, de azért agyonnyomja lelkedet. Hangod pedig mérhetetlen messzeségbe hatol el.

A Balaton jege megbírja az embert. Megbírja a terhes kocsit is. De azért nem örül rajta, ha az emberek tiptórnak fölötte. Néha bosszút is áll érte. S vannak jegén olyan részek, amelyeken nem tűri meg a rajtalevőt.

Ilyen van a tihanyi templom irányában.

A harmincas évek végén történt. Egy somogy megyei kálvinista lelkész Balatonfüredről nősült, onnan vitt menyasszonyt. Megvolt az esküvő, megvolt a lakodalom, ebéd után kocsira ültek, hogy indulnak hazafelé. Vőlegény, menyasszony, kocsis.

Marasztották őket. Esdve kérték: ne menjenek. Rövid a nap, korán leszál az est, hátha eltévednek a jégen. A vőlegény maradni akart, a menyasszony bátor volt. Egy óra a jégen, egy óra a szárazon: öt órára Látrányban lehetnek.

Elindultak, köd szállt le rájuk, eltévedtek, kényes jégre kerültek.

A barátok fönn a zárdában elköltötték már sovány estelijüket, s szobáikba vonultak, öreg este volt már, nyolc óra is elmúlt, le kellett feküdni.

Ott imádkozott az öreg Anianus barát egy zsámolyra térdelve ágya előtt. Ablakát kinyitotta az ima alatt, hogy fohásza szabadon mehessen föl istenhez a magasságba.

Imája közben hangot hall a mélységből és a messzeségből.

- Szerelmes Jézusom, vedd kezébe lelkeinket!

A jó öreg barát e szóra föl se kelt helyéről, hanem elmondta áhítattal a haldoklóért való szent imádságot. Azután fölkel, kinézett az ablakon, letekintett a mélységbe, s tekintete elrévedezett a ködös végtelenbe.

Nem látott semmit, s nem hallott többé hangot.

Korán reggel szólítja társait.

- Testvéreim, szerencsétlen utast elnyelt az éjjel a Balaton. Elmondtam a haldoklóért való imádságot. Jertek, keressük föl.

A harangozót nyomban küldték a faluba. Jöjjenek az emberek deszkákkal és kötelekkel és toló-szánokkal.

A magasból egy fényes foltot látták a jégen. Oda tartottak.

A kocsi alatt leszakadt a jég, s lovak és emberek a víz alá merültek. A kocsirúd vége kiállott a vízből, hátulsó kerekei a feneket érték. Lovak a rúd mellett, emberek a kocsiban, mintha semmi se történt volna. Halott volt valamennyi. De a kocsis akkor is tartotta a gyeplőt, s a vőlegény akkor is tartotta menyasszonya kezét, s a menyasszony nyitott szemmel akkor is mosolygott.

Nagy gonddal kivették, egy koporsóba zárák, egy sírba temették a két boldog halottat. Fejfájukra ezt a jámbor verset vésette az apátúr:

*- Jézus szent nevével, istennek szavára
Vőlegény, menyasszony együtt a halálba.
Szűz testük a mélyben, szűz lelkük az égben,
Örök üdvösségük istennek kezében.*

A VIHAR A JÉGEN

A balatonfőkajári halászok esete 1868-ban, hasonlít ehhez. Ekkor már hírlapok is voltak; talán szépen le is írták, azért tehát csak röviden beszélem el. De ha röviden is: el kell beszélnem, mert a téli Balaton jelleme nem lenne tökéletes, ha elhallgatnám.

Ezek éppen tizenkilencen voltak. Nem hiányzott közülök egy se.

Éppen az akarattjai szilfa vonalában dolgoztak a jégen. A nagy kerítő-hálót kellett behúzni, s már nagy részét be is húzták, mikor észrevették, hogy a fűzfői sarok felől, a litéri és vörös-berényi magaslatokon nagy hirtelenséggel elborul az ég.

A halászgazda nyugodtan pipázgatva nézi a borulatot.

- Siessetek, legények, fürgeteg jön.

A legények négy kézzel dolgoznak kettő helyett.

A vész leér a Balaton jegére. Ahova lép: lába alatt csikorogva törik össze a vastag jég. A jó-szemű halászgazda egy hosszú fehér vonalat lát a berényi partokon. A vonal közeledni látszik. Ez a vonal már jégtorlasz. Tolja a vihar maga előtt. De hangja még nincs. A legények még semmit se hallanak.

Hanem dolgoznak kettős erővel.

A halászgazda látja a torlaszt, de azért nyugodtan pipázgat, s a szanaszét heverő szerszámokat dobálja a szánkóba.

A legények egyszerre csak észreveszik, hogy lábuk alatt, a jegek alatt, a vizek mélységében valami háború készül. A lékeken locsog ki a víz, mintha forrásba jött volna a rengeteg tó.

Fölállnak, hátranéznek.

Abban a pillanatban meghallják a vésznek hangját. Mintha bögne ég-föld, mintha ordítana a levegőég.

Eldobják a hálót, s készülnek megfutamodni.

A halászgazda nyugodtan pipázgatva odaszól hozzájuk:

- A hálót nem hagyjuk itt, legények.

E szó volt a halál.

A háló ára öt-hatszáz forint. Nagy pénz szegény embernek. Szép zsöllértelket és házat lehet rajta venni. Jó karban levő egész holdnyi szőlőnek is ez az ára. Szegény ember egész esztendőn át keres kétszáz forintot. Három egész esztendei keresetet dúvesztében hagyni nem lehet.

Tehát meg kell menteni a hálót.

De jön a halál. Itt lesz mindjárt.

Mindegy. A kötelesség az első. A szegődséget meg kell tartani. Szegény embernek nincs egyebe, mint adott szava.

Az adott szó nem kutyaugatás. A gazda nyugodtan pipázgatva adta meg az intést. Igaza van. Ha parancsolna, ha káromkodnék, ha toporzékolna, ha düh vagy kétségbeesés fogná el: nem volna igaza, nem fogadnának szót neki.

Mit ér az ember élete?

Szegény emberé keveset ér. S amit ér is: csak önmagának éri. Más nem ad érte semmit vagy keveset. Azt is csak könyörületből. Míg erős, fiatal, egészséges: addig két-háromszáz forintot keres évenként. Mi ez? Alig elég kenyérre, ruhára. Ha megszűnt az élet: nem kell kenyér, nem kell ruha. De szenvedni se kell, dolgozni se kell. Szegény embernek megér-e az élet annyit, amennyi munkát és szenvedést kell érte adnia?

Hát az élet örömei? Hát ezek mit érnek?

Mit ér a pihenés és álom? Szegény embernek semmit se ér. Nagy munkáért kapja szolgabérül, s nagy munkáért nyeri előlegül. Megszolgált érte tegnap, s meg kell érte szolgálnia holnap is. Pihenéséből és álmából tehet-e félre valamit? Gyűjthet-e abból kis tőkét? Tehet-e belőle valamit be a takarékpénztárba? Adhat-e valamit belőle kis gyermekének vagy öreg szülőjének vagy piros, mosolygó arcú kedvesének? Semmit. Ha pihenése és álma csupa öröm volna is: csak magának kell elfogyasztania; másnak, kötelességének, szíve szerelmének nem adhat belőle semmit.

Mit ér a szerelem? Ki mondja ezt meg? Néha megéri az egész életet. Néha többet ér, mint az egész világ. Néha többet ér, mint a becsület. De annyit mégse ér, mint a falat kenyér az éhezőnek. A szegény embernek pedig kenyérre van szüksége, s ha nem keres egy napon át: akkor éhezik egész napon át. Még szerelme is csak cserébe jár. Adok egy csókot, de vissza kell adnod. Adok egy karéj kenyeret, egy nyaláb fűtőt, ruhának rongyot, pihenőre hajlékot, de csak azért, hogy mindezt segíts nekem felemunkáddal megkeresni.

Elvesz a szegény ember élete vagy épsége másnak hibájából. Bölcs bíróság megméri akkor: mit érhetett? S aszerint szabja meg annak értékét, amennyit a szegény ember két keze munkájával szerezhetett volna. Többre nem becsüli a bölcs bíróság. Hátha van valaki, akinek nagyon fáj a szegény ember elmúlt élete vagy összetört épsége? Van-e kárpótlás a fájdalomért? Mérlegre teszi a bíró a fájdalmat s úgy látja, hogy az nem nyomja le a serpenyőt. Súlyja tehát nincs a fájdalomnak. S ha súlya nincs: értéke se lehet.

Hejh, sok arany van még a föld méhében, ami nincs kiásva. Tipródunk fölötte. De sokkal több igazság van még eltemetve a rideg lelkek mélyén, amelyről nem akarunk tudni semmit.

Meg kell menteni a hálót.

Mire a háló kiszabadult: ott termett a halál is alig egy dobásnyira. Mégis csak meg kellett előle futamodni.

Nem pipázgatott nyugodtan már a halászgazda se. Otthagytá hálóját ő is, s menekült a többivel.

A menekülésnek csak egy útja volt. A vész a világosi partnak tartott egyenesen: abban az irányban kellett futni is. A kérdés az volt: tudnak-e futni a legények oly gyorsan, mint a vihar?

A halászgazda már rég elmaradt. Nehéztetű, élemedett ember nem versenyezhetett a viharral. Előbb kialudt élete, mint pipájának tüze.

Hanem a többi jól győzte az iramodást. Kértek már annyira, hogy a víz el nem nyelhetette volna őket. Alig ért volna már a víz nekik derékig.

Egy jó barátom és rokonom ott lakott közelben. Mészöly Gyula, vármegyénk enyéngi szolgabírája, ma is élő ember. Cselédei valami ok miatt ott álltak a part magasán. Ezek látták a menekülést, s már-már hitték, hogy a legények megszabadulnak. Még biztatták is őket, hogy gyorsabban-gyorsabban!

A legények nem hallották a biztatást, de meghallotta a vihar, s azt gondolta: neki szól. Csinált egy irtóztató rohamot, s a másik pillanatban házmagasságnyi jégtorlasz alá temette a legényeket.

Csak ezt akarta a vihar. Ott aztán megállt ő is, a jégtorlasz is.

Az én barátom nyomban ott termett cselédeivel, s megkísértette a torlasz széthányását. Kedves jutalma lett érte.

Egyetlenegy legényt meg tudott menteni. A többinek összemorzsolta holtteste ott piroslott a jégdarabok alkotmányában, de egy balatonfőkajári legény úgy vetődött két összetámaszkodó jégfal üregébe, hogy elevenen tudták onnan kivenni.

Nehezen jött ugyan meg a szava, de mégis megjött. Első szava az volt:

- No, mi ugyan szépen jártunk.

Mikor pedig megtudta, hogy többi társa mind elveszett, csak annyit mondott:

- Az áldóját annak a hálónak.

Még csak nem is a gazdáját kárhoztatta.

Furcsán járt a veszprémi káptalannak egy uradalmi kancellistája 1846-ban. Szabó Károly volt a neve. Kilitiben volt az állomása. Kiliti Siófok mellett fekszik Somogyban, a Sió jobbpartján. Veszprémben volt a kancellista látogatóban, s egy vasárnapi napon haza akart menni a maga urodalmi kocsiján.

Ha Kenese felé kerül a rendes országúton: akkor öt-hat óra az útja. Ha pedig a jégen mehet torony irányában: másfél óra alatt hazaér. Lement tehát Almádiba szerencsét próbálni.

Szép napos idő volt. Enyhe levegő pár nap óta, a jég felszíne olvadóban. Kérdezte az almádi csárdást: át lehet-e menni kocsival a jégen?

- Pénteken még láttam vásárosokat a jégen, de azóta nem. Azóta meleg idő van.

Jól ismertem később a kancellistát. Bátor gyerek volt egész a hetykeségig, később is. Eb ura a fakó. Neki váltott a jégnek. Kocsisa is szót fogadott.

Tenyérnyi víz volt a jég színén. Néhány napnak olvadása. De maga a jég is szivacsossá lett már, s hajladozott a kocsi alatt. Bizony vissza kellett volna fordulni a jégről.

De a két ló azt mondta: nem oda Buda. Ha a kocsisnak sincs esze, ha a kancellistának sincs esze: akkor menjünk csak előre.

A hajladozó jégen megrémült a két ló, s megbőszült rémületében. Nem hallgatott se szóra, se gyeplőre, ragadta a kocsit a siófoki torony irányában. Rohant, mint a táltos, s a rohanó kerekek által fölvert milliónyi vízcsepp köddel borította el a kocsit.

A siófoki vendéglő udvarán állt meg a kocsi a szín alatt. Reszketett a két ló, omlott róla a tajték, s horkolt akkor is, mintha még most is bent volna a halálos veszélyben. Keresztüljöttek a jégen, s gyeplő nélkül is egyenesen a vendéglőbe rohantak.

Mert a kocsis és a kancellista ugyan mit se tudtak erről a kerek szép világról.

Ott ült a kocsiban mindegyik a maga ülésében, kocsis elől, kancellista hátul. Lehajtott fejjel, tátott szájjal s merevedett szemekkel fogta a löcsöt mind a kettő. Nem volt ájult egyik se, de eszméletét veszítette mindegyik.

Szólítják őket: nem felelnek. Hívják le a kocsiról: nem mozdulnak. Leemelik őket az ülésből: arról se tudnak semmit. Kínálják őket étellel-itallal, borral, pálinkával: le nem tudnak nyelni semmit. Hetekig dörzsölték és ápolták őket, mint nagy betegeket, míg utóbb magukhoz jöttek.

A KÖD A JÉGEN

A téli Balaton nem enged magával játékot űzni. Kifog az még az ügyvéden is. Még a szakértőn is. Még a végrehajtón is.

Dehát van az ügyvédnek dolga a téli Balatonnal!

Van eset erre is.

Egyszer a siófoki halászok jó csomó halat fogtak nagy messze bent a jég közepében. Mikor húznák ki a hálót: ott teremnek a kaján halászok. A halászgazda ott van mindegyik bokornál.

A halászgazda nem tesz egyebet a jégen, csak iszik, pipáz és parancsol. Ezt cselekedte a siófoki halászgazda.

A kajári halászgazda is ivott, pipázott, de nem parancsolt. Csak állt és várt. Várta: mennyi hal jön ki a hálóból, - érdemes-e azért szót emelni?

Érdemes volt; nagy volt a zsákmány. Mikor pedig már a sok hal ott volt a jégen kupacokban, sodorint egyet bajuszán, s odaszól siófoki kartársához:

- Köszönöm, szomszéd uram, a szíves fáradságot, már most ezt a halat majd csak én viszem Kajárra.

- Szívesen tettem, szomszéd uram, de tovább se fáradozzék kegyelmed, magunk is el tudjuk vinni Siófokra.

- Oda ugyan nem.

- De hát miért nem?

- Azért nem, szomszéd uram, mert ez a víz kajári víz, nem siófoki víz.

A siófoki gazda jól tudja, hogy akié a víz: azé a halászat, s akié a halászat: azé a hal, ha más fogta is. Kivette tehát a pipát a szájából, kiverte belőle a hamut, újra teletöltötte dohánnyal, kicsiholt, rátette az égő taplót, s mikor már bodoran jött a füstje, odaszól a kajári gazdának:

- Be is kell ám azt bizonyítani, szomszéd uram.

- No hát jöjjön kelmed közelebb, álljon ide mellém.

A siófoki gazda oda áll.

- Látja kelmed azt a diófát az akarattyai csárda kéményétől nyári napkeletre? Az a Bálint komám diófája. Nézzen el most már onnan kelmed Tihany felé oda a nagy vízlejáráshoz: ugye most már látja a mi vizünk felső határát.

- Nem látok én, szomszéd uram, semmit.

Az igaz, hogy alkalmas köd volt mindenfelé, s egy mérföldről csakugyan nem lehetett biztosan megmondani, melyik a Bálint koma diófája.

Holmi köd balatonfőkajári halászgazdát meg nem zavar. Nyugodtan folytatta igazságának megbizonyítását.

- Hát az aligai szakadástól aláfelé látja-e kelmed azt a kökényfabokrot? Hát az almádi csárda csúcsfala nem ide világít egyenesen? Nem tudná azt kelmed csak úgy, mint én, hogy az én vizemnek itt van a külső határa? Most azután nézze meg kelmed ezeket a lékeket, nem a felső, meg a külső határon belül vannak-e ezek?

Nem nézett a siófoki halászgazda se kökényfát, se csúcsfalat. Hiszen a köd miatt nem a csúcsfal, de még az egész almádi hegy se látszott.

A legények ott álltak két csomóban. Itt a fokiak, amott a kajáriak. Nézegették a halkupacokat. Ha egyik-másik ponty vagy sügér vetett magán egyet s kiesett a kupacból, azt visszarúgták a helyére. A gazdák vitájába bele nem szóltak volna. Nem az ő dolguk. A gazdák se szólongatták őket tanúságtételre. Hiszen úgyis bizonyos, hogy mindegyik bokor legénye a maga felenyájával tart, s cserben nem hagyja gazdáját. De meg hogyan is tudnák ők jobban az igazságot, mint a gazdák?

A siófoki halászgazda elvégre se tudta belátni a kajári határ igazságát. Véget vetett a vitának.

- Amit kelmed tud, szomszéd uram, azt én nem tudom, amit pedig én tudok, az a bizonyos. Ez a jég, az én jegem.

- No, majd hát elválík, szomszéd uram. A hal itt marad. A Marti gyerek is itt marad. Kelmed is itt hagy valakit, őrizték a halat ketten, én meg majd bemegyek a szolgabíró úrhoz sebtiben.

Ez már okos beszéd volt, ebben a siófoki gazda is megnyugodott. A két legénynek ott hagytak elegendő szűrt, tarisznyát és kulacsot, s a két bokor halász elballagott, az egyik délnek Siófok felé, a másik napkeletnek Balatonfőkajár felé.

A két legény magára maradt. Mindegyik elővette a tarisznyát, kikereste belőle a kalbászt, szalonnát, kenyeret, sót, paprikát; egymás mellé leültek a gyalogszánkóra, s elkezdtek falatozni. Azután a kulacsra került a sor, megkínálták egymást, ahogy illik, s kölcsönösen jónak találták egymás borát. Sokat inni nem szabad. Elnehezedeni, elaludni nem tanácsos. Fordulhat az idő, s az álomból halál lehet.

Hogy a jégen mégse töltik az éjszakát: az bizonyos. Hogy a halat se hagyják ott, az is szent.

Lehetett a hal száz forint árú. Attól nem lehet félni, hogy éjszaka ellopják. Ki lopná el? Ki lenne olyan bolond ember, aki éjjel bemenne a jégre? Még igaz jószágáért se, annál kevésbbé más becsületes ember igaz jószágáért. Hanem hát van róka a nádasokban elég. A róka egy mérföldnyire is megérzi a hal szagát, s éjjel odamehet seregszámra. Sasok is vetődhetnek erre a vidékre, és róka és sas keményen megvámolhatják a halat.

Még az sem lehetetlen, hogy valami jégen járó kocsí botolhat rá a reggeli időben.

A foki legény megszólal:

- Marci! Nem pislantott rád a gazda, amint elment melletted?

- Nekem ugyan pislantott, hát neked a te gazdád?

- Nekem is.

Most már tisztában volt, a két legény a dolog állásával. Az a pislantás mindegyik gazdától azt jelentette: aztán legyen eszed, gyerek! Ez meg azt jelentette: vagy az egész hal, vagy legalább a fele, estére otthon legyen.

Nem is tévovázott sokáig a két legény. A halat két részre osztották. Ponty, garda, sügér, őn, csuka, harcsa, keszeg, kárász, compó, menyhal - egyik olyan, mint a másik. Egyik annyit ér, mint a másik. Fogasért kétszer annyi süllő, süllőért kétszer annyi ponty vagy garda. Alig telt bele negyedóra: megvolt az osztózás. Mindegyik belerakta szánkójába a magáét, ajánlották egymást istennek, s elindultak hazafelé. Haza is értek szerencsésen a partig. Késő este már mindegyik gazdánál ott hevert a hal a hideg kamarában.

Hanem azért korán reggel ott volt a kajári halászgazda a főszolgabírónál. Előadta panaszát rendesen, s kérte holnapra a határidőt, kérte a siófoki halászgazda megidőzését s mindennemű törvényes igazság kiszolgáltatását. Vele volt egyik öreglegénye is, aki azalatt benézett a konyhába, kezét csókolt a tekintetes asszonynak, s levett kalappal, hajadonfővel bevitt a konyhába egy nyaláb halat. Lehetett vagy félmázsa.

Meg ne ütközzék ezen senki. Bírónak, tisztviselőnek, közembernek kijárt az ajándék hajdanában, s az ajándékot sohase verték a pörös fél hátához. A törvény megengedte, a szokás megparancsolta, a közerkölcsök úgy hozták magukkal. Még a nádorispánnak, még a királynak is vittek ajándékot. Ma ugyan már a királynak nem igen szokás ajándékot adni. Legföljebb a pozsonyi zsidók adnak évenként egy hizott ludat, s koronázáskor ad a nemzet néhányezer aranyat. De nem így volt ez hajdan.

Igaz, hogy erős bírónál az az ajándék nem nyomott semmit. Az volt a kérdés: van-e igazsága?

Hát az olyan főszolgabírónál nyomhatott-e valamit, mint Hollóssy Fülöp László urambátyám? Mert ő volt a járás főszolgabírája, s nála tett panaszt a kajári halászgazda.

No hiszen jó helyen kereste igazságát.

Tudni kell ugyanis, hogy a mi jó főszolgabíránk sohase hozott ítéletet. Több mint húsz esztendeig volt szolgabíránk, adott is a pörlekedő feleknek határidőt, néha meg is hallgatta őket, néha a tanúkat is kikérdezte, de ítéletet nem hozott.

Hajdan nem volt a bírónak ügyviteli szabálya. Nem volt köteles a bíró a pörököt sorrendben elintézni. Nem is parancsolt a bírónak senki. Sürgethette azt az ügyvéd vagy a panaszos: nem adott az rá semmit. Följelentették azt alispánnál, vármegyénél, helytartótanácsnál, kancelláriánál, vagy magánál a királynál is: mind nem ért az semmit. A főszolgabíró azt felelte:

- Egyéb dolgom van.

Ezzel elintézte a följelentést.

Igaz, hogy a főszolgabírók mégiscsak dolgoztak.

Mert tisztségük így parancsolta. És mert minden ítéletért bírói díjat, sportulát kaptak azonnal. S aki sok ítéletet hozott: annak ezerekre ment jövedelme. Efféle díjakból lett gazdaggá, gróffá, herceggé az első Grassalkovich. Igaz, hogy más segítsége is lehetett.

A bírói díjak miatt nem hozott soha ítéletet Hollóssy Fülöp László urambátyám. Volt birtoka Veszprém, Győr, Komárom, Somogy, Fehér, Tolna, Heves és Külső-Szolnok vármegyében. Felesége Magyary-Kossa Eszter nénémasszony volt, ki a szilasbalhási, mezőszentgyörgyi, litéri, dakai, papvásárjai, pápai, böröllői, győri, bőnyi, komáromi, aranyosi, kenderesi, kakatpusztai s tudom is én még hová való birtokaikat jó rendben tartotta. Egészen természetes tehát a főszolgabíró okoskodása.

- Nekem ne mondhasa se ügyvéd, se panaszos, hogy nekem sportulát fizetett. Azután mit is pörösködnék istenadta maradhatatlan emberei? Nem azért van a státus, hogy az ő csetepatéikkal vesződjek. Majd leszoktatom én őket a pörösködésről.

Le is szoktatta alaposan. Úgy elpusztult az ő járásából minden ügyvéd, hogy meg nem mert maradni közülük hírmondónak se, de egyetlen ügyvéd se. Híre volt öneki egész Túl-a-Dunán. Kiegyezett az ő vidékén minden ember, ahogy tudott, ellenségét pedig hagyta futni mindenki. Mert az bizonyos volt, hogy senki nála a pörét el nem veszti ugyan, de meg se nyeri soha.

Nála tette le panaszát a balatonfőkajári halászgazda. Meghallgatta nagy figyelemmel.

- Hát aztán mit csináljak én teveled ebben az ügyben?

- Tessék engem visszahelyezni az én vizeimbe és az én jegeimbe, mert a foki halászok engem az én békés birtoklásomban megháborítottak.

- Tehát sommás repozíció!

Ez volt neve az ilyen pörnek.

Ha elszántok egy barázdát a szomszédom földjéből; ha falat húzok, s a csurgatónak helyet nem hagyok; ha elkapálok egy fél bakhátat a szomszédom szőlejéből; ha a szomszédom földjén húzok árkot vagy emelek kerítést: ily esetekben áll elé a sommás repozíció. De ha más vizére, más jegére tévedek, s ott halászok: mi lesz akkor?

Sommás repozíciónak csak ingatlanon van helye. Igen ám, de a víz nem ingatlan. Azonban, ha befagy, mégis ingatlan. Csakhogy a hal meg semmi esetre se ingatlan. De a hal mégis csak azé, akié a víz; - a víz pedig azé, akié a medre; - a meder pedig bizonyos, hogy ingatlan. Ilyen módon kétségtelen, hogy a víz ingatlan, a hal is ingatlan s a jég is ingatlan.

Mindezt végig gondolta a jó főszolgabíró s mire tisztába jött az ügyel: akkorra belátta, hogy ez az ügy mégis bolond ügy. Ezt prókátor nélkül elintézni nem tanácsos. Odaszól a halászgazdának.

- Tudod, hogy én a perpatvart nem szeretem, s ítéletet mondani nem szoktam, de most az egyszer megteszem, hanem hozz magaddal prókátort.

Ráparancsolt egyben a siófoki halászgazdára is, hozzon prókátort ő is. Azonkívül megidézte a vármegye egyik mérnökét is. Végezetül ráparancsolt a veszprémi káptalanra mint siófoki uraságra és a balatonfőkajári nemesi közbirtokosságra, hogy a balatoni partok határmappáit haladéktalanul adják ki a megyei mérnök kezére. Tanúnak is idézett be egy csomó előjáró embert innen is, onnan is.

Elkövetkezett a pörfelvétel határnapja. Szép derült, napos idő. Csak úgy seregelt a sok ügyvéd, patvarista, poros fél, tanú, mérnök, szakértő, bámészkodó a parton. A kajári halászgazda magával hozta a kutyáját is.

Ami utóbb nagy szerencsének bizonyult.

Hollóssy Fülöp László urambátyám ugyan be nem ment a jégre, mert ezt a természete meg nem engedte, hanem beküldte az esküdtet a nagy csomó emberrel.

Első dolga volt a lékeket megkeresni. Ezeket a hasábjegekről csakhamar megtalálták.

A másik dolog volt az akarattyai oldalon a Bálint koma diófáját, a világosi oldalon pedig ama híres kökényfát, valamint a felső parton az almádi csárda csúcsfalát, másik irányban pedig azt a bizonyos tihanyi vízlejárót fölfedezni. Mert ezek nélkül a kajári és foki vizek határait a mappákon kitudni nem lehet.

Ezekhez már szakértő kell.

Ott az eszköz is, a háromlábú messzelátó.

Felállítja a mérnök a háromlábú messzelátót, s még helyreigazítaná, összeszid három halászegényt.

Felállítja, lehajol és belenéz. A kerekcsavarokat igazgatja jobbra, balra, fölfelé, lefelé. Néz, néz sokáig, és nem szól. Az emberek áhítatos figyelemmel lesik, mikor kerül elő a Bálint koma diófája.

Azalatt az idő gondolt egyet, s olyan köd ereszkedett le, hogy nadrágszíjat lehetett belőle hasítani. Minden ember zsebbe tette a pipáját, mert nem lehetett látni a pipafüstöt. De a mérnök nem látta a ködöt.

Mert ő csak a messzelátóba nézegetett. Háromszor is megtörölte zsebbevalójával az üveget is, saját szemeit is, de azért csak nem látott semmit. Végre szól egyet:

- Nem látom a célpontot.

A kajári halászgazda felel rá.

- Elhiszem azt.

Dühbe jön a mérnök, fölegyenesedik, összeszidja a halászgazdát, mért beszél olyan szamárságot, mit ért ő a háromlábú masina titkához? Abban kell valami hibának lenni.

A halászgazda ártatlan képpel felel:

- Megkövetem szépen a tens mérnök urat, én, parasztésszel csak úgy gondoltam, hogy a köd miatt nem lát.

Akkor néz körül a mérnök. Akkor veszi észre a ködöt, S akkor veszi észre, hogy úgy érzi magát, mintha abrakos tarisznya volna a fejére húzva. Se eget, se földet nem lát. Hogy láthatná tehát a Bálint koma diófáját egy mérföld távolságban?

- Most már meg kell várnunk, míg a köd felszáll.

Ez volt a mérnök úr véleménye. Érett megfontolás után mondta ki, amikor kétszer-háromszor megfordult saját tengelye körül, s egyebet ködnél nem látott. Az esküdt úr más véleményben volt.

- Én pedig azt meg nem várom, míg felszáll a köd. Sőt e mai helyszíni tárgyalást el is halasztom valamely más napra.

A siófoki halászgazda megint más véleményben volt.

- Pedig aligha meg nem kell várnunk a ködnek tisztulását, tekintetes uram; én a magam részéről ugyan innen el nem indulok, mert én meg nem mondom ebben a ködben: merre föl, merre alá?

Nosza, elkezdett e szóra a mérnök úr káromkodni.

- Hejh, aki teremtette, ez már az okos észrevétel. Nézzük csak a mappát: hol is volnánk mi e pillanatban?

Ott volt a mappa a vármegye huszárjának hóna alatt. Kettő, s nem egy. Bádogtokban mind a kettő. Két halászlegény már régóta vívódott afölött: mi lehet az? Kürt-e, trombita-e, hurka-töltő-e? Most sült már ki, hogy mappa. Abban van a siófoki határ meg a balatonfőkajári határ. E csodára csóválták a fejüket, de nagyon.

De hiszen bölcs szakértő mérnök: kioldhatod te annak a toknak kötelékét, leveheted te annak sapkáját, kirázhatod te abból a térképet, megnézheted te azon, merre van hegye, merre van, tolla a nyílvezzőnek, merre van éjszak, merre van dél: nem értesz te azért abból semmit. Kinevet téged azért a kajári halászgazda.

Most ugyan még csak a bajusza alól nevet, s azt is halkan teszi. Még vár kevés ideig.

Nézik a térképet keményen. Mérnök, esküdt, patvarista, községi jegyző. Körül-körültekint a mérnök aközben: nem nevet-e valamelyik paraszt? Nagyon kapóra jönne valakit összeszidni. Mert hogy az a térkép a köd ellen mit se használ: azt most már ő is belátja. Kérdi a patvarista:

- Hát a tájirányzó, urambátyám?

Erre a szóra jön még csak haragba a mérnök. Tízszer is megtapintotta ő már minden zsebét. Éppen csak a kompaszt, a tájirányzót felejtette otthon. De minek is hozta volna el? Nem volt őneki tengerész még az öregapja se, nem is atlanti tengerre indult ő el új világokat fődözni fel, csak egy rongyos sommás repozícióra hívták, oda pedig minek a tájirányzó?

Hiába volt minden haragja. A térképet újra össze kellett sodorni, a tokba beletenni, a tok sapkáját visszatenni s kötelékét bebogozni. Tartsa csak a huszár tovább is a hóna alatt.

Még egyszer rárivall a mérnök az emberekre.

- Hát már senki se tudja a biztos utat Siófokra?

Bizony nem tudta azt senki. Egy kajári siheder kölyök még el is kezdett csúfolódni.

- Hogy tudhassuk mi azt, ha már az a háromlábú masina se tudja?

Röhögtek rá. De most már a röhögés se hozta méregbe a mérnök urat. Valami nagy dolog kóválygott a fejében.

- Hiszen se hajlékunk, se ruhánk, se kenyerünk. Hátha ez a köd három nap, három éjjel meg nem mozdul?

- Bizony, történt már ilyen eset, tekintetes uram, nem is egyszer. Így járt tavaly télen Marosi János is, a kisutcai takács. Be akart menni a halászok elé. A köd megnyomta. Elbódorgott erre-amarra a jégen. A kalapja: no, az megkerült, de őneki azóta se híre, se hamva. Legjobb lesz nekünk itt a hóra lefeküdnünk, már aztán akármit ad az isten. Valamikor csak fölszáll a köd.

A kajári halászgazda csak azt várta. Erre a szóra odalépett a mérnök úrhoz.

- Már én csak hazamegyek, nem várok itt hiába, Isten megáldja, tekintetes uram!

Még kezét is fogott a mérnök úrral. Csak azután fordult a többihez.

- Adjon az isten jó szerencsét kegyelmeteknek is mind közönségesen. Majd holnap ilyenkor kinézek ide megint.

Intett a kajáriaknak.

- Csak nyomomba, gyerekek, hogy el ne bóduljatok!

Megindult nyugodtan.

De nem nézhette ezt szó nélkül a mérnök.

- Hejh gazda uram, kedves jó barátom, álljon csak meg még egy szóra.

A halászgazda megáll, visszanéz.

- Tessék parancsolni.

- Hát kelmed biztosan tudja az utat Kajár felé?

- Bizony nem tudom én.

- Hát hogy mer elindulni?

- Mert tudja a Turcsi.

- Ki az a Turcsi?

- Hát a kutyám, ki volna más?

Úgy volt bizony. Akkor vették csak észre a kutyát.

Idomtalan, maszatos képű, kócoszőrű eb. Valami korcs. Az apja bizonyosan kuvasz volt, az anyja alighanem puli. Ami onnan bizonyos, hogy hol az egyik füle állt fel, hol a másik. Amihez pedig rendesen csak az agár meg a puli ért. Hanem két fekete szemében csak úgy égett az okos elme. Holmi vásott kölykek akárhányszor mondták, hogy több az esze annak az ebnek, mint az öregbírónak. Az igaz, hogy az öregbíró a pincészeren néha több bort szokott inni, mint ahogy illendő, s ilyenkor bolondokat beszélt, amit a Turcsi soha nem csinált. De azért mégis isten ellen való vétek így beszélni.

Ott üldögélt már a Turcsi régóta a gazdájának csizmaszára mellett. Figyelemmel hallgatta az emberek beszédét s komoly részvéttel kísérte a szegény mérnök úr tépelődését. A mérnök urat ugyan még eddig nem ismerte, de azt már látta a szemeiről, hogy a ködhöz semmit se ért. A háromlábú messzelátó eleintén némi aggodalmat keltett benne, de amikor látta, hogy se nem rúg, se nem harap: azután rá se nézett többé. Kutyába se vette. De azzal kezdettől fogva tisztában volt, hogy se ő, se gazdája az éjszakát kint nem tölti a jégen. Ámbár ő ettől se félt volna nagyon, mert jól érezte, hogy a Marci tarisznyájában még elég kenyér, szalonnabőrke és sonkacsont van.

Amíg az emberek beszédét s a mérnök úr káromkodását hallgatta: azalatt éber figyelemmel kísérte gazdája arcát, szemét s minden mozdulatát is. Csak azt várta, mikor szól, vagy mikor int neki a gazda. A szót is megértette intés nélkül, az intést is megértette szó nélkül. Ilyen derék Turcsi volt az a kutya.

Végre csak kimondotta a gazda: induljunk hazafelé.

A Turcsi előrefutott a ködben, egy percig szaglálódott, s azután visszajött. Odaállt a gazdája elé, s megindult az akarattjai lejáró irányában. Minden percben vissza-visszanézett, hogy gazdája egyenesen követi-e. Egyszer egyik legény ferde irányban lépett ki valami ok miatt. A Turcsi rögtön rendreutasította, néhány ugató hanggal megintvén őt, hogy ne bolondozzék, mert különben a jégen hagyja.

Olyan egyenesen kivezette a tekintetes bíróságot s az érdeemes csapatot a partra: nincs az a hajóskapitány vagy csillagvizsgáló, aki ezt jobban megcselekedte volna. S azt hiszik talán, hogy ezt neki valaki megköszönte, vagy őt ezért valaki megdicsérte, megsimogatta? Senki ezt nem cselekedte.

Igaz, hogy a Turcsi nem is várt köszönetet.

De arra se számított, hogy amikor a parton egy percig ott lábatlankodott a mérnök úr mellett, őt oldalbarúgja a mérnök úr, s azonfelül e szóval illesse:

- Coki innen!

Azonban eltúrte ezt is szó nélkül, az eszéhez értette a mérnök úrnak, s hosszas tapasztalásból azt is jól tudta már, hogy a világ háládatlan, csak a kutya háládatos.

Hanem gazdája nem tűrte el szó nélkül.

Mert amikor nagy keserves zihálás közben fölértek az akarattjai csárdához, s a mérnök úr a halászgazdától elvált, a halászgazda megemlékezett úgy önmagában arról, hogy a mérnök úr mily nagyon lenézi a tudatlan, tanulatlan parasztot, s azért így búcsúzott el tőle:

- Ha nem vétenék szómmal, tekintetes uram, mondanék valamit.

- No csak hamar, jó ember, mert fázom.

- Hát csak azt mondanám, tekintetes uram, hogyha már a parasztot megveti: a kutyáját becsülje meg. Mert szentháromság-egy-örök-isten úgy segéljen bennünket, hogy ha az a rongyos parasztkutya nincs velünk, a tekintetes úr fejét néhány nap múlva már ott a jégen hollók, varjak kopogtatják.

Az a rongyos parasztkutya megértette gazdájának minden szavát. Odaállt gazdája elé, s orrát, fejét odadörzsölte gazdája hideg kezefejéhez. Az a hideg, durva parasztkéz ekkor végigsimogatta a kutya fejét.

Hejh, milyen jó kedvet csinált ezzel annak a kutyának. Ugrált, futkározott, farkát csóválta, majd egyenesen feltartotta a Turcsi. Örömeiben hanyattfeküdt, s vihogva belehentergett a hóba. Mikor a havat lerázta magáról: mindenkinek teleszórt vele szemét-száját. Olyan boldognak érezte magát, mikor látta, hogy mégis van elismerés a világon.

Hanem a mérnök úrra többé rá sem nézett.

Sőt amikor felült az a csárdás kocsijára, hogy Siófokra menjen, s a kocsi megindult, akkor már meg is ugatta parasztkutya-természetéhez képest. Vajjon kutyaugatás volt ez? Vagy egy kissé érdes szemrehányás, mintha azt mondta volna: köszönd a gazdámnak, tudós ember, hogy megszabadítottalak. Ha gazdám ott nincs: bizony otthagylak a jégen.

Nincs igazad, Turcsi.

Az a mérnök nem rossz ember. Ismertem jól öreg korában. Ott volt háza Balatonfüreden a nagy Szentgyörgyi-Horváth-villa nyugati tövében. Nem utálta az a parasztot, sőt szerette a szegény embert. Hanem lásd, Turcsi, sok rossz szokás van az emberek közt a világban, amit te ott Balatonfőkajáron talán nem is ismerhetsz eléggé. Te nem tudhatod jól, hogy minden házmester patvarkodó, minden pallér durva, s minden földmérő és vízmérő mérnök goromba, Eltanulja főnökétől, s megszokja már fiatal korában, hogy a lánchúzó, karótartó és talicskatoló munkásokhoz sohase legyen jó szava, s minden szavát parancsoló, káromkodó, kemény hangon ejtse ki. S ahogy egyszer megszokta munkásaival: később aztán úgy beszél minden kissorsú emberrel. Úgy beszél még a te gazdáddal is, Turcsi.

Bocsáss meg hát neki, Turcsi, s ha majd jön a második tárgyalás ott a jégen, mentsd meg őt jó szívvel akkor is.

A jó nevelés és a jó társaság adja meg a jó modort. És az emberszeretetet.

Jó modor és emberszeretet kell ahhoz is, hogy az állatot szeressük s téged, Turcsi, oldalba ne rugdaljunk. Akkor volt csak vétkes ember a mérnök úr is, mikor téged oldalbarúgott. De ez is csak a rossz szokás munkája. Azt gondolta, hogy lánchúzója voltál. De ebben mégse mentegtem előtted. Mert valamint az emberrel nem szabad úgy bánni, mint a kutyával: annálfogva a kutyával se szabad úgy bánni, mint a lánchúzóval.

Száz szónak is egy a vége, Turcsi. Ha az a mérnök úr nem volt is rossz ember: azért beismerem, van elég rossz ember a világon. De rossz kutya is akad ám elég! Ezt meg te ismerd be, Turcsi.

Hogy a Turcsi beismerte-e ezt igazán vagy nem: biztosan megtudni nem lehetett, minthogy többé nem nyílt alkalma a mérnök urat megmenteni.

Mire a mérnök úr és a két ügyvéd, az esküdt és patvarista és a tisztí huszár a főszolgabíró Siófokon fölkeresték, akkorra a főszolgabíró régen hazament Mezőszentgyörgyre, régen megette ebédjét, vacsoráját, s régen kiadta rendeletben a kancelláriának, hogy ha a halpörös bíróság reggelig elő nem kerül, keresni kell annak tagjait mindenfelé, mert azok a jégen bizonyára eltévedtek.

A két ügyvéd keserítette meg még igazán a mérnök úr életét. Mind a kettő őt okozta a balsikerért. Ha előbb kiment volna a jégre, ha előbb fölállította volna háromlábúját, ha így tett volna, amúgy tett volna, köd se ereszkedett volna, vagy már későn ereszkedett volna: semmi baj se lett volna. Így azonban ki fizeti meg az ügyvédek költségeit: a napidíjat, a fuvardíjat, a munkadíjat, a tiszteletdíjat, az ételmezési díjat és a többi mindenféle költséget és díjat?

De nem törődött ezzel a mérnök úr, hanem föltette magában, hogy ha csak lehet, a pörös jeget se a siófoki, se a balatonfőkajári határhoz nem méri, hanem odaméri a kenesei határhoz. Ehhez aztán egyik pörös félnek, egyik ügyednek se lesz hozzászólása.

Ezt a veszedelmes tervet azonban meg nem valósíthatta.

A főszolgabíró kitűzte ugyan az újabb tárgyalást megint a jégre, a helyszínére, de amikor a mérnök úr, az ügyvédek és a bíróság, a felek, tanúk és a szájtátók a Balaton partjára értek: nem volt azon a tavon egy tenyérynyi jég sem, hanem szép derűs tavaszi napnak lengedező szellőjétől lassú hullámozással mosolygott eléjük a határtalan víznek fényes arca.

Akkor disputált össze igazán még a két ügyvéd, hogy mi most már a törvény, s mi legyen a törvényes igazság? Még ma is vitatkoznak, ha azóta, meg nem haltak.

A DICSŐSÉGES CSATÁK NAPJAIBÓL

1

Kiütközött a szabadság. A mi jó paraszt népünk e szót ejtette ki ajkán, amikor 1848-ban a pozsonyi országgyűlés törvényeinek hírére vette. Nincs többé robot, nincs úrbér, nincs földesúri hatóság, nem kötéllel fogják ezentúl a katonát, egyenlők leszünk örömben-búban, s a mindennél szentebb szabadságban.

De most már hát mit csináljunk?

Éppen e kérdés az, amely fölött az én falum nemessége és jobbágysága egy pillanatra se tanakodott.

Természetesen meg kell tartani a nagy áldomást. Ez az első. Minden ami jön, csak ezután jön. Így cselekedett Árpád apánk, s így cselekedtek azóta őseink mindenkor. Mi sem maradhatunk el apáink mögött. Ha nem akarjuk áldomásnak nevezni: nevezzük nemzeti ünnepnek. De meg kell tartanunk.

Hiszen egy vérbeli igaz testvérek voltunk mi nemesek és jobbágyok eddig is, csak a törvény csinált köztünk viszályt, zenebonát, de most már valahára a törvény is kimondta az igazságot. Áldomással kell azt az igazságot felszentelnünk.

A falu napkeleti oldalán volt a nagy libalegelő. Ma már vályogvető gödrök fészke, akkor fényesszínű, zöld pázsit. Apám ezt jelölte ki az áldomás színteréül.

Gyönyörű szép májusi vasárnapon volt az ünnep. Nagy nemzeti lobogó a földbe ültetve. Sátrak az úrnők és a sütő-főző készségek számára. Ünneplő ruhájában a falu örege-apraja. Lelkes szavak az ajkakon; édes öröm, nemes vidámság az arcokon. Minő tünemény volt az, amikor az öreg nemes megölelte, megcsókolta kérgestenyérű jobbágját! Édes fiam vagy ezen túl, nem cselédem!

Szentek egyessége.

Lesz-e még ilyen napja valaha nemzetünknek?

Ötvenhat esztendeje ennek; azóta nem láttam ilyen áldomást. Gyerek voltam akkor, mégse felejtettem.

Három zsidója volt a falunak: Ábrahám, Salamon, Dávid. Az egyik mészáros, a másik kocsmáros, a harmadik boltos. Az egyik a húst, a másik a bort, a harmadik a gyerekek és leányok számára a sípot, kereplőt és színes szalagot hordta nyalábszámra. Sehogy se akarták az árát elfogadni senkitől.

Hát a cigány?

Volt cigányunk elég. Az öreg Józsi cigány volt a fejedelmük. Minden cigány az ő ijafia, unokája volt. De azért csak Józsi cigány maradt. Sohase tudott Józseffé fölvergődni. Az 1828-iki funduális könyvben is csak úgy van beiktatva zsöllérháza: „A Józsi cigány háza”. Senki se tudta a vezetéknevét. Az is ez áldomásnapon tudódott ki. Isten előtt Jónás József volt a neve.

Volt vagy tizenöt fia. Mind muzsikos. De ennyien el nem fértek volna a mi kis falunkban. Otthon csak négy-öt maradt. A többi Bozsokon, Enyénge, Szilasbalháson szanaszét. Az öreget apám egy hét előtt behívatta az udvarba.

- Józsi, a gyerekek meg a szerszámok a jövő vasárnap itthon legyenek az áldomáson!

Otthon is voltak. A pirkadó hajnalig táncolt a fiatalság a puha pázsiton. Csak a hajnali harangszó vetett véget az áldomásnak.

Az áldomás után mindenki tudta már, mit kell csinálni.

A nemzetőrséget kell szervezni, a legénységet begyakorolni, számára fegyvert készíteni. Akkora szabadságot nem ad ingyen a sors. Akkora nemzeti boldogságnak meg kell adni az árat. Bizonyosan megjön az ellenség. Rác, horvát, bécsi német bizonyosan ránk tör. Vissza kell azt verni véresen.

Fegyvere csak a nemességnek volt. Annak is csak puskája, kardja, fokosa. A fokos csak követválasztásra való. Sőt az új törvény onnan is eltiltotta. A kard csak díszkard, csak arra való, hogy az ember, ha a főispánhoz megy deputációba, az oldalára kösse cífraságnak. Különböben pedig a fogason függ, rozsdá marja, nem ragyog, nincs is kiköszörülve. A régi jó fringiák a nemesi fölkelés korszakából mind disznóölő késekké változtak át a francia futás óta. A puska ugyan puska, de az is csak vadászfegyver, nyulászni való, szuronya nincs. S még az se több az én falumban húsz-huszonöt darabnál. Hiszen a fegyverfogható nemesség csak tizenkilenc főből áll, s még az se mind vadász ember,

Hát aztán a nemzetőrnek mi legyen a fegyvere? Bizonyos, hogy az ország nem ad fegyvert, mivelhogy magának sincs.

No, nem is kell. Majd csinálunk magunk. Dárda lesz a fegyverünk.

Körösztös Ferenc volt a falu kovácsa. Feketearcú, zömök, vaskostermető, erős ember. Volt műhelyében alkalmas legénye, egy vadrác fiú, vándorlása közben akadt meg az én falumban. Erre a vadrácra még nagy szerep vár. Körösztös Ferenc ivadékai ma is élnek.

Tanácskozott legényével, s megállapodtak abban, hogy naponként meg tudnak csinálni tíz hatalmas dárdapengét. Lányi hosszút, hegyeset, kétélűt, két hüvelyk széleset, hosszú két szakállal, hogy a nyélre rá is lehessen szegezni, csak legyen nyélnek való fa. Fél század nemzetőrnél többet úgyse ad ki a falu, tíz nap alatt készen lesznek a fegyvertárral.

Jelentik apámnak, gondoskodják a nyélnek való fáról.

Az én falum határában akkor egyetlen szálfá se volt. Tiszta egyenes róna volt az egész határ, mint a felhőtlen ég. Apám egyik kaszálóján volt egy kökényfa-bokor. Ebből állott a határ egész erdősége. Nosza föl a Bakonyba hát gyertyánfáért dárdanyélnek. Négy koci induljon Szentgálra hajnalban, viszi a levelet apámtól nemes, nemzeti és vitézlő Zsebők János uramnak, három nap alatt legyen dárdanyél elegendő. Zsebők János volt a szentgáli közbirtokosság választott főembere, Szentgálnak pedig volt akkor még jó huszonötezer hold Bakony-erdősége egy darabban. Az egész országot el tudta volna látni dárdanyéllel.

Házunk, udvarunk akkor még nem volt megépítve. Mezőszentgyörgyi birtokunk 1775 óta zálogban volt, apám csak 1838-ban ültetett bele. Még nem építhetett. A Turgonyi-házat bírta zálogban. Ott születtem én is. Annak végében volt a másik utcán a kovácsműhely. Amint a dárdakészítés megkezdődött: a műhelyben töltöttük az időt. A nemes gyerekek mind. Az Eötvös, Pósa, Véghelyi, Szalay, Katona, Újhelyi, Keserű, Nagy, Bárdossy, Fodor, Harmath, Baditz, Virágh fiúk ott segítettek a feketearcú kovácsnak és vadrác legényének. Fújtatni, szemet, fogót, kalapácsot, ráspolyt kézhez adni, hűtőbe vizet hordani, a kész dárdapengét simítani, fényesíteni: ebben buzgólkodtunk. A tüzes vas szikrája majd ki nem verte a szemünket. Estére kelve olyanok lettünk, mint a kéményseprő. Az arcunk ragyás lett a tüzes vasszikraesőtől.

Tíz nap alatt készen lett százhusz dárda. Kéttenyérnyi piros lobogó a nyakán. Az uráli kozák dárdája hozzá képest kontármunka.

Most már szervezhetjük a nemzetőrséget.

Apám lett a mezőszentgyörgyi nemzetőrség hadnagya, a jó erős félszázad parancsnoka. A vármegye nevezte-e ki, vagy maguk a nemzetőrök választották: erre bizony már nem emlékezem. Csakhogy ezentúl ő lett a mi törpe hadműveleteink intézője.

Ez ugyan nem lett volna nagy mesterség. Veszprém, Tolna, Zala vármegyék tisztújító, követ-választó csatáiban elég része volt; a mezőföldi nemességnek ő volt a tiszttartója; a mezőszentgyörgyi közbirtokosságnak ő volt az inspektora, a családi közös ügyeknek, a regáléknak, vadászatoknak, kirándulásoknak, határjárásoknak ő volt a vezetője; holmi hadvezéri ösztönnel, furfanggal és ügyeskedéssel tehát tele volt az ő tapasztalása.

Dehát ez mind semmi se ahhoz a mérhetetlen tudományhoz, amely nélkül nemzetőrből katonát csinálni sehogy se lehet. Ez a tudománya pedig nem volt meg apámnak.

Apám sohase volt katona. Sőt az én tudtommal egyetlen ösöm se volt. Gazdák, tisztviselők, papok, sőt iparosok is voltak őseim közt, a nemzet függetlenségi harcaiban mint felkelők ott csatáztak ugyan mindenütt, s voltak köztük szegények és gazdagok, Karaffa idejében bujdosók, földönfutók, de a balsors egyiket se érte el annyira, hogy kénytelen lett volna osztrák katonává lenni. Honnan tudta volna hát apám a haptákat?

Hanem hát jó az isten, megsegíti az embert még a katonamesterségben is.

Volt egy községi jegyzőnk, Gregorich Ferenc volt a neve. Honnan, jött és mikor jött a falunkba: nem tudom. Maga orosz volt, görög katolikus, a felesége pedig német, alig tudott valamit magyarul. Fajuk és vallásuk miatt egyedülvalók nagy vidékeken. Csodájukra jártak az emberek. Volt öt-hat gyermekjük. Apám keresztapja, anyám keresztanyja valamennyinek. Hová lettek: nem tudom. Míg én főiskolákra, akadémiákra jártam, azalatt eltűntek; nyomuk se maradt.

Ez a Gregorich Ferenc valamikor katona volt, huszár volt, fölvitte az őrmesterségig, szolgált tizenkét esztendő, jól értett az egzecírozáshoz. Olaszországban töltötte katonaidejét, katonaidejéből nagyokat tudott mondani, most is emlékszem még néhány hajmeresztő adomájára. Hozzá fordult apám:

- Most már, nótárius koma, kend tanítja be a nemzetőröket, kend tanít meg engem is a hadnagyságra, a század vezetésére.

Nagy örömet okozott e szóval Gregorichnak. Szíve-lelke szerint jó hazafi volt a nótárius, utálta a németet rettenetesen, hosszú katonáskodása alatt volt módja ehhez az érzéshez hozzászokni.

- Csakhogy, nemzetes komám uram, a kommandó németül van. Hogy taníthassam én be ezt a sok szőrösfülű parasztot német szóval?

Bizony sehogy.

Apám hallani se akart a német vezényletről. Ebből a szép világnyelvből maga se értett egy szót se. A falu összes lakosságából is csak a néhány zsidó tudott németül. A papunk is csak annyit értett hozzá, hogy diótörő, fogcsikorgató nyelven és hangon el tudta olvasni a nyomtatott német írást, és szótár segítségével meg is értett belőle valamit. Egyetlen nemes birtokos társunk volt, Matkovich Tivadar, később 1869-ben országgyűlési képviselőnk, aki jól tudott németül. Lutránus volt. Budán, Pesten növekedett, édesanyja a nádorispán feleségének volt

egykor barátnéja, ő hát megtanult németül. Csakhogy az apja szeptemvir, ő maga királyi vicefiskus volt, a mi nagy forradalmi dolgainkba beleavatkozni sehogy se akart. Katona pedig ő se volt soha.

Mit csináljunk most már?

- Kend pedig, nótárius koma, magyarul oktatja a legénységet, punktum.

- Nem lehet, nemzetes komám uram! Minden lehet, de ez nem. Katonát csak németül lehet kommandérozni. A hapták: hapták. Az atyaisten mindentudó, de a haptákot ő se tudja másként. Hát én hogyan tudnám másként?

Apám gondolkodott. Katonai oktatást hiába kértünk volna akárhonnán. A vármegyének nem volt. Holmi öreg, rokkant obsitos katona akadt volna itt-amott, de az mind parasztlegény volt valamikor. Márpedig szabadság ide, szabadság oda, nemes embert ne oktasson a haptákra paraszt, míg a világ az ő sarkaiból ki nem fordul.

Vége jó gondolata jött az apámnak.

- Írja le kend, nótárius koma, azokat a német szókat tiszta papirosra, majd előteremtem én azokat magyarul is.

Úgy lett. Apám befogatott, kocsira ült, beruccant Veszprémbe. A pozsonyi országgyűlésnek már vége volt, követeink hazajöttek. Kocsi Sebestyén Gábor volt egyik követünk, szegről-végről atyánkfia, ő mindent tud, tehát bizonyára a magyar katonai nyelvet is tudja. Ő volt a vármegyének egyik legelső irodalmi embere is.

Apám előadja neki az esetet.

A nagyfejű és nagyszemű mindentudó követ keserűen mosolyog.

- Lássá, uramöcsém, így vagyunk. Az a féleszü nótárius a mi korunknak igazi képviselője. A magyar volna a kerek földnek első katonája. S odajutottunk, hogy most már minden okos és minden bolond ember azt hiszi, hogy csak német nyelven lehet katona még a magyar is. Ne gondolja ám, uramöcsém, hogy az országgyűlésen másként gondolkodnak.

Apám elkomolyodott. Nagyelméjű ember volt, de nagy világtudása nem volt. Sohase hallotta ezt az örültséget.

- Márpedig urambátyám, én a szentgyörgyi nemzetőrt németül meg nem tanítom, de magam se tanulok meg. Inkább otthagynom tisztí állásomat.

Nem úgy lett.

Gregorich leírt valami harminc német vezényszót, Kocsi Sebestyén Gábor ezt kiegészítette valami nyolcvanra, s a szójegyzéket átadta apámnak.

»Állj. Figyelj. Vigyázz. Sorakozz. Jobbra nézz. Balra nézz. Féljobb. Félbal. Jobbra át. Balra át. Indulj. Fordulj. Fejlődj. Kanyarodj. Lépést. Siess. Rohanj. Vállhoz. Lábhoz. Cél. Tűz. Őrs. Csapat. Szakasz. Század. Tized. Zászlóalj. Dandár. Ezred. Sereg. Hadtest. Tizedes. Százados. Ezredes. Őrlegény. Hadnagy. Őrnagy. Vezér. Fővezér. Nyugvó. Ül. Ébredj. Rajta. Hátra. Előre stb.«

Efféle szavakat állított össze a mindentudó követ. Mi gyerekek megtanultuk három nap alatt valamennyit. De megtanulták a nemzetőrök is. Sőt amit senki se hitt volna el előre, megtanulta utóbb még Gregorich Ferenc nótárius uram is.

A falu napnyugoti oldalán, a falun kívül van egy nagy telkem. Most gazdasági épületek vannak rajta, hajdan csárda volt, az úgynevezett Barta-csárda. A csárdák kora elmúlt, azért

hagytam abban én is. Volt a telken szép pázsitos mező 1848-ban, hogy lovas ember, míg betér a csárdába, éhes lovát legeltethesse. Ma már az is zöldséges és gyümölcsös kertnek van bekerítve. Ezt a mezőt jelölte ki apám gyakorlótérnek. Ide jöttek ki a nemzetőrök derűs szép napokon egzecírozni. Itt tanulták a katonai mozdulatokat, a figyelmeztést, az állást, a lépést, mozgást, fordulást, menést, futást, fegyverfogást. Élemedett embernek, mezei gazdának rettentő nehéz tudomány ez.

Izzadt a nemzetőr, mintha követ fejtett volna a nagy igyekezetben.

Nem volt hiány a mulatságban se. A népek el-kijöttek a faluból, nézni a katonai gyakorlatokat, s bizony nevettek is egyszer-másszor.

A katona akkor katona, ha úgy áll, mint a cövek: egyenesen. Ha pedig lép: oly keményen lép, mintha hídon járna, s a hidat le akarná maga alatt szakasztani. A mi jó földmíves népünknek pedig az ilyen lépés éppen nem természete. Hetyke bolondnak tartja azt, aki mikor simán is léphetne, oldalba rúgja maga alatt az istenadta földet. De a katona így kívánja.

Gregorich uramból a gyakorlat alatt önkénytelenül ki-kitört a katonatermészet. Káromkodni ugyan magyarul káromkodott, de a vezényletnél minden pillanatban németre botlott a nyelve.

Állani éppen nem tudta megtanítani a nemzetőrt.

- Mellet ki! Hasat be! Azt az áldóját annak az erre-amarra futkározó vakapádnak, aki fölmarkolt erre a vöröshagymaszagú világra!

Szavajárása volt ez, de tudta még sokkal cifrábban is. A gyereksereg villogása ilyenkor elhallatszott a szomszéd faluba. De ő mérgében, haragjában nem vette észre még ezt se.

A nemzetőr természetesen sohase értette meg, mit jelent az a vad vezényszó: »Mellet ki, hasat be«. Hiszen a mell és a has nem dolmány, hogy az ember hol kigombolja, hol begombolja. Aztán mit akar éppen a hassal? Szent dolog a has, melyről tisztességes ember legfőljebb akkor emlékezik meg, amikor nagyon éhes. S aztán az ökör is értékesebb, ha mély a hasa. A tehén is, az emse is akkor áros, mikor hasas. Az embernek is a domború has adja meg az igazi tekintélyt. Mitől jó hát, hogy a katona, kivált a nemzetőr, titkolja el az ő hasát? De sőt inkább, hadd tudja meg mindenki, hogy a szentgyörgyi nemzetőr nem éhenkórász. Annyit eszik, amennyit akar. Istennek hála, van miből.

A gyerekek is katonást játszottak. Kard az oldalunkon, így jártunk fel az iskolába. Kallós uram, az asztalosmester gyártotta a kardokat fából, markolattal és kereszttel. Az úri gyerekeknek még hüvelyt is készített hozzá szintén fából. A szegény zsöllér fia száraz ágot kötött kócmadzaggal az oldalára. De azért minden gyerek tanúbizonyságot tett arról, hogy ő fegyveres vitéz, aki védelmezi a szabadságot. Valami szép furcsa tollal árasztották el a vidéket a sípoló bugyros zsidók. Pirosra, fehérre, zöldre voltak festve. Ott fénylett a süvegünk mellett. Honnan jött, hogyan jött, de eljutott hozzánk a franciák híres Marseillaise indulója. A rajongó pesti ifjúságnak nem volt elég az ősi magyar kuruc zene, amely pedig művészileg is szebb és tartalmasabb a franciánál. Ehelyett elterjesztette a nagy forradalom híres indulóját.

Énekeltük is. De nem francia szöveggel, hanem magyarral. Valami bolondos gúnydalt készítettek zenéjére. Előfordult abban a dalban Zsófia főhercegasszony, bécsi kamarilla, Jellasich generális, rántás, mártás, tormás virsli és sok más ostobaság. A virsli szót akkor hallottam először. Az egész falu megtanulta rögtön, s dúdolta egész nyáron át. Furcsa volt ez. Idegen zenét nem hallott addig az én szülőföldem, s ez mégis fülébe mászott nagy hirtelen. Szövegét elfeledtem. Valami efféle bolondság volt:

Zsófia, Zsófia, Jellasich!
Csokoládé, limonádé,
Krámpámpuli, tormás virsli
Jó eledel.
Gyurótábla, rézfazék.
Lábas, rostély, vasreszelő.
Matilda, Matilda, patrontás
Aridone, Szimonide, Brikszit Mátyás
Rántás, mártás
Jó eledel!

Igazi bolondság. Zsófiáról, Jellasichról tudtuk, ki és mifélek. De már Matildáról és Brikszit Mátyásról s a többiről az ördög se tudta, honnan származnak. Öt-hat versszakból is állott az egész, míg az egész francia indulót el lehetett vele dúdolni. Azt hiszem, vidékenként pajkos elmével készítettek hozzá változó szöveget.

Mi gyerekek minden nap kimentünk a gyakorlótérre. A haragos jegyző vezénylő szavait gyorsan megtanultuk, azután sorakoztunk, s az én kommandóm mellett mi is megkezdjük végigcsinálni az egész katonai gyakorlatot. Mellet ki - hasat be. Jobban tudtuk, mint az öregek. Apám azonban elkergetett bennünket a napkeleti libalegelőre. Úgy is kellett tennie. A nemzetőrség, a nézőközönség s az útonjárók gúnyolódásnak tartották a kölykek katonás játékát - ott az öregek mellett.

Mindez csak mulatság volt egyelőre.

Az aratás és nyomtatás alatt szüneteltek a hadi gyakorlatok. De szent István napja után már komolyra fordult a dolog. A rácok, oláhok, horvátok ölték a magyart, ahol módjukban állott. Rémséges hírekkel volt tele a levegő. Biztosnak tartották, hogy a horvátok betörnek Magyarországra. Jött a parancsolat a vármegyétől, hogy a nemzetőrök álljanak ki, szállják meg a Dráva partját, s ne eresszék be Jellasich seregét. A vármegye egész nemzetőrségét odarendelték valahova Drávasellye tájékára. Vigyázzanak, ha jön az ellenség, vegyék el botját, tarisznyáját, ha pedig gorombáskodik, üssék agyon.

Elég nagy ravaszság volt Jellasichtól, hogy ott jött át a Dráván, ahol a mi nemzetőrségünk éppen nem várta. No, de majd lakol érte hamarosan.

Sajátságos idők voltak azok, az 1848-ik év szeptemberének napjai. Az utolsó kuruc csaták óta, száznegyven esztendő óta már nem harcolt a magyar önönmagáért. A régi harcok emlékei már csak a tudós emberek íásaiban éltek. Mindenki bízott még a királyban. Azt pedig el nem hitte komolyan senki, hogy a gyámoltalan horvát nép meg merje támadni a magyart saját otthonában.

Apámat a maga kis csapatával nem rendelték a Dráva mellé. Bizonyára azért nem, mert az ország hadvezetői jól tudták előre, hogy Jellasich egyenes úton tör Buda és Pest felé, az egyenes út pedig a Balaton déli partján vezet, tehát a mi falunkon is átvezet. Inkább maradjon itthon a nemzetőrség, s ártson annyit, amennyit tud az ellenségnek.

Jól is volt ez így, amint a következés megbizonyította. Apám legalább nem járt úgy, mint a Bakonyontúli Pápa-vidéki nemzetőrség. Ahogy egykori öreg nemes barátomtól, Pápay Miklóstól hallottam.

Pápay Miklós a jeles irodalomtörténetírónak, Pápay Sámuelnek volt egyik fia. Vagy húsz-huszonöt évvel idősebb, mint én, de aztán benső barátság fejlődött ki köztünk. Pápay Sámuel a nemzetébresztő dicső korszak nagy költőinek, Kazinczynak, Kisfaludy Sándornak, Berzse-

nyinek volt kortársa s lelkes és bizalmas barátja. Úri házáat Pápán a nemzet minden nagyja fölkereste, ha útja arra vezetett. Jeles író, nagy műbíráló maga is és régi irodalmunk első nagy bűvára. Őmellette nőtt fel Miklós fia, az én öreg barátom. Lángelme, tökéletes magyarság, rajongó lélek, nagy tudás, legnemesebb táblabíráink egyike.

1848-ban pápai főbíránk volt s már ennél fogva is a járásabeli nemzetőrség vezető főtisztje. Seregét ő is elvezette Baranyában valahol a Dráva mellé. Járásában volt néhány nyavalyás sváb faluja is, tehát nemzetőrei közt voltak svábok is.

Úgy szeptember közepe táján, amikor már seregét majdnem megették a szúnyogok is, egyszer csak összeáll egy csomó sváb, s deputáció gyanánt megjelenik Pápay Miklós előtt. Alkotmányos előterjesztésük volna.

- No, mit akartok? Gyorsan, szaporán, röviden!

- Azt szeretnők tudni tekintetes urunk, mikor megyünk már háza!

- Haza? Hát mit akartok ti otthon?

- Dolgozni!

- Miért akartok ti mindenáron dolgozni, mikor anélkül is ellehettek!

- Ha most nem keresünk: miből élünk a télen?

- Micsoda? Ti még a télen is élni akartok? Nem azért hoztalak én ide benneteket, hogy még télen is éljete!

Azt a jajgatást, ami a szegény svábok közt e szóra kiütt, leírni nem lehet. De úgy elszök-döstek ezután jobbra-balra, hogy egy hét múlva egy se maradt közülük. Csak a magyar őrizte a határt.

De az is hiába őrizte.

A pesti hadvezető urak ott feledték az én nemes barátomat seregével együtt a Dráva partján. Jellasichek már régen bent járt az országban, meg is verték, meg is szalasztották, az országból ki is kergették, a jó Pápa-vidéki nemzetőrség pedig mind csak várta, csak azt várta: mikor jön már Jellasichek a Dráva felé?

Ettől a kalandtól apám megmenekült.

2

Hanem hát Jellasichek azért mihozzánk is eljött.

Hetekig járt már a híre, hogy jön, jön, de nem igen hittük. Szeptember huszadika körül ért hozzánk a magyar hadsereg, mely Jellasicheknek útját akarta állani, valahol a Balaton mellett. A nádorispán, István főherceg, habsburgi uralkodó herceg volt a magyar hadsereg fővezére. Ki hitte volna azt, hogy az ő főséges színe előtt meg merjen állani egy rongyos tábornok! Ki gondolt volna arra, hogy Magyarország nagyura elől, a nádorispán elől el ne párologjon a horvát bán?

Hejh, hajh, hiszékeny lelkű bolond magyar! De nem kárhoztalak! Jobban fájna a rossz szó nekem, mint másnak. Olyan gyalázatos árulást a nemzetek világtörténete nem ismer, amilyen volt ezé a magyar nádorispáné. Elszökött saját hadserege éléről, s még arról se gondoskodott,

ki töltse be helyét a fővezérségben. Hűtlen cseléd módjára szökött el, s ellopta, elvitte magával a nemzet bizodalját.

A magyar hadsereg hátrálni kezdett. Itthon, saját országunkban, szemünk láttára.

Apám semmiféle útmutatást, parancsot vagy intést nem kapott sehonnan arra, mit csináljon. Pedig mint afféle falusi hazafi, úgy gondolkodott, hogy az ő nemzetőr-csapatának mégis csak tenni kellene valamit, amikor az ellenség már a nyakunkon van. Fölkerekedett tehát szeptember 24-én, s átment a szomszéd faluba, Lepsénybe, hogy a még ott levő magyar csapatok vezetőivel értekezzék.

Csakugyan ott találta Répássy őrnagyot és Ivánka Imrét. Ivánka a pestmegyei önkéntesek élén állott. Ezek voltak ott s még a borsodi önkéntesek. Teljes visszavonulásban. Eddig a mi hadseregünk előőrsei, most már hátvédői. Talán maguk se tudták, de apámnak éppen nem mondták, hogy az ellenség oly közel van.

Apám belátta nyomban, hogy most nincs tennivalója. Ahol a főhadsereg hátrál: mit csináljon ott néhány nemzetőr? De még azt is jó lesz eltagadni, hogy nemzetőr is van a világon.

Alig tudott Répássy és Ivánka csapatjától elválni. Különösen megkedvelte a borsodi önkénteseket. Palócos beszédük nagyon tetszett neki. Ezt a beszédet még nem hallotta.

A lepsényi nagy kőhíd párkányfalán üldögélt egy feltűnő jó nemes arcú ifjú. A borsodi önkéntesek egyenruhája volt rajta. Apámnak úgy tetszett, mintha bűnnek eresztette volna fejét vagy szunyókált volna ott a kőfalon. Késő délután volt már az idő.

Megszólította az ifjút. Beszédbe ereszkedett vele. Csakhamar megtudta, hogy a borsodi alispánnak volt a fia. Az akkorinak-e vagy korábbiak: elfeledtem. Nevére se emlékszem. Akit érdekel: Borsodban könnyen megtudhatja. Beszéd közben azt mondja az ifjú:

- Hejh, ha az én apám tudná, hogy az ő fia most még sokszor a puszta kenyérből se ehet eleget!

Az ifjú honvéd nem olyan színben volt, mintha sokat nyomorgott, koplalt volna a hadjárat kezdete óta, de azért apám nem sokat tétovázott, hanem hazasietett, rögtön hívatta Csonkát, becsületes szabómestert, egyébként a falu dobosát, hogy az előjárókat s a falu módosabb gazdáit rögtön hívja össze még az esti órákban a faluházához.

Elhatározták, hogy az asszonyok sütéshez lássanak. Az éjszaka elég hosszú. Kenyér, kalács, pogácsa, lúdpecsenye, birkasült legyen reggelre két-három kocsira való. Bort, szalonnát, füstölt húst is gyűjtsenek, amennyit lehet. Ha a borsodi alispán fiának is van oka panaszra: ez a panasz a mi vidékünkön szűnjék meg alaposan.

Bizony az ellenség lakmározott ebből.

A mi hadcsapatunk hajnalra otthagya Lepsényt, s folytatta a visszavonulást Polgárdi és Székesfehérvár felé. Reggelre ott termettek Lepsényben és Mezőszentgyörgyön Jellasich táborának előőrsei.

Akkor láttuk csak, hogy nem holmi gyűlevész nép az ellenség, hanem rendes hadsereg, az osztrák császárnak és magyar királynak a hadserege. Íme, tehát a legnagyobb békesség idején a magyar király maga rohanja meg saját hűségese és nyugodt magyar nemzetét. Voltak ugyan horvátok, szerzsánok, határőrök is az ellenséges seregben, de azért csak valóságos rendes hadsereg volt az ágyúval, lovassággal, rendes tisztikarral, osztrák tábornokokkal ellátva. Az osztrák császár küldte azt a magyar király ellen. Még a fővezér is magyar kormányférfi volt,

Magyarország tisztviselője, harmadik rangú zászlós ura, a horvát bán, a magyar mágnás, gróf Jellasic.

Ne neked, királyi eskü, alkotmány, hűség és becsület! Kutyának való minden hűség, amikor a magyarhoz mindenki hűtelen.

Ezt mondta a papunk, Bózsa Sándor, s egyetértett vele mindenki. De nem volt mondásában semmi újság. Régi példabeszéd az már a mi országunkban.

Az előőrsek hozták a bán harácsoló rendeletét a mi falunk számára is.

Nyolc tehen, száz pozsonyi mérő zab, tizenkét szekér széna, huszonöt akó bor, tíz öl fa, százötven kenyér, só, szalonna: ennyit kellett nyomban Lepsénybe szállítani az ellenség számára. Estére ott kellett lenni a készségnek.

- Vakapád, adta horvátja, lehet teveled másként is beszélni!

Gregorich nótárius uram ötlete volt ez. Ott áll készen három kocsival a sok kenyér, kalács, pogácsa, lúdpecsenye, birkasült, mézes bor és szalonna is. A gulyáról is könnyen be lehet hajtani a nyolc tehenet. Mindez ugyan jobb lett volna a honvédseregnek, nem is más sereg számára készült, váltuk meg ezzel a többi harácsot.

Jó lesz biz az. Csak csinálja meg hát nótárius uram. Ő legalább tud németül is, horvátul is beszélni.

Meg is csinálta. Átment a terhes kocsikkal nyomban Lepsénybe. A déli harangszó se hangzott még el, már ott volt a kálvinista templom előtt s amint jöttek előre az ellenséges csapatok: tisztjüket, legénységüket nyomban ellátta fölséges ízű és illatú puha kenyérrel, dagadó kaláccsal, ropogós pecsenyével. Nem evett a horvát illet, amióta az árnyékvilágon kóborol.

De azt is elmondta az ellenségnek százszor németül is, horvátul is, hogy a szomszéd Mező-szentgyörgy község már esennen várta, s íme, kész vendégségre várta a hős bán vitéz hadseregét. Ilyen »hazafiságra« nem számított a hős bán, adott is nótárius uramnak hiteles levelet arról, hogy minden harácsot a falu becsülettel beszállított a táborba.

Apám azonban még ezt se tartotta teljesen megnyugtatónak. Volt ennek az ellenséges hadseregnek szedett-vedett gyűlevész népe is. Határőrök, szerezsánok, marcona, vad, bitang népség. Ez bizony a maga szakállára is harácsolt és garázdálkodott. Rabolt, gyilkolt, pincéket tört, lábas marhát ragadozott, utcákon és udvarokon tüzet rakott, s arra kerítést, kaput, kocsit, szekeret, hidast, bútort, ágyneműt fölhányt. Szilaj vadsággal okozta a károkat, anélkül hogy haszna lett volna belőle. Csupán azért, mert véres gyűlöletre biztatták föl a magyar ellen.

Ez volt a híre Jellasic táborának.

Apám hát összegyűjtötte még a déli órában a nemességet. Menjünk deputációba a bánhoz a nemesség nevében. Menjünk kardosan, panyókásan, ahogy illik a magyar nemeshez. Kérjük meg e tisztelgés fejében, hogy vitéz katonáinak a rablást, gyűjtogatást, fosztogatást tiltsa el.

A küldöttségnek tagjai voltak: Bózsa Sándor lelkész, hogy legyen valaki, aki néhány szót németül is tud; azután Fodor László szolgabíró, Pósa József és Nagy Károly, mind falunkbéli birtokos és közelebbi vagy távolabbi rokonunk s végül apám.

Apámra igazán jó hatással volt a bán. Tökéletes magyar beszéde, nyílt bizalmas beszélgetése, minden jóra utaló ígéretei: mintha nem is ellenség lett volna, hanem jóbarát.

Mindent megígért a bán, s mint utóbb bebizonyodott, ígéretét a mi falunkra nézve meg is tartotta. Itt legalább fosztogatás nem történt.

De apám mégse hitt.

Alkonyat felé kocsira rakta anyámat, Laci öcsémrel, aki akkor négy éves volt, és Lajos öcsémrel, aki akkor csecsemő volt, s elküldte Balatonfüredre, a Balaton éjszakai partjára, ottani kis birtokunkra. Ott nem járt ellenség.

De Lepsény felé a rendes úton mégse merte küldeni, mert arra ellenséges csapatok portyáztak, hanem a kocsi a fehervári országútra vezető mellékúton ment s a szőlők melletti dűlőutakon. Füle felé kerülve csak reggel felé ért Veszprémbe s onnan azután Balatonfüredre. Alacsony termetű, púpos, törpealakú emberke volt a kocsisunk. Neve Bükki István. De minden izma acél, s régi hű cseléd.

Sohase felejttem el anyám elutazásának egyik kis részletét. Hálósobánkban piros posztóból voltak az ágyterítők. Az volt a híre, s úgy is volt igaz, hogy a szerezsánoknak piros posztó a köpönyegjük. Anyám csak az ágyterítőit féltette. Ezt bizonyosan elragadoznák a szerezsánok. El is dugta az ágyterítőket oly gondosan, hogy aztán maga is alig találta meg őket. Épp így rejtette el védegyleti lobogónkat, mely értékes volt. Fehér nehéz atlasz-selyem, feliratai vastag arany- és skófiom-varrással.

Elmult a baj egyelőre. Az ellenség simán ment rajtunk keresztül. Sőt a falunkbeli népség még ki is állt a szőlőknél a fehervári út szélére, hogy lássa az elvonuló sereget. Igaz, hogy a bán meg is hívta a küldöttséget erre a díszes látványra. Ilyet nem igen látott a mi népünk száz-negyvenegy esztendő óta. Akkor vonult el ezen az úton az utolsó német sereg, Rabutin labanc német generális serege, amikor 1707-ben téli szállásra vonult Stájerország felé. Keserű emléke meg van örökítve a családi írásokban. Török, tatár sohase pusztította el falunkat, de ez a német sereg kirabolta s porrá égette.

Magam is elmentem az útpartra a vonuló hadsereget nézni. A gyerekek hogy maradtak volna otthon.

Lovasság, tüzéség, gyalogság, szekértábor sorban, egymásután. Vértesezrede, huszárezrede is volt a bännak. Voltak határőrei is. Száz meg száz kocsi kísért a mi vidékeinkről is. Vagy harminc mezőszentgyörgyi kocsi is volt köztük. Ezek a bán parancsára voltak kénytelenek a táborral menni. A hadi és élelmiszereket, poggyászt, szénát, abrakot, a beteg és kidőlt katonákat vitték. Úgy voltak kirendelve, hogy Székesfehervárról visszaeresztik őket. De bizony elhajtották őket Pákozdig. Ott a csata alatt a tábor mögött maradtak. De egy magyar ágyúgolyó egyszer közibük keveredett, s egyik kocsijuk kerekét összetörte. Nosza lóra, legénység. A szentgyörgyiek pillanat alatt fölugráltak lovaikra, s kezdtek lassan hazafelé baktatni. Kéthárom huszár a bán seregéből utánuk ruccant:

- Hová mégysz, paraszt?

- Itatni, fiam, itatni!

- No csak gyorsan, azután visszatérni!

- Várj, fiam, várj!

No hiszen várhatta őket Jellasich. De úgy elszelelték ők az ötven kilométer távolságból Mezőszentgyörgyre, nem látta őket többé a büszke bán soha. Köd előttem, köd utánam! Hanem a kocsijuk csakugyan ott maradt. A bán megvert serege se vitte futása közben magával.

Órákig tartott a katonaság elvonulása ott a szemeink előtt. Egyik-másik katona oda is szólt hozzánk, ki tótul, ki németül. Ki értette volna e nyelveket? Az asszonynépség vihogott is a furcsa beszéd hallatára.

Két előkelő úri hintó is ment az oszlopsorban. Az egyik négylovas. Az ostorhegyes sántított. Kovácsunk szakértő; mindjárt mondta, hogy meg van nyílalva, valami gézengúz horvát kovács vasalhatta. E hintóban ült a bán, a hadvezér; mellette valamelyik generális pajtása vagy segéd tisztje.

Jókedvű volt a bán, folyton nevetgélt. A szentgyörgyiek tisztességgel, levett kalappal köszöntek neki. Oda is kiáltott nekik:

- Jó napot, jó napot, emberek! Köszönöm!

Várj csak, bán, néhány napig, majd meglátod te, hogy mi lesz a vége a nagy barátságnak!

A másik hintóban polgári öltönyű úriemberek ültek. Akkor se tudtuk: kik és mifélek. Bizonyosan komiszáriusok voltak. Előttük a nyitott kocsiban nyomtatványok feküdtek csomagokban. Fel-felvettek egy-egy kisebb csomagot, és odahajították a nép közé.

- Olvassátok, emberek! Adjátok oda másnak is.

Ezek voltak Jellasics proklamációi a magyar nemzethez.

Hogy őt, a bánt fölséges ura és királya bízta meg, hogy győzhetetlen serege élén bejöjjön hozzánk. Nem úgy jön, mint ellenség, hanem úgy jön, mint jó barát és jó hazafi s mint a rendnek, nyugalomnak, polgári békességnek őre. Csak a zenebona-csinálókat, izgatókat, forradalmárokat, Kossuth elámított embereit, külföldi csavargókat akarja móresre tanítani. Elvárja minden jó hazafitól, hogy ebben neki segítségére legyenek.

No csak várd el, jókedvű bán.

E proklamáció volt az, melynek terjesztése miatt Görgey felakasztatta idősb gróf Zichy Jenőt. Volt pedig ebből minálunk száz meg száz. Az igaz, hogy mi nem terjesztettük.

Jellasics szeptember 26-án Székesfehérvárra ért, hogy onnan hatoljon előre az ország fővárosa ellen. Előtte vonult vissza mindenütt a magyar hadsereg.

A bán hadteste tizennyolc vagy húsz ezer emberből állott. A sereg jobbszárnyát Roth és Philippovich tábornokok vezették. Úgy hiszem, Roth volt a hadvezér, de mi akkor e két néven ismertük hadtestüket. Így ismeri függetlenségi harcunk történetében a nemzeti történetírás is.

Ez a jobbszárny, a mai katonai műnyelven, erős dandár volt. Hadakozóinak létszáma hetnyolcezer körül. Sorhadi ezredek, lovasság, megfelelő tüzérség, határőri és szerezsáncsapatok. Valóságos kiképzett katonák mind, az akkori idők szerint tökéletes fegyverzettel. 1848-ban hadtestnek nevezték ezt a tábort is. Ezzel együtt Jellasics betörő hadserege huszonhét-huszonnyolcezer főből állott.

Azonban az osztrák katonai gőg s Jellasics hadvezéri képtelensége valami érthetetlen, csodálatos hibát követett el a mi szerencsénkre.

Ha Jellasics a pákozdi csata előtt egyesülhet jobb szárnyával: serege éppen kétszer vagy harmadfél-szer lett volna erősebb, mint a mi magyar hadseregünk. Hiszen a mi seregünk egészben se volt nagyobb tizenhétezer főnél. Ennek is tetemes része újonc honvéd s hevenyészett önkéntes csapatok. Lelkes nép, de nem kész katona. Ma is él Veszprémben egy öreg barátom, Kovács mérnök, egykor megyei tisztjárám, aki szeptember 12-én állott be tüzérönkéntesnek, mint mérnök-tanuló, azelőtt sohase látott ágyút, s néhány nap múlva már ott volt a pákozdi csatában, s tűzmesterré léptették elő ügyes tüzérkedése miatt.

Így álltak a szemközt álló haderők arányai. Kétszeres erővel Jellasics könnyen átgázolhatott volna a kis újdonsült magyar seregen, sőt talán még ütközetre se kerül a sor, kardcsapás nélkül foglalja el országunk fővárosát.

Minő letörölhetetlen szégyen, mily irtóztató csapás lett volna ez miránk! Amikor a párducot legyőzi a kopó!

A bán jött előre a rendes ősi hadi úton Kanizsa, Balatonszentgyörgy, Székesfehérvár felé. Roth és Philippovich pedig jött előre Baranyán, Tolnán keresztül Simontornya és Székesfehérvár felé. Úgy látszott mozdulataikból, hogy eredetileg Nyék vagy Tétény körül akart a két sereg egyesülni. Legjobb esetben Fehérvár alatt.

A végzet azt a kötelességet róta ki apámra, hogy ezt az egyesülést gátolja meg. Akár tudatos terv szerint, akár ösztön szerint, ezt meg kellett gátolnia.

Itt kezdődik igazán a mi történetünk.

A bán Fehérváron már valószínűleg belátta, hogy célszerű volna, ha serege jobbszárnya, Roth tábora közelebb vonulna hozzá, s minél előbb egyesülhetne vele. Utasította tehát ezt, hogy kettős sietéssel vonuljon előre.

De miként utasította?

Távíró még nem volt.

Rendes katonai őrvonal a két sereg közt fenn nem állott. Nem voltak rendesen összekötve.

Egyes-kettős lovasfutárt küldeni semmit se ér. Azt útközben úgy lelövik vagy úgy leütik a lóról, mint a verebet. Sose ér el Rothhoz és Philippovichhoz.

Nagyszámú, erős csapatot pedig hiába küld, mert ez gyorsan nem mehet, s egyébként is saját erejét gyöngítene vele.

A táborkar hát osztrák ésszel úgy gondolta ki: legjobb lesz tizenhat bátor katonát valamelyik vakmerő hősi osztrák hadnagy vezetése alatt három gyors tábori szekéren küldeni, mely lóhalálában siet, s idején átadja a hadiparancsot Rothnak. Ez már elég erő arra, hogy fegyvertelen falusi nép könnyelműen meg ne támadhassa, vagy az esetleges támadást véres fejvel utasítsa vissza.

Így történt.

Szeptember 27-én hajnalban indulhatott el a három tábori kocsí Székesfehérvárról. Reggelre Lepsénybe ért. A távolság 28 kilométer, gyorsfutó lónak is másfél órai út. A nehéz osztrák szekérsz-lovak ki voltak fáradva és izzadva a futásban kegyetlenül. A hadnagy betért legényeivel a vendéglőbe reggelizni, a három kocsis pedig kifogott, etette-itatta és dörzsölte a lovakat.

Ugyanez időben apám is ott ment el a vendéglő előtt kocsival. Édesanyámat akarta meglátogatni Balatonfüreden. Három nap előtt küldte el oda a gyerekeket, látni akarta családját. Vele mentem a kocsin én is, Dénes testvérbátyám is.

Meglátja apám a három tábori kocsit. Néhány öllel odább megáll ő is kocsijával. Kuka Péter nevű szentgyörgyi zsöllérembert látja ott a vendéglő kapujában ácsorogni. Odaszólítja magához, de a kocsiról le nem száll.

- Miféle három kocsí ez, Péter!

- Katonákat visz, Fehérvárról jön, lovaik kutyaül meg vannak hajtva. Tizenhat szálás katona van velük és egy tiszt.

- Nem beszéltek senkivel se!

- Nem ezek. De különben se érti őket senki, hacsak a zsidó nem. Én tőlem azt kérdezték: merre van Szilafa? A vendéglőstől azt kérdezték: merre van Simite-Simota? Nincsenek a mi vidékünkön ilyen bolond faluk.

Apám nevetett. Nyomban kitalálta, hogy az a Szilafa nem más, mint Szilasbalhás, a Simite-Simota pedig kétségtelenül Simontornya. Csakhogy a német tiszt nyelve rosszul ejti ki, Kuka Péter füle pedig rosszul hallja.

Tehát a bánnak Simontornyára van izenni valója! Mégpedig nagyon fontos, azért ez a nagy katonai karhatalom. Talán ott van a másik betörő osztrák-horvát sereg. Vajjon mi lehet abban az üzenetben?

Bánja a kő, akármi van. Odaszól a kocsishoz.

- No, menjünk, István!

Elindult a kocsink, s mentünk rendes ligetesben előre Balatonfőkajárra. Apám nem akart letérni füredi útjáról.

Balatonfőkajár jó négy vagy öt kilométer Lepsényhez. Rendes hajtással húsz percnyi távolság. Húsz perc alatt sokat lehet gondolkodni. Apám is gondolkodott, vajjon jól cselekszik-e most, ha Balatonfüredre megy, ahelyett, hogy otthon volna.

Balatonfőkajáron megáll a faluháza előtt. Ismerősök beszélgetnek ott. Felsőbükki Nagy Ferenc, a falu potior birtokosa, legidősb Kenessey József atyánkfia, a jegyző s mások. Valamennyien egyszerre kiáltják apámhoz:

- Mi újság Szentgyörgy felé?

Apám elbeszéli a három tábori kocsi esetét. Elbeszéli gyanításait is. Beszélgetés közben azt mondja Kenessey József apámnak:

- Mégis jó volna tudni, Lajos öcsém, mi van annak a hadnagynak a táskájában.

Ez bizony igaz. Apám rögtön készen volt eltökélésével. Kiadta a parancsot a kocsisnak.

- Fordulj meg, István. Megyünk haza. Ahogy a kocsi meg a ló bírja.

A púpos kocsis kezén röpült a két ló. Mikor Lepsénybe visszaértünk, a három tábori kocsi akkor is ott volt a vendéglő előtt. A katonák már megreggeliztek, de a lovak még ettek.

3

Apám, amint hazaértünk, nyomban hivatta a falu hadnagyát, a dobost s a kisbírakat. Nyargalják be a falut, minden nemes és minden nemzetőr ott legyen nyomban a falu házánál. Három kocsi is készen álljon befogva, hevenyészett ülésekkel ellátva. Fegyvert hozzon mindenki.

Huszonöten vagy harmincan jöttek össze hamarosan. Nagy munkaidő volt, vetés, kukoricaszedés, szüretre készülődés. Az emberek nagy része nem volt otthon, vagy nem volt kéznél.

Apám előadta, mi a teendő. A katonákat el kell fogni, le kell fegyverezni, s ha másként nem lehet, véres összecsapásban elpusztítani. Becsület, okosság és hazafiság parancsolja. De azonfelül ő is parancsolja.

Tizenöten vállalkoztak. A többi valamely ürügy alatt elosont, elpárolgott, elkésett.

Ne csodálkozzék senki.

A katona mégis csak katona. Tanult mestersége a véres harc. Életre-halálra mindig kész. Erős, bátor, fiatal mind a tizenhét vitéz. Hadnagyuk nem tud megijedni. Lőfegyver a kezökben, szurony a fegyveren, hatvan töltés a táskában, elszántság a szívekben. Bizony meg kell azt gondolni, hogy kis falunak fegyvertelen szántóvető népe megrohanja-e a vitézek csapatát.

A tizenöt elszánt vállalkozó nemzetőr közül mindegyiknek a nevére már nem emlékszem. De akikre emlékszem, megérdemlik, hogy nevüket följegyezzem.

Apámon kívül ott volt Bózsa Sándor lelkészünk. Ott volt Kovács János tanítónk. Ez volt az én elemi oktatóm. Ez tanított először a latin nyelvre is. Ettől tanultam meg Vörösmarty Szózatát és Kölcsey Himnuszát. Később lelkész lett ő is, s valahol már írtam róla. Végre a belső emberek közül ott volt Gregorich Ferenc, a jegyzőnk. Huszártermészetét most se tagadhatta. Káromkodott szakadatlan.

A nemes urak közül vállalkozott Matkovich Balázs, nyavalyatörőssége miatt kissé hóbotos. Aztán Fodor László szolgabíró rokonunk. Ők azonban ketten együtt külön kocsin mentek ki az összeütközésre, s apám kommandója alá nem helyezkedtek. Vállalkozott még Horváth Sándor birtokos, szentkirályszabadjai származású, régebben akadémikus tanító falunkban, ahol egy távoli rokon családba házasodott, és Újhelyi László kisbirtokú nemes, aki anyámnak volt távoli rokona. Végül Pósa József közeli rokonunk. Ennek tizennégy éves fia is pápai tanuló, már akkor ügyes lövő, minden áron csatlakozni akart, de apám nem engedte. Neve Pósa Károly. Csak később önfeljűleg vett részt az ellenség üldözésében.

A volt jobbágytelkes gazdák közül vállalkozott Kemény Péter, három vármegyében a leghíresebb zsákoló; vállas, természetes, erős ember. Gúzt tudott csavarni a kapanyélből. Azután Sente Péter, akinek a mellékneve ez volt: »a hosszúnyakú«. Ez volt a parasztság szónoka. Végül, akire biztosan emlékszem, Körösty János. Ezeken kívül még hárman voltak, de e háromnak a neve emlékezetemből kipárolgott.

Így jött össze a tizenöt főből álló csapat. Apámon kívül öt nemes úr, három belső ember s hat telkes gazda. A telkes gazdáknak nem volt lőfegyverük. Az egyik dárdával, a másik fejszével jött. Újhelyi László vasvillával. Javakorabeli vakmerő ember volt.

- Nekem - úgymond - nem kell a puska. Nagyot puffan, s azután eldobhatom. A vasvilla nem csal.

A nemes urak s a belső emberek mind lőfegyverrel voltak. Tehát hét lőfegyver. Csak amolyan vadászpuska. Uraik nem szoktak golyóval löni, minthogy határunkban csak apró vad van. Csak a söréttel s legföljebb a fickóval tudtak bántani.

Mikor a három kocsi kiindult a falu házából, az utolsóira fölkapaszkodott a vadrác kovácslegény. Csak úgy kötényesen, szurtosan, füstösen, mellény nélkül, feltűrt ingujjal, ahogy a műhelyekben szokott dolgozni, ő volt egyedül az önkéntes ősapát. Volt a kezében egy rozsdás, háji-báji, egycsőű, rongyos puska. Valami csőszpuska lehetett, a műhelybe adták igazítás végett. A vadrác most megtöltötte ezt az egy csövet. Csaknem felehosszáig töltötte meg vágott vasdarabokkal, s úgy vette magához.

Ő fürödni akar az ellenség vérében.

Indulás előtt még egy fontos intézkedést kellett tenni apámnak.

Falunktól északkeletre a székesfehérvári országút partján van a bessenyői puszta valami négy kilométer távolságban. Falunk völgyben fekszik s a puszta szép fehér épületei a faluhoz képest bizonyos fennsíkon. A pusztából nagyon szépen be lehet látni falunkba s falunk egész határába.

A bán seregének valami utócsapata, valami poggyászfedezet, vagy katonai nyelven: hátvéde, ott táborozott a bessenyői pusztában. A csapat vagy nyolcszáz főből állhatott. Volt valamelyes lovassága is. Óvatosnak kellett lenni, hogy ez a csapat valahogy észre ne vegye, mi történik falunkban. Ha észreveszi s ránk rohan: a falut fölégeti, s lakosait kardélre hányja. Ahogy szokás a háborúban ősidőktől fogva.

Minthogy az összeütközésnek a falutól nyugatra, az Enyingre vezető út körül kellett megtörténni: apám attól nem félt, hogy a bessenyői ellenség idáig elláthasson, vagy a puskaropogást innen meghallhassa. Egészen más, ha a falu déli vagy keleti határában történék az ütközés. De már a harangszót a somogyi szél elringatná Bessenyőig.

Odahivatta hát a szomszédból a vén Balázs Jánost, a harangozót, hogy a templom kulcsát vegye magához, és semmi teremtetett lelket a harangokhoz félni ne engedjen, s bármi történik, tűz, véres halál vagy más veszedelem, a harangokat félrevernem szabad. Nagyobb biztosság okáért Csonka Ferenc dobost is odaállította ezzel a parancssal a templom ajtajába.

No, most már isten hírével neki az ellenségnek!

Ragyogó szép őszi nap volt. Délelőtti tizenegy óra. Ebédet még nem evett senki. Mikor már fenn ültek a kocsin, a jegyző fölkiáltott:

- Hahó, urak, majdnem elfeledtünk valamit!

Leugrott a kocsiról, bement a szobába, s kihozott egy pintes üveg jóféle pálinkát. Zöld dió és aszalt szilva volt a pálinka ágya és ezerjófű,

- Igyunk egyet utoljára. Az apám se ment a csatába üres gyomorral.

Hát ez bizony jó lesz!

Ittak. Az üveg üres lett, csak a pálinka ágya maradt meg benne.

Volt ugyan néhány hangos szó ivás közben is, de boldogult jó apámnak, valahányszor az indulás pillanatáról megemlékezett, mindig volt megjegyzése.

- Nem mondom, hogy valami nagy kedvünk lett volna az ellenségbe belerohanni. Az volt a szerencse, hogy az a hóbortos jegyző úgy szidta a horvátot még akkor is, mint a zápor. Magam is aggódtam. Mi lesz az összecsapásból? Hát majd azután még mi lesz, ha a német talál győzni utoljára?

Apám rákiáltott a kocsisokra. Fiatal parasztlegények voltak.

- Sebesen hajtsatok, gyerekek.

A faluvégen, az én Barta-csárdám mellett válik az út kétfelé. Az egyik ága Lepsénybe, a másik ága Enyingre vezet.

A mieink a lepsényi ágra fordultak. Alig mentek azonban ötven ölnyire, csak látták ám, hogy a három tábori kocsi katonákkal megrakva sebes hajtással iramodik le a puszták felé.

Nosza sebtén átfordítani a kocsikat az enyingi útra! Az enyingi út éppen keresztezi a pusztákra vezető utat. A keresztútnál éppen beleütköznek a horvátokba.

Úgy is lett. Hajtott a három szentgyörgyi kocsi, mint a fürgeteg. Porfelhő támadt a nyomában. De a tábori kocsik nyomában is. A biztos szemmérték úgy mutatta, hogy a keresztútnál a hat kocsi egymást lovastul, emberestül együtt összetöri.

Azonban a vitéz osztrák hadnagy okosabb volt. Éppen a keresztút előtt megállította a kocsikat.

Harsány, pattogó német szóval vezényelt. Le a kocsikról! Háttal a kocsiknak! Csatasorba! Fegyvert lövésre készen!

Mire apám a kocsiról leszállt, s jó nemzetőreit olyan amilyen csatasorba tudta állítani: az ellenséges katonaság már némán, de nyugodtan és készen várta a csatajelt. Lőni, vágni, élni, halni!

Az osztrák hadseregnek eszeágába se jutott megijedni. Láta, hogy ellenfele kisebb számú, fegyelmetlen, csupán nemzetőr s úgyszólván fegyvertelen. Még ő kezdte meg a tárgyalást. Természetesen németül.

- Mit akarnak az urak?

A mi sorunkból Bózsa Sándor, a lelkész, szó nélkül előre lépett, s a hadnagy előtt két lépéssel megállt. Puskája kezében, lövésre készen. Rossz, tört német szóval azt mondta a hadnagynak:

- Önök foglyaink, le a fegyverrel!

A hadnagy elnevette magát. Mintha játéknak, bolondságnak tartotta volna az egész dolgot.

Kétszer is kérdeztem apámtól: nem csalódott-e, jól látott-e, csakugyan nevetett-e a hadnagy? Apám figyelőképesége csodálatos volt. Erősebb figyelőt nem ismertem. Negyven éves férfi volt, teljesen higgadt vérrel és gondolkozással. Bizony nevetett a hadnagy. Megkérdeztem Horváth Sándort és Pósa Józsefet. Ők is határozottan észrevették a nevetést.

A hadnagy tehát bátor, nyugodt, igazi hős lélek volt. Csodálatos ember. Az ember a halál pillanatában nem szokott nevetni. A nevetéshez a testnek is, a léleknek is jókarban kell lenni. Akár a test van haldokló állapotban, akár a lélek teljes a halál tudatával: a nevetéshez se erő, se kedv. Ezer meg ezer ember haláláról emlékeznek meg az írások, de aki halála pillanatában nevetett volna, olyan emberről nincs emlékirás.

A hadnagy elnevette magát.

A pap rettentő hirtelen természetű ember volt. Valami kimondhatatlan düh vett erőt rajta, amint a nevetést látta és hallotta. Egyetlen szót se szólt többet, puskáját nagy gyorsasággal fölemelte, s abból a két lépés távolságból a hadnagyot mellbe lötte.

A hadnagy megingott, de nem esett el. Csak a koci löcséhez tántorodott. Sörétre volt a pap fegyvere töltve, a fojtás és a sörét egy tömegben ütötte mellbe abból a nagy közelségből a hadnagyot, mellén vastag ruha, vastag rétegű írások és tárca: a lövés még csak komoly sértést se okozott. Csak éppen nagyot taszított a hadnagyon.

De aztán a hadnagy harsány hangon kiáltotta legényeinek a vezényszót:

- Tüzelj!

S a tizenhat katona a vezényszóra szabályosan, bátran belelőtt öt lépés távolságból a szentgyörgyiek hadsorába. De a hadsorból is visszaadta a lövést hat löfegyver.

A hős hadnagy a kettős sortűz eredményét nem érte meg.

Azalatt a néhány pillanat alatt, míg a két ellenfél sorakozott s a hadnagy és a pap egymáshoz szólt, a vadrác kovácslegény a maga agyontöltött rongyos puskájával az egyik tábori koci mögé surrankodott, s rátámasztotta a puskáját a löcsfejnél a kocioldalra. Ez a löcsfej éppen áellenese volt annak a löcsnek, amelyhez a hadnagy tántorodott. Amint a hadnagy a »tűz« vezényszót elkiáltotta, a vadrác legény is elsütötte fegyverét. A négyszeres töltés akkorát durrant, mint egy kis mozsárágyú. Mire füstje eloszlott: a hadnagy élettelen teste ott feküdt a földön a kerék mellett, feje pedig két lépéssel távolabb.

Csoda esett. Az az iszonyú lövés úgy leszakította a hadnagy fejét, mintha bárdal metszették volna le. Ily esetnek hírért apám se hallotta soha.

Egy másik katona is elesett a sortűz alatt.

De a mi csapatunknak is súlyos vesztesége támadt. Gregorich Ferenc nótárius uram nagy lövést kapott a tomporánál úgy félszakosan. Minden vastag izmán keresztül tört az ostoba golyó. A vitéz egykori huszárőrmester szó nélkül összeesett. Csak azután kezdett káromkodni amúgy huszárosan, amikor már a csatatér üres lett, s a holt hadnagyon és a vonagló katonán kívül senki se volt körülötte.

Mert annak a kettős sortűznek a holtakon és sebesülteken kívül az lett a következése, hogy a három tábori kocsi kocsisa, mintha parancsolták volna, belevagdalt a lovakba, s úgy elnyargalt a kőkúti pusztá irányában, hogy csak a porát láttuk egyideig, de azóta hírért se hallottuk.

De a mi három kocsisunk se volt röstebb. Szempillantás alatt rajtuk termettek vitézeink, s a három kocsi is menekült vissza a falu felé lóhalálában. Hiába! A fejsze, a vasvilla s a kilőtt vadászpuska mégse elég erősség vitéz katonák fegyvere ellen. Kivált ha a vitéz katonák még nagyobb számmal is vannak.

E pillanatban vágatott oda Fodor László és Matkovich Balázs külön kocsin. De bizony nem mentek ők nagyon közel az ellenséghez. Jó távolból mindegyik kilötte puskája mindkét csövét a katonák felé, s aztán fordulj, indulj, - úgy elszeleltek hazafelé, előbb otthon voltak az ebédnél, mint apám vitézei.

Apám nem ugrott fel egyik menekülő kocsira se, szűk hadnagyi magyar ruhájában nem is lett volna könnyű az ugrádozás. Nótárius komája eleven vagy holt testét se akarta otthagyni. De amikor mindenki megfordult, ő is meghátrált vagy száz lépésnyire.

Ott legelt a lepsényiek tehéngulyája. A gulya szélén megállt. A tehén biztos védőfal volt a golyó ellen. Onnan nézte, mire határozza el magát az épségben maradt tizenöt katona.

A katonák tiszt nélkül s kocsi nélkül maradtak. Úgy látszott: tanakodtak egy-két percre. Mitévők legyenek? Falunk fölött oda-odanéztek a bessenyői pusztába. Tudták, hogy a bán hadseregének egy erős »hátvéd« csapata ott táboroz. Legalább reggel még ott volt. Ezzel kellene egyesülniök. Ez volna a menedék. Ámde a mi falunkon át vitt oda az út; az pedig bizonyos, hogy a mi népünk őket át nem ereszti. Elhatározták, hogy falunkat kikerülik, s a pusztákon át kísérlik meg Bessenyő vagy Székesfehérvár felé a menekülést.

Apámban feltámadt a vadászvér. Puskájának mind a két csöve meg volt már hatalmasan töltve fickóval. Egy tehén faránál féltérdre ereszkedve erősen célba vett egy katonát. A puska kettőt durrant egymásután.

Valaki nagyot kiáltott mellette.

- Megvan! Megvan, nemzeti hadnagy uram! Egy megint ott fekszik.

Egy katona csakugyan elesett. A lövés térdkalácsát zúzta össze. Csak akkor vette észre apám, hogy aki közbekiáltott, ott állt mellette. S az senki se volt más, mint Szombati, a zsöllérünk, akit egyik munkámban »A hálátlan zsöllér« cím alatt már megénekeltem.

Éppen jókor jött.

- Eredj csak iziben az emberek után. Ki ne fogjanak, forduljanak vissza nyomban ide hozzám!

A gyorslábú Szombatinak nem sokáig kellett futnia. Mi gyerekek s még egy csomó népség a Barta-csárda mellől, az árokpartról néztük a véres csetepatét. Ott megálltak a kocsikkal menekülő nemzetőreink, ott vették észre, hogy se apám, se a jegyző nincs közöttük.

Ott érte el őket Szombati. Közölte velük a parancsot, de azt is, hogy egyet azóta a katonák közül apám elejtett.

Visszafordultak mind a tizenhárman.

Apám először is az egyik kocsin Gregorich Ferenc jegyzőt hazavitette. Levágott kukorica-szárból hevenyésztek neki puha, ringó fekvőhelyet. Súlyos volt a seb, sok vért veszített már, káromkodni se tudott már.

A másik kocsit küldte lóhalálában Enyingre orvosért és kötőszerekért. A Wallenstein doktor jöjjön azonnal, semmiféle halogató kifogása el nem fogadtatván.

A harmadik kocsi menjen vissza a faluba, hozzon embereket ásóval, kapával. A halottakat el kell temetni haladéktalanul. Ne is menjen messze be a faluba. Csak a tóparti zsöllérek közül szedjen össze ötöt-hatot.

Azalatt, míg e rendelkezések történtek, a két sebesült katonát agyonlőtték. Újhelyi László és Kemény Péter úgy akarták őket agyonverni, de apám ezt nem engedte. Golyóhalál a katonahalál.

De hát nem lehetett volna őket megmenteni, kórházba vinni, meggyógyítani, az életnek és szerető családjuknak visszaadni?

Megegyezett az a hadi joggal, a nemzetközi joggal, a Corpus Juris-szal s az emberséggel, hogy ép katonát így legyilkoljon, sebesült katonát így elpusztítson a nemzetőr, a mívelt és jólelkű magyar ember?

Bizony, nagy kérdések ezek.

De ha Jellasics tábora egyesül Rothnak táborával, agyontiporja az ellenség a mi újonc magyar seregünket.

Tehát a két tábor közt az érintkezést szent kötelesség volt minden áron meggátolni. Minden áron!

Hiszen mi joggal védtük apáink földjét, melyet az ellenség bitorul támadott.

Hiszen ha a katonacsapatból csak egyetlen egy marad is életben: az embertelen ellenség mindent megtud, s akkor bitófára húztatja jobbainkat, s koldussá és földönfutóvá teszi népünket.

Csupán azért, mert védtük hazánkat, ősi örökünket.

De ne bizonykodjunk. A háborúnak végzete van. Az ellen semmit se ér a bölcselkedés.

Ami történt, én csak azt mondom el.

Apám tanácsot tartott embereivel. A menekülő katonákat meg kell ejteni. Efölött semmi kétség. De kocsin-e, lovon-e vagy gyalogszerrel?

A kocsi meg a ló nagy céltábla. A katona pedig lő. A nagy kukorica-dűlőkben kocsival, lóval nehezebb is a mozgás. Tehát gyalogszerrel folyik az üldözés. Időnk van rá: napnyugtáig. Terünk is van hozzá elég. A lepsényi, mezőszentgyörgyi és polgárdi határ, a dégi és lángi puszták együtt több mint ötvenezer hold. Sokkal nagyobb a Hortobágnál. E területen se hegy, se völgy, se erdő, se árok, se szakadás, se bozót, se tó, se ér. Itt elbújni nem lehet az ellenségnek. Csak napszállatig legyen meg a vad.

Most dél van. Talán jó lenne mégis egyet falatozni. Éhgyomorral nehéz lesz estélig.

Nem lehet. A katonának is dél van. Ő se eszik. Mi se lehetünk alábbvalók.

Előre!

Irtóztató hajtóvadászat kezdődött. A vad a tizennégy erős határőr katona. Fegyverrel s fölös lőszerrel. Elszánva a halálra. Tudja, hogy másként nem menekül. Csak úgy, ha utolsó lehelletig védi bőrét.

A vadászok és hajtók többen vannak.

Akiket apám sírt ásni és temetni hozatott ki, kettő azok közül is beállt vadásznak. Az egyiknek a neve Hende János, a másiké Fazekas Mihály. Mind a kettő csak szegény házas zsöllér. Fejszét is hozott magával mind a kettő. Nemcsak ásót. Dolga lesz a fejszének is.

De a harangokat is félreverték.

Hallotta a nép a puskaropogást. Amikor a jegyzőt vérben-fagyban hazavitték, megrohanták a templomajtót. Hiába rejtette el a kulcsokat az öreg harangozó Balázs. Volt egy fia, lúdtalpú volt. A legények emiatt Tipetopa Balásznak nevezték. A Tipetopát nyakon fogták. Megfojtják, ha a kulcsokat elő nem teremti. Nem szabadulhatott másként: előteremtette. Fölrohantak a toronyba. Félreverték mind a három harangot. Szomorú szó a félrevert harangszó. Veszedelem jelent. Asszony jajgat, gyerek sivalkodik, megbőszül a tömeg. Fújhat már a somogyi szél, elviheti a hangot a bessenyői pusztába. Most már azzal se törődnek.

A harangszóra egymásután futnak ki az emberek. Ki a messze határba. Kettesével-hármasával. Gyilkos eszközt visz magával mindenki. Fejszét, vonyogót, vasvillát, lobogós dárdát.

De akiknek puskájuk volna: azok elmaradtak. Nemes ember ugyan ha kényelmesen teheti, egész nap elvadászgat, de hogy egész nap futva kergessen ellenséget: azt az ő tüdeje, lába, büszkesége ki nem állja.

Csak apám maradt meg az üldöző sereg élén. Neki kötelességében is állott.

A katonák eleintén a kőkúti pusztában irányában menekültek délkelet felé. A Rába-család birtoka hajdan, - később s ma is a Purgly-családé. Amint a pusztában épületeit meglátták, letértek arról az irányról. Lakott helyre menni nem látták tanácsosnak. Ha jobbra fordulnak, a gróf Nádasdy Ferenc riki pusztájába tévednek, ahol szintén épületek és emberek vannak. Balra fordultak tehát kelet felé, s nekivágtattak az én birtokomnak, a Lapos nevű dűlőnek. Erre nagy messzeségben nem látszott előttük semmi épület.

A katonák győzték a futást. Erős fiatal emberek. De bármily erősek: kifáradnak, kimerülnek, összeroskadnak, kidőlnek. Nehéz a ruha, a bakancs, a poggyászbatyú. Különösen nehéz a puskák és a tölténnyel. Jól tudták ezt az üldözők is. Még jobban érezték a katonák.

Eleintén meg-megálltak, szem-irányra vették az üldözőket, s beléjük lövöldöztek. Golyójuk nem talált. Apám is lőtt rájuk háromízben, ő se talált. Talán nagy volt köztük a távolság.

Ugarokon, tarlókon, szántásokon, kukorica-táblákon is történt a futás. Ez is szemlátomást pusztította az embererőt. De majd jön a nagy ökörmező, egyenes, síma, fényes, gyepes legelő, ott nem süllyedez az ember lába: ott talán lesz menekülés. Így számítottak a katonák.

Hiába!

Az ökörmező szélére kiértek ugyan, de már erőtlenül.

Mekkora volt Ilion vára? Mekkora utat végeztek Homéros hősei, amikor a gyors lábú Achilleus kergette Hektort, s amikor gyors futásban háromszor kerülték meg a várost? Pedig a város körül nem volt olyan síma és egyenes mező, mint a mi nagy ökörmezőnk. A költő szerint Athéné, a bölcs és ravasz istenasszony bírta rá Hektort, hogy ne fusson tovább, hanem

álljon meg, és álljon szembe gyorslábú ellenségével. Pedig dehogy az bírta rá. Hanem elbágyadtak az izmok, megereszkedtek az inak, szív és tüdő megunta az erős munkát.

A nagy mező szélén a katonák megálltak. Tanácskozásuk alig tartott egyetlen percig. Elhatározták, hogy kegyelemre megadják magukat. Föltétlenül bizonyos, hogy a harcban és a futásban elpusztulnak. Hátha megmenthetnék a puszta életet!

Kifelé fordult arccal körbe álltak, s féltérdre ereszkedtek. Lövésre kész töltött fegyverük térdükön, keresztülfektetve. Úgy várták be az üldözőket.

Csakhamar ott termettek a szentgyörgyiek. Lehetek már vagy harmincan. De a messzeségből is folyton szállingóztak még. Körülvették a tizennégy térdeplő katonát.

Szomorú tárgyalás volt az, amely most köztük megkezdődött, de két-három percnél tovább alig tartott.

A katonák közül senki se tudott magyarul, a mieink közül senki se tudott németül vagy horvátul.

A jelek és jelenségek után úgy kell lenni, hogy a katonák följánlották fegyverüket és szabadságukat, de föltétlenül tűzték, hogy életben maradhassanak.

Apám még néhány száz lépés távolságban volt. A hajszában úgy futni, mint a katonák s a fiatalabb és pőregatyás szentgyörgyiek, csakugyan nem tudott.

Újhelyi László volt a mieink közt a leghevesebb. Odakiáltott a katonákhoz:

- Nem alkudozunk veletek, kutyák. Először adjátok át a fegyvert, azután várjátok meg, mit csinálunk.

Nem értették e szót a katonák. De ha értették volna is, akkor se egyezhettek volna bele.

Újhelyi nem is várt tovább.

Érthetetlen düh fogta el. Az egyik katonára ráugrott, mint a tigris, kirántotta kezéből a puskát, s mielőtt az a katona térdéről felemelkedett volna, őt agyonlőtte.

A többi katona mind felugrált, s egymásnak hátat vetve belelövöldözött a nemzetőrökbe.

De ezek is rárohantak a katonákra. Egy pillanatig borzasztó dulakodás támadt az ellenségek közt.

Fazekas Mihály, a sírásó, a kezében levő erdei fejszével, mint a villám, úgy csapott le a katonákra. Két suhintással két katonának hasította ketté a fejét. Nyomban meghalt mind a kettő.

Ez a Fazekas alacsony, zömök termet volt. Mozdulatai gyorsak. Egyik legjobb aratómunkásnak tartották a faluban, nagy izomerővel. Különös testi sajátsága volt, mint a japán szemfényvesztőknek. A japán lenyeli a kardot, ő pedig le tudott tuszkolni a torkán félméter hosszú rétest, anélkül, hogy harapott, rágott és nyelt volna. Sok fogadást nyert ezzel a faluban és a vásárban.

Hende volt a másik azok közül, akiket apám temetni kirendelt, s aki az üldözőkhöz csatlakozott. Magas, erős, vörösszőrű ember. Egyik katona a puskatussal vágta fejbe. Kemény koponyája kiállta az ütést, nekiugrott, mint a hiúz, a katonának, torkon ragadta, s szempillantás alatt megfojtotta. A holttestet, mint zsákot hajította el a gyöpön.

Berta János szentgyörgyi nemzetőrt a karján érte lövés. Belehalt. Mire hazaértek vele: elvérzett.

Összesen öt katona maradt holtan az összecsapás terén. Kilenc kimenekült a tolongásból, s vagy száz lépésnyire megugrott. Bár halálosan kimerülve s megrémülve, ott a katonai erény lett úrrá lelkükön. Megálltak, s vezényszóra fegyverüket megtöltötték, s gyújtóval ellátták. Sőt hárman vagy négyen vissza is lőttek a mieinkre, hogy menekülésüket biztosítsák.

Hiába!

Hova menekülnek? Előttük a határtalan puszták. Könyörülő lélek nincs segítségükre. Se ételük, se italuk, se pihenésük. Ha acélból volnának, akkor is el kellene pusztulniok. Nyomukban a szentgyörgyiek, akik már vért szagoltak, akik már két áldozatukat siratják, s akiknek, ha maguk elveszni nem akarnak, őket kell elveszteniük.

Így is lett.

Nyolc katona egyenként, egymásután dőlt ki. Kimerült, elesett, lefeküdt. Az üldözők felkoncolták. Szegény fiúk! Csak három könyörgött életéért. A többi némán fogadta a halált. Talán nem is tudták már, amikor a halál rájuk rohant.

De volt egy közöttük, aki nem akart elfáradni. Az utolsó. Apám még évek múlva is elérzékenyült, mikor erről volt szó.

Egyenes termetű, derék szép fiú volt. Bajusza alig serkedzett. Erős és bátor. Nem futott, hanem csak siető lépésekben ment előre. Időnként megállt és körülnézett. Égen-földön lehet-e segítség? Nem lehet. Minden bajtársa halott már. Még azt is látja, amint az elhullt vitézeknek a sík mezőben ássák a sírt. Maga van idegen országban, ellenséges földön, haragos, szilaj üldözők a nyomában.

Meg-megáll, célba veszi az üldözőket, s visszalő rájuk.

A tarnócai puszta határárka mellett észak felé fordul. Arra fekszik Bessenyő. Ott van a horvát sereg tábora. Ha ő eljuthatna oda!

Apámban aggodalom támadt. A fiú bátor, meg nem adja magát életre-halálra, hatvan töltenye van, biztos halálra a nemzetőr meg nem közelítheti. Hátha emberfölötti csodálatos ereje van? Hátha mégis sikerül neki a bán utóseregét elérni? Igaz, hogy a fehérvári országút oda egyenes irányban is legalább hat kilométer távolság, s ez utat ily üldözés után már lehetetlen megtenni. De hátha csoda történik?

Apám is fáradt volt már a lerogyásig. Kora reggel óta nem evett, nem ivott. A nap leszállóban. Egész nap fegyverben, izgalomban, üldözésben. Szemei pillanatonként káprázni kezdtek. Nagyon erős, edzett ember ugyan, de bágyadság kezd már lebírní.

Kellő távolságból még egyszer gondosan célbavette a vitéz katonát, s kilőtte rá fegyvere mindkét csövét. Nem találta. Nincs ma már szerencséje. Gyakorlott vadászember tudja, már azt. Legjobb olyankor már hazatakarodni, nyugalomra térni. A katona is visszalőtt rá, annak se volt már szerencséje.

Az úgynevezett aprórészi földeken vetőszántásban volt egy ember tűrhető két lóval. Egy suhancot odafuttatott, fogja ki az ember az eke elől lovait, is vezesse oda sietve.

- Egy legény üljön fel az egyik lóra, s nyargaljon be Csőszre. A csősziek jöjjenek ki nyolcan vagy tízen kocsin vagy lóháton a cseri puszta felé különböző utakon. Horvát katona menekül arra: valahol útját kell állani.

Ez volt parancsolata. Csősz fehérvármegyei nemesi falu. A menekülőnek mellette kellett elsurranni.

A lovasember vakaródzott. Elnézett Csősz felé. Nagy út ez az ő egész nap szántó lovának. Észrevette a menekülő katonát is.

- Nemzetes hadnagy uram! Nem megy az a katona ma tovább. Hiszen ott fekszik a határhalmom.

Apám odatekint. A katona csakugyan ott fekszik félszakosan a határhalmom.

Ahol a soponyai út a szentgyörgyi mezőkről kiér a szomszédba: ott falunknak is határa van, vármegyénknek is. Ott már Fehérvármegye kezdődik, s három határ sarkallik össze. Mező-szentgyörgy, Polgárdi és Dég határa. Ezért van ott hármass halom. A legmagasabb halom tetején feküdt a vitéz.

Nem sokáig feküdt.

Felült, megtöltötte fegyverét, s lőtt a mi embereinkre. Megint töltött, s megint lőtt. Mindig gondosan célzott, s úgy lőtt.

Tehát nem adja meg magát. Az üldözők kiabáltak rá. Szidták. Fel-felemelt gyilkos szerszámaikkal fenyegették. Fel se vette a fenyegetést. Nyugodt vérrel töltött, s ha közelgetett valaki: lőtt. A golyók ott füttyörésztek az emberek között.

Egyszer azután nem töltött többé. Szépen letette maga mellé nehéz fegyverét, két kezét összetette keblén, s fejét hátraeresztette a gyepek hantra.

Elfogyott a töltény.

Agyonzaklatott teste és lelke áhította már a pihenést. Az örökké tartó nyugalmat.

A határnak ez a része, habár észre nem vesszük is, magas fennsík. A Balaton akarattyai partja szépen ide látszik s azon túl a messzeségben Tihany és Balatonfüred hegyormai. A nyugovó nap éppen ez ormok felett szórta szét őszi bágyadt sugarait. A nyugoti égálja már sárgulni, pirosítani kezdett.

A haldokló vitéz nem törődött már haragos ellenfeleivel, akik pedig, közelegtek hozzá. Ő csak a lenyugvó napot nézte. Még egy sugár! Csak még egy sugár! Azután hadd jöjjön az örök éjszaka.

A nemzetörök odamentek hozzá.

A vitéz fölkaphatta volna még fegyverét, s véres viadalban vehetett volna búcsút a világtól.

De minek az? Bágyadt test, nehéz fegyver, tízszeres ellenség számban, erőben, vakmerőségben. Nincs menekvés. Így is, úgy is mindennek vége.

Hős lelke felszállt a csillagok útjára, az örökkévalóságba.

Boldogtalan lélek! Amikor majd elkövetkezik az idők vége, odaszólítanak a nagy bíró színe elé. S ott majd megkérdik tőled: miként folyt életed, miként lett halálod? Szeretted-e, gyűlölted-e, miért múltál el étellel teljes, boldogságra váró fiatal korodban? Híven teljesítetted-e az életnek és a halálnak kötelességét?

Mit felelsz? Mondd meg az egész igazságot.

Hitszegő király, béres kormányzók, szegődött hadvezérek szabad nemzet eltiprására hajtottak. Bátor férfiak védelmezték orvul megtámadott hazájukat, fajuk becsületét és jövődjük reményeit. Ez volt az ő kötelességük s a tiéd a hősi halál.

Ezt feleld a kérdésre a nagy bíró színe előtt.

Apám gondosan megvizsgálta, igazán meghalt-e az utolsó vitéz.

Azután megparancsolta, hogy az egyik határhalom mellett mély sírba temessék.

Leszállt az est, csillagos lett az ég, hűvös őszi esti szellő lengedezett a Bakony felől. Oda messze van a falunk. Sok időbe telt, míg kocsija kiérkezett. Gyalogszerrel nehezen tudott volna hazaballagni. Ledőlt a határhalomra, s szemeit le nem vette az új sír domború halmáról. Ez is határjel az élet és a halál között.

Másnap délig apám ágyban maradt. Nagy és fájdalmas nyilallása támadt. De délután kocsira ült, embereket vitt magával, s egyenként megvizsgálta a sírokat. Eltemették-e mindegyiket, s pontosan és jól végezték-e a munkát a sírásók?

Csak azután jutott eszébe kinyomozni: mi volt hát az erős futár-csapatnak küldetése! Tizenhét embert tiszt vezetése alatt nem szoktak hiába vagy csekély okból kiszakítani a seregből. Jellasichnak mi volt a célja?

Állj csak elő hazátlan zsöllérünk, öreg Szombati! Te voltál ott a hadnagy temetésénél, te fosztogattad ki öregéből, nagyjából a szerencsétlen halottat. Ugyan mit találtál nála?

Zsebóra, aprópénz, sovány tárca, óralánc s több efféle hiábavalóság: ezzel nem törődött apám. Hadd legyen ez a Szombati hadizsákmánya, ha csakugyan talált effélét a halottnál. Hanem hát levelei, jegyzetei!

Csakugyan előállt Szombati öt-hat levéllel. A szemétdombon keresgette össze őket, mert még estennen oda szórta szét. Németnyelvű magánlevelek voltak. De volt fontos levél is köztük. Hadiparancs a bántól, a fővezértől Roth tábornok számára. Siessen a tábornok hadtestével, szeptember 29-én, legkésőbb 30-án ott legyen Székesfehérváron, hogy összeköttetésbe jusson a fősereggel.

Hát ezt a hadiparancsot Roth tábornok meg nem kapja soha.

Vagy e napon vagy a következőn történt még valami Lepsényben, amit megemlítés nélkül nem hagyhatok. Elég fontos dolog. Apámnak nem volt része benne.

A Székesfehérvár-kanizsai országúton akkor rendes postakocsi járt, melyet delizsáncnak neveztünk. Ily postakocsi vidám trombitaszóval kocog el a főutcán a nagyvendéglő előtt. A széles kocsisülésben közepén ül a postáslegény, jobbról és balról mellette két erős fegyveres, marcona vitéz a bán seregeből. Valami fontos sürgönyt vittek ezek is.

A vendéglőben ül és iddogál Eberhard Ignác. Mellette a falhoz támasztva puskája. Valami alsóbbrendű gazdatiszt gróf D'Orsaynál, gróf Nádasdy Leopold haszonbérőjénél. Jó lövő, ügyes vadász, apám meg szokta hívni vadászataira.

Eberhard meglátja a két katonát. Kinyitja a vendéglői szoba ablakát, felkapja fegyverét, szempillantásig céloz az ablak vasrostélyai közt, s egymásután kettőt dördül a kettőscsővű fegyver.

A két vitéz egyszerre esik le az ülésből a postás-kocsis mellől. Egyik jobbra, másik balra. A kocsi megy tovább. A kocsis hátra se néz. A két vitéz nem mozdul. Odamennek az emberek. Emelgetik, vizsgálják a két vitézt. Bizony halott az, mind a kettő. Szíven találta őket az ügyes vadász hátulról, ablakrostélyon át, nyolcvan lépés távolságból. Egy-egy lövéssel mind a kettőt.

Hosszú évek múltán is mesteri lövés gyanánt emlegették ezt vadászpajtásaink. Emlékezete fennmaradt az öregeknél.

1868-ban szervezte Kerkapoly, a későbbi pénzügyminiszter, az első honvédséget. A kezelő őrmestereket szemelte ki először. Figyelmeztettem Eberhard Ignácra. Őt nevezte ki először Tolna vármegyébe, Paksra vagy hova. Ha még él, nagyon idős ember lehet, túl a nyolcvanon.

A két vitéz szintén Roth tábornoknak vitt sürgönyöket. A tábornok ezeket se kaphatta meg.

Látszólag kis dolgok ezek. De ezekből készül a történet nagy dolga. Amint egy-egy csöpp vér sokaságából az élet, a szerelem, a lángelme, a nagy alkotás. Majd mondok én el nagy dolgot is. Amikor elfogtunk egy egész osztrák hadtestet szöröstül-szöröstül, ágyúival, lovasságával, vezéreivel, tisztjeivel egyetemben. Meg nem menekült belőle még egere-patkánya se. A legnagyobb, legtokéletesebb diadal függetlenségi harcunk egész folyamában.

Történetírásunk tudja ezt. Néhány szóval meg is említi. De keveset tud róla, s amit tud: abban is sok a tévedés. Nem nagy emberek csinálták a nagy hadi ténnyt. Leginkább csak csiri-biri nemzetőrök. Hogy juthatna hely a történet márványoszlopán holmi mezőszentgyörgyi nemzetőrhadnagynak?

Azonban még egy-két apróságot, egy-két furcsa szörnyűséget kell elmondanom, mielőtt a nagy dologba belekezdének. Annak a kornak jelleméhez tartozik ez is. Hadd ismerjék meg azt a kort, akik akkor még meg nem születtek.

A fenevadnak is van néha emberszíve, az emberszívben is néha ott tombol a fenevad. Erről mondok el példát ama napok eseményeiből.

A büszke bán hadseregének útját állta a mi hadseregünk Pákozdnál. Sőt kissé meg is vertük a büszke bánt. Bizony nem juthatott ő el diadalmas hadvezérként Magyarország fővárosába. Sőt a pákozdi csata után titkon fölszedte sátorfáját, s október 1-én úgy kiiramodott országunkból, meg se állt a határszélig.

Nálunk nyugalom volt. Békésen végeztük a szüretet. Jellasich futó hadaiból erre-arra szállingóztak egyes katonák. Szökevények, eltévedtek, elmaradottak, lábadozók.

Egyik napon apám kimegy a szőlőbe a must forrását megnézni. Engem is magával vitt. Csak úgy gyalogszerrel mentünk. Vállára vetette a puskát is. Zavaros idők jártak, azután vadászember is volt, kukoricatöréskor sok nyúl húzódik a szőlőbe.

A gyalogút keresztül vezet a fehérvári országúton. Az országútnak árka van. Amint már ötven lépésre megközelítettük az árkot: íme, szemközt jön Köröstyös Ferenc, a falunak feketearcú kovácsa, a dárdagyártó. Fokos a kezében. A fokos tele vérrel, a gyöpön törölgeti le róla a vért. Tisztességgel köszön apámnak.

- Adjon Isten! No, mi újság, Ferenc?

Nézzük a kovács arcát. Rettenetes fölindult állapotot mutat arca. Ajkai, állkapcsai vonaglanak. Izgatottan felel apámnak:

- Nagy az újság. Éppen most vertem agyon egy kutyát itt az úton.

- Miféle kutyát?

- Hát Jellasich kutyáját. Ott fekszik ni, az árokban!

Kezével mutatott egy pontra.

Apám nem tudta: mit értsen a beszédből. Odamentünk a mutatott helyre.

Agyonmarcangolt katona vonaglott az árok fenekén. Feje össze volt törve-vágva. Csupa vér volt körülötte az árokbeli gizgaz. Még nem halt meg, de eszméletlen volt. Hason feküdt, de időnként mintha fel akart volna állni. Könyökre, térdre fel tudott emelkedni, de megint

elesett. Újra fölemelkedett, újra elesett. Az eltűnő életnek utolsó öntudatlan jelensége. - Elborzadtunk.

Apám tűnődött: mit csináljon? Orvos, ápoló, gyógyszer nincs közelben. A falvak is távol. Még emberek sincsenek, akik a szegény haldoklót elhurcolják. De miért is hurcolnák? Élni már meg nem él. Csak kínlódik kis ideig. Legjobb lenne talán kegyelemlövessel megszüntetni kínjait. Mint hajdan tette a hű barát a csatatéren, halálra sebesült bajtársával.

Lassan levette apám a puskát válláról, s önkénytelenül felhúzta a kakasokat, s megnézte, a gyutacsok rendben vannak-e.

Mégse tudta agyonlőni a boldogtalant. Eszébe jutott, hogy a hegymesterek nincsenek távol, más ember is akadhat a szőlőhegyben, sőt kocsi is. Talán érdemes volna kísérletet tenni a haldoklóval. Hátha még ember lehetne belőle?

A feketeképű vad kovácsról egészen megfélemezett. De az nem mirólunk. Ahol találkoztunk vele, ott megállott, megfordult, s minket nézett. Kíváncsi volt, miként hat ránk a látomány.

Mikor látta, hogy apám leereszti a kakasokat, s a puskát megint a vállára teszi, odaszólt:

- Mi az, nemzeti hadnagy uram!

Apám hátra se nézett, csak annyit szólt:

- Él még ez a szegény katona.

A fenevad elbődült.

- Nem lehet az! Akit én egyszer agyonvertem, nem szabad annak tovább élni.

Nehéz lépésekkel odasietett. Fölállt az árokpartra. Látta vonaglan a haldoklót. A dühöngő tigris arca szelídebb, mint e pillanatban volt a fenevad emberé. Hihetetlen gyorsasággal ráugrott a haldokló hátára, s két csapással darabokra hasította koponyáját.

Most már nem vonaglott többé.

Igazán meghalt.

Oly hirtelenséggel történt az egész, hogy alig volt időnk eszmélkedni. Én mint gyerek kiabálni kezdtem, hogy apám löjje agyon azt a kegyetlen embert. De apám is haragba jött. A fekete kovács erős ember volt, de apám még erősebb. Letaszította a holttestről, de akkor már későn volt. Csak annyit mondott neki:

- No, Köröstyös Ferenc, szerencséje, hogy töltött fegyver van a kezemben!

Még az első dühből felelt a vad ember:

- Hát aztán, ha az nem volna a kezében?

- Hát akkor megfogdoznám kissé, hogy lepedőben vinnék haza innen. Most pedig takarodjék szemem elől!

Apám előkerítette a hegymestereket, temessék el a szegény halottat. Egy vagy két húszast adott nekik s jó ital bort.

A fenevad másnap mindenképpen bocsánatot akart kérni apámtól. Mentsége ebből állott:

- Miért jött az a horvát a mi országunkba ellenségnek? Azután nem is köszönt nekem, mikor mellettem elment. Hát ki vagyok én?

Még vagy tizenhét évig élt a fenevad, de jó szemmel nem tudtam rá nézni többé. Pedig a dárdayártáskor ugyancsak kedveltem.

- - Elmondom a kísértet történetét is.

A véres csetepaté után harmad vagy negyednapra a szegény hadnagy feje felszínre jött. Vagy nem jól temették el, vagy el se temették, vagy kincskeresők, sírfosztogatók kiásták. S otthagyták a pusztákra vezető útszélén a kukorica szélén.

Varga nevű enyingi ember kocog arra kocsijával. Jön a pusztákról, igyekezik haza, sárga takarmánytökökkel rakva kocsija. Kocsija után baktat sovány kuvasza.

Egyszer csak megáll a kuvasz, föltartja orrát, szimatol. Beugrik a kukoricába, s föltartott fejjel hoz a szájában ki onnan valami súlyos dolgot. El is ejti, föl is veszi, csetlik-botlik vele, mutatja gazdájának.

A gazda megáll kocsijával, leszáll, megnézi az ismeretlen gömböt, kiveszi a kuvasz szájából - hát uramfia, se nem tök, se nem burgundi répa, se nem birkafej, hanem valóságos emberfej.

Megdöbben, de nem nagyon. Hallotta már, hogy néhány nap előtt horvát-halál volt e tájon, bizonyosan ez az emberfej is onnan származik. Duhaj a lelke. Ejh, csináljunk tréfát. Földobja a fejet a kocsi derekára, s elkocog vele hazafelé. Az új asszony a tornácon várja.

- Gyere csak, asszony, gyere csak! Ilyen tököt se látott még a jobb apád se.

Az asszony nézi. Istenért se jutna eszébe, mi lehet az a gömbölyű. Se nem sárga, se nem síma, se nem könnyű, szaga is más. Esti homály van már a tornácon, nehéz a tájékozódása. Lassanként veszi észre: haja is van, szája is van, füle is van, orra is van.

Megborzad. Haja is az égnek áll. Elkiáltja magát:

- Halálfej ez, te ember.

Az ember elneveti magát.

Az asszony seprőt fog, és nagy elszánással az ajtó elé áll.

- Sohase menekülsz meg a pokol tüzétől, ha azt a szörnyűséget az én hajlékomba be akarod hozni. De be se hozod. De magad se léped át a küszöbömet!

- Nono, asszony, legyen eszed. Mindjárt elásom a kertbe.

El is vitte, el is ásta, de azért alig tudta az asszonyt megkérlelni.

Lefeküsznek, elalusznak. Éjfél körül fölébred az asszony, kimegy a tornácre. Az ég csillagos. Első tekintete a gömbölyűre esik. Íme, ott a halálfej az ajtó előtt!

Csak esik ám vissza az asszony a szobába. Szólni se tud rémületében. Nekibódul a szobában asztalnak, székek, kályhának. A zajra mécset gyújt az ember. Az asszony rémült arccal néz a nyitott ajtó felé. Az ember kilép a tornácre, s íme, ő is látja: ott a halálfej.

- Uram, én istenem, ez már a kísértet!

De azért észre tér. Fogja az ásót és a vasvillát, elhurcolja a gömbölyűt, s újra eltemeti a káposztáskertben.

Most már nem alusznak. Gyötrődéssel telik az éjszaka. Amikor hajnalodik: az ember maga megy ki a tornácre. Szinte retteg, mikor az ajtót nyitja.

Megint ott van a halálfej. Pókhálósín szemeivel mintha éppen őrá nézne.

A duhaj lélek is meginog most már. Eszeveszetten fut a bíróhoz, nagybolcseségű Bocsor uramhoz.

- Bíró uram, kötöztessen meg engem, bűnös lélek vagyok.

- Ne bolond, ne! Ugyan mi ütött hozzád?

Alig tudja elpanaszolni nagy keserűségét, megrémült lelkének háborgását.

A bölcs bíró odamegy a házhoz. Megérti a veszedelmet. Megsímogatja, megvigasztalja az asszonyt, aki egész testében reszket, a hideg rázza.

Akkor szól az embernek:

- No, most gyere, gézengúz, ásd el azt a tetemet, de csak úgy felszínesen.

Az ember elássa.

- Most pedig gyere a hidas mellé, lessük meg, mi lesz a halálfejjel.

Semmi más nem lett vele, csak az, hogy a kuvasz nyomban ott termett, s nagy buzgósággal kezdte kiásni a kísértetet.

- No, lásd!

Azzal fogta a bírói botot, jó suhogó mogyorófaszárat, s úgy elagyabugyálta az embert, hogy a bot is összetörött a hátán.

Nem is jött elé többé a kísértet. Igaz, hogy most már mélyen, igazán temették el. Az asszony is magához tért. Belátta, hogy a bölcs bíró mogyorófája többet ér, mint az ő seprőnye.

5

Hagyjuk el e kis dolgokat. A korszak arcán apró karcolások ezek. A nagy eseményeknek nézzünk szeme közé. De ne a történetíró ünnepélyes, komor arcával, hanem mintha a család bizalmas körében emlékeznénk róluk.

Hogy Roth hadserege napról-napra hol járt, mily utakat tett, merre csavargott október 4-éig: nem tudom, nem is kutatom. A mi vidékünkre október 4-én érkezett. Az én családom emlékei közé ez a hadsereg e naptól kezdve tartozik.

A pákozdi csatáról, a bán hadseregének megveretéséről s elszökéséről nem tudott semmit. Ez már bizonyos. A bán futár csapatát megsemmisítette apám, a fővezér hadiparancsa ott volt nálunk a fiókos szekrényben jól eldugva a fehér ruhák közé, ezt ugyan Roth tábornok meg nem kaphatta. Ha némi kósza hír eljutott is a fülébe: annak nem hihetett.

Nem is hitt.

Október 4-én Soponyán volt főhadiszállása.

Ez a falu szomszédos az enyémmel. Fehér vármegyében a Sárvíz völgyében fekszik. Nincs éppen közel hozzánk. Az út, amely a két falut összeköti, a pusztákon át vezet, s lehet tizenkét vagy tizenhárom kilométer hosszú. Hajdan parasztfalu volt, semmi rokonunk, semmi ismeret-ségünk benne, legfeljebb keresztülmentünk rajta, amikor a sárabai atyafiakat látogattuk.

De akkor volt ott apámnak egy jó barátja. A kálvinista pap, tiszteletes Fábián István uram. Ez korábban, a múlt század negyvenes éveinek elején Mezőszentgyörgyön volt lelkész, onnan ment át Soponyára. Nemesmodorú, művelt ember. A család több jeles férfival ajándékozta meg nemzetünket. Soponyáról is gyakran ellátogatott hozzánk, úgy tudom, nekem kereszt-apám volt.

Nála volt szállva a papi lakban a fővezér, Roth tábornok. Társa, Philippovich tábornok, a nagylángi pusztában ütött tanyát.

A falu tele volt katonával. Minden ház tömve, de azért a csapatok nagy része az utcára szorult. Az utcán raktak esténként tüzet, ott sütötték-főzték ételüket, ott ittak, daloltak és táncoltak késő estig. Roth hadseregében már több volt aránylag a határőr és szerezsán, mint a rendes sorhadi csapat. Az ágyúütegek egyrésze ott volt felállítva a templom körül.

A tiszteletes úrnál esti nyolc órakor ültek az asztal mellé vacsorázni. A lelkész nőtlen ember volt teljes életében, öreg szakácsnéja elkésett egy kissé a sütéssel-főzéssel. Hiába sürgette gazdája is, a tábornok is. De már a szakácsné nem engedett a maga jussából. Ily előkelő s nagyszámú vendég előtt ki akart tenni magáért. A sok idegen országbeli ember, német, rác, horvát legalább jó hírért vigye el a háznak. A sok rétes, kalács, töltött patkó, hízott lúd nem süllhet ki előbb a kemencében.

Az asztalfőn ült a hadvezér, maga Roth tábornok. Jobbjára ültette a házigazdát, a tiszteletes urat. Néhány tábornoki törzstiszt és segédtsiszt volt a többi vendég.

A németek nyugodtan, jókedvvel esznek-isznak, s a diadalmas hadjárat reménységeiről elmélkednek: egyszerre csak égszakadás, földindulás - rettenetes csatariadás, éktelen zaj támad az utcán. Reszket bele ajtó, ablak.

Rohanó lovasság dübörgése, kardcsattogás, puskaropogás, lovak nyerítése, emberek ordítása, káromkodás, jajgatás. Az ördögök szabadultak el láncaikról. A katona füle rögtön felismeri a zaj természetét. Valóságos véres csata folyik odakint a sötétben. Ember ember ellen.

Mi ez?

A hadvezér és társai mintha megmerevedtek volna az első pillanatban. Mind felugráltak az asztal mellől, s kardjukat siettek felcsatolni. De Roth intett a segédtsizteknek ugorjanak ki, tudják meg, mi történt, s jelentsék rögtön.

Újra letelepedtek az asztal mellé. A csatazaj is mintha kissé távolabb húzódott volna. De a sok jóízű étel mintha mégse esett volna olyan jól, mint előbb.

Egyszer csak nagy, nehéz léptekkel jön be egy segédtsiszt. Odatoppan a vezér elé, megáll mint a cövek, kezével megadja az üdvözlő jelet, s katonás, harsány hangon jelenti:

- Tábornok úr! Jelentem alázatosan, jönnek a huszárok!

Németül szólt a jelentés, „Kommen die Hussaren!”.

A jó, öreg tiszteletes, Fábián István uram sokszor elmondta, nekem is elmondta e történetet. Az ő szavai pedig igaz szavak. Mindig hozzátette:

- Sohase felejttem el ezt a jelenetet!

Roth tábornok kezéből kiesett a kanál. Merev szemmel, nyitott szájjal, szótlanul bámult percekig.

- Jönnek a huszárok!

Huszár csak egy van a világon. Az a magyar huszár. Őneki magának is van ugyan néhány század huszára. De éppen ez az, amelyet Jézus-Mária-huszárnak csúfolt a mi népünk.

Hogy jöhet ide a magyar huszár? Hogy törhet az be a főhadiszállásra, annak is a kellő közepébe? Hát az előőrsök? Hát az elővédek? Hát az őrszemek, a katonai készenlétek? Áttörhet ezeken észrevétlenül a magyar huszár?

Ez azonban mind csekélység. Hát csakugyan ott termett a huszár.

De hát honnan termett? Földből támadt? Förgeteg hozta oda? Nincs már csoda a világon. Hiszen előtte van a fővezér, a büszke bán győzhetetlen hadseregével. Most már közel is jár Budához, az ország fővárosához. Hogy juthatott annak a háta mögé a magyar sereg? De hiszen nincs is magyar sereg. Tudja ő azt hivatalosan a bántól is, Bécsből is az udvari haditanácstól. Volt ugyan valami szedett-vedett csapat, melynek a nádorfőherceg lett volna a fővezére, ám a nádor-főherceg is elszökött, s kényre-kegyre átengedte a sorsnak azt a csapatot. Nincs hadsereg, aki a bánt fölartsa diadalmas hódító útjában. Honnan jön hát ez a magyar huszár?

Íme a súlyos titok, amiért a tábornok szeme merev lett, és a szája nyitva maradt. Amiért a kanál kiesett a kezéből, pedig ott párolgott előtte a fölséges ízű és illatú csirkelé, és ott görnyedt a mosolygó sütek és kalácsok terhe alatt az élésszekrény és pohárszék.

Egyszer csak homlokára üt.

Mennybéli úristen! Valami ismeretlen hadsereg szétverte a büszke bán táborát! Fut, nyargal, menekül a bán valamerre. Nem lehet másként. Ha Buda felé közelegne: vele tudatta volna. Ha csatát veszített s vesztes hátrálásban volna: vele azt is közölte volna. Valami borzasztó balsors érthette a büszke bánt, hogy róla egészen megfeledkezett.

Ne tűnődjél, ne töprengj, ne marcangold elmédet, vitéz osztrák generális! A szentgyörgyiek megvigasztalhatnának, hogy a bán terólad meg nem feledkezett. De nincs most már szó arról. Mindegy az már neked is, a bánnak is. Ami elmúlt: elmúlt az már végképp. Hanem szórj le arról a terített asztalról mindent. Ételet, italt, asztali kendőt, terítőt, és gyújtass fel ott még több gyertyát, ülj az asztal mellé, csödütsd össze nagy hirtelen a haditanácsot, rendeld oda Philippovich tábornokot s tábornokod tisztjeit, szedd elő a tábornoki térképeket, s valahogy csinálj tervet a menekülésre. Fuss e földről hazádba, vissza! E föld nem terem a te számodra se győzelmet, se dicsőséget. Még becsületet se!

Dehát mi is volt az a csatazaj valósággal?

A bán október 1-én a pákozdi csataterőről megszökött egész seregével. Be nem vallotta ugyan urainál Bécsben se a csatavesztést, se a szökést. Azt mondta hivatalosan, hogy a hadműveletek sikere végett oldalmozdulatot tartott szükségesnek, Ez volt az a híres »Flankenbewegung«, mely a hadak történetében példabeszéddé vált azóta. Gúny és nevetség azóta e szó. Ha én napkelet felé vonulok előre sereggemmel, azután valahol ellenséges táborra akadok, meg is ütközöm, s ütközet után visszafordulok napnyugatra, az ellenséges tábor pedig jön utánam és kerget: bizony az én hadi mozdulatomat csúfos megfutamodásnak tartja minden ember, aki nem evett maszlagot.

Így járt pedig a bán. Ahelyett, hogy Budára ment volna előre, visszafordult hátra, s futott Győr és Sopron felé. De igazán futott ám!

Hadd fusson. Elbeszélésem keretében többé semmi dolgom vele.

A magyar vezér október 2-án még mindig várta Pákozdi és Sukoró közt: mit akar a bán? Mozdul-e előre vagy hátra? Kéri-e a fegyverszünet meghosszabbítását vagy békét ajánl, békét hoz? S ím, egyszer csak jelentik az előőrsek s a pákozdiak seregestől, hogy a bán serege elszökött, híre-hamva sincs a táborban, utócsapatait éppen most verik agyon a székesfehérváriak a szőlőkben.

No, ez eddig tiszta munka!

Most a magyar sereg válik kétfelé. Egyik része kergesse a bánt Győr felé. A másik része Fehérváron át Roth táborá elé, s ahol találja: üsse agyon. Ha ugyan agyon hagyja magát ütni.

Ezt a részt Perczel Mór vezette, a tüzes hazafi, a joghallgatóból lett katona, a rögtönző hadvezető, a fényes győzelmek és nagy csatavesztések hőse. Tábornok volt-e már akkor: nem is tudom jószerevével. Azt se tudom biztosan: volt-e valósággal háromezer jó katonája, amint akkor nálunk híresztelték. Csak bizton, bátran elindult Roth hadseregét kiveni az országból.

Előcsapata öt-hatszáz emberből állt. Egy vagy két csonka zászlóalj gyalogság s egy-két század huszár. Ezer főre alig rúgott.

Ezt a csapatot újdonsült önkéntes százados vezette. Magas, szőke, fiatal, pirosarcú ember. Büszkén és keményen nézett ránk, s büszkén és keményen beszélt velünk, amikor apámmal együtt találkoztunk vele. Elbeszélem ezt szép sorjában a maga helyén.

A százados neve volt: Görgey Artúr.

Nagy név. Egykor dicsőség ragyogta körül, azután árnyék borította. Itt nem akarok ítélni a nagy kérdésben: a ragyogás volt-e igaz vagy az árnyék? Melyik káprázat a kettő közül?

Ezt a nevet mi túl a Dunán nem ismertük. Nemzetsége régi. Régisége belenyúlik az Árpádok legdicsőbb korszakába. A felső vármegyékben, lengyel széleken jól ismerték a nevet sok század óta, de mi nem ismertük.

Ő vezette Perczel előhadát, s úgy rémlik előttem, akkor még csak százados volt. Előőrsei október 4-én már Csikvár és Tác körül csatangoltak.

Gyöngye félszázad huszár napnyugtakor Tácsra vetődik, s ott meghallja, hogy Roth tábora, a horvát sereg már Soponyára érkezett. Jól van. Megtaláltuk, akit keresünk. A vad fekvőhelyét ismerjük. S ott a vad is, ahol a fekvőhelye. A kérdés csak az: alszik-e a vad, vagy fülel?

Ezt a huszárnak meg kell tudni.

Volt a huszárok közt apámnak ismerőse. Cecei származású öreg legény, de kemény legény. Akkor már őrmester. Nem mondom föltétlenül bizonyosnak, de úgy rémlik előttem: Dávid Ferkó volt a neve, ha még élne, jóval felül volna a kilencven esztendőn. Apám ismerős volt Cecén, gyerekkorában sokszor járt ott. Édesanyja Kaszás Erzsébet volt. A régi nemes törzsökös Kaszás nemzetségből. Ez a nemzetség még százhusz év előtt virágjában volt Cecén. Apámnak nagybátyjai s unokatestvérei éltek ott. Ezek révén ismerte meg a huszározmestert is.

Tác Soponyához hat kilométer távolság. Az őrmester jó futós gyerekeket küldött előre Soponya felé megtudni: vajjon a német-horvát előőrsök Soponya és Tác közt mennyire vannak elöretolva? A gyerekek gyorsan megfordultak. A táci malomhoz vezető útnál már megtalálták az őrszemeket.

A rendes úton hát nem lehet orvul meglepni Roth táborát. A táci malomúttól Soponya még három és fél kilométer, s ez a vonal bizonyosan meg van rakva előőrsökkel.

De hát nem lehet-e meglepni a szigeten át? A cecei legény jól ismeri a Sárvíz titkait, hiszen Cece is a Sárvíz partján fekszik. Gyerekkorában még tele volt a völgy bozóttal s a bozót farkasokkal és tolvajutakkal. Vajjon Soponyára nem lehetne-e eljutni tolvajúton?

Bizonyosan el lehet jutni.

A Sárvíz-csatorna különös csatorna. Két ágon folyik egymás mellett. Az egyik öntöző és malom-csatorna, a másikon a fölös víz vonul alá. Amazt Malom-csatornának, emezt Nádor-csatornának nevezik. A két csatorna közt a sziget. Néhol a sziget csak egy-két öl széles. Itt jól lehet látni, mennyivel magasabban folyik a Malom-csatorna vize, mint a másiké. Tácnál alig egy kilométer széles a sziget, Soponyánál kettőnél is szélesebb.

Mindjárt akadt táci legény, aki lóra ült, s a huszárokat rávezette a tolvajútra, s azon az esti homályban elkalauzolta Soponyára, éppen a falu északi végére. Ott híd is van a Malomcsatornán. Ezen már úgy robogtak át a huszárok, s ott a hosszú, széles utcán, mint a mennydörgő mennykő, úgy csaptak le a horvátokra. A tábortüzeket átugratták, a csoportokban guggoló, vacsoráló, pipázó és dalolható horvátokat széttiporták, csattogó kardjukkal súlyos sebeket osztogattak, ahol egy-egy csoport fegyverre kapott s lövöldözni kezdett, azt megrohanták. Káromkodásuk, lovaik dobogása, lövöldözés, fegyvercsattogás, jajveszékelés pokoli zajjal verte fel a falu csendjét s a tábor nyugalma.

S ahogy rohant előre, úgy rohant vissza is a kis huszárcsapat. Ha tudja, hogy hol van az ellenség vezére: fogolyként vihetné magával a főhadiszállása kellő közepéből, tiszteletes Fábián István ebédlő szobájából.

Meg is menekült a huszár-csapat szerencsésen. Csupán három sebesültjük akadt, s azok közül egyik éppen apám ismerőse volt, a cecei őrmester, Dávid Ferkó. De kigyógyult, s az éjjeli támadás részleteit ő beszélt el apámnak.

E támadásnak nagy következménye lett.

Roth haditanácsa elhatározta a visszavonulást. Éjfél után három óráig pihenést engedett a csapatoknak, de akkor meg kellett indulni visszafelé, Kálozd és onnan Simontornya felé.

Így szólt a hadiparancs. Így indultak meg a seregek.

Kálozd Soponyához nyolc kilométer. Egyenes jó út vezet oda a Zichy grófok nagylángi pusztáján keresztül a Sárvíz-csatorna jobb partján. Az út mellékét már akkor fasor szegélyezte.

Kálozd északi faluvégén van a temető. Legalább gyerekkoromban, mikor ott jártam, ott volt a temető. A temetőtől valamelyes távolságra szintén észak felé egy téglahíd van az úton keresztül. Van is, nincs is víz a híd árkában. Ekkor száraz őszi napok jártak, nem volt víz a híd alatt. Hanem a híd nyílásának mellékét sűrűn benőtte a bodzafa. Valóságos kis sűrűség támadt ott.

Hat kálozdi legény valóságos betyár-virtussal összebeszélte, hogy Roth seregének azon az úton való visszavonulását török-szakad meggátolja. Volt köztük valószínűleg katonaviselt ember is. Akkor úgy hallottuk, hogy a Zichy grófok két uradalmi kancellistája vezette volna őket, s ők látták volna el fegyverrel is az összebeszélte legényeket. A hat legény elbújt a hídnyílás mellett lévő bodzafa-sűrűségbe. Kettőscsővű fegyvereik élesre töltve.

Hajnali négy óra tájban értek oda az osztrák hadsereg előőrsei. Éjjeli sötétség van még ilyenkor, október 5-én. Amint az előőrsek lőtávolságra értek, a hat legény meglehetősen szabatosággal sortűzet bocsátott közbük.

Felhőtlen égből a villám!

Az előőrsek visszanyargaltak, s jelentették, hogy Kálozdot már elfoglalta a magyar sereg. Ott áthatolni lehetetlen.

Újabb kínos meglepetés Roth tábornoka számára.

Északra hát nincs menekülés. Bizonyítja ezt a huszárok késő esti támadása Soponyán.

Napkelet felé nincs menekülés, hiszen a bán hadseregének abban az irányban kellene lenni, s most már bizonyos, hogy nincs. Vagy szétverték, vagy elfutott.

S íme, dél felé sincs menekülés. Kálozdon a magyar sereg.

Tehát csak napnyugat felé lehet menekülni, a pusztákon át.

Így határozott a vezér. Csakhogy ez nagy idővesztéssel jár.

Vonuló hadsereg arcát változtatni, az ezerféle hadiparancsokat és utasításokat előre és hátra minden csapattal közölni, a tüzéséget s az egyéb műszaki csapatokat az úttalan pusztákra terelni: ez bizony időbe kerül.

Világos reggel lett, amikor a sereg a nagylángi pusztán át Kisláng és Ödön puszták irányában megindulhatott.

A katonának akkor is volt térképe, csak hogy a térkép volt más, mint a mai. Dülöket, dülő-utakat, árkokat, fasorokat, mesgyéket az akkori térkép nem igen mutatott. Igaz, hogy effélék nem igen voltak természetben sem. Óriási legelők, kaszálók, szántóföldek, ugarok váltották föl egymást. Nem jó útja volt a hadseregnek a pusztákon át. A kukoricatáblákon, az őszi vetőszántásokon keservesen tudott haladni a tüzéség és szekeresét. Estefelé járt az idő, amikor a hadsereg Déghez ért, s Roth és Philippovich Dégen a főhadiszállást megüthette. Pedig Soponya Déghez alig több tizenkilométernél.

Másnap, október 6-án Rothnak Simontornyára kellett volna átmennie. El is ment Szilasbalhásig. Nagy falu s nagy nemesi közbirtokosság volt az akkor. Határa huszonnégyezer hold. Eszterházy hercegnek s Nitzky Kristóf grófnak volt benne nagyobb birtoka, de a határ túl-nyomó nagyobb része előkelő köznemesi családoké volt. Itt bírt és lakott öregapám. Eötvös Ferenc. Itt született apám. A nemesség nagy részével osztályos atyafiságban voltunk. S amikor apám öröklött mezőszentgyörgyi birtokára átköltözött: a szilasbalhási rokonokkal azontúl is állandóan fenntartottuk az atyafiságos érintkezést. Sátoros ünnepeken, névnapokon hol mi rándultunk át oda, hol ők mihozzánk. Tíz-tizenöt pusztá feküdt határain. A Tóti pusztá is Eszterházy herceg gazdasága. Ez a pusztá vergődött a következő napon történelmi névre, noha eddigi történetíróink ezt a nevet eddig tökéletesen homályban hagyták.

Nekem ki kell emelnem a homályból. A történelmi igazság mindenekfölött való.

Roth hadserege Szilasbalhásról nem ment egyenesen délnek Simontornyára, hanem délnyugatnak fordult a Tóti pusztá felé, s ez nap délutánján el is jutott oda a puszták kanyargó útjain keresztül.

Miért változtatta meg irányát?

Apám ennek okát sohase tudta meg egész bizonyossággal. Rothnak és tábornokának sincs erről semmi hadi jelentése. Nem is valószínű, hogy készített volna hadi jelentést. Szegény osztrák tábornoknak nem volt már arra ideje se akkor, se később.

Mi készítette rá, hogy egyenes útról letérjen: erre nézve rámutatok a jelenségekre. Függetlenségi harcunk történetéről ezer könyvet és emlékiratot s százezer cikket írtak már nagy és kis emberek, hivatottak és hivatlanok, de erről soha nem írtak egy betűt se.

Pedig nemzeti történetünknek ez is érdekes, ez is fontos fejezete. S az én névtelen kis családom történetét ez is közről érinti. Már tudniillik Roth hadseregének helyütt örökre eldöntött sorsa.

6

Jön a föld népe!

Ezt mondta a mezőföldi ember, amikor seregenként, nagy tömegekben jöttek a túlادunai nemzetőrök.

A katona nem a föld népe. A tisztviselő se az és a nemesség se az. A nagyszámú nemzetőrt nevezte el a mi népünk föld népének. Sötétkék ruhája, széleskarimájú kalapja, a kalapon nemzetiszínű szalag, a ruha szabása egészen a mezőföldi telkes gazdáéhoz hasonlít: ilyen volt a túlادunai nemzetőr.

A mi vidékünk a Duna balpartját, a Duna-Tisza között nevezi Túl-a-Dunának. Onnan jöttek a nemzetőrök. Kevés puska, kevés kard, sok dárda, sok fokos, néhány kasza is: ebből állott a nemzetőrök fegyverzete. A tisztek lóháton. Egyébiránt kocsi és ló szép számmal volt velük. Kellett a poggyásznak, az elfáradt embernek, a nehezebb gúnyának s némi enni-innivalónak az a sok kocsi. Őszi idő. Eső lehet, hideg lehet, kegyetlen, szél is támadhat, isten tudja: lesz-e jó hajlék mindenütt, okos ember meleg ruhát is visz magával hosszú útra.

Amely napokon mi a büszke bánnal Lepsényben vesződtünk, ugyanakkor ment Kossuth Ceglédre, Nagykőrösre, Kecskemétre, hogy nagy lelkének tüzével lángra lobbantsa a szunnyadó lelkeket. Ébredj magyar! Bitor ellenség tört hazádra! Légy bátor, mint mindig. Légy erős, mint hajdan. Ami fegyvered van, vedd kezébe. De pusztá kézzel is álld útját az ellenségnek. Apáid se kímélték vérüket, te se sajnáld a tiédet. Rongy élet a szolgálóélet. Vagy szabadon élj, vagy halj meg becsülettel!

De mi ezt nem tudtuk. A villám segítségével nem lehetett akkor még se írni, se beszélni. Kossuth fősíges útjának hírének csak sokkal később hozta hozzánk a szellők szárnya.

A ceglédi nemzetőrök Bicske felé jártak. A kecskeméti nemzetőrök útját nem ismerem. A nagykőrösiekről már többet tudok.

Amely napon Roth generális Soponyára ért, hogy este kiejtse kezéből a kanalat: ugyanaz napon, október 4-én, hat század nagykőrösi nemzetőr gyönyörű rendben bevonult Sárbogárdra. Kemény járású, napsütött arcú, kipödrött bajuszú bátor fiúk és férfiak. Kik voltak, hányan voltak, kik vezették őket: másutt beszélem el. Ma is sokan élnek még közülük. Akik pedig elmúltak már: azokra büszkén emlékezik az ivadék.

Csak egyről emlékezem meg ezúttal.

Sárbogárdon lakott egyik nagybirtokú bátyámuram, Huszár Gábor. Felesége Hajós-lány, a sárabai Hajós nemzetségből, apámnak unokatestvére s mezőszentgyörgyi közös birtokainkban osztályos atyánkfia. Nála volt szállva többedmagával egy nagykőrösi nemzetőr. Fiatal surján legény, piros, pozsgás, jókedvű diák, alig tizenhat esztendő. Sok fiú, sok leány volt a háznál. A Huszár-fiúk: Zsiga, Elek, Imre természetüknél fogva szótalan gyerekek voltak. Sokáig emlegették ők is, a leányok is a jókedvű nagykőrösi diák-nemzetőrt. Aki pedig senkise volt más, mint Nagykőrös városának később sok időn át híres főjegyzője, Molnár Gedeon.

Előkelő nemzetségű, ma is él, nagy birtokát kezeli, ma is jókedvű, s ámbár mainapság már nem diák, azt hiszem, Jellasics ellen ma is elmenne nemzetőrnek is, honvédnek is, amiként ötvenhat év előtt megcselekedte.

Szeptember 25-én harsogott le Nagykőrös városának háza erkélyéről, a hirdető erkélyről Kossuth szózatosszövege, s október 4-én már Sárbogárdon volt a nagykőrösi nemzetőr. Századokba osztva, tisztekkel ellátva, katonai pontossággal. Az útnak hosszúsága a mindenféle kerülőkkel vagy kétszáz kilométer. S közben a Dunán is át kellett szállani Ercsinél.

Hogy lehet ez?

A nemzetőr mégse katona. Ma más korban élünk. Ma vaskerécsapáson villamos erővel röpíti a katonát a vaskocsi, s ha ma mozgósítjuk a katonát, mégse tudna a kilencedik napon teljes rendben az ellenség előtt kétszáz kilométer távolságban pontosan megjelenni. S a nagykőrösi nemzetőr ezt tudta.

Hajh, dicső mult! Szinte bágyaszt, ha rád emlékezünk, Más lelke volt akkor a magyarnak. Mai lelke mélyen alszik. Fölébred-e még, amíg mi élünk?

Napkeletről jött a nagykőrösi nemzetőrség. Onnan jöttek a kiskúnok is még nagyobb sereggel. Náluk Kossuth nem járt ezúttal, de azért mégis úgy jöttek, mint a felhő. Otthon nem maradt volna senki. A horvátokat meg akarta enni mindenki.

Sok rokonember és ismerős volt köztük Kúnszentmiklós és Kiskúnhalas vidékéről. Apám öreganyjának egyik testvérét odavitték férjhez, másik testvérének ivadékai odaköltöztek. A Maár, Baki, Bankos, Takács, Bibó. Bessenyei nemzetségek sok tagja tartotta közélről vagy távolról az atyafiságot az öregekkel.

Sok pajkos fiatal is volt köztük. A kiskún hajdan híres volt a pajkosságról. Poharazás közben elődeink a kiskúnt nem is fogadták el igaz nemesnek, hanem pajzánul csak vad nemesnek. Ellenség-üldöző útvonalban sok rakoncátlanságot követtek el a pajkosabbak. Meglövöldözték az aprójószágokat; a birkának meg se kérdezték az árát, máris illatos paprikást készítettek belőle; ölelgették a menyecskéket; a csárdákon földhöz vagdalták a mértékeket. Úgy viselték magukat, mintha katonák lettek volna, holott pedig csupán nemzetőrök voltak.

- Itt van a tatárjárás!

- Hol van, merre van?

- Hát még nincs itt, hanem jön. Kétnapi járóföldre vannak már a kiskúnok.

Efféle beszélgetéssel ijesztgették az emberek egymást. Pedig nem is volt rá komoly ok. Csak a szállongó hír csinált kicsinyből nagyot.

De a hír mégis eljutott Veszprémbe, a vármegye székhelyére. A bölcs alispán lovasfutárral utasította az egyik járásbeli esküdtet, hogy tartsa fenn a rendet, fegyelem alá szorítsa a kiskúnokat, súlyos felelősség alatt teljesítse kötelességét, s megnyugtató jelentését haladéktalanul nyújtsa be a nemes vármegyéhez. Minthogy pedig mindezt pusztá szóval elintézni nem tudja, karhatalmi erő gyanánt rendelkezésre bocsát az alispán - három pandúrt.

Három pandúr! háromezer kiskún nemzetőr fékentartására, ha az pajkos akar lenni! De hiszen dohányzacskó lesz annak a három pandúrnak a bőréből iziben.

Nagyot nevetett a járásbeli esküdt. Aki nem volt más, mint az én másodizigleni nagybátyám, Laszly György, szilasbalhási birtokos. Érdekes ember, a rég kihalt ősnemesi társadalom remek alakja. Könyvet érdemelne életének megírása. Hogy íróink, költőink, korfestőink ki engedik halni az ily férfiak emlékezetét!

Azonban az alispán lovasfutárja után nemsokára megérkezett a három pandúr is. Veszprémből jöttek egyenesen kocsin. Szép, tiszta egyenruhájuk, tömött tarisznyájuk, szalagos pörgő kalapjuk, rövidcsövű jó puskájuk, elegendő puskaaporuk.

Katonásan jelentkeztek a járásbeli esküdt úrnál. Várják a parancsot, ők majd rendet tartanak a kiskúnok közt, ha azok rakoncátlankodnak.

- Jól van, fiaim. Derék gyerekek vagytok. Igyátok csak meg ezt a pohár bort. Azután jöttök velem!

Ott lakott az öregapám mellett. Nagy telke, kertje lenyúlt a tóig. Úszóláp volt a taván. Sok mulatságos története van ennek az úszólápnak. Az ő telke s az öregapámé egy osztályból hasadt.

Elvezette a három pandúrt a telken levő pincéig. Kinyitotta a pince ajtaját, s levezette őket a pincébe.

- Itt lesz a tanyátok. Hozzatok be tíz kéve zsupszalmát, és csináljatok magatoknak vackot, puha szalmaágyat. Enni-innivalóról ne aggódjatok. Ma még szabadon járhattok. Holnap dél-

ben itt lesznek a kiskún nemzetőrök. Holnap hajnalban tehát ide bezárlak benneteket, s innen meg nem szabadultok addig, míg egyetlen kiskún lesz ezen a vidéken. Akkor megmarad a rend, nyugalom és a békesség. Mert ha titeket meglát a kiskún, s megérti, hogy ti akartok köztük rendet tartani: akkor fenekestül felfordul a jó rend, titeket pedig úgy agyonütnek, mint a patkányt. Nem akarok az alispán úrnak a bőrötökkel beszámolni.

- Igenis, tekintetes esküdt uram, megértettük.

Négy napig ettek-ittak, aludtak a pincében. Így menekült meg mindenféle zajtól, zenebonától és kárvallástól a szilasbalhási nagy nemesi község.

Tolna vármegye se maradt el a maga nemzetőreivel. Teletömte csapatokkal Ozora körül a Sió jobbpartján a dombokat, erdőket és ligeteket. Ha jól emlékszem: tagyosi Csapó Vilmos volt a nemzetőrök parancsnoka. Itt ugyan hiába törekednék az osztrák vezér a maga seregét a Sión átszállítani.

A Sió bozótos völgye nem nagyon széles. Két-három-négyszáz méter. De amilyen széles, olyan járhatatlan. Nádak, sások, ingoványok, szabad vizek, süppedékek szövevénye. Akkor még nem volt szabályozva, csatornája nem volt megásva. Csak ahol hídja volt, ott lehetett rajta átmenni. Lovasságnak és ágyúnak híd nélkül még csak elképzelni se lehetett az áthatolást. Ozoránál volt hídja. Akkor még Eszterházy hercegnek hatalmas vízimalma is megvolt. Csakhogy a tolnai nemzetőrök fölszedték a hidat, s még töltését is elpusztították. Még gyalogos ember is csak úgy mehetett volna át a túlsó partra, ha egyidőre békává, kígyóvá, vadkacsává átalakul. Ez pedig nehéz dolog.

Idejőjj most már, osztrák hadsereg, vezéreiddel együtt!

Mégis idejött az osztrák hadsereg. Ide vezette Roth tábornok, a vezér.

Egy darabig cél és irány nélkül bolyongott ez a hadsereg a pusztákon. De minthogy Kálozd felől napközben nem látott ellenséget, aminthogy ott nem is volt, a Zichy grófok Ödön pusztája körül rábukkant a dégi útra, s ezen vonult Dég felé. Innen Szilasbalhásra.

Itt a nemzetőrök századosa Császár Nepomuk János volt, Nitzky Kristóf grófnak uradalmi intézője. Ábrándos gondolkozású, szerepelni vágyó, bőkezű, művelt úriember. Nagy háztartása, derék gyerekei, híres szépségű leányai. A szilasbalhási nagy nemesi társaságnak vezető embere.

Mikor Roth táborra jött, behívta és csatasorba állította nemzetőreit. Lehetek vagy háromszázan. Jó lovas volt, maga lóháton ült, nemzeti vállszalaggal, hosszú vöröstollas kalappal, s egyáltalán nem akart kevesebbet, mint Roth táborának útját állani, azt megrohanni, csatára kényszeríteni s szétverni.

Háromszáz fegyvertelen és tanulatlan nemzetőr egy hadsereg ellen, mely nyolcezer jó katonából áll ágyúkkal és lovassággal s vitéz tisztikarral!

Valami örültség ejtette hatalmába akkor az embereket?

Nem.

Hanem csodálatos érzéssel voltak a szívek tele. Azt hittük: akár sok, akár kevés az ellenség, nekünk azt meg kell támadni, mivelhogy a hazát és a becsületet kötelességünk megoltalmazni.

Hogy a harcnak mi lesz a vége, minden elme nem számítgatta komolyan.

A szilasbalhási nemes urak, atyafiak azonban számítgatták. Sehogy se fogadták el ezt a haditervet. Pedig a nemzetőrség az északi faluvégen a temetőhalmoknál már farkasszemet nézett az osztrák sereg előcsapataival. De bizony Császár Nepomuk János százados uramat majd le nem húzták a lóról.

Az én Laszly György megyei esküdt urambátyám szintén lóháton volt, s apró vörös cserép makrapipáját ki se vette a szájából, csak úgy csördített oda szóval:

- Mit akarsz, Muki-Muki-Nepomuki?

Még pajzánkodott vele, amit a kálvinista nemesség megszokott már a Nepomuki névvel, lévén a délceg nemzetőri százados a katolikus egyház buzgó híve.

- Mit akarsz? Elpusztítani a falut? Pandúrjaimat már a pincébe zártam, hogy zenebonát ne csináljanak, odazárlak, szedte-vette Mukija, téged is.

Mindenki nevetett. Utóbb maga a délceg nemzetőr százados is. De azután, mikor látta, hogy nemzetőrei úgyse fogadnának neki szót, elejtette merész haditervét maga is.

Mégis lett haszna ennek a látszó hősiségnek. Az ángyádi halmokról az ellenség őrszemei jól látták a szilasbalhásiak sorakozott seregét. Katonaésszel lehetetlen volt elgondolniuk, hogy az a sereg csak háromszáz tanulatlan nemzetőr. Bizonyára komoly hadi csapatok is vannak mögötte. Így gondolkodott.

Letért hát az egyenes és rövid simontornyai útról. Térképeiből úgy látta, hogy Ozoránál is van a Sión híd és átkelő, népes lakott hely pedig nincs útközben, oldalra fordult, nyugatra fordult tehát a girbegörbe útú, nehéz járású, a mélyen és magasan hullámozó dombos pusztáknak Ozora irányában.

Október 6-án el is ért a Tóti pusztá közelébe. Ez a Sió balpartján fekszik, a jobbparton fekvő Ozorával szemben. Szelíd, hullámos, dombos terület buja legelőkkel. Egy részén akkor még szálas, ritkás vén cser- és tölgyerdő búslakodott. Hogy most minő, nem tudom. Gyerekkorom óta nem jártam arra.

Az volt most már a kérdés: lesz-e ideje, lesz-e legalább egy napja az osztrák seregnek, hogy a folyón az átkelőt rendbehozza, és a Sió jobb partjára átkelhessen! Ha ez sikerül: a tolnai nemzetőröket széttúrja útjából, s a Drávaig nem talál akadályt. Megmenekül, hazaér Horvátországba, s rá nézve kedvezőbb föltételek közt újra megrohanja a mi országunkat.

Fáradt volt a menekülő sereg. Még csatát se látott, már kimerült. Alkonyodott már, mikor odaért utolsó táborhelyére. A legények, a nyers határőrök, a vad szerezsánok csak úgy estek le a földre, fák tövébe, zsombékok oldalára, árokpartra, hangyabolyokra, nyirkos legelőre. Puskát, tarisznyát, töltenytáskát csak úgy dobáltak le maguk mellé. Ivóvíz és pihenés: ez volt földi vágyuk. Pedig tüzeket kellett rakni, élelmet kiosztani, a legénységnek sütni-főzni. Hosszú az éjszaka, kitelik az időből. S aztán holnap is nap lesz, szüksége van erőre a katonának.

Bent voltunk már az őszben, a hideg éjszakában, a minden gúnyát keresztüljáró éjjeli és nappali szelekben. Nincs fődél, nincs hajlék, nincs meleg odú, meleg tűzhely sehol.

Hát meleg szó? Édes istenhozta?

Még úgy sincs.

Szomorú élet a katonaélet. Idegen földön, idegen népek közt, üldözöben, menekülőben. Ahol minden hant, minden bokor, minden fűszál ellensége. Ahol még szerencsének tartja, ha embert nem lát maga körül. Hiszen az ember is ádáz ellensége!

A néhány pusztabeli ház üres. Lakóik elmentek erre-amarra. Az aklok is üresek. Keresztül-süvölt rajtuk a szél, enyhelyet se adnak. A lábas jószágot is elterelték az ellenség elől vagy a Sión túl, vagy jobbra-balra a gyönködi, dádi, nyedámi, tuskési, sári, dúltakli pusztákra. A leszálló nap hanyatló sugarai nem az erőgyűjtő pihenések reményét, hanem az elmúlás borús sejtelmét szórják szét a fáradt lelkeken.

A pusztabíró van ott s néhány öreg gulyás, kanász és juhász. Elaggott emberek, akiket nem bánt már az ellenség, még amikor haragszik se.

Pedig most már nem is haragszik. Legalább nem miránk, nem a magyarra haragszik.

Az öreg nyájörzök beszélnek, hogy ők megjárták a tábort, meg-megálltak egy-egy tábortűz körül, s itt-amott el-elbeszélgettek a katonákkal, kik közt akadt, aki jól-rosszul törte a nyelvüket. Sok katona könnyezett. De sokkal több átkozódott. Átkozta vezéreit, akik idehozták őket a magyarok ellen meghalni. Mit vétettek ő nekik a magyarok?

Hejh szegény elfáradt katona, ha te igazán tudnád, kinek vagy te kopókutyája? S miért vagy te annak kopókutyája?

Azonban még utoljára hadi tábort kellett ütni. Az ágyúkat felállítani, az ágyúfedezeteket ki-rendelni, az őrszemeket, előőrsöket, fegyveres készenléteket rendbehozni s helyükre állítani. Öreg este lett már, amikor az utolsó vezényszók és trombitajelek elhangzottak. Azontúl csak egy-egy lőnyerítés, egy-egy tehénbődülés szólt bele a szél zúgása alatt pihenő sötét éjszakába. Azok a szegény oktalan állatok is az ő megszokott nyugvó tanyájuk után vágyakoztak.

Pihentek távoli nagy körökben a nemzetőrök is. Csak Görgey Artúr, a fiatal százados vagy őrnagy nem pihent a maga kisdied csapatával.

Valami csőszí nemes atyánkfiának volt útja Mezőszentgyörgyre. Meghozta a hírt, hogy az osztrák sereg éjjel sebbel-lobbal menekült Koponyáról, s a magyar sereg üldözi.

Apámnak ez a hír szeget ütött a fejébe.

Hátha az ördög nem alszik? Hátha az osztrák sereg egy része éppen a mi határunknak s talán éppen a falunknak veszi útját? - Meg kell ezt tudni.

Nem szólt senkinek. Befogatott, puskát vett magához, engem is felültetett a kocsira maga mellé, s el-kiindult Dég felé az Ecsi-pusztához vezető útra. Az Ecsi-pusztá család birtokainkal határos.

Az Ecsi-pusztán túl megállt, s egy putri tetejéről körülnézett. Se ellenség, se jóbarát sehol.

Tovább mentünk.

Nem nagy távolságra, egy helyütt Fehér vármegye határa beszögellik a mi vármegyénkbe. Ezt a részt Kisláng pusztának nevezik, s ez is a Zichy grófok birtoka. Van rajta külön pusztá is. Péterszállás. Ezen át vezet a dégi út.

Amint odaérünk, éppen nyargal be egy lovas csősz. Megáll a lovával, s az eleibe sereglő pusztai embereknek mondja:

- Jönnek a mieink!

Apám kérdéseire elmondja, hogy magyar sereg jön, talán Kislángra már be is ért, itt lesz nyomban.

Sehogy se tudok visszaemlékezni, mely időtáj volt akkor, Késő délelőtt-e, vagy dél, vagy kora délután. Ötvenhat esztendő nagy idő: elfeledtem. Azt is elfeledtem, ettünk-e vagy ettünk valahol. Csak arra emlékezem biztosan, amit most elbeszélék.

Apám megvárta a magyar sereget, mely nemsokára odaért. Bizony nem volt az nagy sereg. Élén Görgey Artúr lovagolt. Úgy rémlett előttem, honvédtiszti egyenruhában.

Gyerekésszel két dolog tűnt fel előttem különösen. Az egyik: Görgey magas lova. A mi szokott lovainknál magasabb volt paripája. A másik: pattogó, kemény, katonás beszéde apámhoz. Gyerek előtt saját apja a legnagyobb, legerősebb, leghatalmasabb ember a világon. Hogy mer ez az idegen tiszt oly pattogóan beszélni az én apámmal?

7

Görgey harsány hangon, a magyar szót jól megropogtatva, mintha keveset beszélne magyarul, azt kérdezé apámtól:

- Mit tud az ellenség mozdulatairól?
- Biztosat semmit. Azt hallom: Dégen, Szilason át Ozora felé siet.

Görgey Dég irányában mutatva, kérdezé:

- Jól vezet ez az út Dég felé?
- Jól. De Ozora felé van rövidebb út is.
- Mennyivel rövidebb?
- Jó másfél órával, legalább egy mérfölddel.
- Melyik út az?
- Itt a pusztákon át. Fekete és Pinkóc pusztákat kissé jobbkéz felől hagyva, a cinkotai csárdánál az enyingi utat átvágva, a három Bogárd pusztán át nyílegyenesen vezet az út Tóti pusztára. Ott meg lehet nyomni az osztrák tábornokot.

Egyúttal mutatta kezével apám a pusztákat és az útirányt.

Görgey újra kérdezte:

- Hány órajárás ide ez úton Ozora?
- Jó ötórás, legfőljebb hatodfél.

Görgey valami jegyzetet vagy térképet nézett, s azután ridegen azt mondta apámnak:

- Ha az ön adatai valótlanok, önt főbelövetem.

Apám nem volt könnyen ijedős ember, de a kegyetlen szó mégis meglepte. Azt felelte:

- Nono uram, hadd gondolom hát meg kissé a dolgot!

Görgey közbevágott:

- Mit gondolkodik? Vagy tudja, vagy nem tudja!
- Nem úgy van az, uram. Én az összes pusztákat végigvádasztam egyszer-mászor. Most majd dűlőről-dűlőre végigszámítgatom a távolságokat.

E szó meg Görgeyt lepte meg egy kissé. De meg is nyugtatta. Láta, hogy komoly emberrel van dolga.

Görgey ment az osztrák sereg után, apám hajtott haza a faluba.

Apám tisztában volt azzal, hogy holnap vagy legkésőbb holnapután meglesz a nagy ütközet. Ott neki is lehet feladata. Összeszedte nemzetőreit, fűlszerelte őket telhetőleg, s huszonkét kocsival másnap elindult velük a kőkúti úton le a pusztáknak, a pinkóci omlott csárdának, a hodosi erdőnek, le a hármás Bogárdi pusztának.

Felsőbogárd akkor még nagyrészen a nagy Mészöly nemzetségé volt. Ez is rokon faj az én szerény családommal. Mezőszentgyörgy és Felsőpusztabogárd volt régi fészke Veszprém vármegyében, Sárbogárd és Kápolnásnyék Fehér vármegyében. Ez a szép nemzetség is szétzilálódott. Egyik kiváló ivadéka Nagykőrösön él, a híres iskolának jeles tanára s Arany Jánosnak és társainak egyik méltó utóda. Most a közügyek buzgó bajnoka: Mészöly Gáspár.

Bizony apámnak és nemzetőreinek nagy pihenőt kellett tartani ott Felsőbogárdon mindjárt. Mert ámbátor a kocsik egy-két napra tele voltak enni-inni valóval: mindamellett a Mészöly-atyafiság át nem eresztette volna őket jó szó nélkül s vidám falatozás nélkül.

Így jártak Középsőbogárdon is, amely még nagyobb számú s közelebbi rokonsággal volt tele. Csak az alsó pusztá, Harasztibogárd eresztette át őket símán.

Apámra és nemzetőreire nem volt már szükség. A két osztrák tábornok egész seregével együtt megadta magát, s lerakta a fegyvert.

Vajjon kikerülhette volna-e ezt a végzetet?

Észak felől és Kelet felől a nagykőrösi, kiskúnsági és a pestmegyei soltvidéki nemzetőrök foglalták el a halmokat. Ahol Roth tábornok kémlelő csapatai körülnéztek: mindenütt a magyar sereg zárt vonalait látták. Mindenünnen azt jelentették vezérüknek, hogy észak felé és napkelet felé nincs menekülés.

Észak felől állt Görgey is. Huszárai, pedig bizony nem voltak sokan, háromszor is kegyetlen vakmerő rohamot intéztek az osztrák sereg előőrsei s védcsapatai ellen. Azután észak felől megjött Perczel is ágyúival, lovasságával, sokkal erősebb seregével.

Dél felől s nyugat felől ott van a Sió átgázolhatatlan bozótjával, vizével és süppedékeivel. S a Sió jobb partján, az ozorai halmokon és szőlőkben és ligetes erdőkben a tolnai és somogyi nemzetőrök. Hidat verni lehetetlen, amikor előlről, hátulról, minden oldalról egyik támadás a másikat éri a sereg ellen.

Roth ezt meggondolta jól, s követét a szokásos módon odaküldte Perczel Mórhoz. Leteszi a fegyvert, megadja magát kényre-kegyre.

Ritka tüneménynek voltunk tanúi.

Kupacokban a lőfegyver, garmadákban a tölténytáska. A legénység az altisztekkel külön csapatokban fegyvertelenül s egymástól elszakítva. A lovasság lova mellett. Pisztolya a kápában, a kardja a kápára akasztva.

Szóvalan, kedvetlen, szomorú az egész osztrák tábor. A katonának élettársa a fegyvere, nehéz attól elválni.

Két tábornok, kétszáz-nyolc tiszt, s közel nyolcezer altiszt és közlegény a fogoly. Minden ágyú, hadiszér, fegyver, töltény, ló s néhány száz tábori kocsi a hadizsákmány. Ily tökéletes győzelmet függetlenségi harcunk egész folyamán át sehol nem aratott hadseregünk.

A tisztikart még az napon Szilasbalhátra kísérték, s a nemes atyafiakhoz szállásolták be.

Roth tábornok higgadt, okos, német ember. Azt mondta vacsoránál az uraknak:

- Tudtam előre, megmondtam előre. Megmondtam Jellasichnak is, hogy Magyarországot tízhúszezer emberrel meghódítani nem lehet, s gyalázatos kudarcba megyünk. Nem igaz, bajtárs?

Philippovichnak szólt a kérdés.

- Igaz, megmondtad, de azért kardcsapás nélkül nem lett volna szabad a fegyvert letennünk.

A délszláv tábornokból gyakran kitört a keserű bosszúság. A fogait csikorgatta dühében, mikor megtudta, hogy Perczel Mór hevenyészett, de azért rendes serege alig állott háromezer főből, s a többi csak fegyvertelen nemzetőr volt, s az se nagyobb számú, mint az ő hadseregük.

S vajjon mi is történt volna, ha az osztrák sereg bőszi bika gyanánt halálra elszántan megrohanja a nemzetőrcsapatokat s ágyúival beléjük lövöldöz?

Igaz, hogy van egy rossz adom, mégpedig egyik nagykorösi nemzetöröl, aki mikor látta, hogy az osztrákok neki irányozzák az ágyút, egy domb tetejéről odakiáltott hozzájuk:

- Ide ne löjj, ebadta horvátja, nem látod, hogy itt emberek vannak?

De ezt az adomát is valószínűleg a kecskemétiék költötték.

Más volt a lélek a nemzetörben, mint az osztrák és horvát katonában. Iszonyú vérontás igenis támadhatott volna, de vége mégse lehetett volna más, mint az osztrák sereg felkoncolása.

Rothnak volt igaza, nem Philippovichnak.

Az osztrák-horvát sereg fegyvertelen csapatait nemzetörök kísérték Tolna és Somogy vármegyén át Horvátország felé. A hagyomány azt mondja, talán egy ember se ért le a Drávaig. A betörésük alkalmával kifosztott magyarság útközben kiirtotta őket.

Szomorú, ha így volt.

A népnek szenvedélye irtózatoss a háborúban. Az felelős érte, aki a háborút botorul megkezdi.

A tisztikart az osztrák hatalom se ki nem váltotta, se ki nem cserélte. A függetlenségi harc végével lett szabaddá.

A két fogoly tábornokról elhallgatott az írás is, a hagyomány is. Én legalább soha nem tudtam meg biztosan, hova lettek.

Apám is gyorsan hazatakarodott nemzetöröivel a csataterőről.

Alapos oka volt rá.

Hejh, minő boszorkánytánc kerekedett ott a csataterén! A nemzetör előszedte kulacsát, nagyot ivott, nagyot kurjantott, nagyokat dalolt, s jókedvében az osztrák, horvát, labanc katonát is megkínálta kulacsával.

Mohón nekirontott a puska-kupacoknak. Sok nemzetörnek sohase volt ezelőtt puska a kezében. Kezébe kapott egyet, nézegette, fontolgatta. Vajjon hogy is lehet ezzel löni?

Hátultöltő, ismétlő fegyvernek akkor még híre se volt. Nagy, nehéz, istenverte díóverő pózna volt ez az osztrák puska. Már nem tűzköves, de még nem is gyutacsos. Hanem gyújtós puska, melyet a német »Zündar« szó után cinderes puskának neveztünk.

Nagy, nehéz tölténytartó fekete, fényes bőrből. Akkora, mint most valami kisebb poggyásztáska. A pajkosabb nemzetör mind a két oldalára akasztott egyet, s mind a két vállára egy-egy puskát. Idő múltán eldobta valamennyit. Nehéz mulatság; csak katonának való.

Elkezdték lövöldözni is. A fegyvertelen ellenséget nem bántották, annak sértését szigorú hadiparancs tiltotta, de anélkül se tették volna. Hanem lövöldöztek maguk közt a levegőbe. Szüret, mennyegző, lakodalom el nem lehet lövöldözés nélkül. Hát a csata hogy múlhatnék el anélkül?

Azonban vigyázatlan lövéssel nagyhirtelen agyonlőttek maguk közül hármat.

Apám nyomban összedoboltatta nemzetőreit.

- Kocsikra, atyafiak! Megyünk haza! Az ellenségtől megszabadultunk. Meg nem engedem, hogy most mi önmagunkat lövöldözzük hasba!

A jó szentgyörgyi nemzetőrök szívesen engedelmeskedtek, ameddig a csatáért el nem hagyták. De azontúl ki erre, ki arra! A két Pusztabogárdon napokig tartott az áldomás. Megnépesedett velők a cinkotai csárda is. Ott már cigány is akadt, aki reggelig húzta a dalt.

Kalapomon nemzetiszín rózsá.

Ez volt a nemzetőrök egyik dala.

Az osztrákok első rohamára így ért véget.

Második nagy rohamát a nagysarlói győzelemmel s Budavára bevételével vertük vissza.

Harmadik rohamát már az oroszokkal együtt intézte ellenünk az osztrák. A becsületet és dicsőséget ebben is megmentettük, de a hadjáratot elvesztettük.

Roth hadseregének elfogatását »ozorai fegyverletétel« névvel iktatta emléklapjaira a magyar történetírás.

Ez a név tévedés.

Ozora Tolna vármegyében a Sió jobbpartján fekszik. A fegyverletétel pedig a Sió balpartján Veszprém vármegyében történt. Se Perczel, a győző vezér, se Roth, az elbukott vezér nem látta Ozorát.

Apám nagy kötelességet teljesített. Ő is elmúlt, bajtársai is mind elmúltak már. A tizennégy bátor nemzetőr közül, akikkel együtt Jellasich bán futárcsapatát, a tizenhét katonát megtámadta, csak egyetlenegy él még: Köröstyös János, mezőszentgyörgyi telkesgazda.

Apámat ötvenkét év előtt pörbe fogta az önkényű uralom. Ha egyetlen tanú vagy áruló akad ellene: vértanúhalált kell szenvednie.

Nem akadt egy se!

SZÁZHETVENÖT HUSZÁR

1

Százhetvenöt huszár! Ugyanannyi hős egy csoportban. Elszánva a halálra, a bújdosásra, a vértanúságra. Minő szép és minő szomorú lehet ennek az igaz története.

Jókai Mór leírja abban a regényében, melynek címe: »A kőszívű ember fiai«.

Kétszázhusz huszár elindul Bécs alól, hogy hazajöjjön imádott honába, s itt ontsa vérének áradatát ellenségei ellen. Baradlay Richárd kapitányuk vezeti őket. Kapitányuk hős, bátor, legyőzhetetlen. A menekülő huszárcsapat száz akadályon tör keresztül. Fut, ha kell; - verekszik, ha ki nem kerülheti. Étlen-szomjan tölt napokat és éjjeleket. Ellenség, vízáradás, fölbujtott földnépe, árvíz, nagy folyam, sziklás hegység, hózivatar, kigyúlt erdő tör életére. Embernek és természetnek minden ereje és ravaszsága megejteti iparkodik. Mégis hazajön utolsó emberig és utolsó lóig, s itthon száz diadalt arat az ellenségen. Így írja a költő.

Istenerő van képzeletében. Szomorú a történet; fekete, mint az éjféli, melynek nincs csillaga. De a költő képzelete ragyogóvá teszi az éjféli sötétségét is. Az olvasónak szinte remeg a lelke a fájdalomtól s a dicsőség érzetétől, amint a huszárcsapat halálos küzdelmeit a költő szemén át maga előtt látja.

Nem mese ez. Nem a költő álmodta ezt a történetet. Igaz történet ez. Minden szomorú részlete úgy folyt le, ahogy leírja a híres regény. Csak a Baradlay Richárd neve költött. És csak a történet helyszíne van más vidékre áthelyezve. Nem Bécs alól menekült a huszár s nem az osztrák rónán, nem a March-folyón s nem a pozsonyi és trencsényi Kárpátokon törtetett keresztül. De részletekben még gazdagabb, még szomorúbb az eset, mint ahogy a költő elbeszéli. A regénynek nem volt szüksége az egészre.

Én ismerem az egészet. Most elbeszélem. Aki jól emlékszik a regényre, annak sok részletét nyomban felismeri.

Volt Veszprémben ezelőtt negyven-ötven évvel egy jámbor gabonakereskedő. Herman János volt a neve.

Származása odaváló volt-e: nem tudom. Azt se tudom: él-e még. Ha él: öreg ember lehet. Gyermekai bizonyára élnek, s már meglett emberek és asszonyok. Kedves, vidám, beszédes felesége volt, s ha jól emlékszem, több gyermeke volt. Utóbb Veszprémből elköltözött, de egész biztosan nem tudom, hová. Feledékeny az ember. Ahogy szemeim elől eltűnt, többé nem is gondoltam rá. De úgy rémlik előttem, Szatmárra vagy Szamosújvárra költözött. Veszprémi és szatmári és szamosújvári nyájas olvasóim, kik közelebb álltak hozzá, biztosabban tudhatják.

Közepesnél magasabb termetű, erős, egészséges alak. Bajusszal és teljes szakállal. Kevésbeszédű, szerény modorú férfiú. Fejét kissé lehajtva szokta tartani társaságban is, menésközlésben is. Foglalkozása is a szerény polgári osztályba sorakoztatta. Senki se sejtette volna róla, hogy huszár volt, szabadságharcunk hőse s a legdicsőbb bátrak egyike. Még bajusza se volt szemem láttára kipödörve soha.

Apró megyei tisztviselő voltam, amikor vele véletlenül megismerkedtem. Megszerettem. Valamelyik elejtett szavából megtudtam, hogy neki is szerepe volt a függetlenségi had-

járatban. Addig incselkedtem vele, míg utóbb csakugyan elbeszélte átélt küzdelmei közül legnehezebb sorát. Ahogy bajtársaival együtt hazamenekült Gácsországból, hogy kardját a magyar kormánynak, a szabadság ügyének felajánlja.

Sok jeles barátom volt dicső honvédőink egykori sorából. Bátrak, vitézek, derék katonák. A vidám társalgások, a barátságos összejövetelek beszéd tárgya ötven év előtt rendesen a forradalmi harc volt. Nagy tetteknek mindig akadt kitűnő elbeszélőjük. De senkinek a története nem hatott meg jobban, mint az övé. Ahogy ő komolyan, részletesen előadta.

Hejh, ha akkor eszembe jutott volna, hogy író legyek! De, ki gondolt volna arra? Csak egyetlen író, egy igazi élő költőt ismertünk: Jókai Mór. Úgy írni pedig úgyse tud senki. Nyomorúság volna ömelle a tollat megfogni.

Azt mondtam Herman Jánosnak:

- Barátom, amit maga nekem elbeszért, az a mi dicső harcunknak egyik legragyogóbb fejezete. Elfelednünk ezt nem szabad. Írja le apróra, s küldjük el Jókainak. Az ő lantja örökítse meg azt.

Elpirult. Ő írjon Jókainak! Micsoda vakmerőség lenne az! Szabódott, tiltakozott. De utóbb is addig unszoltam: ráállott. Nem valami fényes írással, de azért egyszerű, szabatos, tiszta gondolkozással, jó magyar nyelven megírta a történetet Jókai számára, El is küldtük, akihez szolt, jó harminchét év előtt, az 1867-ik év tavaszán. Jókai meg is köszönte, valamelyik lapjában közölte is a munkát, s ama híres regényében fel is használta.

De csak röviden s a nagy történetnek csak egy-két megható részletét. De kiegészítem én, ahogy a hanyatló emlékezet megengedi.

Herman János 1848-ban a tizedik számú huszárezredben szolgált. Az ezredet úgy nevezték: a Vilmos-huszárok. Már több éve szolgált, s akkor már őrmester volt szakaszában.

E huszárezred hadkiegészítő törzse ma túl a Dunán Székesfehérvár. Valószínűleg akkor is az volt. De a legénység mégse annyira egy vidékből való volt, mint most. A legénység egy részét nem úgy újoncozták, hanem az ország minden magyar vidékén úgy toborozták. Az ezredben hát volt legény az ország minden részéből, még Erdélyből is, amely pedig akkor külön fejedelemség volt s nem Magyarország. Volt az ezredben az én vidékemből is, - egyet legalább, valami Kuti Ferkó nevűt, jól ismertem.

Az ezred már sok év óta Gácsországból feküdt Tarnopol vidékén. Közel Oroszországhoz, mindenütt az orosz határ mellett. Egyik százada éppen Tarnopolban volt elhelyezve laktanyában. Itt volt az ezredes is, Földváry István. A másik század innen délre harminc kilométernyire Trembovla városában feküdt szintén laktanyában. A harmadik század még távolabb, valahol Bukovinában szintén az orosz határ mentén. Végül a negyedik század Zbarazban Tarnopoltól északra, mintegy húsz kilométernyi távolban. Ez már az orosz határtól alig fekszik hét kilométernél messzebb. A jó magyar fiúk itt már szemtől-szembe megismerték az orosz kozákokat és dzsidás lovasokat; gyakran ittak, gyakran verekedtek is velük a határszéli csárdákban.

A zbarazi századnál volt Herman János is, mint őrmester.

Régóta voltak már a huszárok Gácsországból. Régóta vágyakoztak onnan hazafelé. Akkor nem három év volt a szolgálati idő, hanem nyolc év, s ha az letelt: akkor is sokféle mesterkedéssel ott marasztalták a legénység nagy részét újabb nyolc esztendőre. Vastagbajszú, dörögő hangú kemény legény volt már a huszárok nagy része, túl a harminc éven, élemedett férfiak.

De azért csak vágyakoztak hazafelé.

Igazi magyar fiú nem szokik meg idegenben. Nem érti nyelvét, nem kedveli ételét-italát, nem dalolja dalát. Se polákkal, se oroszsal, se zsidójával nem tud barátkozni. A csárdája se olyan, mint az otthonvaló. Bora sincs. Pöcsét a pálinkás üvegjén. Asszonyának, lányának csókja, ölelése se olyan édes, mint azé volt egykor régen, otthon, akit el kellett hagynia. Mi lett most már abból is nyolc év múlva, tíz év múlva? Azt az egyszál cigányt se találja, aki neki néha-néha elhúzta dalát hol egyesben, hol harmadmagával. Vagy jó szóért, vagy egy ital borért, vagy pengő kaszásért, vagy egy jó hátbaütésért.

Más világ az mégis.

Az 1848-ik év április 15-én elvégre megkapták a napiparancsot, hogy az ezred hazamegy Magyarországra, otthon is lesz néhány hét alatt.

Azt is meghallották, mi ennek az oka.

A császár megszerette valahára a magyar nemzetet. Most már szabadság van otthon. Nincs többé úr, nincs többé paraszt, minden ember egyenlő fia a hazának. Nem deres ezentúl a szegény ember jutalma. Nem kötéllel fogják a katonát. Mindenkinek megvan a megérdemlett becsülete.

A huszár lenézi a parasztot, kivált a polákot. Arra tanítják attól a perctől fogva, amikor felhúzza a sarkantyús csizmáit, s felölti a huszárdolmányt. De azért most mégis eszébe jut, ő is paraszt sorból származott, s ő is visszaszármazik majd az ő népe közé. De nem bánja, csak hazatérhessen. Inkább otthon szegényül, mint idegenben nyalkán.

Nem lehet azt az örömet elmondani, amit érzett a huszárszív az április 15-iki hírre. Az őrmester, Herman János már félig-meddig tanult emberszámba jött, németül is tudott beszélni, mégis sírva fakadt, azután meg táncra kerekedett örömében, hogy valahára hazajöhet. Tíz egész esztendő óta nem látta hazáját.

De azért most se látta hazáját hamarosan. Sokat kellett még addig szenvedni. Korai volt az áprilisi öröm. A bécsi kohóban új és gonosz terveket főztek.

A zbarazi század huszárjai folyton érintkeztek a tarnopoli századdal. Ez közel feküdt. Ez kapta meg először a parancsot, hogy április 20-án induljon Magyarországra. De amikor az indulás napja megérkezett, elhalasztották öt napra. Azután megint öt napra. Azután május közepére.

Egyik-másik század el is indult a nyár folyamán, s jelentkezett is Mészáros Lázárnál, a magyar hadügyminiszternél. Ezek szerencsések voltak.

Akkor az ezred gyakran nagyobb volt, mint ma, s némileg más volt a beosztása. Volt benne ezredesi, alezredesi s őrnagy ezredosztály. Ennek divízió volt a neve. Minden divízióban két század, katonai nyelven eskadron. A huszár ezt a maga nyelvén svadronynak nevezte. Az alezredesi divízió első svadronyjánál volt Herman János őrmester. Az ő zbarazi századát nem eresztették haza békével. De nem eresztették az alezredesi második századot se, mely Tarnopolban feküdt az ezredtörzs székhelyén. Nem eresztették az őrnagy divízió első századát se, mely Trembovlában és Cortkovban volt szálláson. De már a második század békességgel hazajöhetett Szadagorából és Sznyatinból, valamint az ezredesi divízió századai is Tlusztéból és Grzimatovból.

Bizony ezek pogány nevek. De hát át kell rajta esnünk, hogy ami következik, jobban megért-hessük.

A tisztikar nagyrésze, több mint fele, idegen volt; volt benne osztrák fölös számmal. Volt benne rajnai német, volt angol, volt lengyel. Volt magyar is. Az ezredes március óta véletlenül éppen magyar volt. Földvári és bernátfalvi Földvály István Pest vármegyéből. Régi katona, régi huszár. Harcolt már a francia háborúban is. Magyarságát nem veszítette el egészen, noha gyerekkora óta Habsburgok katonája volt. Öreg szíve megdobbant, amikor a magyar dicsőségről volt szó. Néhány jó magyar fiú ennek köszönhetette életét.

Elmúlt a nyár.

A magyar nemzet ellen Bécsben fölszították, fölfegyverezték a nemzetiségeket. Oláh és rác dúlta, égette, öldökölte a magyart. Asszonyt és öreget se kímélt. De még a bölcsőben alvó csecsemőt se. Ki akarták irtani a magyarságot. Mindezt a magyar király nevében, a magyar király rendeletére cselekedték. A király hülye és gyámoltalan volt. Az egésztől bizonyára nem is tudott semmit.

De a huszár se tudott Gácsországban. Ki mondta volna el neki ott az isten háta mögött, Muszkaország határszélén?

Egyszer azonban úgy ősz elején mégis furcsa hír jutott el hozzá. Azt suttozták, azt beszéltek tiszték, altiszték, nyelves közlegények, hogy a Württemberg-huszárok honnan, honnan se, hazaszöktek. Nem nézhették tovább, ahogy nemzetünket irtják. Mirevaló a kard az ő kezükben, ha nem arravaló, hogy saját édes vérüket védelmezhessek! Fölkerekedtek hát Morvában vagy hol, s egyenesen hazavágtattak, s kardjukat följajánlották Kossuth szolgálatára.

Ezt hallották meg a Vilmos-huszárok Zbarazban.

Mi ez?

Azt mondják: felhőtlen égből is leüt néha a mennydörgős mennykő. Bolond dolog, ha igaz. Lehet rajta csodálkozni. De még sokkal jobban csodálkozott a Vilmos-huszár azon, amit hallott.

Megszökött a Württemberg-huszár? Igaz lehet-e ez? Ha nem volna igaz, nem beszélnének róla a tiszt urak. De beszélnek már a zbarazi zsidók is. No, pedig a zsidó élete váltságáért se merne róla beszélni, ha nem volna igaz. A policájok agyonütnék őket nyomban.

De azért hitték is, nem is a huszárok. Hanem a kételkedésre mégse maradt sok idejük.

Valami érthetetlen okból tisztjeik lassanként eltűnedeztek. Ki Tarnopolba vonult, ki tovább is ment, ki nyugdíjba menekült, ki beteg lett. Nem volt kapitányuk, nem volt egyetlenegy hadnagyuk se. Se hadfi, se tiszthelyettes. Még kezelőörmesterük is Tarnopolban. Csupán egy főhadnagyuk volt, valami angol ember. A neve Crowther Eduárd. Ez is azért maradt ott, mert volt neki egy szép lengyel asszony szeretője. Ott lakott a város végén szép kastélyban vagy villában.

Ha tiszt nem volt: gyakorlat sem volt. Nem parancsol senki. A főhadnagy ott lebzsel a szeretője mellett. Bizonyára jobban mulatott nála, mint a gyakorlaton, kint a mezőn. A huszárnak nem akadt dolga. Reggeltől estig összeülhettek, pipázhattak, és elbeszélhették egymásnak a világ sorát. Csak a lóról nem volt szabad megfeledkezni. Minden másnap kivitték a lovakat jártatni. S gyakran nem maradtak meg a gyakorlótéren, hanem elkocogtak hol az orosz határ felé Novikinak, hol dél felé Szlachciméig.

Amely napon nem mentek ki, arra a napra oktatást rendelt az angol főhadnagy. Volt köztük egy szász örmester, erdélyi szász papnak a fia, útálatos osztrák érzésű fiú, Kossuthnak nagy gyűlölője. Ezt bízta meg, hogy üres napokon, hetenkint háromszor oktassa meg a legénységet a katonai erkölcsökre.

Ez a jámbor zöld szász semmi más katonai erkölcsöt ez idő tájban nem ismert, csak azt, hogy a huszárnak elszökni, zászlóját elhagyni, a császárhoz hűtlenné lenni nem szabad. Császár az istene, zászló a szentsége, osztrákság a mennybéli üdvössége. Aki pedig mégis el találna szökni: annak a büntetése akasztófa. Nem is golyó. A golyót csak a tisztességes katona érdemli meg. Hanem gyalázatos akasztófa. El se temetik dögtestét az anyaföldbe, hanem ott hagyják az akasztófa alatt kutyáknak, hollóknak, ragadozóknak zsákmányul.

Mind jól tudták ezt már a huszárok. Hiszen a fejükbe verték már szolgálatuk első fél éve alatt. Amint a szász papfiú a száját kitátotta, már röhögni kezdtek. Nini, most megint az isten, a szentség, az üdvösség és az akasztófa következik.

Ez az oktatás pedig akkor kezdődött, amikor a Württemberg-huszárok szökéséről megjött a hír. S folytatódott minden másodnapon, hetekig.

Emiatt szűnt meg a huszárok kétsége. Most már csakugyan igaz a hír. Ha igaz nem volna, az oktató-örnmester nem fecsegne minden nap a szökésről és az akasztófáról.

Csak hogy aztán a huszárnak magyar esze egészen másként szötte-fonta tovább a gondolatát.

Megszöktek hát a Württembergeket?

Bizonyosan nagy okuk volt rá. Nagy ok nélkül öreg huszár meg nem szökök tömegesen. Egy-egy újonc megugrik néha. Szeretőjét látni akarja még egyszer. S ha már dezentorrá lesz: nem is marad meg a békességes világban. Erdőbe megy, Bakonyba siet, felcsap Sobri Jóska pajtásának. Ily esetet lehet hallani. De hogy öreg huszár századonként szökjék, ily eset még nem volt a világon.

Mégis megszöktek a Württembergeket?

Akkor hát mind hazugság az, amire eddig oktatták a huszárt. Akkor az se igaz, hogy a császár szereti a magyarokat. Az se igaz, hogy boldogság uralkodik nagy Magyarországon. Hanem az az igaz, hogy otthon ölik, gyilkolják édes véreinket, a magyart.

De akkor meg nekünk is otthon kellene lennünk. Nekünk is meg kellene fajunkat védelmezni. Miért legyen külön a Württemberg-huszár, mint a Vilmos-huszár?

Ekörül járt most már a huszárok esze. De hogy félt ő az akasztófától. Hiszen előbb meg is kell azt fogni, akit föl akarnak akasztani. De a huszárt, amíg lova hátán ülhet s kard van a kezében, meg nem fogja semmiféle isten katonája. S azután régóta tart már a béke is. Le kellene már a rozsdát a kardról tisztítani. Hadd legyen az a kard megint fényes, megint véres.

Volt huszár, aki nem sokat törődött a dologgal. De ilyen kevés volt. Legtöbbje elhallgatott, keveset beszélt, bajuszát pödörgette, nagyot gondolt, nagyot káromkodott. De meg nem mondta: miért.

Egyik őszeleji napon kirendelik őket katonai szemlére. Esett az eső, csak úgy zuhogott. Szép sorban felállnak a gyakorlótéren. Napiparancsot kapnak. Az van benne, hogy a császár báró Jellasich horvát bánt hűtlennek, ellenszegülőnek, gonosztévőnek nyilvánítja, s minden rangjától és méltóságától, báni és tábornoki állásától megfosztja. Ezt adja tudtul vitéz katonáinak.

Hát jól van. Nevet is, káromkodik is a huszár. Bánja is ő, ha megnyúzzák is a horvát bánt. Tudja is ő, ki az a Jellasich. Hol van Zbarazhoz Horvátország? Ezért ugyan kár volt embert és lovat ily gyalázatos időben, zuhogó őszi esőben kizaklatni.

Ez azonban semmi.

Alig telik el kis idő, újra ki kell menni a gyakorlótérre s díszben kiállani. Új hadiparancs készült. Megint a császár nyilatkozik legmagasabb kiáltványban.

Most pedig azt kiáltja ki, hogy báró Jellasics bán önmagyméltóságát visszahelyezi minden rangjába, tisztébe és méltóságába, kedvelt híve marad ezentúl is, sőt biztosává teszi nagy Magyarország fölött, hadsereget bíz rá, állítsa vissza a rendet, s tanítsa meg móresre a magyarokat. Aki pedig neki szót nem fogad: az lázadó és pártütő, várhatja magára az akasztófát. Ezt is meg kell tudni az ő vitéz katonáinak.

Most még gonoszabb idő volt, mint a minapi kiálláskor. Még jobban zuhogott az eső. A szél is nagy erővel fújt onnan Oroszország felől. Vágta az esőt a huszárok arcába. Sárral, csatákkal lett tele a ló is a füle hegyéig.

Most már nem nevetett a huszár, hanem csak káromkodott. Aki fölmarkolta a világra azt a Jellasicsot! Tíz nap előtt áruló gazember, most meg már, amikor Magyarországot megrohanja, kedvelt hívünk és becsületes ember és derék hős?

Ejh-hajh! Cifra dolog ez nagyon! A huszárész mégis csak parasztész. Sehogy se érti a fejedelmek, kormányzók, nagy urak erkölcsét és eszejárását. A magasabb felfang ölelte arabul van. Csak az a bizonyos, hogy valaki megbolondult. Vagy a bécsi udvar, vagy a tisztikar, vagy ő maga: a huszár!

De ő eszén van, azt jól tudja. Pipája csak úgy szelel, lova csak úgy megismeri, mindenféle szerszámát csak úgy látja, étele, itala, alvása csak olyan jól esik, mint azelőtt. Valahol másutt van a hiba. S talán nem is a tisztikarban.

Jön a szombat, megkapják a hetipénzt, mennek a piszkos lebuja pálinkázni. Huszan-harmincan is odatelepszene a keresztes lábú hosszú asztal mellé. Beszélgetnek, dőzsölnek, adomáznak, nagyokat nevetnek.

Szomszédságukban két rongyos zsidó üldögel. Hosszú kaftánjuk, hosszú szakálluk, kusza bajuszuk, hamis szemük, a halántékjukon kacskaringósan lógó hajpamat. Bolyhos kalap a fejükön. A hagymaszag csak úgy ömlik ki belőlük. Az imádság cafatokban lóg ki mellényük alól. Valóságos gácsországi muszkazsidók. Isszák a pálinkát.

Csöndesen beszélgetnek. Rá se néznek a huszárokra. Mi közük is lenne a vitéz urakhoz?

Azonban magyarul beszélgetnek. Egyik huszár nyilván hallja, s tisztán érti.

Magyarul? Zbarazban, pálinkás lebujaiban? Muszkaország határán?

Csoda ez! Ügyelni kell arra, mit beszélhet két rongyos zsidó itt magyarul.

Hallgatóznak.

A két zsidó nagy dolgokról beszél.

A magyarok otthon pártot ütöttek a király ellen. Igaz, hogy a király katonái bujtoztatják a horvátot, tót, rácot, oláht a magyarok ellen, s ezeket ölik, pusztítják, sütik, pörkölik a császár nevében, de ha a császár úgy parancsolja, ebben is meg kell nyugodni. Ki zúgolódnék az isten ellen? A császár szava pedig isten szava. Amit ő parancsol, az az igazság s az az üdvösség. De a magyarok nyakasok és bolondok. Most már még az itt lévő huszárok is hazafelé igyekeznek. Íme, a Vilmos-huszárok egyik százada is megszökött tegnapelőtt Trembovlából. De istentelen gonosz tettükért meg is lakolnak a huszárok. Csak a század fele tudott elszökni. A másik felét elnyomták, mielőtt elindulhatott volna. Szuván generális rögtön lefegyverezte. Kisült, hogy ötven voltak a legénység közt a bujtogatók. A leggonoszabb köztük Pauker őrmester. Ezt az ötöt vasban vitték Tarnopolba az ezredeshez. Ha még föl nem akasztották őket, holnap vagy holnapután bizonyosan fölakasztják. Elrettentő példát kell mutatni. A század másik fele szerencsésen elszökött. Valami Belón nevű kassai származású ember, nagyon okos és ügyes

gonosztevő, pénze is sok van, úgy elvezette a két szakasz huszárt, hogy a generális nyomát vesztette egészen.

Efféléket beszélt a két zsidó. Jól hallották, jól megérthették az iddogáló huszárok.

A két zsidó fizetett, fölkelt és elment. Rá se néztek a huszárokra. De a huszárok utánuk néztek.

Azt mondja az egyik káplár Herman Jánosnak:

- Az áldóját, őrmester uram, meg kellett volna kérdezni, ki ez a két zsidó, honnan való, mit keresnek itt, hol tanultak meg magyarul!

Hejh, te huszárkáplár, sose kérdezzesd te ezt. Verd ki a te lelkedből a kíváncsiságot. Gyereknek és asszonynak való az, nem a vitéz katonának.

Majd megtudod te azt előbb vagy utóbb, ki volt az a két zsidó. Talán csak az egyik volt zsidó s nem is mind a kettő. Talán Kászonyi Dániel volt a másik, aki lelke gyökeréig tele volt minden császár és minden hatalmasság ellen izzó, gyilkos haraggal. Akiben nagy lelkierők lakoztak és forrtak. Aki tudott minden európai nyelven beszélni. Aki először segített felbujtani Bécsset. Aki Bem tábornokot kiszabadította Bécsből. Aki bejárta az idegen földön levő huszárezredeket, hogy hazájuk keserű bánatát, fajuk kínos gyötrelmeit szívükbe vesse, s őket véreik védelmére hazabírja. Aki hol posztőügynök, hol kucséber, hol drótostót, hol muszkazsidó volt, de tökéletes. Aki mindenkivel a maga nyelvén beszélt s a maga esze szerint. Aki éjjelénappalát, egészségét, fiatalságát a szent ügynek szentelte. Ázott-fázott, koplalt, árokparton hált, bűzös lebujokban töltötte éjszakáit. Aki minden nap a halállal játszott hónapokon keresztül, s nem pihent addig, amíg szentséges célját el nem érte.

Aki nem pihent azután se, csak akkor, amikor már vállára tette nehéz kezét a halál, hogy kénytelen volt rideg szalmazsákjára lefeküdni, mert az anyaföld szívta már magába. Aki se nem kért, se nem nyert jutalmat senkitől, akinél nagyobb hőst, nagyobb szenvedélyt és keserűbb szenvedéseket nem szült függetlenségi harcunk, s akit akkor sem becsültünk meg eléggé, amikor öreg koldus író gyanánt itt lézengett köztünk.

Oh, te vad, rideg ember, te érdes hangú, te zsarnokgyűlölő, te kopottmezű, te nevetni se tudó öreg Kászonyi: születik-e valaha ember, aki a te életed igaz történetét megírja szeretettel?

Az iddogáló huszárok feje tele lett a két zsidó beszédével. De szíve is. Most már nem nyugodtak addig, míg nem tudták, vajjon hát valósággal úgy történt-e Trembovlán, ahogy a két zsidó mesélte?

Október 20-ika körül volt az idő.

Jellasich táborát már szétvertük, s Bécsig kergettük. Roth táborát csöstül, mindenestül elfogtuk. Még egy egere-patkánya se mehetett vissza Horvátországba. Seregeink Bécs felé közelegtek, s az osztrák főváros közelében vívták harcaikat.

Mind igaz volt, amit a két zsidó beszélt. Igaz emberek voltak azok, becsületes volt járatuk, csak beszédjüket meg kellett érteni - de visszajáról. Meg is értették a zbarazi huszárok.

Tarnopolból hamarosan megkapták a hírt. Az öt huszárt csakugyan visszavitték oda. Nem adtak volna életükért a zbarazi huszárok egy pipadohányt. Szentül meg voltak győződve, hogy hamarosan fölkerülnek a szárazfára.

De bizony mégse úgy lett.

Az ezredes, Földváry István, vén megcsontosodott katona volt, de magyar ember volt. Egy hétig bezárva tartotta az öt katonát, egy kissé meg is koplaltatta, kegyetlenül össze is szidta őket, s azután kieresztette. Megkegyelmezett nekik. Takarodjanak vissza századukhoz, amelynek fele akkor már szerencsésen határainkhoz érkezett.

S amikor tisztjei kérdezték, miként lehetett a hűtlen huszárokhoz oly irgalmas, azt felelte:

- Mit akartok? Hiszen csak haza akartak menni, de ott is huszárok akartak maradni. Ha ily vén bolond nem volnék már, magam is csak oly bolond lettem volna, mint ők.

De ebből az irgalmas eljárásból a zbarazi Vilmos-husár mást is gondolt:

Azt, hogy valahol a magasságban még a jó ezredesen felül is valami okból nagyon félnek.

Nem lehet az másként. Bizonyosan félnek.

Mert hogy a huszár összebeszéljen, s szakaszonként, századonként megszökjék, fegyvert, ruhát, lovat magával vigyen, s mindezért csak két napi elzárás legyen a büntetés, egyéb semmi: a magasságos uraknak nagyon meg kellett ijedniök valamitől. Azelőtt? Ég leszakadt, föld megindult volna, semmint kegyetlen halállal ne lakoljon az öt huszár.

Mást is vettek észre.

A botbüntetés elmaradt. Korábban, még öt-hat hét előtt is, minden szóért, minden semmi-ségért nyomban kijárt a tizenkét vagy huszonöt bot. Most ehelyett elzárták a legényt. Ami csak bosszúságot okozott a többi bajtársnak. Mert a bezárt legény lovát, szerszámát a többinek kellett gondosan ellátni!

Csakhogy a huszár általában fura legény. Ha látja, hogy a föllebbvalók félnek, a szigorú bánásmód enyhül, a legények rendetlenségeire szemet húnynak: csakhamar úgy érzi, hogy ő az úr a világon, s most már neki igazán nem is parancsol senki. Bajuszát még keményebben kipödrí, pipáját foghegyre veszi, fejét hátraszegi, úgy lép az utcán, mintha toborzóba akarna kezdeni, s a fegyelmet éppen nem akarja régi mód szerint tisztelni.

Ami Zbarazban akkor azt jelentette, hogy most már a hazamenetelről is hangosan lehet beszélni. Csak éppen az a kutyafulú szászpapkölyök, az az őrmester meg ne hallja, mert az bizonyosan áruló lenne, s aztán kéz alatt agyon kellene löni vagy vágni.

Október 25-ike jelentés napja volt. Az altisztek oda gyűltek a kapitány lakására. Mindössze csak öten voltak. A többi vagy beteg vagy fegyházban, a kezelőőrmester éppen Tarnopolban. A kapitány se volt otthon, csak a főhadnagy előtt végezték a jelentést.

Amint ott ácsorognak, jön Tarnopolból egy ordinánc. S tudatja, hogy az első század onnan megszökött. Vele ment Szontágh Izidor hadnagy is. Ő biztatta fel, s ő vezette el a századot.

Nem ismertem Szontágh hadnagyot. Nem is igen tudok róla többet, mint amit Herman Jánostól hallottam. Ő úgy emlékezett: Frigyes volt a neve, de az ezred történetéből úgy olvasom: Izidor. Herman azt mondta róla: pesti születésű, ritka becsületes ember, jó tiszt, szerette katonáit, a legénység rajongott érte, bátor, sőt vakmerő, többször harcolt vele, többször látta és bámulta a csatában. Ha óvatosságra intették, azt szokta mondani:

- Az a golyó, melyet az én számomra öntöttek, megtalál mindenütt. Más golyó pedig úgyse talál meg.

Igazhívó török mondása ez.

Világosnál fogollyá lett. Éspedig nehéz fogollyá. Herman János Aradon látta utoljára, kifosztva mindenéből. Az ily tisztek iránt, akik előbb a rendes hadseregnél voltak, nem ismert

könyörületet a hóhérellekű osztrák. S ő azonfelül egész század huszárt is hozott át a honvéd-hadsereghez. Kufsteinba vitték tizenhatszáz esztendei várfogságra.

Él-e még: nem tudom. Többé e történet folyamán nem fordul neve elő. Névtelen dicsősége maradjon fenn e szerény följegyzésem soraiban.

Visszatérek a jelentés további lefolyására.

Az altisztek elbeszélgettek a tarnopoli ordinánccal. Mit beszélnek a legények Tarnopolban? Mit csinálnak a tiszt urak? Üldözik-e keményen a menekülőket? Mi lesz már ezentúl a magyar katona sorsa?

Társalgás közben várják a naposkáplárt: mikor mehetnek már jelentésre a kapitány elé?

Jön egyszer a naposkáplár. Tudatja, hogy a kapitány nincs itthon. A jelentést Crowther főhadnagynak kell megtenni. Ő pedig nem jön ide, szeretőjénél van, oda rendeli az altiszteket rapportra.

Ezt már a huszár gyomra sem állta. A lengyel menyecske villája messze volt. Az utcák kövezetlenek, bokáig kellett az őszi sarat gázolni. A jelentés helye a kapitány lakása. A főhadnagynak oda kellett volna jönni.

A huszárok elkezdtek úgy a bajuszuk alatt morogni.

- Micsoda? Mi menjünk seregestül a főhadnagy úr szeretőjéhez? Nem ez a rend. Eb megy oda. Nem megyünk!

Herman János őrmester nagy szót ejtett ki a száján.

- Hát inkább jönnétek haza Magyarországba? Én oda is elvezetlek benneteket.

Mint a villám, úgy csapott rájuk a szó. De nyomban kitört belőlük az öröm és elszántság.

- Oda elmegyünk. Vezess!

- Jól van, bajtársaim! Elmegyünk. De előbb jól meg kell gondolni a dolognak elejét-hátulját. Estére jöjjetek hozzám a szállásomra. Ott meghatározzuk a tennivalót. Most pedig mégis elmegyünk a főhadnagy úrhoz. Ha onnan elmaradnánk: mindjárt észrevehetnék, miben törjük a fejünket.

Okos beszéd volt. Szótfogadtak. Odamentek Crowther Eduárd főhadnagyhoz.

A főhadnagy katona volt, de angol volt. Először úgy beszélt hozzájuk, mint katona, - azután úgy beszélt, mint angol.

Hosszú beszédet tartott.

Először is tudatta velük, hogy Tarnopolból az ezredes első százada megszökött. Tehát igazat beszélt a két zsidó is, az ordinánc is.

Azután elmondta, hogy minő szégyen, gyalázat ez az egész ezredre. Hűtlen megszegése a katonai eskünek, folt a büszke lobogón. El nem hitte volna soha, hogy magyar huszár ilyesvalamire vetemedjék. Gondolják ezt meg jól a huszárok.

Nem káromkodott, nem tombolt, nem toporzéskolt, nem szedte le a csillagot az égről, nem mívelte a huszárok apját-anyját s valamennyi szentjét. Angol embernek ez nem szokása.

Végezetül azzal zárta mondókáját:

- Különbösen hallják meg kendtek azt is, hogy én a ló farkához nem kötöttem egy huszárt se!

Hát ez is mondott szó volt. Érthetett belőle, ki mit akart. A huszárok azt értették, amit legjobban szerettek.

Estefelé az őrmester szállására összegyűltek. Mind az öt altiszt együtt volt. Volt valami kevés innivalójuk. Pipaszó mellett folyt a beszélgetés. Körül se kellett tekinteni: nem hallja-e meg a szót valaki? Nem tudott ott magyarul senki, csak az öt huszár.

Egyszerű ártatlan lelkük talán nem is sejtette, mekkora végzet az, mely ott lebeg fejük fölött, s ott leskelődik körös-körül életük és haláluk fölött.

Herman János kezdte a szót.

- Öten vagyunk, bajtársak. Mindenki mondja el egymásután a gondolatát: mikor induljunk, mekkora készséggel lássuk el magunkat, kiket vigyünk, kiket ne vigyünk magunkkal, merre menjünk?

Egymásután mindenki előadta a maga tervét. Utoljára az őrmester állott elő a magáéval. Ebben nyugodtak meg egyelőre valamennyien.

Holnapi napon, október hó 26-án esti nyolc órakor lesz az indulás. Nyolcra készen legyen mindenki. Teljes felszerelésben minden huszár. Széna, zab annyi, amennyit a ló elbír. Szegről, pótlék-patkóról se feledkezzék meg senki. S minden kenyerét magával hozza mindenki. Tarnopolon mennek keresztül. Ott vezet át a legegyenesebb út nagy Magyarországra. Ott van a zászló is az ezredes lakásán. Azt a zászlót magukkal kell vinniök. Hiszen szent esküjük szállt az égbe, hogy azt a zászlót soha el nem hagyják. Azt az esküt meg kell tartani.

Eskü!

Most is meg kell esküdni az öt bajtársnak egymás között. Áhítatos lélekkel, komoly, férfias elszántsággal. Habár ez az eskü ellenkeznék is a zászlóesküvel. De nem ellenkezhetik. Egy istenünk, egy életünk, egy halálunk, egy hazánk, egyetlen édes szenvedő nemzetünk. De minden életünk és halálunk imádott magyar fajunké! Minden más eskü istentagadás, szentek káromlása, lélekkárhozat, kegyetlen gonosztett.

Megesküdtek együtt, egyszerre mind az öten.

A pipát letették az asztalra. Letették a csákót is. Körbe álltak, s megfogták egymás kezét jobbról-balról. Herman János mondta az eskü szavait, utána elmondta a többi.

- Mi, hű bajtársak, Vilmos-huszárok, becsületes magyar legények, esküszünk az igaz istenre, a magyarok istenére, hogy mi ez idegen országból együtt, egyetértve, édes hazánkba visszatérünk, semmi veszedelemtől meg nem hátrálunk, senkinek parancsolatára vagy kérésére meg nem tántorodunk, utolsó leheletünkig haza igyekezünk, hogy életünket és vérünket édes hazánk és nemzetünk javára híven feláldozzuk. Jól tudjuk, hogy nagy veszedelmek környékeznek bennünket, de azért eskünket megtartjuk, bajtársainknak hű bajtársai leszünk, s őket semmi nyomorúságukban el nem hagyjuk, együtt küzdünk, együtt szenvedünk, együtt, egymásért létszen útközi halálunk, - aki köztünk elgyengül, támogatjuk, - aki elmúlik, eltemetjük, becsületes hírét, nevét hazavisszük. Aki előttünk járó létszen, híven követjük, aki vezet, annak szót fogadunk; kesergésre, panaszkodásra, mások kárhoztatására nem fakad lelkünk. Úgy áldjon vagy verjen meg bennünket a mi istenünk, ahogy eskünket igazán megtartjuk!

Azután, amikor bevégezték, még egyszer megszorították egymás jobbkezét. De már akkor nem szóltak, nem beszéltek.

Így hangzott esküjök. Nem pap, nem tudós ember csinálta, nem könyvből tanulták azt az esküszöveget. Csak az együgyű huszárlélekből, de hazafi lélekből sarjadzott az. Csak Herman János őrmester mondott később valamit.

- Hejh, bajtársak, sokszor esküdtem már a zászlóra, egyébire nem. Minden esküm igaz eskü volt, de a mai volt a legigazibb.

A bajtársak szemeinek villogása volt a tanúbizonyság, hogy ők is így vélekednek a maguk esküjéről. Pedig se pap, se fészület nem volt náluk. Csak amikor az esküszózatot bevégezték, sarkantyújuk pengése mondta rá az áment.

Szegény huszárok, vajjon meg tudjátok-e tartani szent fogadástok?

Másnap, 26-án, délelőtt a szokásos naponkénti oktatást tartották a szakaszvezetők. A katonai kincstár nagy lóólaiban volt az oktatás. Mind az öt összeesküvő egy szakasznál jött össze.

Itt most az őrmester tartotta az oktatást.

- Fiaim, legények, bajtársaim! Tudjátok, hogy vagyunk. Ha nem tudnátok, elmondom. A mi szép huszárezredünk felbomlik. Van is már főtisztünk, nincs is. Senki se parancsol. Emlékeztek, hogy a tavasszal Szent György napja előtt már megkaptuk a rendeletet, hogy hazamegyünk édes hazánkba. Senki se tudja, miért nem történt ez meg eddig. De most már nem lehet várni tovább. Az ezredes úr svadronya már Tarnopolból elindult. A mi türelmünknek is vége van már. Mi is sokan, jó bajtársak, fogadást tettünk már a tegnapi napon magunk között, hogy még ma mi is elindulunk. Aki közületek velünk akar jönni, szívesen visszük magunkkal!

A legénység zajosan kiáltott közbe:

- Mind elmegyünk mi is!

Az őrmester folytatta:

- Jól van, bajtársaim! Igazi magyar huszár nem is tehet másként. Otthon is édes hazánkért harcolunk, s zászlóeskünkben erre is megesküdtünk. Azonban mégis gondoljátok meg jól. Mi senkinek nem parancsolunk, senkit nem kecsegtetünk, senkit arra, hogy velünk jöjjön, rá nem beszélünk. Vessen számot mindenki saját lelkiismeretével.

A legénység megint felkiáltott:

- Számot vetettünk! Megyünk!

Az őrmesternek még sok volt a mondanivalója.

- Bajtársak! Akik elmegyünk, nem lakodalomba megyünk, hanem ínségre, nyomorúságra, talán a halálba. Nem a vidám élet vár bennünket, hanem az éhség, futás, gyötrődés, ha pedig elfognak az úton: vas és akasztófa. Mert üldöznek bennünket éjjel-nappal, hegyen-völgyön, vízen és szárazon. Mindaddig, míg édes hazánkba nem érünk, ahol háború lesz megint a sorsunk, vérontás a mindennapi multságunk. Senki minket balsorsáért ne okozzon. Minden bajtársunkat saját keserű elszántsága vezérelje.

De a legénység még most is lelkesen kiáltott:

- Készen vagyunk mindenre!

Az őrmesternek szívét elnyomta ez az elszántság. Egy könny hullott ki a szeméből. Azért folytatta keményen:

- Bajtársaim! Aki itt marad: az is megesküszik az élő istenre és huszár-becsületére, hogy amíg mi el nem mentünk, utat nem nyertünk, addig nem szól senkinek, és néma marad, mint a

sírhalom. És megesküszik, hogy ha észreveszi, hogy az ittmaradottak közül valaki áruló, azt nyomban agyonlövi. És szent fogadást tesz arra is, hogy ha addig, míg mi felkészülünk, főtiszt jönne véletlenül ide: azt hozzánk be nem ereszti, hanem az ajtóban agyonlövi, s akármit mondana: semmi szavát meg nem hallgatja. Csak istennek hisz ezentúl és saját szívének és hű bajtársának. Ha pedig a főtiszt észrevétlenül mégis be találna lépni: életét el nem veszi, hanem lerántja, megkötözi, s egy nap, egy éjjel elzárja.

Egy-két huszár elnevette magát:

- Ez már nem nekünk szól őrmester uram, mert mi itt nem maradunk.

Az őrmester így végezte szavait.

- Most pedig, legények, mielőtt megesküdnék: kiadom a parancsot. S aki áldója van ennek a kajsza-bajsza világnak, azt lelkére vegye mindenki, mert különben belétek üt a kacsaringós mennykő, de azonkívül magam is. Senki a mai szent napon a lénungját kezébe nem kapja, hanem az ott marad a szakaszvezető bugyellárisában. Különben akadhatna olyan gézengúz, kákabelű, furukihányta, semmire se való, gyalogjáró kapcabetyár, aki még ma is felöntene a garatra, még ma is felkeresné a babáját, még ma is beleveszne a pálinkás zsidóba, s egy vagy más módon veszedelmet támasztana még ma is. De azért ma is keményen sétáljon az utcán, s a korcsmába be-benézzen minden legény, mint ahogy lénung napján eddig szokta. Így legyen, amint mondtam, legények, azt a dörgő, morgó, csikorgó mennyei seregét az öregapátoknak!

Furcsa szónoklat volt bizony ez! De az őrmester jól ismerte már a huszárt, kiváltképpen az öreg huszárt. Arra a szóra, amely csupa bölcsesség és áhítatosság, nem ad az sokat. Ami a fődolog, a maga nyelvén kell azt neki megmagyarázni.

A huszárok nagyot bólítottak erre a beszédre. Ez már igaz mondás. Mert ámbátor a lénungjáról le nem mond valamennyi szentek és megváltók kedvéért se, s a babájának is szívesen megcsípné piros pufók arcát még egyszer, de azért a mai napnak mégis nagy sora van, s egy napig már csak elvár, ha másként nem lehet.

- Most pedig esküszünk, bajtársaim!

A huszár egy esküt ismer: a zászló-esküt.

Ott van előtte a ragyogó zászló: a hősi vitézség jelvénye. Annyi áldás rajta, annyi véres csatáról, annyi hősi diadalról tesz tanúbizonyságot. Ellenség kezébe nem került még soha, hulló vérével megvédte azt a huszár. Nem is kerül soha, csak amikor minden huszár holtan fekszik már a csatamezőn. Díszben áll ki a huszár a téren, harsogó zene üdvözlí, fényes tisztikar áll előtte főtisztekből, vezérekből. Istennek fölszentelt szolgálja mondja az eskü szavait előtte, s a huszár mély, dörgő hangján mondja a szavakat utána. Azután a vezér tart beszédet. Császárról, királyról, istenről, hazáról és hősi vitézségről és a huszár-becsületről beszél. S azután újra felharsan a riadó zenehang és a vezényszó. Fordulj! Indulj! Magyar huszár vagy, a hatalmas istennek első katonája!

Csakhogy most nem volt díszszemle, nem volt harsogó zene, nem voltak ott főtisztek, hadvezérek, nem volt ott a ragyogó zászló sem.

Nem volt bámuló közönség. A díszes, tágas lóólnak még az ajtóit is bezárták. Csak egyik-másik ló fordította vissza fejét a jászol mellől, s nézte az összeesküvőket. Nem értette, mit akar az ő gazdája. A huszárlegényen se volt se dolmánya, se mentéje s díszes csákója. Szennyes vászonzubbonnyban volt valamennyi, ahogy szokás, amikor a lóval bánt. Kitlinek nevezte azt a zubbonyt.

Kitliben esküt tenni!

Különös az. De különös volt az idők járása is. Más világ, más ember, más szív, lelkeknek más lángholása. Valami csodás, valami szent és felséges káprázat az emberek lelkén. Elszántság, dac, bánatos harag, a hazának égő szerelme, angyalszívek bosszúja - leszámolni végre a háromszáz esztendő's nemzeti fájdalomakért.

Letették az esküt. Letette mind a négy szakasz. Éppen úgy, ahogy Herman János szakasza. Nyugodtan ment azután ebédjére minden legény. A szakaszvezetők is rendesen átvették a lénungot, csak hogy nem osztották ki. Majd később. Holnap reggel, amikor már menekülő úti úton lesznek. Távol Zbaraztól és Tarnopoltól.

De nagy véletlen jött közbe, szinte fenyegető. Pontosan délben megjött a kapitány. Új kapitány a második századosi rangban. A neve: Ermisch Frigyes. Származására: rajnavidéki német vagy porosz. Már régebben szolgált a huszároknál, de nem a Vilmosoknál. Valamit tudott magyarul is.

Ez a kapitány délutáni két órára magához rendelte az összes szakaszok altisztjeit. Természetesen megjelentek, s a kapitány előtt sorban felálltak. A jelenet részleteit különösen megtartotta emlékezetében Herman János. Ő a sor jobbszárnyán áll a kapitány balkeze felől.

Szép beszédet tartott a kapitány.

Elmondta, hogy ő is híve a szabadságnak s a népek jólétének; ő is szereti a magyarokat, ismeri is őket, kivált a huszárokat, akik őt, mint jó atyjukat, úgy szerették, úgy becsülték. Ő is lelkesül azért, hogy a szép Magyarország boldog legyen, s leküzdhesse ellenségeit, s mihelyt őfelsége a császár azt parancsolja, ő is szívesen vonul be Magyarországra, hogy ott az oláhot, rácot, horvátot s a haza egyéb ellenségeit eltiporja.

A huszáraltisztok csak hallgattak. Némán, merev, kemény arccal néztek a kapitány szeméi közé.

Ha a császár azt parancsolja! Jó reggelt, kapitány uram! Hogy adja a hátsólovát? Hiszen éppen a császár parancsára öldöklök a magyart, s pusztítják országát. De már vitéz kapitány uram, mi majd csak hazamegyünk magunk, ha a császár nem parancsolja is. Sőt ha ellenkezőt parancsol is.

Ha a kapitány jól megnézte volna az altisztok kemény arcát: valami efféle gondolatot hamar leolvashatott volna az arcáról. De hát ő nem nézte meg, hanem egyenesen odafordult Herman Jánoshoz:

- Adja kend kezét és becsületszavát, hogy őfelsége a császár parancsa nélkül az ezredet el nem hagyja, s Magyarországra vissza nem megy.

Most akadt meg már Herman János!

A becsületszó nagy szó. Katonánál, huszárnál életnek és halálnak szava. Tegnap este ötödmagával esküdt hűséget hazájának. Ma délelőtt a négy szakasz huszárral együtt. Szíve, lelke után ezt az esküt tartja. Élve-halva ezt az esküt meg nem szegi. Hogy adhassa most becsületszavát a kapitánynak?

Könnyedén nem is adta.

- Vitéz kapitány uram, olyan világot élünk, amikor senki nem tudja, mit hoz a holnapi nap. Amikor senki se tudhatja: kinek higgyen. Jellasich ma áruló, holnap dicső hadvezér. Előttünk hirdették ki. Minden rend fölbomlott már. Ki parancsol, ki engedelmeskedik, azt se tudjuk immár. A mi ezredünknek is egyik százada itt, másika amott. Esküm köt engem, vitéz kapitány uram, mire adjam én becsületszavam?

Derék legény is volt Herman János, de kissé ravasz is volt. Elég bátor volt arra, hogy az első felhívásnak ellene szegüljön, de azt mégis elhallgatta: melyik esküje köti őt. A régi-e vagy a tegnapi és mai?

De a kapitány elképedt az ellenszegülésre. Hiszen ez lázadás. Annyi, mintha fegyverrel támadta volna meg főtisztjét. Joga volna nyomban agyonlőni azt az altisztet, mint a kutyát. Ilyen szörnyű esetről még nem is hallott a kapitány a maga katonaéletébe...

Szerencsére, fékezhetetlen dühvel és haraggal lett tele minden csepp vére. Odaállt az őrmester elé. Odahajolt hozzá. Orra majdnem az őrmester orrába ütődött. Kardját verte a padlóhoz, s ordított, mint behemót.

- Kend kutya lázadó! Kendet tüstént nyakig vasba veretem, s Tarnopolba hurcoltatom. Kendet a lengyelek felbujtatták, vagy Magyarországból kapott levelet. Mi!

Odatartotta kinyújtott tenyerét az őrmester elé.

- Adja kend nyomban a kezét és becsületszavát?

Az őrmester eszén járt.

Belecsapott a kapitány tenyerébe, s megrázta azt istenesen.

- Katonai becsületszavamra kijelentem, hogy se lengyelek engem fel nem bujtottak, se Magyarországból levelet nem kaptam három hónap óta.

Ermisch Frigyes vitéz kapitány úr rögtön magához tért, s büszkén nézett végig az altiszteken.

- No lám! Ugye?

Az altisztek előtt csak úgy tündöklött a kapitány sikere és hatalma! Pedig Herman János kissé megint ravaszkodott. Mert abban csakugyan igaza volt, hogy lengyel őt fel nem bujtotta, s a hazából hívó levelet nem kapott.

Noha ily módon szerencsésen megmenekült a faggatástól: mégis sok gyötrelmet okozott neki ez a jelenet. Sohase hányt szemére senki, de ő jól érezte, hogy nem volt őszinte, nem volt igazán egyenes. Tizedik esztendeje szolgált már az ezrednél. Természetében is ott volt, de tíz év alatt meg is tanulta, mi a becsület. Ösztöne örökösen zajongott, hogy őszinteség nélkül nincs igazi becsület. Szerencséjére a napok és éjszakák izgalmaiban ösztöne elcsillapodott. De még élemedett korában, húsz év múlva is, elpirult, amikor erre a jelenetre gondolt.

Szegény fiú, te nem tudtál volna a királynak jó tanácsadója lenni.

Ermisch kapitány a nagy diadal után nyomban szomszédjához fordult. Ez valami Grojnár nevű altiszt volt. Készen árulóvá lenni, mindent nagyhirtelen elmondani. Azt is, ami történt a lóólban, s azt is, amit esti nyolc órára terveztek. Amint a kapitány hozzászól, jobbkezeit odavágta a mellére, s kemény hangon felkiáltott:

- Vitéz kapitány úr, jelentem alázatosan, én mindent elmondok, ami a szívemen van!

No, most mindjárt lecsap a mennykő!

De nem csapott le. A kapitány látta, hogy még nagy csomó altiszt áll előtte. Hát ő valamennyinek a szónoklatát végighallgassa? Mikor lesz ennek vége? Igazi katona úgyse szereti a sok beszédet. Még a magáét se, hát még a másét!

Rácsapott az árulkodó altiszt vállára.

- Derék legény kend. Különös gondom lesz kendre!

Nyomban elfordult tőle, s a hitszegő Gojárnak nem volt alkalma titkát kitárni.

Hát a szász pap kölyke, a Kossuth-gyűlölő őrmester, aki ott állott a balszárnyon szélről!

Verte a mellét, hogy ő igaz híve a császárnak.

Erre már nem volt kíváncsi sem a kapitány, se a többi altiszt. Ezt úgyis jól tudta mindenki.

A fenyegető véletlen így ért véget. De a vezetők aggodalma tovább tartott.

Az udvaron állt már az egész század, várta a lénungot. Herman János és társai attól féltek, hogy a kapitány az egész századot is vallatóra fogja. Ez esetben halomra dől minden. Akadt volna egész sereg legény, aki megvall mindent. A huszár előtt rettentő hatalom a kapitány. A kapitány az úristen. Még annál is több: a császár helytartója. Amit a kapitány parancsol: az a szentírás.

Csakhogy a kapitány semmi különös dolgot nem parancsolt.

Sőt nekem az a gyanúm, hogy ez a kapitány nem ostoba ember volt, hanem jó ember. Németországi igazi német, nem afféle osztrák. Rajnavidéki hazájában megismerte s megszerette a népek szabadságát. Csaknem mindent, amit tett vagy mulasztott, az tűnik ki, mintha tudta volna s jó szívvvel látta volna: mit akarnak a huszárok. Hadd menjenek isten nevében arra dél felé orvul megrohanat hazájuk védelmére.

Napiparancsa abból állt: mai naptól kezdve ő veszi át a század vezetését, - a lénungot megkapja minden legény; - aki fogságban van, kiereszti; - elődje a század pénzéből megtakarított hetven ezüst forintot, azt ő nyomban a legénység közt jutalmul kiosztja.

Ez kell a huszárnak. Hetven forint nagy pénz. Minden legényre majdnem harminc pengő krajcár. Hiszen ez tíznapi lénung! Hol lesz a huszár már tíz nap múlva! Úgyse volt pénze. Arra pedig el voltak szánva, hogy útközben nem harácsolnak, hanem amíg győzik: készpénzzel és becsülettel megfizetnek mindent.

Jó az isten.

2

Most már nem sok idő volt hátra az indulásig. Csak izenetet vártak még Zarubincéből.

Kis falu ez, Zbarztól alig öt kilométernyire. Valami újabb keletű nemzetőrség volt ekkor Gácsországban, és Zarubincében lakott a nemzetőr kapitány. Derék lengyel nemes, előkelő földesúr, a magyar barátságnak s a népek szabadságának rajongó híve. Napok óta biztatta már ő is a huszárokat a hazamenetelre. Az összeesküvő altisztek korán reggel kiküldtek hozzá egy huszárt, hogy adjon nekik biztos kalauzt, aki elvezesse a huszárokat a Kárpátokig, és küldjön attól néhány száz forintot is. Pénz nélkül, kalauz nélkül vészbe, nyomorba, halálba mennek.

Tőle várták az izenetet, a pénzt, a kalauzt. Esteledni kezdett már, s még mindig nem volt itt, amit vártak.

Október 26-án korán alkonyodik. Hat órákor már teljes sötétség. Herman Jánosnak nem volt maradása. Összejárta mind a négy szakaszt. Nem lesz-e baj? Nem bomlik-e meg az egész terv? Nem volt-e áruló?

Nem vett észre semmi gyanúsat. A huszárok is ettek, lovaik is abrakoltak, minden kéz munkában. Minden készség mállázva, csomagolva. Nyolc órakor kellett indulni. Egy negyed órával előbb minden huszár a lován, indulásra készen. Egészben százharminc huszár s tizenhét vezetőkló.

Most már nem féltek senkitől és semmitől. Herman János adta ki a vezényszót.

- A kapitány úr lakására! Indulj!

A század odament a kapitány lakására. A kapitány nem volt otthon. A városi társaskörbe ment vacsorára, ismerkedni és udvarolni. Csak katonaszolgája volt otthon. Nyavalyás csatrák fiú, majd a nyavalya törte ki, amikor a raktár kulcsát oda kellett adnia.

Kiszedték az éles töltéseket. Herman maga osztotta ki a legénység között. Egy csomó legénynek rongyos volt a csizmája, mindegyik kapott új csizmát. Új dolmány, mente és nadrág is volt a raktárban, a huszárság szennyes, rongyos, de azért az új ruhát nem vették ki.

Miért!

Mert az a másé, az osztrák kincstaré, a császáré!

Óh, együgyű magyar huszár! Bizonyára nem jutott eszedbe, hogy az a más mennyit rabolt, mennyit fosztogatott a te szegény nemzetedtől háromszáz év óta! Az a csoda, hogy meztelen bőröd megmaradt. S te még most sem akarod, most sem mered az új dolmányt magadra öltetni!

Vigyázz! Fordulj! Indulj! Neki a sötétségnek, neki a nagy bizonytalannak!

A lovak alig tesznek néhány lépést: megállásra ad jelt a trombitaszó.

- Mi történt?

A gondviselés mérhetetlen jósága beleszólt a játékba. Azok a szegény huszárlegények elindultak volna pénz nélkül, vezető nélkül, főtiszt nélkül, térkép nélkül, az utak, lesek, veszedelmek ismerete nélkül, Tarnopol felé, háromszáz kilométernyi útra, nagy Magyarországra. De megjött a zarubincei izenet.

Herman János lovagolt az oszlop szélén, szemközt jön vele úri kocsí a sötétben. Amint a huszárok elé ér, megáll. A kocsiban fölemelkedik valaki, s hangosan a huszárok felé szól:

- Vilmos-huszárok! Én vagyok a zarubincei izenet.

Herman János s altisztársai leszállnak a lóról, s a kocsí mellé állanak meghallgatni az izenetet. Fontos és érdekes az!

Volt a Vilmos-husároknál egy lengyel származású hadnagy, daliás termet, lelkes fiú, nemzetünk lángoló híve. Függetlenségi harcunk történetében Zsurmay a neve. Eredeti lengyel családi neve Surmacki volt, keresztnéve Leopold. Mint hadnagy éppen 1848-ban vált meg az ezredtől, mert a tavasz elején nyugalomba vonult. A márciusi dolgok után nem volt kedve többé az osztrák császárt szolgálni. Nálunk leginkább Bem oldalánál harcolt Erdélyben, Zsurmay Leopold néven ismerte csak a honvédhadsereg. Kitűnő tiszt lett belőle, ha jól emlékszem, ezredes. Októberben éppen Zbaraz körül tartózkodott.

A zarubincei nemzetőrkapitány igenis el volt határozva, hogy vezetőt is, pénzt is küld a husároknak, de csak akkor, ha már ezek valósággal elindulnak. Elhatározásuk erejében ugyan nem kételkedett, de gondolt arra az ezer meg ezer akadályra, mely esetleg fölmerülhet, s mely a szándékot dugába dőnti. Az utolsó pillanatra tartotta fenn tehát a segítséget. Hiszen kudarc esetén ő is nagy bajba kerülhetett volna.

Zsurmay az alkonyat sötétsége alatt már bement Zbarazba kocsijával. Megvárta, míg a huszárok lóra ülnek. Megvárta, míg a kapitánynál elvégzik dolgukat, s a raktárból a szükséges dolgokat magukhoz veszik. De előállt akkor, amikor már változhatatlan bizonyossággal az elindulás hazafelé megtörtént.

- Hozzátok jöttem, Vilmos-huszárok, s megyek veletek hazátokba. Karom, kardom, vérem és életem a tiétek és hazátoké. Ismerlek benneteket, szolgáltam köztetek. Van pénzem, térképem, elszánt akaratom számotokra, az utakat tudom és megtalálom. De csak úgy, ha bíztok bennem, ha én leszek a század parancsnoka.

Ez volt a zarubincei üzenet, ahogy Zsurmay tolmácsolta.

Az altisztek alig egy-két pillanatig tanácskoztak. Herman őrmester kimondta az ítéletet:

- Legyen hát vitéz kapitány uram a mi vezérünk. A magyarok istene hozta mihozzánk!

Zsurmay csak ennyit felelt:

- Lovat, nyerget!

S amint lovára ült, kirántotta kardját, s huszárai élére állt.

- Utánam!

Azt hitték a jó huszárfiúk, hogy majd ők az éjnek sötéttségében titokban, észrevétlen osonnak ki Zbarazból. Nem lehet ám az! Lengyel lakja azt a várost, akinek szíve eltiprott honáért örökké vérzik, mint az istenanya szíve keresztre feszített szent fiáért. A lengyel jól tudta már, hogy a magyar hazamegy nemzete szabadságát megvédeni. Előbb tudta, mint maga a huszár. S amikor a század megindult, egyszerre világos lett minden ablak, fényes lett az egész utca; néppel, tömeggel, sokasággal tele lett a házak eleje; - aggok, kicsinyek, férfiak és nők és ragyogó szüzek pirult arccal éltették a huszárt s a hős magyar nemzetet, aki fegyvert fogott szabadságáért.

- Isten áldása legyen veletek. Legyen utazástok boldog, győzelmetek bizonyos. Miért nem mehetünk mi is veletek? Ha mikor diadalmaskodtok: el ne feledjétek Lengyelországot.

Zsurmay minden szót jól értett. Kemény arcán végigcsurgott könnye. De mintha a huszárok szívét is megérintette volna a földindulás.

- Isten hozzád, Lengyelország, nem látunk mi már téged többé!

Oszlopban ment a huszár, csak léptetve a kivilágított városon keresztül. Mikor már kiért a városból, még akkor is hallotta, amint utána zúgott a két nemzet testvéri dala:

*Polak z Wenger
Dva bratanski
Ido sabtye,
Ido sklanki.*

De a huszár is mély hangon dalolta a maga nyelvén:

*A lengyel és magyar
Együtt két jó barát,
Egymásért emeli
Kardját és poharát.*

Hajh, szomorú és mégis dicső kor, amikor az elnyomott nemzetek édes testvér gyanánt szerették egymást. A lecsillapodott város mint az erdőzúgást, úgy hallotta a huszárok énekét a távolból, a sötét éjszakából.

Így hagyta el a Vilmos-husár Zbaraz városát 1848-ik év október 26-án esti nyolc órakor. Csak amikor jó messze kiért már, akkor kezdte rendezni, tarsolyába és kápájába elrakni a sok lengyel kalbászt és mézeskalácsot és rozsliszt-perecet, mellyel a népség az utcákon át nagy szívésséggel elhalmozta.

De Zsurmay nem a tarnopoli úton vezette századát. Az a katonai főút sokszorosan veszélyes lett volna. A város vége felé balra, mellékutcába vezényelt s onnan mellékútra Zarudzie felé. Meg is magyarázta altisztjeinek rögtön. A főúton okvetlenül útjukat állják, s el is fogják őket. Ő ezért az orosz határszél mentében Bukovina felé mellékutakon akar haladni. Így biztosnak tartja a menekülést.

Négy jó legényt elvesztettek emiatt a menekülők. Hárman őrszem gyanánt álltak messze kint a tarnopoli úton, s egyet utánok küldtek ordináncnak, amikor még Zsurmay nem jelentkezett. Ez utolsó neve Hegedűs volt. Derék fiú, nagyon szerették. Ez a négy husár többé nem is csatlakozhatott a menekülőkhöz.

Az első állomás Czernietov-Mazowiecki volt, kisdud falu, jó tizenkét kilométernyire. Nem nagy távolság, a lovak is jó erőben, a legénység is jó kedvvel, nem is kellett volna megállani. De másrészt jó ok volt rá.

Az uraság várta itt a husárokat. Zsurmay kijelentette, hogy neki be kell menni az urasághoz, de benne ne kételkedjenek, kísérjék őt oda. Herman János hatodmagával odakísérte. A kastély kívül volt a falun, termei kivilágítva fényesen s tele úri vendéggel, tündöklő szépségű asszonyokkal. Esti tíz óra tájban volt az idő.

A husárokat nagyon szívesen fogadták, kivált mikor értésükre esett, hogy felsőbb parancs nélkül mennek Magyarországra. A gazdasági udvarban a legénységet is ellátták itallal s harapnivalóval, a lovakat is hevenyészett abrakkal. De nem ez volt a fődolog, hanem az, hogy Zsurmay kapott itt egy jó rendben kidolgozott útrendet, melyen a nappali és éjjeli állomások meg voltak jegyezve s az úton talált összes lengyel urak megnevezve. Ezek fogják ellátni a husárokat, ezek jegyzik föl az ellátás költségeit. A költségeket majdan a diadalmas Magyarország fogja annakidején megtéríteni. A becsület dolga ez.

Bizony a becsület dolga ez! Derék, jó lengyel barátaink, rég alusszátok már az örök álmot, s várakozástok még mindig nem teljesülhetett. Porrá, hamuvá váltak már a husárok is. Alig élhet közülök egy-kettő. De azért mi most is esennen várjuk, hogy nemes adósságunkat valamikor, minél előbb leróhassuk.

Egy órai pihenés után továbbmentek. Esős őszt járt, az utak fel voltak ázva, felfakadozva. A ló csülökig dagasztott a sárban. De menni kellett. Tarnopol közelében voltak, innen távozni kellett minél előbb.

Útjuk mellett nagy tekergéssel folyik a Gniezna patakja. Jókorá folyó, mint nálunk a Hernád. Vize most kissé fel volt duzzadva. Borki fölött mesterséges halastó van, ennek gátján jó időben út vezet, s ez útra tévedtek a husárok. Ám a gát fel volt ázva, omlott, süppedt a lovak lába alatt, néhány ló le is fordult a gátról, bele is süllyedt a sárba, az őszi habarékba.

Egy embert és egy lovat se volt szabad elveszteni. Kimentettek, kihúztak minden lovat.

Éjfél volt az idő, felhős ég, kevés világosság. Keservesen jutottak el a zúgóig, a csapógátig. S amikor odajutottak: nagy riadalmukra akkor vették észre, hogy a csapógát dobogója nincs meg, elvitte a víz, vagy elvitték ellenséges kezek.

Most mit csináljanak?

Visszafordulni majdnem lehetetlen. A csapógáton kell átmenni.

A borki éjjeliőr segítségükre volt. Maga is egykor katonaviselt derék lengyel. Ő megmutatott a faluban valahol egy csűrön egy óriási kaput, hozzák el a huszárok, keresztülteszik a zúgónak árján, jó lesz hídnak.

Így történt. Valami tizenöt vagy húsz ló Zsurmayval együtt át is ment rajta. Ijedezve, toporzékolva, de mégis átment. Hanem a többi ló át nem ment az apostolok kedvéért se. Az éjszaka sötét, az út sötét, a kapu világos, a ló el nem tudta gondolni, miféle bolondságba viszik, megbokrosodott, nem ment.

Herman János leszállt a lováról, s kantáron fogta a huszár lovát. A huszárt nem engedte le szállni, fogja a kantárt, s használja sarkantyúját. Erős legény volt, huszonhat éves, zablatövön fejénél fogva húzta a lovat. Hátul pedig az éjjeliőr dolgozott. Alabárdjának vastag hosszú nyelét elvégre összetörte a lovat hátán. Képzeltelen veszélyessel csak így lehetett a lovakat egyenként átvonszolni.

Vagy nyolcvan huszár átkerült már, de még mindig túl volt a csapógáton ötven. Éjfél rég elmúlt már, hajnali két óra körül járt az idő. Zsurmay elgondolta, hogy a nagy hajsának nagy zaja van. Fele falu már fölébredt, s ott volt, ott bémézkodott a gáton. Tarnopol alig tíz kilométer nyugat felé. Tarnopolba Zbarazból is eljuthatott már a szökés híre. Ott nagy helyőrség van, üldözésre küldhetnek ki lovas századokat. Elhatározta, hogy a nyolcvan huszárral megindul, s a túl rekedt ötven huszárt sorsára hagyja. Egy huszárt odaküldött Herman Jánoshoz, s közölte vele e szándékát.

Herman testben-lélekben ki volt már merülve. Szakadt róla az izzadság, alig lihegett az órákon át tartott erőfeszítéstől, inai már elkezdtek az ernyedést. El is volt keseredve. S íme, azt hallja, hagyjuk el ötven bajtársunkat.

Odaszól nagy lélekzetvétel után a huszárhoz:

- Hát te mit csináznál?

A huszár neve volt Böszörményi Dani. Ő is altiszt. Egykor sárospataki diák, kemény fiú, mint a tűzkő. Igaz, jó, benső barátság kötötte Hermanhoz. Azt felelte:

- Én, Jancsi, a bajtársaimat el nem hagyom, ha megnyúz is a kapitány úr.

- Én se, Dani. Eredj oda az emberekhez, ahol a kapitány úr áll. A kapitány úrnak ne szólj semmit, hanem vedd elő a pisztolyodat, húzd fel a sárkányát, s kiáltd ki hangosan, hogy a kapitány úr is hallja, hogy aki előbb megindul, semmint minden bajtársunk megmenekül, azt agyonlövöd, mint a kutyát. S kiáltd ki azt is, hogy ezt én parancsolom.

Úgy történt. Egy huszár se mozdult meg, míg az utolsó is át nem jött a kapuhídon.

Hajnali három órakor lett vége az iszonyú veszélyeknek. Herman Jánost két huszárnak kellett tartani, hogy a képzeltelen fáradtságtól el ne essék, és a puha sárba el ne feküdjék. Jártányi ereje nem volt, lovára se tudott felülni. Húsz év múlva is azt írta Jókaihoz küldött rövid emlékiratába e jelenetről:

»Ha valaha isten ellen vétettem, most leróttam, mert olyan dolgot végeztem el, amelyet elgondolni se lehet.«

Elvégre feltették lovára, s a nyeregben meg tudott ülni. Ereje is lassankint visszatért. A reggeli hűvös őszi szellő már teljes erejében találta. Hiába, a fiatal kornak varázsló képessége van.

Ezután nagy utat tettek egyfolytában világos reggelig. De csak léptetve. Az út rossz, a lovak erejét kímélni kellett oly időre, amikor a gyorsaságra lesz szükség. Az út mindenütt a Gniezna partján vezetett.

Reggel Smolanka táján nagy nemesi vagy grófi kastélyhoz jutottak. Az útirend szerint itt jóbarát várta őket, ide hát betértek. Minden huszárnak volt elég zabja, a legtöbbnek szénája is. Megetettek. S a legénység is reggelizett és pálinkázott.

Itt egy tizenöt-tizenhat éves úri rendbeli fiú jött hozzájuk. Lelkes arc, tüzes szemek, lángoló lélek. Ott őgyelgett a huszárok közt, s a régiekkel, akik már megtanulták a lengyel szót, beszélgetett. Elkérdezgette: hova mennek, ki küldi és ki hívja őket, mit akarnak?

Egyik öreg huszár szóba állt vele.

- Senki se küld minket, úrfi, nem is hí minket senki, csak a haza. Tele van osztrákokkal az országunk, csak azokat akarjuk egy kissé agyonverni.

Nagyot sóhajtott a fiú.

- Hejh magyar vitézek, én is szívesen elmennék veletek, ha lovat, fegyvert adnátok kezembe!

- Hiszen ha csak az kell!

Az öreg huszár jelentette Herman őrmesternek s ez Zsurmaynak. A derék fiút bevették huszárnak. Pénze volt elég. Jó katona lett belőle. A veszedelmes utat könnyű lélekkel tette meg a huszárokkal. A halálos órákban nem siránkozott édesanyja után. Ő is Bem közelébe került Erdélybe. Nevét az őrmester elfeledte.

Továbbmentek.

Ha a Gniezna partján maradnak, egyenesen Trembovlába jutnak. Ebből baj lehetett volna, Skomprochynál tehát letértek az útról Ivanovka felé. Délután négy órakor értek ide, s jól látták jobbkézről nyugat felé Trembovlát a völgyben valami nyolc-kilenc kilométernyire. Bár a nap már nyugvóra kezdett fordulni, Trembovla tornyai oda fénylettek hozzájuk. Itt is sok jó bajtársuknak kellett volna lenni.

Éjszakára egy nagy faluba értek, s a falu közepén levő nagy korcsma udvarán helyezkedtek le.

Huszonnégy óra óta voltak útban. A mult éjjel semmit se aludtak. Egész nap keveset pihentek. A halastó gátjánál sok erőt vesztek. Mégis nagyobb utat végeztek hatvan kilométernél.

De legényen, lovon meg is látszott. A ló nem szokta meg ezt. Huszonnégy óráig hosszú úton hurcolni lovasát s egész terhét, nem a közkatona lovának való. Sok ló nem evett, s alig ivott valamit. Alig várta, hogy nyergét levegyék, csak elfeküdt oly gyorsan, mintha leroskadt volna.

A legénység is fáradt volt kegyetlenül. Huszonnégy óra óta nem aludt, folyton lóháton vagy a lovat kantáron vezetve gyalogszerrel. Sok legénynek se ital, se étel nem kellett. Csak letette fejét a ló mellett nyergére, s aludt, mint a kő.

Itt azonban mégis új erőhöz jutottak.

A földesúr nyomban fölkereste a századot, s az egész legénység számára húst főzetett és süttetett. Kenyere úgyis volt, de azt is kaptak. Esti tíz óra tájban hatalmas lakmározást csapott a huszár. A lovak is megdörzsölve s kissé pihenve, vígan kezdték ropogatni a takarmányt és az abrakot. A lovak száma azonban kisebb lett. Hármat az útban el kellett hagyni. Kettőt Zsurmay és a lengyel úrfi ült meg. A vezetőklő tehát tizenkettőre olvadt le.

Az őrmesternek, Herman Jánosnak itt komoly esete támadt.

Délután egy útszéli csárdánál itattak. Volt egy közhuszár, félig magyar, félig tót, mogorva sunyi legény. Beült a csárdába, s kijelentette, hogy ő most már innen az istennek se megy tovább. Ő nem megy neki a veszedelemnek, hanem belovagol Trembovlába, s jelentkezik újra az ezrednél.

Aki ezt cselekszi: egyúttal áruló is lesz.

Az őrmester megfogta a két fülét, s megrázta kegyetlenül, mint Krisztus a vargát.

- Vagy hű maradsz vagy meghalsz!

A legény megadta magát, elcsillapodott, megígérte, hogy ezentúl szófogadó lesz.

De alattomos természete nem változott. Az egész úton estélig senkihez se szólt. Látszott rajta, gonosz indulata még mindig tart, s bosszún töri fejét. Egy-két huszár figyelemmel kísérte.

Ez volt a szerencse.

Az őrmester aludt, mint egy darab fa. Ő dolgozott a gáton legtöbbet, ő volt kifáradva legjobban, neki kellett a pihenés leginkább.

A sunyi legény fölkelte fektéből, pisztolyát kivette a nyeregkapából, s ment az őrmesterhez. Alvása közben agyon akarta löni az őrmestert.

De a két szemes huszár utána. Kezét elkapták, pisztolyát kicsavarták, s egy ajtószár rekeszvasához odakötözték.

Zsurmay bent volt az uraságnál, az őrmestert keltették hát föl törvényt látni az orgyilkos fölött.

Egy-két altisztból, egy-két közhuszárból állt a hevenyészett bíróság. A tárgyalás alig tartott három percig. Tetten is érték, be is vallotta gyilkos szándékát, a büntetés: halál. Példa kellett.

Belátta a sunyi legény is: ez az igazság. Nem is igen nyugtalankodott, mikor az udvaron a kút mellé állították, hogy ott agyonlőjjék. De akkor előállott maga az őrmester, s így szólt:

- Bajtársak, megérdemelné a nyomorult a halált. De kegyelmezzünk meg neki. Kítaszítjuk magunk közül, hadd menjen neki a világnak. Rongy életét ne pusztítsuk el. Minek az nekünk!

A bajtársak belenyugodtak.

Az orgyilkost kikötötték a kúthoz, s ott volt reggelig, indulásig. Könnyörgött, istenkedett, égre-földre esküdözött, hogy szánja-bánja vétkét, jó bajtárs marad ezentúl, de már többé nem hittek neki.

Reggel a huszár-gúnyát le kellett tennie. Pörén, gyalog, ló nélkül, fegyver nélkül kikergették a faluvégre. Mehetett Trembovlába. Hírt róla ezentúl nem hallottak.

Reggel még sötét volt, amikor elindult a század. Jó előre az előőrsök, jó hátra a hátvéd.

Egyszer csak előrerugtat a hátvéd, és jelenti, hogy trombitaszót hall mögötte az úton. A ködben, sötétben nem tudja, miféle csapat, de lovasságnak kell lenni.

Zsurmay megállítja a századot, és csatasorba rohamra fejleszti. Herman őrmester hat erős legénnyel visszafordul kikémlelni az ismeretlen csapat erejét és mivoltát.

Csakhamar megközelíti s meglátja a csapatot. Lovasság jön, de a ködben nem látja jól, miféle. Rájuk kiált, de a csapat nem felel, csak jön. Vagy ötven lépés távolságból még egyszer rájuk kiált:

- Megállj, vagy lövetek. Ki vagy?

Erre a szóra csak jön ám vissza a hang, a ködből:

- Jó reggelt, Herman bajtárs!

Bizony Rác Pista őrmester volt az, aki jött Trembovlából, a Vilmos-huszárok ottani századából. Gyenge félszázaddal, éppen negyvenötödmagával indult el, éppen azzal a szándékkal és igyekezettel, miként a zbarazi huszárok. Csodálatos véletlenség volt találkozásuk.

Csakhogya trembovliaiak valahogy fehér köpenyegre tettek szert. Bizonyos távolságból svanzéroknak lehetett tartani. De azért kölcsönösen nagy volt az öröm a találkozás fölött. Csakhamar megízleltek minden kulacsot, s kicseréltek minden pipát. Csak Zsurmay nem örült.

- Eddig is sokan voltunk. Eddig is sok baj volt, még több lesz ezután!

Már ebben nem hallgattak rá a huszárok.

Így került össze a százhetvenöt huszár, amelyről szól ez a történet. Sorsuk ezentúl egyenlő.

Délután Cortkovba értek. Jókora város ez, a Szeret folyik keresztül rajta sokféle kanyargással. Itt nem volt szándékuk megállni, s mégis megszorodtak egy önkényes lovaggal.

Éppen a város közepén lovagoltak a folyó balpartján. Szemközt a jobbparton látnak egy előkelő ifjú lengyelt, amint felszerszámozott, felnyergelt lovára akar ülni. Oldalán kard, övében pisztolyok, lengyel süvegén kócsag, jó meleg dolmány vállain. Daliás alak.

De könnyedén nem tud felülni. Körülötte családjának tagjai. Apja, anyja, testvérei, gyönyörű leánykák és fiúk. A lovat is fogják. Az apa mordiáz, az anya sír, a leánykák fejük felett összekulcsolt kézzel könnyörögnek, könnyük hull, mint a záporosó.

- Ne hagyj itt bennünket. Ne menj el. Sohase látunk többé!

- Megyek harcolni a magyarokért.

Lerázta magáról síró rokonságát, felpattant lovára, s nyargalt ki a folyó partjára. A legközelebbi hídnál Zsurmaynál jelentkezett, s a huszárokhoz csatlakozott.

A neve Maklovszky volt. Csatában bátor, jó katona. A lengyel légióknak volt egyik jeles tagja. Végigküzdötte egész függetlenségi harcunkat. Az őrmester Lugoson találkozott vele utoljára. Menekült Törökország felé. Él-e még vajjon? Ősz fűtökkel, rokkant öregséggel emlékezik-e még a Vilmos-huszárokra? Visszajutott-e még egyszer szülőföldjére? Megölelhette-e még szeretteit, akik oly sűrű könnyhullatással látták, amint szabadságért lángoló ifjú hevében elrohant harcolni szegény magyar testvéreiért? Vagy elhunyt útközben, elvérezett az oroszok elleni harcokban, s hamvait elfödte már az enyészet s emlékét a feledés?

Ki tudna ezekre ma már feleletet adni!

Amint a század átment a városon, s a város végére ért: íme, a folyó hídja nincs meg. Gonosz kezek fölszedték a huszárok előtt. A túlsó parton pedig egész tömeg férfi állt kaszával fölfegyverkezve. Zajongtak, s emelgették a kaszát, hogy most mindjárt lekaszálják, rendre vágják a huszárokat.

- Mi ez?

Kérdik új bajtársukat, Maklovszkyt. Ő aztán megmondja, hogy a tömeg oroszokból áll, valami orosz pap bujtatta s fegyverezte fel. Szándéka határozottan ellenséges.

Annál jobb. Fél is a huszár gyalogembertől, kaszás paraszttól. Nem is volt a tömeg éppen nagy. A huszár rögtön neki akart rohanni s széttiporni az egész csőcseléket.

De Zsurmay nem engedte. Semmi zajt, zenebonát, ütközést, vérontást nem akart. A lovat is féltette, az embert is. Visszafordult. Egypár körmönfont huszárimádság átröpült ugyan a kaszásokhoz a folyó túlsó partjára, de egyéb baj nem is történt. Csak az, hogy istentelen nagy

kerülővel lehetett ismét a rendes útra visszatérni. S nem is aznapon, hanem csak másnapon délelőtti tíz órákor. Kisebbszerű faluba értek.

Vasárnap volt. A legénység nekivetkőzött embert, lovat, ruhát, patkót, nyerget, szerszámot rendbehozni. A bírónak megparancsolták, hogy minden ház főzzön egy-egy huszárra. A huszár-kovácsok munkához láttak. Minden huszárnál volt két patkó és harminckét patkószeg. A ló papucsának rendben kell lenni. Ez a fődolog. Patkó nélkül nincs ló, ló nélkül nincs huszár.

De tökéletes boldogság sincs a földön.

A bíró csak jön ám vissza kis vártatva, hogy a főzésből nem lesz semmi, mert a népség nem engedelmeskedik. Azt mondta a népség, nincsenek jó járatban a huszár urak.

Dühbe jön az őrmester. Tud beszélni oroszul is, lengyelül is; öreg katona; még káromkodni is tud idegen nyelven. Elkeríti a főzőkanálfülű mivoltát a bíró hetvenedik öregapjának, s úgy kérdi tőle:

- Honnan tudjátok, ti gazemberek, hogy a huszár urak nincsenek jó járatban?

Nem is ijedt meg nagyon a főzőkanálfülű bíró.

- Azt mondja a népség, csókolom a vitéz úr kezét, ha jó járatban volnának, akkor jött volna a szálláscsináló, és szépen beszállásolnák a huszár urakat.

Ebben pedig igaza volt a bírónak. A huszárok csak a csűrös kertekben tanyáztak.

Rendes étkezés, elegendő pihenés tehát nem volt.

De nemcsak a bíró szava volt az, ami sietésre biztatta a századot. Hanem az urak beszéde. Néhány lengyel nemes úr is lakott ott a közelben. Ezek jó szívvel, jó szóval felkeresték a huszárokat. Ők már tudták, hova mennek azok. S nyíltan megmondták, hogy a parasztok rossz indulattal vannak a magyarok iránt.

Ugyan miért?

E kérdésre már nehezebb a felelet. Hiszen a szegény paraszt volt a legnagyobb szolgátságban. Ő szolgája volt uraságának is, a császárnak is. A magyar pedig szabadságáért küzdött s parasztjainak is jóvoltáért, felszabadulásáért. A józan ész tehát úgy hozta volna magával, hogy a lengyel és orosz paraszt szíve is ott legyen a huszárok mellett, a szabadság bajnokai mellett. A józan ész és a tisztesség egyaránt.

Ejh-hajh, gyerekbeszéd ez! Ha a koronás urakat s tanácsosaikat a józan ész és a tisztesség vezetné! Éppen csak ez a kettő nem vezeti.

A lengyel nemesség nemzeti nagyságra s országának szabadulására törekedett. A bécsi hatalmasság éppen ezt nem akarta. A nemességet nem fojthatta bele a gödörbe, mint ősszel a méheket szokás, tehát felbujtotta ellene a parasztságot. A parasztság aztán éppen két év előtt verte agyon a nemes urakat halomszámra.

Azóta nemesség és parasztság a szív mélységeiben ellensége volt egymásnak. Akit a nemesség szeretett, azt gyűlölte a parasztság. A lengyel nemes rajongó barátja volt Magyarországnak függetlenségének, hű bajtársa a magyarnak. A lengyel és orosz paraszt már ennél fogva is ellensége mind a kettőnek. S a bécsi udvar gondoskodott arról, hogy a szegény földnépe meg ne ismerje az igazságot, s meg ne szeresse a magyart.

A huszár itt már torkig volt az indulattal. Nem akart a faluból kiindulni addig, míg a falu lakosságát egy kis keserves táncban meg nem forgatja. Meg is kérte Zsurmayt, hogy álljon csülökre, s fenyítse meg a rosszindulatú embereket. Egy kis deres és harács észretériti majd őket. Nem félt a huszár. Hét szakasz huszár legázol, ha arra kerül a sor, hetvenhét parasztfalut.

Azonban Zsurmay megmaradt a maga jól kigondolt terve mellett. Ne bántsuk a parasztot; ne bántsunk senkit. Térjünk ki minden baj elől, ha lehet. Most még lehet. A kard markolatát csak akkor fogjuk meg, amikor már életre-halálra ki nem kerülhetjük. De akkor aztán majd megfogjuk istenigazában.

Hát jól van! Talán igaza is volt a vezénylő kapitánynak. Talán ő ellátott olyan messzire, ahova a közhuszárnak sejtelve se ért el.

Hanem azért azt a káromkodást, amit a haragos huszár azon a rongyos falun végig mivelt, míg kiért belőle, nem jó lenne felírni s ékes, tudós könyvekben örökkössé tenni. De nem is mutatkozott az utcán, apró gyerekeket kivéve, teremtet lélek. A huszár bizonyosan végig kardlapozta volna, ha felnőttet lát.

Jó három órai lovaglás után egy kis városkába értek, s a piac közepén arcélben felálltak. Kopott mente, foltos nadrág, a csákón csapzott kócsag: egyenkint nem valami díszes tünemény a nagy utazásban levő huszár. Por belepte, sár beföcskendezte, még a bajusza se úgy áll, ahogy kedve volna hozzá. De tömegben, de hadsorban mégis fölkelte a lelkek alvó indulatát. Meséből, mondából, multak emlékéből vele jár a hősi vitézség ragyogása, s ha tömegben ott áll, azt a ragyogást látja mindenki.

Színe-java kijött a városnak a köztérre. Mindenki kiválasztott egy huszárt, s hívta vendégének. Lett volna lakodalom hegyen-völgyön. De Zsurmay nem engedte. Közel járt már a század Bukovinához s a Nyisztra vizéhez. Arra már nagy helyőrségek vannak. Sietni kellett, hogy a század előbb keresztülhaladjon, semmint a helyőrségek fel lesznek riogatva. Ha pedig minden huszár külön gazdához megy vendégségbe, nehéz lesz őket összeszedni. Félnapot is, egész napot is elveszthetnek.

Csak előre!

Hanem azért itt derekasan megvasalták a lovakat, s rendbe hoztak minden szerszámot. Bevásároltak egyúttal annyi kenyeret és kolbászt, amennyi készen volt az egész kisvárosban.

Ahogy Zsurmay megtagadta az egyenként való vendéglátást: egyik előkelőbb lengyel úr leemelte süvegét, s minden polgárt sorba járt, hogy amit vendégére szánt volna, adja adományul készpénzben, jó lesz a huszárnak az útra.

Az is igaz. De a huszárnak volt elég pénze. Pénzre nem szorult. Zsurmay csak nagy kérésre fogadta el. Hanem amikor kellő pihenés és abrakolás után a század megindult: akkorra készen állt már a város zenekara is, s muzsikával kísérte a nép messze-messze be a szürkülő estébe a dalolgotó huszárt. Mert a huszár, ha halottas ágyáról kel is föl, ha egy-két óráig jó dolga van, már dalolni tud, mint az erdei rigókakas.

De itt mégis megtudtak két dolgot.

Az egyik az, hogy a Nyisztra vizén nemsokára át kell menni, mégpedig olyan helyen, ahol se ember, se ló nem szokott átjárni. A másik pedig az, hogy Kolomeában lesz az első igazi pihenés, ha ugyan lesz.

Zsurmay ügetésre vezényelt. A ló fáradt volt már, senki se hitte, hogy ügetni tudjon. De a lónak is kedve támadt. Kedve meghozta erejét. Általános öröm és csodálkozás a huszárok közt. Becsületes ügetésben talán tíz-tizenöt kilométer távolságnál is többet kibírtak.

Egyszer csak valami pusztá, rekettyés ligetben előttük állt a Nyisztra vize.

Nincs olyan tudós könyv és térkép, amelyen a Nyisztra folyamot meg lehet találni. Nem is az ennek az igazi neve. A tudományban is, de azon a vidéken is Dniester ennek a neve. Az ottani nép azonban Dnyeszternek ejti ki.

De a huszár ezt a szót meg nem tanulja. Hallja, hallja ugyan, de a nyelve nem áll rá. Hanem azért ad neki nevet a maga módja szerint. Nyisztra - van ez olyan szép, mint a Dnyeszter.

Előttük áll hat a hatalmas folyam. Már ott is van akkora, mint a Tisza Szegednél. Kényelmesen gomolyogtak le árjai napkelet felé. Ha csendesség van: zúgását is lehet hallani.

Mi lesz most már?

Se híd, se komp, se zátony.

Bizony itt úsztatni kell. Ősz van már, november elején vagyunk, hűvös éjszaka, szellő is leng, eső is szemetel. S embernek, lónak bele kell feküdni a hideg hullámokba. Csak az orra, csak a füle látszik ki. Terhe van lónak, embernek. Ruha, fegyver, patkó, nyeregkészség. Sok vas, sok szíj, ázott gúnya, mind súlyos. Az embert és a lovat mind húzza lefelé a mozgó örvények mélységébe, az örök sötétségbe, a halálba. S nincs meg egész ereje se embernek, se lónak.

Megálltak a parton. Nagyot fúj a ló. Egyik-másik tüsszögni kezd. Tüsszenésük, horkolásuk betölti az éjszakát és a ritkás ligeteket. Embernek a közelben semmi nyoma.

Sötét van. A vízben senki se látja társát. Senki se tudná észrevenni a fuldokló bajtársat. Aki halálnak válik, észrevétlen tűnik el a mélységekben. Nincs segítség. Szegény hazánk, szegény árva magyar hazánk, de sokat szenvedsz fiaidért, de sokat kell szenvedni fiaidnak teérted. És csak jó fiaidnak kell szenvedniök.

Hejh, vitéz kapitány uram, ezen a folyón mi ma át nem megyünk!

- De bizony átmennek kendtek. Éppen három nap előtt itt ezen a helyen fogtak el félszázad huszárt, amiért hogy ők se akartak nekimenni a folyamnak. Nem alkuszunk. Előre!

Ez volt Zsurmay parancsa.

De a pataki diák nélkül aligha baj nem lett volna. Előállott Böszörményi Dani, s azt mondja a közelében levőknek:

- Hallottátok-e, legények, Árpád apánk hírét? Az volt a ti öregapátok, de az enyém is. Az is erre járt, mikor Ázsiából hazajött. Éppen ezen a helyen úsztatott át e rongyos pocsótán, ahol most mi állunk. Pedig nem is kergette senki. Ha ő megcselekedte: mi is utána csinálhatjuk. Nem törik bele se kezünk, se lábunk.

Még nevettek is rajta, akármilyen keserű volt a nevetés. Azután Herman őrmesterhez fordult:

- Gyere, pajtás, törtessünk előre! Csináljuk meg az utat a bajtársaknak vagy az égbe, vagy a pokolba, vagy a túlsó partra. Jó út lesz az, akármerre vezet.

A patak diák jól megtanulta az úszást valamikor a Bodrog vizében. De az őrmester is gyakorlott volt benne.

Lecsatolták a kardot oldalukról, s fölakasztották a nyeregkapára. Nekik nehéz lett volna az úszáshoz, a ló könnyebben bírja. Úgy mentek ketten előre, s mikor lovuk lába már nem érte a földet, úgy fordultak le a lóról, hogy úszva törjenek előre, s félkézzel úgy vezessék a mellettük úszó lovat.

Utánuk a kapitány, utánuk a legénység szép kettős sorban, rendes hadoszlopban. Csak a lovak feje, csak a huszárok feje látszott ki a vízből. De azért nem látta őket senki. Senki se volt a két parton, sötétség volt az úr, mintha a folyam örökre elnyelte volna a vitéz századot. Ha van is ott valaki: csak egy hosszú, vastag, óriási kígyószörnyeteget lát a vizek fölött, amint ott kanyarog és vonaglik s halad lassankint a túlsó part felé. Vajjon eljut-e odáig?

Messze sodorta őket a hatalmas folyam aláfelé, de azért oda jutottak. Szerencsére meneteles parthoz értek, s amikor ember és ló lerázott magáról annyi vizet, amennyit tudott, s egymást számba vették: nem hiányzott senki.

Csoda volt ez!

3

De még nagyobb csoda volt, hogy a legénység, bár nyakig ázott, órákig fázott a hideg novemberi hullámokban, még hurutot se, még náthát se kapott a veszedelmes kaland után. Edzett a magyar legény, hideget-meleget egyaránt bírja, lenézi az orvost, utál minden patikaszert; fiatal pálinka, paprikás szalonna, jóízű káromkodás: ebből áll minden orvossága; magát el nem hagyja; mint a legyet, úgy hajtja el magáról az ápolót és sajnálkozót, lábáról le nem esik, s ha csak aludni nem akar: le nem fekszik. Ha egyszer a huszár elveti magát: már akkor jó éjszakát! A halál kutyái ólálkodnak már akkor körülötte.

De amiben különös nagy gyönyörűsége telt a huszárnak, még a ló is felüdült a fürdő után. Vidáman emelgette lábait, s jókedvéből még nyertett is egyet egyik-másik.

Hajh, pedig se a szürkülő reggel, se az egész borongós őszi nap nem nagy öröme várta a huszárokat!

Valahol Usciecko városa közelébe mentek át a Dnyeszteren. Innen némi kerülővel jó országút vezet Horodenka-Kolomeába, de nekik itt már az országutakat kerülniök kellett. Közel Bukovina, közel Moldva, közel Oroszország, itt már erős helyőrség volt az országutak mentén minden nagyobb faluban, városban. A Dnyeszter jobbpartján itt Uscieckótól félre kevés falu, nagy erdők és nagy pusztaságok s vizes, tocsogós, süppedős, nagy rétek, mezők, legelők. Az erdőt is kerülték, a mezőkön, süppedékeken hatoltak előre. Apró erekkel voltak tele a mezők. A dűlőutak keresztülvágták az ereket. Hol volt, hol nem volt híd az ereken. Még jobb volt, ha nem volt. Rongyos, korhadt fenyőfahidak. Minden hídnak beroskadt vagy padlója vagy gerendája a lovak lába alatt. Ha már hidat láttak, leszálltak a lóról, s úgy vezették a lovat a rozszant hídon keresztül, mint mikor a dajka járni tanítja az ölbelt. Így is sok lovat úgy kellett kiemelni az ingoványból.

Úgy késő fölöstököm-tájban tíz óra körül egy magányosan álló szénaboglyához értek. Itt letelepedtek, s a lovakat lepányvázták. Hűvös idő volt, de azért minden huszár pörére vetkőzött, hogy az éjjeli vizet minden ruhadarabból kifacsarják. Az eleven testen három nap se száradt volna föl a ruha, s így igen nehéz volt a lónak a huszár. A posztó és fehérnemű sok vizet felszí magába, a lovat pedig kímélni kell. A lovak is jóllaktak a gazdátlan szénából, a legények is kedvökre falatoztak. Szerencsére nem csatangolt arra se csősz, se kerülő, se vadászgató ember. A kissé homályos szürkéségből pedig a messzi falvakból, a távoli országutakról nem látta őket senki.

Késő délután valami faluba értek. Itt felálltak a templomtéren. Itt kellett volna éjszakázniuk. A lovak egész nap posványt dagasztottak, el voltak fáradva keményen. A század eleje már egy óra óta is ott állt a templom mellett, míg a vége a mezőkről bevánszorgott. Már szentül hitték

is, hogy itt éjszakáznak. Zsurmay bement a lengyel urasághoz, és sokáig késett ott. Miért késett volna, ha nem azért, hogy elszállásolásról gondoskodjék.

Bizony nem lehetett itt hálgni. Az uraság kijelentette, hogy semmiről se áll jól. A lakosság orosz, Kolomea nincs messze, rossz emberek éjjel bizonyosan hírt adnának a helyőrségnek, s reggelre az egész század be lenne kerítve s fogollyá téve.

No huszár, nézz föl arra a csillagos égre, amelyen nem látsz csillagot, mert szürke felhők eltakarják előled, azután káromkodjál egy nagyot, cifrát, haragosat, de indulj az esti alkonyatban. Éhgyomorral, fáradt lóval, úttalan utakon kutyád tudja, hova mégysz az őszi éjszakában! Pedig még kutyád sincs!

Menni kellett tovább, tovább, tovább!

De azért mégis volt iránya, volt szerencsés elvége a mai útnak.

Volt Horodenka-Kolomea közelében egy falucska s benne lengyel uraság! A falucska neve Strzylec vagy mi volt, mesemondóm már biztosan nem emlékezett nevére. Elfelejtette az uraság nevét is.

Az uraság nevére könnyen rájöhetnénk. Fia tiszt volt a Ferdinánd-huszároknál. Ez az első számú ezred volt, a függetlenségi harcban csak úgy ismertük: a Császár-huszárok. Talán az egész ezred, de bizonyosan több százada itthon volt honvéd hadseregünknel már jó előre. Dicsőséges részt vett a csatákban, legnagyobb részt talán a nagysarlóiban. Kutassy Ignác kapitánya egykori jóbarátom egy szakasz Császár-huszárral vitte be Guyon tábornokot is az ostromlott Komárom várába. Ő fogta el Hontban pecsovics volta miatt a jó Paczolay János híres követet és képviselőt is. De hát ez mind nem ide tartozik. Csak az tartozik ide, hogy a strzyleci lengyel uraság huszár-fia ennél az ezrednél volt hadnagy vagy főhadnagy.

Hát az csak igazán természetes, hogy a lengyel uraság szívesen látta a menekülő huszárokat.

Csak hogy sok természetes dolog van a világon.

Az is természetes például, hogy aki a katonaság szökését háborús időben elősegíti, azt mint az ellenséggel cimborálót haditörvényszék elé állítják, s nyomban agyonlövik vagy felakasztják.

Az is természetes, hogy Kolomea városa közel fekszik, csaknem a kertek mellett. S ott egy zászlóalj gyalogság s két erős század német lovasság van elhelyezve, kétszeresen elég arra, hogy az ázott-fázott, kimerült, kifáradt huszárokat könnyűszerrel meglepje és elnyomja.

És az is természetes, hogy a lengyel uraság azért, mert fia magyar huszártiszt volt, s mert maga is szerette a magyarokat, mégse nagyon vágyakozott arra, hogy őt hamarosan agyonlőjjék vagy felakasszák. De mégse örült volna azon se, ha a menekülő huszárokat nála fogják el.

A legtermészetesebb pedig mégis csak az volt, hogy ha igaz jó lengyel hazafi ajtaján vendég kopogtat, ha az a vendég magyar s maga, lova éhes, szomjas: hát akkor a lengyel hazafi ajtót nyit, keblére öleli üldözött vendégét, könnye összeomlik a magyar bujdosó könnyével, s szívét, csűrét, éléstárát átengedi vendégének, ha mindjárt kerékbe törik is, négyfelé vágják is. Így tett a lengyel bujdosóval a magyar is mindenkor. Így voltunk már egymással jó kétszáz esztendő óta! Még a kurucok bujdosása óta! Még Zrínyi Ilona fejedelemasszonyunk, még Rákóczi utolsó fejedelmünk óta!

Azonban ehhez a sok természetes összevisszasághoz képest most már okos ember kellett. A huszár is hozzájusson mindenhez, az uraságnak se legyen semmi bántódása.

Hát hiszen okos ember is akad a huszárok közt.

Az uraság kastélya kívül volt a falun, jó két parittyadobásnyira az utolsó házhoz. A kastély mellett angol kert, az angol kerten kívül a gazdasági udvar bekerítve fallal, palánkkal és hatalmas gypúvel.

A huszárok késő este nagy sötétben jönnek. De nem jönnek végig a falun, amely orosz és ellenséges, hanem kint a mezőkön. Lesz gondoskodva vezetőről. Amikor pedig odaérnek kívül, hátul a kerítéshez, nem szólnak egy szót se, nem könyörögnek senkinek: adj isten jó estét, itthon-e a gazda? - hanem ahol leggyöngébb a palánk, ott bedöntik; ha kapnak ólat és jászolt, szénát és zabot: lovukat odakötik. S ha egyebet is találnak: meleg ételt, tüzes italt, puha derékaljat, hát legyen eszük, tudják, mirevaló.

Minden így történt.

Keserves csetlés-botlás után a sötét estén odaértek a kerítéshez. Herman János őrmester leszállt lováról, s bemászott a kerítés kapuján. Aki ott várta a sötétben pipaszóval: maga volt az uraság. Nem szólt, nem beszélt, csak intett egy-két emberének: pusztítsák föl egy helyütt a palánkot. Csak egy huszár férjen át a résen. A többi a huszárok gondja.

Édesanyjuk meleg hajlékában se volt jobb dolguk. Mióta Zbarazból elindultak, ez a pihenés és ellátás esett nekik legjobban.

Ettek, ittak, jól mulattak. Pipáztak is, daloltak is, szunnyadoztak is. A lovak már órák óta jóízűen ropogtatták a lóherét és rozsabrakot.

Egyszer csak elkezd fülelni a ló. Fejét fölemeli, néz mereven, pillanatig a szájabelit se ropogtatja.

Mi ez? Mit sejt a ló?

Hang jön a messzeségből. Öreg este van már, kilenc óra. Késő idő novemberben. Hang jön a sötétségből, keresztül az égen, a mezőkön, a ködökön. Valami jól ismert, valami édes, bánatos, most keserű hang!

A trombita hangja! Kolomeában most fújják a takarodót. A takarodó hangja! Odahozza a szellő és az éjszaka. Először megérti a ló, azután megérti a huszár!

Az a felséges zene! Hallottátok-e már a távolból, amikor magánosan andalogtatok az éjben és a pusztaságban? Istennek hangja az a katona lelkéhez.

Amint ez a szózat hozzájut: leteszi fegyverét és mezét. Azt a ruhát és azt a vasat, mely mindenütt kemény és mindenütt szorít és mindenütt súlyos. Amely arra inti, hogy ha majd kell: vitéz legyen, hős legyen, vért ontson, embert gyilkoljon, édes jó anyjának könyörgő szavára se hajtson.

A takarodó hangjának szózata másra inti.

Pihenj, édes fiam. Ne félj ma már feljebbvalód durva szavától, kegyetlen bántalmától. Add át lelkedet a szelídségnek. Tedd le fáradt tested a földnek felszínére, s hajtsd le fejed nyugodtan. Ne gyűlölj, ne haragudjál, bosszúságot ne táplálj, hanem szeress. Gondolj azokra, akiket otthon hagyta, s akik még most is szeretnek, s oly esennen várnak. Húnyd le szemeidet, s engedd, hogy édes puha tenyerével a jóltevő álom fogja le azokat. S szálljon fel lelked az álmok világába, s keresse meg ott szívbeli mátkádat, s repüljék át álmaid az esztendőket, s lásd magad körül mosolygó hitvesed, játszó gyerekeidet s szabad hazádat.

Leteszi a huszár a pipát, s elhallgat maga is, mint a lova. Hallgatja a takarodót.

Elhagyta ezredét. Hütlenné lett zászlójához. Megszegte esküjét!

Ez is eszébe jut.

Jól van. Megtörtént. Eltiprott fáját, feldúlt hazáját kell mentenie. Azért tette. A haza mindenek felett való. Se isten, se ördög, se üdvözülés, se kárhozat, se élet, se halál ne legyen akadály azon az úton, mely a haza megmentéséhez vezet.

De mi lesz holnap? Mi lesz holnapután? A síkon, ahol minden ember ellenség, s fent a szirtek magasságában s az erdők mélységében, ahol ember sincs?

Mennyit szenvedtek már eddig is!

Böszörményi Dani szeméből kihullott a könny. Vajha elérhetné édes hazáját. De vajjon néhány nap múlva nem hollók és farkasok játszanak-e csontjaival!

Egyik közhuszár felkiáltott:

- Hej, bajtársak, eljöttem veletek, el is megyek tovább is. Ha égbe, ha pokolba, ha tüzes kemencébe. De másodszor meg nem tenném, ha Árgyélus királyi fiának tenne is meg az a kopasz öreg úristen!

Öreg huszár felelt neki:

- Ne félj attól, kis öcsém. Csürhés bojtár maradsz te otthon ezentúl is, nem Árgyélus királyfi.

Szerencsére vége lett a takarodónak. Még nevettek is a közhuszár kárhozatos beszédén.

Hajnalban, sötétben indulniok kellett. Félig aludta ki magát a huszár, egészen a lova. Három órákor már éjfél után nyeregben ült mindenki. Hat óra előtt nem lesz világos. Jó négy órájuk lesz egerutat nyerni. Kolomeát kikerülni s messzire hagyni. Hús kilométernyi úttal már jól bent lesznek Bukovinában.

Csakhowy most már hegyek közé jutottak. A hegyek és erdőségek, ritka és szegény falvak, rossz utak, járhatlan hegyicsapások, mind ellenségei a huszárnak. S a Prut-folyótól még mindig százharminc vagy száznegyven kilométernyi út előttük.

A Pruton szerencsésen keltek át valahol valami Budilov nevű falu közelében, de aztán bezakadtak a hegyek közé Galicia és Bukovina határainak mentén. Minden nap veszedelmek sokasága fenyegette őket. A mesemondó őrmester el se tudta mondani minden kalandjukat. Helyet, számot, nevet sokat elfelejtett.

Néhol a patakmedrek és hegyszakadékok fölött oly magas hidakon mentek keresztül, hogy ember, ló szédült, ha a mélységbe tekintett. Egy helyen se út, se híd előttük. A völgy mélyén a szakadékok miatt nem lehetett járni. A vezető mégis abban az irányban tartotta biztosnak a menekülést. Óriási hegy meredek oldalán kellett félszakosan végiglovagolni. De bizony nem lovaglás volt az. A huszár nem mert lován maradni. Leszállt mindenki, eleresztette lovát, kápára tette a kantárszárát, s kardja segítségével gyalog botorkált a meredeken. Kecskének való út. Aki leszédül, lecsúszik, vagy legurul: halál fia. A ló, ez a hű és okos állat, istenadta jó ösztönével el nem hagyta gazdáját, nagy vigyázva utána ment, nyomában haladt. Érezte, hogy a maga erejével, maga eszével meg nem menekülhet.

Szegény huszárló! Te is a magyar Alföld sík-egyenes mezejéről kerültél ide, amiként huszár-gazdád. Nem jártál iskolákat, nem hallgattál bölcselkedő tudományokat, furfangosságra nem torzították el a te egyszerű lóeszedet. De bizonyára a te egyszerű lóeszeddel elgondoltad nem egyszer, hogy mi a mennydörgős mennykő hozott ide téged is, gazdádát is, erre az istenverte pogány országra? Miért kell teneked bércek oldalán, fák tetején, meredek lejtőkön mászkálnod, mint a mókusnak, holott te nem vagy mókus, s a gazdád se mókus! Nem jobb volna, nem okosabb volna-e ennél odaát a síkon, a délibábos rónán szabadon legelni s futkározni?

Dehát, jó huszárló, ne szomorkodjál. Most még legalább ne essél kétségbe. Lesz még neked rosszabb sorod is a világon.

Például ott Uscie-Putilla körül.

Huszáratok még nem ért olyan várost, mint Uscie-Putillát. Bukovinai város ez, éppen Galicia és Bukovina határán. Zsurmay jó eleve tudta, hogy ennek jókora gyalogsági helyőrsége van, azért a várost nagy kerülővel s egész éjjel lovagolva ki is kerülték a huszárok. Kegyetlen út volt, köves területen, fáradt lóval, éhes és álmos huszárral.

Igaz, hogy a huszár a ló hátán is tud aludni. Csakhogy az előőrsnek, elővédnek nem szabad aludni, mert annak a vezető nyomán az útra kell vigyázni. Útra is, ellenségre is. Így van a hátvéd is, akinek még arra is van ügyelete, hogy fáradt lova el ne bóduljon, el ne maradjon. Középen, az oszlopsorban aztán alhatnak a huszár. De azért ez az alvás se sokat ér. Az éhes ló fű után, lomb után, falevél után kapkod. Minden kapkodásnál meglódul az alvó huszár feje. Álma ennél fogva inkább gyötrő, mint engesztelő. Mire hajnalodik, mire kialudta magát, éppen csak úgy érzi, mintha jól eldögönyözték volna.

Reggelre egy nagy völgybe értek. Nagy völgyben nagy falu. Nagy faluban lengyel uraság. Lengyel uraság jó szívvel látja a huszárokat. A huszárok megtelepednek az urasági majorban.

Zsurmay kiadja a rendeletet: ma pihenő nap lesz. A huszár szemre bírja lovát. Ez az első kötelesség. Megdörzsöli, megjáratja, levetkőzteti, itallal megkínálja. Sok ló fáradt, erőtlen. Sok patkó hiányzik. Körnök letöredezetek, hatvan ló sántít. Ezzel tovább menni így nem is lehet. Elő a vasalással. Ez még az etetésnél és abraholásnál is fontosabb.

De a huszár is éhes. A farkasnál is éhesebb. Káprázik a szeme, rogyik az ina, szárad a nyelve az éhségtől. Az eget már nem is égnék nézi, hanem rongyos, foltos köpönyegnek, amely mindjárt rászakad, és őt agyonnyomja.

Pénz van elég, árus ember is van elég, a bukovec jó pénzért odaadja mindenét. Itt ma jól lakunk.

Szalonnát ugyan keveset kaptak, kolbászt se eleget, de megvettek egy nagy hordó brinzasajtot, - sóval, köménnyel, illatos fűszerszámmal legyúrt, legyömösölt kecsketúrót. Ez is valami. Míg a meleg étel elkészül, a brinza is jó éhes embernek kenyérrel falatozni.

De mi lesz hát a meleg étel?

Mi lenne más? Málé, puliszka, mamaliga. Kukoricaliszből főzött pempő, dödölle, gánica, nyögvenyelő. A bukovec nemzeti eledele. Fölséges étel. Megeheti a császár is. Ha az embernek hátához vágják: ott ragad, púpja lesz belőle, mint a tevének. De a huszár megszokja, szereti abban a pogány tartományban. Ha istenigazában jóllakott belőle: úgy érzi a gyomrát, mintha ott belül volna a patrontáska hatvan éles töltéssel.

Öt nagy üstöt kitesznek a nagy szín alá. Telerakják sóval, vízzel, kukoricaliszttel, aprított szalonnával. Akkora tüzeket raknak az üstök alá, mintha ökröt akarnának sütni. S készítik a kását kissé bukovec módra, kissé magyar módra.

A bukovec télre is gondol. Gidája, kecskéje, gödölyéje elég van. El is hull belőle néhány, le is öl néhányat. De akár hullott, akár leölt, megfüstöli, s ha már megfüstölte, maga se tudja, melyik az egyikféle, melyik a másikféle. Ez mind eladó. S a huszár megvesz annyit, hogy mindenkire jusson egy gödölyecomb. Ezt is főzik nagy üstökben.

Ami alatt pedig a huszárok így készülnének a lakomára és a pihenésre: azalatt valami akasztó-favirág, valami kém, bíró vagy pap, valami bukoveci gazember hírt ad Uscie-Putillában, fölzajgatja a helyőrséget; íme, itt vannak a szőkevény huszárok, itt is napolnak, itt is éjszakáznak, el lehet őket fogni utolsó emberig.

A helyőrség parancsnoka okos ember és nagy hadvezér. Csupán gyalogsága van ugyan, de az legalább elég van. Megindít egy erős zászlóalj, vagy ezer embert, s két szakaszban megy a huszárok után.

Nem a faluban akarja őket megrohanni. Utcákon, sikátorokon át akkor elmenekül a huszár.

Nem is a falut akarja körülvenni. Vékony csatárlánc lenne abból, ott töri át a huszár, ahol akarja.

Nem is hátból akarja megtámadni, hiszen akkor a huszár lóra ül, s megy előre éppen oda, ahova menekülni akar. Olyan cserepár pedig csakugyan nem született még a világra, aki a huszárt hátulról kergetve el tudná fogni.

Hanem ahelyett jó messze kikerülve, jobbról-balról, megkerüli a falut, s elmegy a hegyekig. Ott van egy szoros út. Azon az úton kell a huszárnak keresztülvonulni. Azt az utat állja el mindkétfelől a gyalogsággal, s a sűrűből úgy lelövöldözi a huszárt a lóról, mint a varjút a fa tetejéről. De még sokkal jobban. Mert a varjú, ha megunja a lövöldözést, továbbrepül, a huszár pedig mégse tud repülni.

S a helyőrség parancsnoka, ahogy bölcsen kitervezte: azon módon végre is hajtotta a hadicselt.

Jámbor huszáraink csak várták-várták: mikor lesz már készen a mamaliga és a kecskecomb. Kevergették, ízlelgették nagy gonddal. Bizony, talán már jó is lenne. No, még tíz perc, akkor lesz igazi. Meg kell hát azt is még várni. Különben se sietős a dolog. Nincs a tatár a hátukban.

Eltelt a tíz perc is. Böszörményi Dani a főszakács. Herman őrmester az üstparancsnok. Nyugodtan megállapodnak: kész a fölséges étel. Tökéletesen sikerült minden.

Elő hát most már a köpönyegekkel.

Hét köpönyeget leterítenek, s azokra kiborítják az üstök forró, meleg tartalmát.

A köpönyeg pótolja az asztalt. A földre csak nem boríthatják ki az illatos, jó ételt.

Azután a köpönyegen el lehet teríteni a forró ételt, hogy hamarabb kihűljön. A macska sem enne meg hevenyében a forró kását.

Végre pedig a köpönyegen el lehet osztani a mamaligát igazságos, egyenlő adagokra. Minden köpönyegen huszonöt adag. Hét köpönyeg százhetvenöt huszár.

Valahára letelepednek a köpönyegek mellé, s megkezdik nagy kényelmesen a falatozást. Éhes a huszár, jólesik minden falat. Az ételnek illata is csak fokozza az étvágyát.

Amint az első falathoz hozzányúl, megharsan a trombita.

Fegyverre, lóra, készen lenni indulásra! Veszett sietésre hajsza a tábori jel.

Nem lehet az! Agyon kell ütni azt a trombitást. Valaki bizonyosan megveszett. Talán csak nem bolondult meg Zsurmay kapitány úr! Hogy hagyhassa ott az éhes huszár a kész enni-valót? S aztán a lovak se fűjték még ki magukat.

Herman őrmester fut a kapitányhoz.

- Mi ez, vitéz kapitány uram? Hiszen a legénység most nem ülhet lóra.

A kapitány fölvezeti az őrmestert valami látóhelyre. Mutatja neki onnan az út menetét. Éppen helyezkedik el a gyalogság, hogy puskavégre várja a menekülőket. Mindezt jól lehetett látni a tábori messzelátóval. De hiszen ott volt a kapitány kezében a jelentés is.

Lóra, fegyverre, indulásra!

Nem lehetett okoskodni. Még késlekedni se.

Hanem azt a káromkodást, ami erre kitört, ne kívánja senki meghallani! A jégeső ahhoz képest kisleánykának szelíd imádsága. Az égnek angyalai ugyan mindent meghallanak, azt a káromkodást is meghallották, de el is bújtak az öreganyjuk köténye alá, elő nem mertek bújni harmadnapig.

Így mondta el a huszárőrmester.

Vége tehát a százhetvenöt adag mamaligának! Az illatos jó ételt lefordították a köpönyegekről bele a sárba, szemétbe.

- De aki áldója van a bukovecének: ebből ugyan nem eszik. De még a kutyája se!

A huszár méltó haragjában lovával a fekete földbe gázoltatta bele azt a sok jó ennivalót. Került ugyan belőle egy-egy jó marokkal a csákóba is, de mégis sovány vigasztalás volt az a nyugodt lakoma elmaradásáért.

Hanem a kecskecomb mégse maradt ott.

Minden legény felszúrta kardja hegyére a maga gödölyéjét, s úgy ment végig szép egyenes sorban a falun és az úton az ellenség elé.

De most már szemébe akart nézni ennek az ellenségnek. Ezer vagy tízezer, lő vagy nem lő: mindegy az. A huszár neki akart rohanni s azt is legázolni, mint a mamaligát.

A kapitány minden haragját előszedte, hogy ezt meggátolja.

- A hazának szüksége van, bajtársak, minden lóra és minden emberre, mit tékozolnánk erre a rongyos cserepárra?

Ez is igaz.

Hanem ami ezután következett, arról sohase látta be a huszár, hogy annak úgy kellett lenni.

Zsurmay tanácskozott a vezetőkkel. Ők elvezetik a menekülőket föl a hegyekbe és erdőkbe olyan úton, ahol nem lesz többé ellenség, de falu se lesz, ember se lesz. Ott éhen veszhet minden ember, minden ló.

A kapitánynak vasfeje volt. Ő ezt az utat választotta.

Amint az ellenség lőtávolába ért a huszárság, alig járható ösvény mutatkozott jobboldalról. A kapitánynak jeladásra villant kardja, s aztán jobbra fordult az erdei ösvényre. Utána a huszárok. A cserepár csak várta, mikor jön már a szökevény huszár, mikor sütheti rá rossz puskáját. De bizony hiába várta. Fölfelé ment a huszár az erdőkbe, a magasságba. A cserepár, amint egyszer fönt a szikla élén megpillantotta, keresztet hányt magára. Oda már nem hord el az ő puskája. De oda már maga se megy se elébe, se utána a huszárnak.

A huszár átvergődött a bukovinai határon, s megint ott volt Galiciában. Valahol Probina-patak felé, valahol a Baba Ludova óriási hegységének közelében.

Találkoztak erdei emberrel. Szóba álltak vele.

- Jól megyünk-e, héjh?

Az erdei ember a fejét csóválta. Nem akart felelni.

- Akárhova mennek a vitéz urak, nem jó úton mennek. Éhen-szomjan pusztulnak el a vitéz urak.

No, ez ugyan jól biztat. Hanem azért csak előre! Amíg ló bírja, ember bírja.

A pokolról azt beszélik a papok, hogy az a kegyetlen vendégfogadó valahol lent van alattunk, valamiféle mélységben, s ott valami kecskelábú, kettősszarvú, hosszúfarkú, kiöltött piros nyelvű, ürge fekete legények rakják a tüzet a katlan alatt, kétágú vasvillával berzengetik a parazsat, s így fűtenek be a szegény vendég alá, aki így vagy amúgy oda kerül szállásra.

A huszár most arról győződött meg, hogy mindez bolond beszéd.

Nem a mélységben van a pokol, hanem a magasságban. Ahol nincs jótét-lélek, nincs meleg hajlék, nincs ember. Ahol nincs más, mint árnyék, sötétség, nyirkos kő és bűdös fenyő. Ahol se fű, se virág, se napfény, csak mérges gombák, pöfetegek, útálatos csúszó-mászó férgek. Ahol nem csak nem sütik-főzik az embert, de ahol az ember még csak föl se melegedhetik, ahol örökké didereg, s a ködtől, nyiroktól még délben se tud szabadulni.

Ez a valóságos pokol.

Egész nap mentek. Mikor volt este, mikor volt éjszaka, nem is tudták a fekete fenyvesekben. Hol töltötték, hogy töltötték az éjszakát: mind elfeledték. A ló csak bandukolt előre hegynek, völgynek. Talán harapott is útjártában, ha fűvet talált itt-ott. A legénység megette gödölye-combját, s azután szunyókált vagy a lován, vagy a lóva mellett.

Déltájban havas tetejére értek. Kiéhezve ember, állat. De itt mégis szerencsések voltak. Ráakadtak egy ütött-kopott, rozoga gunyhóra. Valami juhásznak vagy kecskeőrzőnek volt a gunyhója. De eleven; gunyhólakó nyomai látszottak körülötte, s volt mellette egy boglya széna is. Idei rakás, egészséges, illatos.

No, hála legyen a papnak-papucsnak: a lovak számára hát lesz ennivaló. Zsurmay kapitánynak aggodalmai voltak ugyan, hogy a tulajdonos engedelmé nélkül föl lehet-e a szénát etetni, de már erre csak nevetett a huszár. Hát a betlehemi jászolból, a csecsemő Jézus Krisztus alól nem kisedné-e a huszár a szénát, mikor az ő lóva éhes?

Mégis trombitáltatott a kapitány ott a havas rengetegben, hogy ha közelben van a széna tulajdonosa: hallja meg.

Meghallotta. Odajött. Sajnálta a szénáját eladni, mert nem hitte, hogy megkapja az árát, - attól félt, kardlappal fizetik ki. De bizony jó pénzt kapott érte. Éppen kétakkora szája lett örömeiben a rusznyáknak, mint amekkora illetet volna.

Ennivaló hát van a lónak, de hol lesz már az innivaló?

Sehol se lesz. Csak annyi víz van a havason, amennyi holmi apró gödröcskében, földszinti faodvakban meggyülekezik. Ez pedig édeskevés. Sok hegyet-völgyet meg kell mászni még ma a lónak, míg vízre akad.

Dehát most már mit eszik a legénység? A huszár se kutya.

Előállt a rusznyák, van két hordó juhteje.

Hejh rusznyák, istennek angyala vagy te. Hol az a két hordó juhtej.

Előkerült.

Megvették, megitták. Minden legénynek jutott egy messzely. Savanyú volt, mint a vén asszony nevetése, de többet ért, mint máskor a sódar.

Hanem hát végre is mi az? Egy messzely juhtej. Becsületes macskának is kevés. Valami harapnivaló is kellene.

Egyik huszár elkezdett böngészni. Valami vakandtúrára akadt, de amely mégis nagyobb volt, mint a vakandtúra. Szétrúgja a földet, s íme, veremre akad. Turkál benne, s kisül, hogy a verem tele van burgundi répával.

Isteni fölfedezés. Nagyobb, mint a könyvnyomtatás, fontosabb, mint Amerika fölfedezése. Burgundi répa! Igaz, hogy takarmány; állatnak, malacnak való, de mennyei étel lesz most ez a huszárnak.

Megvették mind, s nekiálltak a burgundi répának. Azt az édes, leves, émelygős, szokatlan torzsát úgy ették, csak úgy harsogott. Még a tarsolyba is eltettek egy darabot.

- Rőf! rőf!

Ezt a hangot a volt pataki diák ejtette ki a száján.

- Úgy lesz bíz az, bajtársak; ha még így élünk egy darabig, nem huszár leszek én, hanem sertés a javából. Savó és nyers burgundi répa: éppen így élnek a malacok anyám házábanál.

Valami nagyon még csak el se keseredtek a legények.

Egyik huszár felkiáltott:

- Hejh, Fecském, édes lovam, gyere csak ide, ülünk egy asztalhoz!

Fogott egy nyaláb burgundit, s vitte lovához, s szeletenként adta neki. Egyik szelet a lóé, másik a huszáré. Legalább a szomjukat is eloltották. S utána minden huszár azt cselekedte. - Minden huszár! Hányan is vannak csak még? Talán jó lenne számba venni most már.

Elindultak százhatvenöten. Megszaporodtak három lengyellel, de egyet maguk közül elkergettek. Tehát százhatvenhétnek kellene lenni még most is.

Nincs pedig több százhatvanötnél. Tizenkét huszár tehát már elveszett. Kidőlt, elmaradt, eltűnt. Vagy talán megszökött!

Nem. Egy se szökött meg. Jó az isten. Van még remény, hogy megkerül majd az a tizenkettő is.

Hanem az én mesemondó őrmesterem rosszul járt. Összes málhája, fehérneműje kocsin volt, kocsin szállították a század után. Ezt a kocsit a menekülés második napján már elfogták. Tartalék ruhája tehát már régen nem volt. Most pedig a burgundi répa-lakoma közben azt vette észre, hogy szép, duzzadt, őrmesteres, piros bugyellárisa is elveszett, s nincs sehol. Vele együtt minden pénze is. Sehogy se tudott visszaemlékezni, hogy a sok útban, futásban, keserves herce-hurcában hol és miként vesztette el kincsét.

De hiszen mindegy az már. Mégis nagyon elkeseredett. Most hát már egyetlen fillérje sincs.

Azonban megvigasztalódott. A pataki diák különösen meg tudta vigasztalni.

- Sohase búsulj, bajtárs, pénzed miatt. Ebben az alávaló rengetegben úgyse adnának érte semmit. Innen, pedig úgyse tudunk menekülni. Itt döglünk meg, ahányan csak vagyunk, egy rakáson. Ma ugyan még nem, hanem holnap vagy holnapután.

Hát ez bizony alapos vigasztalás volt. Nem is tudta hamarosan Herman János, miként köszönje meg.

- Ha pedig, édes jó bajtársaim, utóbb mégis hazajutunk valahogy, hát akkor...

Nem szólt többet a pataki diák, hanem összeütötte bokáját, csak úgy pengett a sarkantyúja. Hátra is nézett a sarkára. Hogy annak a sarkantyúnak még el nem állt a szava!

No, majd eláll az is.

Továbbmentek a huszárok. Jó két vezető emberük volt, de jól is fizették őket. Nagyon bízott a két vezető, hogy egy-két nap múlva fölérnek a hegységek legmagasabb tetejére. Onnan azután majd csak legurulnak valamerre.

Késő estig szakadatlanul mentek hegynek föl, völgynek le. A hegyen víz nem volt, a völgyön fű nem volt, a lovat jól etetni, erőben tartani nem lehetett.

Öreg este volt már, amikor egy nagy hegyről lebotorkáltak egy völgykatlanba. Nem is katlan volt az, hanem valóságos gödör. Szűk mélyedés, alig fért el rajta húsz-harminc ló. De volt forrásvíze... Itt mégse éjszakázhattak. Föl kellett menni a hegy oldalára, s ott elszéledve legeltetni a lovakat. A hegy pedig meredek volt.

Itt már kitört a zúgolódás Zsurmay ellen. Csakhogy a vitéz kapitány ezt nem hallotta. Ő messze elől járt több óra járásnyira az erősebb lovakkal és erősebb legényekkel. A gyöngébbek maradtak hátra s velük a mesemondó őrmester s a pataki diák. Erős mind a kettő, lovuk is jó, de ők el nem akarnak hagyni senkit. Biztattak, vigasztaltak, segítettek.

Gyakran a biztató szó se ért semmit.

Zablaszáron vezeti a huszár a lovát. Bágyadt a lova is. A nyereg és minden készség ott van a ló hátán.

Egyszer csak megáll a ló. Fejét lehajtja, orra majd a földet éri. A huszár szólítja, zabla tövénél föl akarja a fejét is emelni. A ló nem mozdul, hanem lefekszik, elnyújtózik, fejét leteszi a hantra.

A huszár félrevágja a csákóját, nagyot káromkodik.

- Hejh, a megváltóját, hát csakugyan itt kell elpusztulnunk!

Ismeri már a lovat. Napok óta nem evett, nem pihent a ló kedve szerint. Talán el is búsulta magát. Ha a ló egyszer lefekszik az útban, nem kel az már fel többé.

Mégis szeretne reménykedni a huszár. Szól hozzá.

- Édes lovam, Vidám te, ne hagyj el engem!

Talán még megérti a ló a keserű hangot. Fejét kissé megmozdítja, s ránéz gazdájára. Azután megint leteszi a fejét, s szemére valami láthatatlan pókháló kezd ereszkedni.

Utolsó pillantása volt gazdájára.

A huszár kemény gyerek. De könnyei mégis kitörnek. Hiába! Teste-lelke neki is elernyed már. Leül a ló fejéhez, leveszi róla a kantárt, s haját a két füle közt szelíden húzogatni kezdi. S zokog keservesen. Így találja őrmestere.

- No fiam, Ferkó, gyere már, hagyd ott a lovadat. Végy magadon erőt.

- Nem hagyom itt, őrmester uram. Ő se hagyna el, ha ereje volna. Azután mindegy már az. Akár itt pusztulok el, akár másutt. Úgyse bírom tovább!

Íme, egy jelenet a sok közül. S mindennap több. Mind egyenlő s mégis mind másféle. De a szívet szaggatja valamennyi.

Az őrmester nyeregszerszáma is összeszakadozott már. Az ő lovának se volt már hasa. Nem állt rajta rendben semmi. Szájánál fogva vezette maga után, s folyton kötözni, szorítgatni, igazgatni kellett mindent.

Nem számlálták most már se a napokat, se az éjszakákat. Hegynek-völgynek mindegy volt már. Ha inuk leroskadt: lefeküdtek. Ha egy kis erőhöz jutottak: megint mentek tovább. Néhol buja fű volt a völgyeken, szakadékokban, források tövében. Ott a ló kedvére jóllakott. A huszárt is tudta vinni. A huszárnak alig volt már egyebe szárazkenyér morzsájánál. Valami vad, tövises, erdei eper érett itt-amott: azzal verték el éhüket, szomjukat. De erőt az se adott. Nem féltek már ellenségtől, kémektől, üldözőktől. Felértek már a magas Kárpátokra Galicia és Máramaros vármegye határán, de ők nem tudták: hol járnak, hova lyukadnak ki. Se jókedv, se elszántság, se számítás, se hidegvér - csak az élet vak ösztöne vezette őket.

- Ott jártunk, uram, olyan magas hegyekben, ahol még ló nem járt, amióta a kutya meztláb jár a világon!

Így beszélte a mesemondó őrmester.

A legénység elszakadozott egymástól. Nem volt már hadoszlop, nem volt már büszke huszár többé. Négy óra járásnyi távolságban széledeztek egymásután. A ló néha még tudott nyeríteni. Hívta társát vagy jelt adott neki.

Egyik estén nagy erdő tisztásán öten jöttek össze. Az őrmester, Böszörményi, a pataki diák és három legény.

Mit csináljunk?

Előttük is sok huszár, utánuk is. Hogy ériék el, aki előttük van, hogy szedjék össze, aki utánuk van? Éhesek is voltak, fáztak is.

Hasig érő fű volt a tisztáson, harapta a ló, csak úgy bujálkodott benne. Aznap havas eső esett; minden fünek széles sása tele volt hóval, vízzel, harmattal, nem kellett a lovat itatni se.

Itt töltjük az éjszakát. Ebben történt megállapodás.

Tüzet raktak. Magánosan álló egész óriási fenyőfákat gyújtottak meg. Hadd legyen meleg és világítás. Talán az égre verődött fényt mérföldekről meglátja a nyomorgó huszár, s odasiet. Lövöldöztek is rendes időszakokban, talán a pisztoly hangját is meghallja a menekülő.

Akár a fény, akár a hang után, azon az éjszakán még huszonkét huszár jött össze azon a helyen. A lovakat legelni eresztették, maguk jól aludtak a nagy tüzek enyhe közelében. Se ételük, se italuk, de annyi fáradtság után az édes alvás mégis adott erőt napkeltére.

De fokozta az éhséget is. Azután a keserúséget s utóbb az erőtlenséget.

Hejh katona, vitéz huszár, elsőrangú hőse a világnak, de nyavalyás alakká válsz te, ha nagy fáradalmaid közt egy-két nap óta nem ehettél.

Enni: állat dolga. Így mondják az erkölcsök nagy bírái.

Az embert saját képére és hasonlatosságára teremtette az alkotó. Így tanítják a bölcsek és írástudók. De így van-e hát?

Nézd az ifjú hőst, akit leverte lábáról az éhség és fáradtság. Hős indulat a szívében, éles acél-fegyver a kezében, de üres a gyomra. Akármelyik futkározó rongyos siheder le tudná gyalázni egy furkósbottal.

Oh Zrínyi, oh Leonidas s ti többiek, örökké ragyogó hősei a világnak: éreztétek-e ti az éhség kínjait? S te Toldi és Kinizsi s ti acélkarú óriások a mesék országából s a nagy nemzetek történelméből: vajjon le tudott volna-e suhintani buzogánytok, hogy az ellenség csontjait összetörje, ha napok óta éhen-szomjan vonszoltátok volna fáradt tagjaitokat? S ti lánglélkek, te macedoni Sándor, te Cézár, te Napoleon s ti nagy eszmék és nagy szenvedélyek teremtoi: mit tudtatok volna ti, ha csak nyers burgundi répával lehetett volna jóllaknotok minden harmad-, negyednapon egyszer? S te Romeo és Júlia, hova lett volna szerelmek istenereje, ha egy héten át koplalnotok kellett volna és amellet azva-fázva nehéz munkát végeznetek?

Gyomor: te benned lakik együtt az isten és az ördög, a fenség és a nyomorúság! Tőled származik minden jó és minden nagy és minden hitvány!

Reggel a huszonhét huszár még egyszer és utoljára rendbehozta lovát, szerszámát, ruházatát, s elindult azok után, akik előtte voltak. A század többi része jó előre járt már, ezt a szakasz el se érhetette. Két-három órai utat kellett volna gyors menettel megtenni, hogy elérhesse.

Hanem egyeseket csakugyan ért el. Ott hullároztak az útban, s lovaikat kergették, hívták, édesgették. Mert akadt olyan huszárló is, amely megunta már az égben és a szirteken való járást, s megemlékezvén a völgybeli jó levegőről, a mennybeli seregek kedvéért sem akart előre menni, hanem vissza, hátra a legelőre. A huszár aztán úgy akart lova során könnyíteni, hogy leszedte róla a nyeret és terhelőt, s ezeket ott az erdőben egy csomóba összerakta.

Ha megélünk: majd eljövünk érte. Ha meghalunk, ha éhen veszünk, hát isten neki - hadd pusztuljon a nyereg is. Mindegy már!

A Lozdun havasok körül jártak. Galiciában is, Máramarosban is így hívják a Kárpátoknak ezt a részét. A vezetők is aligha el nem tévesztették az utat. Ha messze nyugotra mennek, rábukkanhattak volna a Suliguli szorosra. De a hágón, a hegység gerincén csakugyan áthatoltak már. Hanem a huszár ezt még mindig nem tudta. Kiszámította, hogy egy napig még talán megállhat a lábán: azután jó éjszakát. Most már nem is káromkodtak. Mint a fekete köd, mint a fekete éjszaka: úgy állt lelke előtt a rettentő sötétség. Az a lélek már hervadó volt, már alig látott világosságot. Csak az éhséget és összeomlást, csak a halált látta.

Déltájban levánszorogtak a hegyről. Valami völgybe értek, csörgedező patakhöz. A ló nagyot ivott.

A patak mellett ember állt. Borzas gucsma a fején, bocskor a lábán. Kuszált hajú erdei ember, csak bajusza volt kipödörve. Nyilván orosz ember.

De mégis ember! Napok óta nem láttak már idegen emberalakot a rengetegben. Talán most már nekik is hajnalodik.

Megszólítják oroszul.

Az ember magyarul felel.

- Hozta isten vitéz urak! Erőt, egészséget adjon a gondviselés! Honnan jöttek kegyelmetek a mi országunkba?

Az ember a patak túlsó partján állt. Erős férfilépéssel át lehetett lépni a patakot. Böszörményi Dani, a sárospataki diák megmozdult, hogy odamegy az emberhez. De nem volt már annyi ereje. Csak úgy szólt hozzá.

- Ugyan kedves bátyám, jöjjön kelmed ide hozzám, hadd szorítom meg kezét.

Az ember odament. A sárospataki diák megszorította kezét, de szólni már nem tudott, összeölelte, csókolta a torzonborz embert, s fejét vállára tette, úgy zokogott. Elfogta az érzés. Hazája szentföldén édes anyanyelvét, íme, mégis meghallotta!

Nagy megindulással nézte a többi huszár ezt a tüneményt. Jó magyar fiú valamennyi, feszült a szív a szűk zsinóros dolmány alatt. Hazaértünk. Az élet hát mégis megmaradt számunkra. Nem hiába volt hát a szenvedés. Saját vérünket mégis megláthattuk.

Istennek nagy adománya volt az az érzés, mely egy pillanatig erőt vett a huszáron, öröm és vigasztalás. Enyhület, mely megérdemelte a férfikönnyet is.

Az az ember Fajnatelepről való volt. Felsővissói jó kálvinista zsöllér, a kincstárnak valami erdei embere. Elmondta, hogy reggel óta látott ő már huszárokat erre vonulni. Bizony csak úgy szédelegtek, támolyogtak azok is. De most már ott vannak a telepen. Megsegítette az isten azokat is.

Odasietett az őrmester is huszonhetedmagával.

Első dolguk volt két embert a telep lakói közül felküldeni a hegyekbe: szedjék össze az elmaradt, elkényszeredett huszárokat. Vigyenek magukkal kenyeret, túrót, pálinkát. Ami kezük ügyében volt. Két fiatal, gyorslábú legény vállalkozott erre. Oda a galíciai határ alig nyolc-kilenc kilométer. Ők estéig fölkeresnek minden embert, minden lovat és elhányt nyereg-késztséget; legkésőbb reggelre hazahoznak mindenkit.

Úgy lett.

Kenyér kevés volt a telepen. De nyomban levágtak egy félig hízott hatalmas rőfögőt s néhány juhot és kecskét. Ropogott a tűz, készült az illatos sült, megint megszólalt a pataki diák sarkantyúja, s megint ő volt a főszakács. Az éhes huszár, végigfeküdve a haraszton, most már nyugodtan várta a lakomát. Sajt, túró, pálinka volt az étvágygerjesztő előétel. Amint kifűjta magát a huszár: első dolga volt lovát levetkőztetni, annyira-mennyire megcsutakolni s ételhez-italhoz juttatni. A telepes emberek segítettek a munkában.

Szó se lehetett arról, hogy még este tovább menjenek. Felsővissóra onnan a Vasérpatak völgyén vezet az út. Kanyargós út, jó harmincöt kilométer távolság. Hanem a telepről szamaras legény hírt vitt a városba, hogy a haza védelmére megjöttek a huszárok Galiciából, holnap estére beérnek a városba.

Lett nagy lótás-futás a városban. Sütni-főzni minden házban. Tejben-vajban fürödjék a huszár, de a lova is. Kéznel legyen minden cigány és a szerszáma. A késő őszt minden virágát szedjék össze. Koszorút a huszár csákójára!

A huszár pedig kedvére lakomázott. Azután a boldogok álmát aludta egész éjjel. Hús-keserves napnak fáradoalmát pihente ki egyszerre.

Milyen más volt reggelre kelve a huszár is, meg a lova is! Csodaerő van a fiatalságban s az egészséges lóban.

Hanem azért volt bizony ott egy csomó hiányosság!

Reggel trombitaszóra szakaszonként összegyűlt a legénység. Szemlét tartott a kapitány, s számba vett minden embert.

Furcsa látvány volt.

A fej nyíretlen, a haj csapzott, három hét óta a huszár álla nem látott borotvát, fölverte állát, arcát az avar. Mintha ágról szakadt volna valamennyi. A bajusz is vagy búsan lóg, vagy ahány szál: annyifelé akar futamodni.

- Hejh, aki áldója van ennek a keserves világnak, meg ne lássa a Vilmos-huszárt ilyen ábrázattal az ország.

No, hiszen volt mosdás, nyírás, borotválás, bajuszpödrés. Nyalka legény lett a huszárból hamarosan. Hát még amikor minden vasa ragyogott a tisztaságtól, s minden szíja fényes volt és rendes.

- Gyere, édes lovam, te is, tartsd a lábad.

Erre került most már a sor, s elvégezték jó renddel a vasalást is.

Hogy azután még a köpönyegek tele voltak foltokkal, a mentének prémje feslett, posztója rongyos, s a dolmányoknak hetvenhét zsinórja hetvenhét felé szakadozott, de meg sok csizma sincs rendben, s a nadrág is búsul a szabó után: ez ugyan mind szomorú valóság, de már erről Fajnatelepen nem tehetünk.

Majd valahol máshol ezen is segítünk.

Késő este lett, amikor Felsővissóra beértek. De nem is úgy szállt le a huszár a lóról, hanem csak úgy leölelték, lecsókolták.

S amikor délután kiállt a század a templom elé: nem volt már akkor szakadozott se a posztó, se a prém, se a zsinór. Sohase lesz annyi szabó Felsővissón, mint ahány akkor egész éjjel dolgozott a huszárokon. Kik voltak, honnan jöttek, miként kerültek elő, sohase tudta elgondolni senki.

Vége a történetnek. A többi már a hadjáratnak, a függetlenségi harcnak s a nemzetnek története. De nyájas olvasóim közt lehetnek kíváncsiak is: az ő kedvükért jegyzek föl itt némi apróságot.

Hogy Böszörményi Daniból, az egykori hatalmas pataki diákból, mi lett, nem tudom. Tiszt lett-e, ott halt-e el a csatatéren vagy talán ma is él: nem tudom. Pataki ifjú és öreg barátaim keressék ki nevét és szülőhelyét a mult század negyvenes éveinek tanuló-névsorából: akkor utána kérdezősködhetünk, s élelsorát megtudhatjuk.

A mesemondó őrmester életéről többet tudok.

Amikor a század diadalmenetben Máramarosszigetre ért: onnan a századot, Zsurmayval az élén, Bem hadseregéhez rendelték Erdélybe. Herman János őrmestert azonban kiszakították századából.

A nemes vármegye két erős század felállítását határozta el, s Herman Jánost hívta meg a szervezésére.

Micsoda?

Háromszáz parasztból huszárt gyártani, háromszáz tanulatlan csürhéből huszárlovat teremteni: nem egy embernek való munka az. Elkopik abban tíz erős őrmester is.

Herman János tisztelettel megköszönte a megbízást, de el nem fogadhatta.

Az alispán kemény ember volt.

- Ha kend százhetvenöt huszárral át tudott jönni a lozduni és borkúti havasokon, ahol csak a sas meg a mormota tud járni: akkor kend a regrutával és a remondával is el tud banni. Kend katona, kendnek az engedelmisség a dolga.

Ez is igaz.

Herman János ott maradt, és a télen át csakugyan gyártott két század jó huszárt. Kora tavasszal be is osztották a hadjáratba.

Végigküzdötte a függetlenségi harcot. Becsülettel, tisztességgel.

A harc után újra besorozták régi ezredéhez, de csak közlegénynek. Büntetésül elcsapták az őrmesterségből. A Vilmos-ezredet az osztrák újra szervezte, német tisztekkel tömte tele, és Csehországban helyezte el. Onnan bocsátották el Herman Jánost az 1851-ik év végén.

Veszprémbe jött, ott megnősült, a város közönsége megszerette, megbecsülte. Lisztes boltot nyitott, s a lisztet, melyet árult, maga örlette be hetenként a veszprémi Séd-vízi mőmalmokban. A búzát is maga vásárolta össze hetenkint a gabonapiacon. Ezért jött a gabonakereskedők névsorába.

Ezelőtt harmincöt évvel 1870 körül elvesztettem szemem elől. Ismétlem, amit már mondtam. Úgy emlékszem, mintha Szatmárra vagy Szamosújvárra költözött volna. Ezóta nem ismerem élete sorát. Veszprémi és szatmári és szamosújvári barátaim nyomozódjanak utána. Él-e még, vagy élnek-e maradékai?

A Zbarazból hazajött jó Vilmos-husárok nem sokáig maradtak tétlenül. Hentaller barátom jegyzetei nyomán adom elő történetük rövid foglatát.

November közepén érhetek Máramarosszigetre, s 25-én már csatát álltak. Katona Miklós serege ütközött meg Kozárvárnál Urbán osztrák tábornok seregével. Urbán győzött, s a magyar seregnek Dés felé kellett hátrálni. A Vilmos-husárok Zsurmay vezénylete alatt fedezték a visszavonulást, ők állták útját az üldöző ellenségnek, s ők mentették meg az ágyúkat.

1849-ik évi január 24-én Bem alatt a szelindeki csatában vettek részt. Kegyetlen tél volt, de azért nem szenvedtek annyit, mint menekülő, hazatérő újak alatt.

Február 4-én a vízaknai ütközetben vettek részt Zsurmayval, aki akkor már őrnagy volt. Puchner osztrák tábornok középhadát rohanták meg, vissza is szorították, és ezzel lehetővé tették a szabályos visszavonulást.

Négy nap múlva Zsurmay a Vilmos-husárokkal Medgyesről kiverte a császári sereget. A medgyesi százsz polgármester éppen kivilágítást akart rendezni a császári sereg tiszteletére. A fáklya, muzsika, áldomás már készen volt. A polgármester azonban Zsurmaynál tisztelgett, minthogy ő volt a győző.

- Aztán, kedves polgármester úr, mibe került volna az a fáklyászene?

A polgármester vakaródzott, de azért megmondta.

- Kétezer forintba!

- No, hát, azt a kétezer forintot nyomban lefizessék. Kell az én vitézeimnek!

Március 2-án Medgyesnél Zsurmay őrnagy és Bethlen ezredes huszárai döntötték el a csatát, Van der Null osztrák generálist kiveték állásából, s Asszonyfalváig kergették az ellenséget.

Íme nagyjából a százhetvenöt huszár története.

Derék fiúk. Hazatérésük a legszebb s legnehezebb katonai cselekmények egyike, melyeket a világ ismer. Hősök voltak mindvégig. Életük, haláluk s örök dicsőségük felett álljon őrt a nemzet hálás emlékezete!

Zsurmay alezredes és Szontagh kapitány nem ülte végig a tizenhat és tizennyolc esztendeig vasban töltendő várfogságot. 1857-ben kegyelmet kaptak.

Dicső életük további folyamát nem ismerem.

MEGAKAD A VÁRMEGYE

1

Szent igaz: a vármegye mindentudó. Kivált, ha a vármegyének olyan főfiskusa van, mint tekintetes Karakószörcsök Szörcsöky Ábrahám úr, aki a Corpus Jurison és a Tripartitumon és a Decisiokon kívül a szentatyák írásait is tökéletesen ismeri, a Bibliát könyv nélkül tudja, héberül és arabul úgy beszél, mint a kerepelő, s még a koptok nyelvét is beszélné, ha volna kopt a világon, akivel beszélhetne.

De mindenható is, amióta tekintetes Szalóky Ferenc de Eadem úr az alispánja. Nem fél az senkitől, rendíthetetlenül osztja az igazságot, s végrehajtja az ítéletet még a püspökön, még a nádorispánon is.

Hanem azért egyszer mégis megakadt a nemes vármegye. Olyan ügy került a kezébe, olyan ügyet kellett volna elintéznie, amelyhez nem volt elég se a tudománya, se a karhatalma.

Ezt az ügyet beszélem el. Épüljenek rajta a jogászok és törvénytudók. Van-e köztük, aki bölcsőbb volna, mint egykor a nemes vármegye?

Élt Alexandriában, Egyiptomnak híres tengerparti városában egykor két kereskedő. Az egyiknek a neve volt Bohor Yontob Szaláma. A másiknak a neve volt Eliáhu Ghebáli. Mind a kettő becsületes buzgó zsidó ember.

Bohor Yontob Szalámának volt egy szép leánya s egy derék termetes fia. A leánynak a neve volt Rákhel, a fiúé Jusszuf.

A leányt feleségül vette Eliáhu Ghebáli. Ebből a házasságból is született egy szép leány: Szenóra Ghebáli. Ezt a szép leányt meg elvette feleségül Szaláma fia Jusszuf.

Csak nevezzük úgy: Jusszuf.

Igazi neve ugyan Jusszuf Bohor Yontob Ben Szaláma. Így is van az alexandriai főrabbi jegyzőkönyvébe bevezetve. Ez előtt a főrabbi előtt történt a házassági egybekelés. De ezeket a teketóriás napkeleti neveket mégis csak tegyük félre, mert különben sohase értjük meg a dolgot, s a sokféle névben utóbb úgy összezavarodunk, hogy lassanként azt se tudjuk, melyik a fiú, melyik a leány.

Tehát az egyik apa legyen Szaláma, a másik legyen Ghebáli.

Szaláma fia legyen Jusszuf. Ghebáli leánya Szenóra. Rákhelt hagyjuk meg a maga nevén, a többi nevet pedig felejtsük el egyelőre.

Most jöjjünk tisztába a rokonsággal, ami e két házasságból előállott.

Szaláma ipa volt Ghebálinak, Ghebáli pedig veje volt Szalámának.

Jusszuf fia volt Szalámának, veje volt Ghebálinak. De most már Jusszuf és Szenóra házassága után Szaláma nemcsak ipa volt Ghebálinak, hanem násza is, valamint Ghebáli is nemcsak veje, hanem szintúgy násza is volt Szalámának.

Még furcsább lett az állapot a fiatalok között. Jusszuf például a feleségének nemcsak férje, hanem nagybátyja is. Szenóra nemcsak felesége volt férjének, hanem unokahúga is. Ez még nem volna nagy baj. Nálunk is előfordul ilyen eset akárhányszor. Hanem már Rákhel odajutott, hogy ő Szenórának anyja is, napa is, Jusszuf pedig Rákhelnek testvére is, veje is, Rákhel pedig

saját édes testvéröccsének egyúttal anyósa is. Így van Ghebáli is, aki már most a saját édes leányának, Szenórának, apósa is, minthogy leányának férje az ő valóságos törvényes veje.

Ezt a csigabiga rokonságot még tovább is lehetne folytatni, de hagyjuk ezt Szörcsöky Ábrahám főfiskus úrra, akinek lesz ehhez még a nemes vármegyén sok kemény mondanivalója.

De hát hogy jut ehhez a főfiskus úr és a nemes vármegye? Hiszen Alexandria nem is a mi világrészünkben fekszik, hanem Afrikában, s nem is a mi országunk, hanem Törökország. Mióta lett úrrá a nemes vármegye Törökország és Afrika fölött?

Várjunk csak sorára.

Az eset akkor történt, amikor még Viktória asszonynak, Nagy-Britannia és Írland királyának s India császárájának szörnyeteg páncélos hajói nem vetettek horgonyt a Nilus torkolatánál, nem ágyúzták agyon Alexandriát, s vöröskabátos katonák nem foglalták el Egyiptomot és a Nilus völgyét föl egészen a sivatagokig, a szudáni országokig. Akkor még a török szultán öfelsége volt annak a világnak uralkodó fejedelme, akár fogadtak neki szót alattvalói, akár se.

Történt pedig egykor, nagyon régen, hogy az európai keresztyén császárok, királyok, potentátok szerződésre léptek a szultánnal, öfelségével, hogy az európai, ázsiai és afrikai országaiban lakozó emberek fölött, ha azok európai potentátok alattvalói, ne a török bíróságok lássanak törvényt, hanem minden ország polgára fölött saját országának bírósága hozzon ítéletet. Ne a kádi legyen az ura, hanem a szolgabíró, ha az az egyiptomi lakos véletlenül magyar ember.

Ez bizony bölcs szerződés volt, hanem hát mi lett ennek a vége?

A vége az lett, hogy ahány arab, zsidó, görög, talián vagy egyéb krisztushitű vagy mózeshitű csavargó odajutott a kegyelmes szultán birodalmába, s volt oka félni a bíróságoktól: valamennyi idegen, keresztyén ország polgárának vallotta magát. Nem kellett hozzá egyéb, csak annak az országnak valamely községbírájától egy bizonyítvány, amit az kiadott egy-két huszasért vagy egy Mária Terézia-tallérért. A konzul ráütötte a hitelesítő pöcsétet két aranyért, s készen volt például a magyar ember, ha soha nem látott is magyart, s ha ezer év óta lakott is a nilusi zuhatagoknál.

Mármost tudni kell, hogy Eliáhu Ghebáli arab volt. Az öregapja is arab volt. De az öregapja, hogy a török kádi valahogy rajt ne üthessen, váltott magának francia polgárságot. Lett hát belőle arab nemzetség, török alattvaló, francia polgár.

Ugyanígy cselekedett Bohor Yontob Szaláma öregapja is. Csakhogy ő nem francia, hanem magyar polgárságot váltott. Meglehet ugyan, hogy Szaláma valamikor Salamon volt, Yontob Gottlób volt, Bohor Bauer volt s ily módon Bauer Gottlób Salamon tökéletes magyar név volt, de az is meglehet, hogy a dolog éppen nem így volt. Csak az a bizonyos, hogy az öreg Szaláma valami ügynök útján kikeresett a Bakonyban, Veszprém vármegyében egy tót falut, Súr a falu neve, több tót falu nincs is ott, s a súri öregbírótól és nótáriustól megszerzett egy honossági bizonyítványt, aláírta még az urasági ispán is, talán a súri tót pap is. Ettől kezdve minden török kádi tudta Alexandriától Kairóig és Filé-szigetéig a Nilus mentén, hogy a Bohor Yontob Szaláma nemzetség héber ugyan, török alattvaló is, de azért mégis magyar nemzetség.

Azaz hogy akkor tudta ezt meg a török kádi, amikor erre Szalámának szüksége lett.

Pedig lett.

Az öreg Szaláma, Ghebáli apósa se volt valami jámbor életű jó ember. Ravasz is volt, erőszakos is volt, nem is szerették, nem is volt éppen jó híre, sokat marakodott a szomszédokkal is, sok rövidséget okozott azoknak, akik vele valamikor kötést csináltak, de azért olyan ember,

mint ő, más is volt Alexandriában elég. Jómódú volt, sok pénze volt, hát csak eltűrték a nagy városban.

Hanem a fia, a Jusszuf Bohor Yontob Ben Szaláma, a szép Szenóra Ghebáli férje, az már igazán rossz ember volt.

Kapott ugyanis feleségével húszezer franknyi hozományt. Volt az arany egy tele zacskóval. Ő is kötelezett a feleségének huszonháromezer és száz frank ellenhozományt, amit mi magyarok móríngnak nevezünk. Minderről az alexandriai főrabbi szép írást készített. Volt az írás egy tenyérnyi, belekerült öt aranyba.

Az új házások Alexandria mellett Okella El-Leimun nevű faluban vagy külvárosban telepedtek le, ott nyitottak üzletet, ott éltek boldogul négy esztendeig, született is a négy esztendő alatt három gyermekük. Egy fiú és két leányka. A fiú meghalt, a két leányka megmaradt. Boldogságuk egén a kis csecsemő halálán kívül egyetlen felhő sem mutatkozott. Mindenki boldognak tartotta a házasságot. Még a szomszédok is. Masszaud, Boabó, Hénina asszony, Abu Szakker özvegye, Izakkó Hasszán, Manté asszony voltak a szomszédok. Nem győzték eléggé dicsérni Jusszufot és Szenórát s magasztalni boldogságukat.

Hajh, de a mostoha sors úgy akarta, hogy ez a boldogság csak négy esztendeig tartson. Pedig a férj oly erős volt, mint a hímteve, az asszony pedig oly szép, mint a hajnali csillag. S jól ment az üzlet is. De hát féregnek kellett támadni a szép almában.

Volt az öreg Szalámának másik fia is, akinek a neve volt Mussza Bohor Yontob Ben Szaláma. Ez a fia átköltözött Afrikából Ázsiába, és Damaszkuszban ütött tanyát. Ott meg is házasodott; feleségül vett egy nagyon szép leányt, s élt boldogul.

Élt, amíg élt. Nagyon rövid ideig élt. Valami kígyó vagy skorpió vagy valami útálatos féreg megcsípte, s ebbe belehalt. Ott maradt a gyönyörű feleség özvegyen és gyerek nélkül. Nem volt ugyan a menyecske meddő, de a rövid házaselet alatt gyerek csakugyan nem született.

A bánatos özvegy hírt adott ipának a szomorú halálesetről. Damaszkusz ugyan jó messze van Okella El-Leimuntól és Alexandriától, de azért valakinek a családból mégis el kell utaznia. Vagyoni, örökségi kérdések támadhatnak. Nem lehet egészen az özvegyre hagyni a dolgot.

De ki mehetne már el Damaszkuszba, ha nem Jusszuf?

Nohát menjen el Jusszuf.

El is ment, oda is ért, el is töltött ott néhány hónapot.

Vajjon mit csinálhatott annyi ideig Damaszkuszban? Holott otthon, Okellában szép feleség és két szép kisgyermek naponta esengve várta.

Sohase mondta azt még Jusszuf, mit csinált ő Damaszkuszban. De azért utóbb mégis minden kitudódott.

Az özvegy nagyon fiatal volt és nagyon szép. Jusszuf mikor meglátta, nem is akart hinni szemeinek.

Hosszas kérdezősködés után akadt rá a nagy városban. Aminek az volt az oka, hogy testvérét nem Mussza Ben Szaláma, hanem Ramira Ben Szaláma néven ismerték a damaszkusziak.

De végre rátalált. A szép özvegy még a gyászházban lakott. Maga nyitott ajtót a jövevénynek. Jusszuf csak jövevény volt előtte. Addig nem ismerték egymást.

- Isten áldása legyen e házon. Én Jusszuf Bohor Yontob Ben Szaláma vagyok Egyiptomból, Okella El-Leimunból, keresem az én testvér atyámfiának szerencsétlen özvegyét.

A szép asszony szomorúan felelt:

- Én Gamila Baruch vagyok, Ramira Ben Szaláma szomorú özvegye. Lépj be, hajlékomba.

Jusszuf belépett, és ott is maradt.

Erős, fiatal férfi, koromfekete bajusszal és szakállal, szemei mély tűzzel világoltak.

Az asszony is szép, étellel, ifjúsággal teljes, csillagos szemein és piros ajkain alig látszik a vigasztalan özvegység. Pedig mégis rászorult a gyöngéd vigasztalásra.

Január végén volt az idő. Jusszuf ott töltötte a február hónapot. Március 21-én házasságra lépett Gamilával. A vigasztalás tökéletessé vált.

Dehát hogy lehetett ez!

Hiszen Jusszufnak most már két felesége lett. Az egyik ott búsul érte Okellában, a másikkal itt éli világát Damaszkuszban. Igaz, hogy amaz Afrika, emez pedig Ázsia, de mégis csak két feleség az. Az pedig nagy bűn isten előtt, ember előtt. Mit szól majd ehhez a törvény?

Vajjon megmondta-e Gamilának, hogy otthon már feleség és két kisgyerek várja? Vajjon Gamila elfogadta volna-e őt hitese társának, ha ezt biztosan tudja?

Mindez hiábavaló kérdés most már. Hiszen a házassági egybekelés megtörtént.

De még hogy történt! Nagyobb törvényességgel és fényesebb, áhítatosabb ünneppel egybekelés még sohase történt.

Jusszuf és Gamila együtt oda járult a vénekhez. Ott ültek a vének a zsinagóga előcsarnokában. Mind ott voltak, akiknek legnagyobb hírük, tekintélyük, és szakálluk volt. Meg is nevezhetjük őket. Lassziado Eliáhu, Salamo Juda, Hamo Salamo - valóságos szent emberek. Még rabbi is volt köztük kettő, úgymint Toleduo Jakab és Haim Assalim. Bölcs, tudós, szentéletű férfiak. És ott voltak még a vének ezeken kívül heten.

Jusszuf és Gamila előadták esetüket és szándékukat. Meghalt Mussza Ben Szaláma, a bánatos özvegy férje. El is temették tisztességesen, ott nyugszik immár Ábrahám kebelében. Magzat nem származott, nincs hát, aki fenntartsa a megboldogultnak a nevét, Izrael nemzetségét. De íme, Jusszuf, az elhalt férjnek testvér atyafia eljött messze földről, Egyiptom földjéről, hogy az ő ágyát megvigasztalja, s meghalt testvér atyafiának magot támasszon. Ők hát házasságra akarnak lépni. Mit szólnak hozzá a vének?

A vének örvendetes szívvel hallgatták a férfi és asszony egyetértő kívánságát. Íme, nem gyöngült még az igaz hit: íme, ezek is buzgón megtartják a törvényt. Megnézték Gamila papucsait. Kicsiny és szép lábai voltak Gamilának. A papucsok sárga, finom szattyánbőrből. Erős férfinak nincs oka attól félni, ha gyöngé női kéz ily papucsal pofonüti. Tehát Jusszufot nem a félelem hajtja erre a házasságra. Hanem Mózes törvényének tisztelete. Istenes cselekedet.

Másnap, március 21-én volt a templomi esküvő. Valami szent rabbi halálának is emlékünnepe volt e napon, zsúfolásig megtelt tehát áhítatos hívekkel a nagy damaszkuszi zsinagóga. Ezer meg ezer ember tehet arról tanúbizonyságot, hogy a bölcs és szentéletű rabbi, Toleduo Jakab, törvényesen isten színe előtt adta össze az ifjú házasokat. Ugyancsak ő hitelesítette a házassági szerződést is.

De hát éppen így esett Jusszuf a kétfeleségűség súlyos bűnébe. A törvénynek ennél fogva fejére kell szállani!

Dehogy kell. Hiábavaló beszéd ez! Hiszen napkeleten vagyunk, Ázsiában, a fölséges török szultán mérhetetlen birodalmában, ahol Allah a mindenható s Mohamed az ő prófétája; Allah pedig elnézi, s Mohamed egyenesen megengedi a többnejűséget, a fölséges török szultán pedig meg nem tűrné, hogy emiatt valakinek a hajaszála is meggörbüljön.

Nem is aggódott emiatt Jusszuf pillanatig se. Hiszen, Mózes parancsolja ily esetben a szent házasságot, ha mindjárt két vagy három feleség támad is ily módon egy időben egyszerre. Mi lehetne hát az ő bűne?

De sőt nem is maradt Damaszkuszban, hanem új feleségét hazavitte Egyiptomba, fogadott neki külön lakást, rendezett be számára külön háztartást, s élt vele boldogan.

Szenórával is boldogan élt. Annak ugyan nem szólt semmit, hogy másik felesége is van. El-elmaradt ugyan a háztól gyakran napokon, éjszakákon át, hanem hát nagy a világ, kereskedő embernek sok dolga, sok utazása van. Jó ideig egyik asszony se vett észre semmi gyanúsat.

Dehát így nem tarthatott örökké. Mindenkinek vannak irigyei, ellenségei, rossz emberei. Egyszer csak valaki besúgta Szenórának az állapotot.

Szenóra hű asszony volt, derék asszony és jó anya volt. És bizony még nagyon szép asszony. Szempillantásig se tűrte férje kétnejűségét. Rögtön szaladt édesapjához, Ghebálihoz, s követelte, legyen igazság! Jusszuf kergesse el a másik asszonyt, éljen hűségesen igaz feleségével, mert ha ezt nem cselekszi, ő elválik s bosszút áll, ha ég-föld összedül is.

Hogy pedig senki eziránt kétségbe ne legyen: fogta gyerekeit, nagy kendőbe bekötöztette, s úgy otthagya férje házát, mint Szent Pál az oláhokat. Magával vitte gyermekeit, s öreg mosónőjét, s hazaköltözött édesapja, édesanyja házához. Egy órát sem töltött bűnös férjével egy földél alatt.

Azonban férje is közeli rokona volt, hiszen édesanyjának édestestvére volt, neki meg első ízigleni nagybátyja. A családi érdek hát azt parancsolta volna, hogy símán intézzék el a veszedelmet, mert különben baj hárul nemcsak férjére s a kisgyerekekre, hanem ipára, napára, édesapjára, édesanyjára.

A szülők el is követtek mindent, hogy a megsértett asszonyt, Szenórát csillapítsák.

Semmi se használt. Szenóra nem engedett.

- Az én életem az uramé, nem osztom meg senkivel. Az uram élete is az enyém legyen, ő se ossza meg senkivel. El kell válnunk.

Hanem hát Jusszuf rossz ember volt. Olyan rossz, mint édesapja, Szaláma. Tervet csináltak, cselt szőttek, borzasztót.

Ha válás lesz: vissza kell adni a hozományt, azonkívül el kell tartani Szenórát és a gyerekeket. Ebbe belepusztul a Szaláma-család. Pedig még Gamilát is el kell tartani, hiszen ő is csak feleség. Úgy kell hát a dolgokat intézni, hogy válás is legyen, a hozományt is megmentsék, Szenórát se kelljen tartani. Ő legyen vétkes. Ő legyen a válás oka.

Hogy lehet ez?

Lehet. Arravaló a törvény, az ügyvéd, a bíró és a ravaszság.

Jusszuf visszament Szenórához. Kért, könyörgött, rimánkodott. Istenre és mindenre esküdött, hogy Gamilát elkergeti, s Szenórának hű férje lesz halálig és örökkévalóságig. Egyszer vétett Szenóra ellen, ha Szenóra jó asszony és jó anya: egyszer megbocsát.

Szenóra megbocsátott.

Hiába beszélt most már neki apja, anyja: megbocsátott. Mégis szerette férjét, szerette gyerekeit, meg akarta magát és gyerekeit menteni a világ nyelvétől. Megbocsátott. Pedig nagyon szép asszony volt, körül is rajongták, szerencsésen mehetett volna férjhez újra, mégis megbocsátott.

Hat napig tartott a boldogság. Igazi boldogság. Legalább a szegény asszony azt hitte. A hetedik napon otthagyta Jusszuf a faképnél, végképp odaköltözött Gamilához. Szenórának azt se mondta: beföllegzett. Sőt most már dicsekedett Gamilával fünek-fának, nyilvánosan őt vallotta igaz feleségének.

Mi volt ez? Miért tette ezt?

A hozományért.

Szenóra most már végleg határozott. Most már el akart válni minden áron. Most már bocsánatról szó se lehet.

De most az öreg Szaláma kezdett ravaszkodni. Odament Ghebálihoz, s egyezséget ajánlott. Ám legyen meg az elválás. Visszaadja a hozományt, de Szenóra mondjon le az ellenhozonányról. Ő elmegy Jusszuffal a rabbihoz, s kiállíttatja a válólevelet. Boldoguljon Szenóra, ahogy tud.

Ghebáli és Rákhel és Szenóra rámentek a lépre. Kijelentették, hogy ily módon hajlandók az egyezségre.

Jusszuf kiállította a válólevelet, s otthagyta a rabbinál. Szenóra majd akkor veszi át, ha majd a hozomány is kezében lesz.

Szaláma el is hozta Ghebálihoz a hozományt. Maga és fia úgy déli fél tizenkettőkor megjelent Ghebálinál az irodában. Az iroda ott volt a régi tőzsde épülete mögött a Gort-Gage-palotában. Az irodában jelen volt Ghebálin kívül fia, Vita és az irodaszolga, névszerint Mohamed Here, jámbor muzulmán ember.

Szaláma letesz az asztalra egy zacskót.

- Itt a hozomány, a húszezer frank. Adj róla írást.

Ghebáli elkészíti az írást, s átadja Szalámának, de egyúttal nyúl a zacskóhoz a pénzt megszámolni.

Ebben a pillanatban Szaláma mint a párduc odaugrik, odakap, elkapja a zacskót, s fut ki az irodából az írással és zacskóval együtt.

Megvan tehát a nyugtatója, hogy a hozományt visszafizette. De azért pénze is megvan, nincs egy fillér híjja sem.

- Utána! Utána! Fogjátok el! Zsivány! Rabló, haramia!

Ghebáli is, fia is, a szolga is futnak Szaláma után. De az öreg Szaláma úgy nyargal, mint a tüzes ló, el nem érné az agár se.

Hanem hát mégis van gondviselés. Végzetnek, sorsnak, véletlennek is nevezik a gondviselést. S a gondviselés százféle módon, százféle alakban jelenik meg előttünk. Most éppen kóbor kutya alakjában jelent meg.

Kóbor kutyát megriasztottak egy boltajtóban, s amint kiugrott, vakon, esetlenül egyenesen Szaláma lábai közé keveredett. Az lett a vége, hogy Szaláma bukfencet vetett, csak úgy kop-pant a feje.

Most már elérték, elnyomták.

- Ide a zacskóval!

Csakhogy a zacskót még akkor is erősen tartotta. Sehogy se tudták kezeiből kicsavarni, noha el se eresztették.

Alexandria már kissé európai város volt akkor, volt benne szájtató, napon sütkérező, utcán henyélő elég. Csoport képződött a dulakodók körül. Senki se szólt bele a viaskodásba, csak bámult a sokaság kényelmesen.

A zajra, csoportosulásra, bámészkodásra odavetődött valami kavasz vagy rendőrféle. Sehogy se tudta, miről van szó, csak annyit hallott világosan:

- Enyém a zacskó!

- De bizony az enyém, nem a tied.

A rendőr nem kutatta, melyiknek van igaza. Ő már ki tudta Szaláma kezéből venni a zacskót, meg se nézte, mi van benne, súlyáról, fogásáról érezte, hogy arany van benne, nem tökmag. Fogta a zacskót, beletette az övébe, megfordult, és odábbment. Ment a kádihoz, a bírósághoz, vitte oda a zacskót.

Nem kérdezte, kik a dulakodók. Föl nem írta volna a nevüket a világért se. Oda se állította a bíróság elé őket. Minek? Hiszen, ha igazi érték van a zacskóban, majd keresi valaki a kádinál. Ha pedig senki se keresi: akkor minek vesződjék a dologgal ő is, más is?

Igaza is volt.

Mert most már Ghebáli se hagyta a maga igazát. A házasságnak vége. Szenóra boldogtalan. Veszendőben a hozomány is. Sőt a gonoszlelkű Szaláma kezében írás is van arról, hogy ő a hozományt visszaadta. Most már sietni kell ügyvédhez, bíróhoz.

Föl is jelentették Szalámát csalás, fosztogatás, okirathamisítás, rablás miatt. Hiszen amint látszik, mindezt valósággal elkövette.

De nem nagyon félt ettől a pörtől se Szaláma, se Jusszuf.

A pénz a bíró kezében. Az hát most már szent igaz, hogy a pénzt ő soha nem látja. Először is a bíró kezén menthetetlenül elkallódik. Csődvagyont vagy efféle pénzt, bírságot vagy talált kincset, elkobzott aranyat, ha rendőri vagy bírói kézre került, sohase látott még ember fia. Még Európában se, hát még Ázsiában, Afrikában. De ha nem így volna is, ha elveszti a pört, azt a pénzt kiadják Ghebálinak, s ő ettől így is csak örökre elesik.

A fődolog tehát az, hogy neki bántódása ne legyen, a pénzt pedig Ghebáli ne kapja meg. Inkább legyen íróé, bíróé, rendőré, prókátóré, lóto-futóé, csak Ghebálié ne. Ő hát abból a pénzből, melyet ő már végképp elvesztett, szabadon tehet megvesztegető ígéretet mindenkinek.

De másként se félt Szaláma. Akadt az ő kezébe fegyver, kivált Jusszufnak, az ő romlottlelkű fiának segítségével.

Jusszuf ugyanis álnokul, ravasz színleléssel hat napig lakott Szenórával, aminek az lett a következése, hogy a jó asszony méhében magzat támadott. A sok huzavonával hónapok teltek el, s most már szemmel lehetett látni, hogy isten áldása nem késik soká, s Szenóra újra anyai örömeknek lesz részesévé.

El gondolhatná-e valaki, mire használta föl ezt az állapotot Jusszuf?

Az istentől elrugaskodott ember azt hirdette országnak-világnak, úgy kiabálta tele a fülét, hogy az ő felesége, a szép és erényes Szenóra, szerelmi kalandokat csinál, erkölcstelen életet él, össze is adta már magát valakivel, házasságtörést is követett el, sőt gyermeke is születik nemsokára. Megérdemli ennél fogva mint házasságtörő asszony a megkövezést, de semmiképpen meg nem érdemli a hozományt. Íme, ő már két esztendeje mult, nem érintkezik a feleségével, a felesége maga önkényt hagyta el a közös látást, honnan lenne hát Szenóra áldott állapot?

Az ily beszéd, ha nem igaz, még ártalmasabb, még gyilkosabb a szegény asszonyra nézve, mint ha igaz. Hiszen ha igaz volna: a vétkező nő legalább szerelmében találna enyhülést és vigasztalást. De amikor nem igaz! Amikor maga a férj támasztja az irtóztató vádat! Hiszen az istent tagadja meg, aki az ártatlan nő ártatlanságát tagadja meg!

De Jusszuf és Szaláma nem maradt meg a pusztá beszédnél, hanem olasz ügyvédet fogadott, s házasságtörés miatt nyomban följelentette Szenórát. Követelték, hogy az asszonyt megbüntessék, bezárják, megkorbácsolják, hozományától megfosszák, a születendő fattyúgyereket tőle örökre elvegyék, s becstelennek örökre kimondják.

Nyomban kerítettek bábaasszonyt is, akinek a neve volt Haga Sattuta, ma is él még, ha időközben meg nem halt. Ez megvizsgálta Szenóra asszonyt, s mint hiteles szülésznő, meg is bizonyította tüstént, hogy Szenóra várandós, s egy-két hét múlva szülni fog.

Az egész világ Jusszufnak és Szalámának adott igazat. Ghebáli és felesége, Rákhel sírt, mint a záporosó. Most már szentül hitték, hogy szép és jó leányuk, Szenóra örökre elveszett, s hogy unokáik homlokán örökre ott sötétlik a gyalázat, a világnak gyanúja, hogy anyjuk hűtlen volt, házasságtörő asszony volt.

Csak Szenóra maradt erős. Őt is megrendítette az első pillanatban az irtóztató vád, de azután fölocsudott, magához tért. A tigris is megvédi az ő kölykét, hát a jó anya hogy meg ne védné magát is, kicsinyeit is? Azt is, akik már a porban játszanak, azt is, aki még szíve alatt van, és csak ezután látja meg a napvilágot.

Megvigasztalta édesapját, édesanyját, Meglesz az ő igazsága, ne búsuljanak. Ott van az ő leánykora óta való mosónéja, Uma Musztafa, derék, bátor mohamedhitű nő. Meg nem vesztegeti azt a Khazniár se. Tud az mindent. Tudja azt, hogy Jusszuf hat napig otthon lakott, s egyetlen éjszaka el nem maradt. S tudják ezt a jó szomszédok is egész sereggel.

No, csak nagy baj volt ez mégis!

De hát ahol legnagyobb a baj, úgy szól a példabeszéd, ott legközelebb az isten. Megint csak előállott a gondviselés, de most már nem kóbor kutya alakjában, hanem egészen másként.

Szaláma és Jusszuf életében ugyanis volt egy botlás. Mint afféle kereskedők: idegen országokból is hozattak ékszer, igazgyöngyöt, selymet, csipkét, aranyhimzést s egyéb effélét. Kegyetlen nagy vámokat kell ezekért fizetni. De egyszer egy csempész matróz egy nagy küldeményt elorozott a vámosok szeme és keze elől, s odacsempészett Szalámához. A fele vámot kérte jutalmul. Meg is kapta. De azután a gyalázatos csempész maga is beállott vámosnak, s a nagy jutalom reményében titokban besúgta a vámsikkasztást a vámhivatalnak.

Nagy eset volt. A büntetés ily vádnál rettenetes, ötvenszeres pénzbírság. A besúgónak jutalom jár, s bűneit elengedik. Szerencse, ha a vétkesnek le nem vágják egyik kezét, s ki nem tolják egyik szemét. Olyan törvény is van Egyiptomban, amely így szól. Nagy pénzzel lehet azt csak megváltani.

Most már úgy látszott, hogy Szaláma és Jusszuf végképp elesik. Ezt már ki nem állják. Most már a házasságtörési vád is súlytalanná válik. Ki hinne olyan embernek, aki kétnejű, aki saját igaz, első feleségét, noha ártatlanságát jól tudja, maga vádolja házasságtöréssel, aki lopott, sikkasztott, elrabolta a pénzes zacskót, s akiről most már az is kisült, hogy csempész?

Szaláma most se esett kétségbe. Nagyot gondolt. Nagy dologra határozta magát.

Volt egy ó-szekrénye, s volt annak rejtett fiókja. Senki se tudta titkát, csak ő maga. Volt abban a fiókban rejtett kincs is, voltak írások is, régi, sárgult, penészes, itt-ott rongyos írások.

Kiszedte az írásokat, s átnézegette. Megtalálta öregapja igazságait, s magához vette. Nyilvánvaló volt ezekből, hogy ő nem a fölséges török szultánnak, hanem a fölséges magyar királynak alattvalója Veszprém vármegyéből, Súr községéből. Vele a török bíró, a török rendőr el nem bánhat, őt össze nem kuszálhatja.

Magához vett száz jó körmöci aranyat s egy zacskó Mária Terézia-tallért is. Akkor nálunk is kelendő pénz volt, Egyiptomban ma is kelendő. Ment a konzulunkhoz, aki ott rezideált Alexandriában.

Mit csinált ott, mit se: ki tudná azt most már elmondani? Onnan kiment valamelyik rakodó tengerpartra, s egy óra múlva elment a török bírósághoz.

Bejelentette ott, hogy ő magyar ember. Megmutatta igazságait.

Egyetlen szavát se hitték, jól összemordízták. Akármiféle ember: vagyonát elveszik, s egyik kezét bizonyára levágják. A vám a fölséges szultáné volt. Ha büntetését kiállotta, mehet Magyarországra, s törvényt állhat a vármegye előtt.

Még el se végezték vele ott a szóváltást: íme, odaérkezik a konzul levele. Kemény levél. Az volt bele írva, hogy Bohor Yontob Szaláma magyar ember, maga is az, fia is az, hajuk szála se görbüljön meg, az írásokat küldjék át a konzulhoz, majd ő gondoskodik a bíróságról.

Akkor nagy háborúja volt éppen Törökországnak. A muszka seregek már a Kara-Dag bércein jártak. Attól lehetett félni, hogy a magyar király és osztrák császár seregei is megrohanják a fölséges szultánt. Mit tehetett a bíróság egyebet Alexandriában? Megengedte Szalámának: hadd fusson.

Szaláma és Jusszuf tehát megmenekült?

Dehogyan menekült.

A bosszúálló végzet megint előjött valahonnan. Most már a haragos Szenóra alakjában.

Szenórának most már élete, szabadsága, női méltósága, becsülete, vagyona, kis gyermekeinek jövője mind azt parancsolta, hogy ne engedjen. Ha ég-föld összeszakad is: Jusszufon és Szalámán akármilyen szomorú, de fényes elégtételt nyerjen.

Sietett hát édesatyjával együtt a mi konzulunkhoz, s bejelentette sok keserű panaszát.

Először is Jusszuf ellen hűtlen elhagyás, kétnejűség és házasságtörés miatt. De azonkívül rágalom, becsületsértés és hamis vád miatt is, minthogy őt idegen férfiúval való szerelmeskedéssel vádolta. Végezetül pedig vértagadás miatt, minthogy Jusszuf saját születendő törvényes gyermekét nyíltan a bíróság előtt fattyúgyereknek mondani nem iszonyodott.

Azután édesapjával együtt bepanaszolta Jusszufot és Szalámát csalás, okirathamisítás, erőszak, rablás miatt, miért ezek titkon összebeszélve a zacskó aranyat is, pénzt is, az írást is elragadozták. Folyamodott végül a kádihoz, hogy neki adják ki a zacskó aranyat, mert az az ő hozománya. Végzetül pedig a főrabbitól átvette a válólevelet, amelyet Jusszuf az alku szerint oda letett.

A konzul három napig éjjel-nappal írta a sok panaszt, hogy elküldhesse oda, ahova kell.

Egyszer csak nagy mennykő levél érkezik a nemes vármegyéhez Bécsből, a Magyar Királyi Udvari Főkorlátnokságtól. A levél borítékán ékes latin nyelven meg van írva, hogy a levél az Excellentissimi, Illustrissimi, Magnifici, Reverendissimi, Spectabiles, Nobiles, Generosi, Egregii egyházi és világi főrendeknek, nemes uraknak és mind az egész vármegye Karainak és Rendeinek szól, amelyben felhívatik a vármegye, hogy bíróságai útján a sok mindenféle panaszt fölvegye, a feleket és tanúkat Ázsiából és Afrikából s mindenünnen, ahol csak találhatnak, színe elé idézze, erősségeiket megfontolja, s hazai törvényeink szerint szolgáltatasson törvényes igazságot.

Az alispán, tekintetes Szalóky De Eadem Ferenc úr meg se nézte, mi van a levélben. Hanem akármilyen van: adjon róla véleményt a főfiskus úr. Átküldte hát a levelet ehhez. Ez volt a szokás is, így is illett. Mert habár a vármegyének hatalma az alispán volt, tolla pedig a főjegyző: de esze mégis csak a főfiskus.

No, most már uram, uram, Karakószörcsöki Szörcsöky Ábrahám főfiskus uram, mit csinál sz most?

A főfiskus átolvasta az írásokat, a mindenféle panaszokat és mellékleteket. Volt ezekben olasz írás, német írás, latin írás, tömördek arab és héber írás, de ugyan magyar írás egy betű se volt.

De ez a főfiskust nem akadályozta. Hát hiszen ő ismerte ezt a sok mindenféle nyelvet. Ha ő nem ismerte volna: hiába fordult volna akár a nemes káptalanhoz, akár a zsidó rabbihoz a vármegye. Ezt a sok nyelvet egyik se tudta volna.

De még meg is örült a főfiskus ennek az alkalomnak. Íme, a tanulásban átvirrasztott sok álmatlan éjszakáért meglesz az illő jutalma, mivel bebizonyosodik a világ előtt, minő magasztos dolog a tudomány általában s az ő tudománya különösen.

Bizonyos, hogy az ügyet tárgyalásra ki kell tűzni és a feleket s tanúkat Egyiptomból meg kell idézni. Igaz, hogy a Corpus Juris s a Tripartitum egy szót se szólnak arról, miként intézze a nemes vármegye Egyiptom ügyeit, de azért az idézést mégis el kell rendelni, mert a császári potentátok szerződése így rendelik, a Főkorlátnokság pedig így parancsolja. De azonkívül is a kétnejűség nemcsak súlyos, de útalatos bűn is. Annak az elvetemedett Jusszufnak meg kell lakolnia. Más becsületes embernek egy asszony is elég, néha még egy is sok: neki pedig kettő is kell? El nem nézheti ezt a keresztyén köztársaság s a nemes vármegye. Lakoljon tehát.

Akkor még nem voltak vasutak, de még a hajók is lassan jártak. Azután nem is köteles a megidézett ember se gőzösön, se hajón, se kocsin, se lovon járni. Oly hosszú időre kell a tárgyalás napját tenni, hogy azalatt az ember Egyiptomból gyalogszerrel is kényelmesen elérhessen Veszprémbe. Természetesen azon az úton kell jönni, amelyen Mózes vezérelte a zsidókat. A Vörös-tengeren át, a Sinai-hegy alatt, a sivatagon, Szírián és Zsidóországon keresztül, Kis-Ázsia országait és tartományait átszelve, végre Macedónián, Bulgárián, Rámán, Szerbián át, a mi országunkba.

Mózesnek és népének negyven esztendeig tartott ez az út, noha az útnak felét se tette meg, minthogy Veszprémig el nem jutott. Csakhogy neki még nagyon hézagos volt a Baedekerje, s olyan jó tanácsadói az útirányra nézve sem voltak, mint a főfiskus úrnak. Ő ugyanis szegény

kéregető török zarándoktól megtudta, hogy fél év alatt, ha az ember nagyon siet, de egy év alatt kényelmesen el lehet jutni Egyiptomból a Bakonyhoz, ha ugyan az embert útközben a drúzok, maroniták, kurdok s oláh cigányok agyon nem ütik. Kitűzte hát a tárgyalás napját egy esztendőre.

Egy esztendő nagy idő. Ezalatt a felek ki is békülhetnek, meg is halhatnak, pestis is támadhat, háború is. Ki tudja, mi történik azalatt?

Semmi se történt. Csak az történt, hogy a felek és tanúk megjelentek mind. Mind, mind, akiket csak a vármegye megidézett. El nem maradt volna istenadta népe egy se. S hozott magával még egy csomó ügyvédet is. Úton-útfélen szedték az ügyvédeket össze. Természetesen olyanokat, akik a napkeleti tudományokban járatosak.

3

A tárgyalást meg kellett tartani. Ha Szöröcsöky Ábrahám főfiskus nincs: ma is folyna még a tárgyalás.

Először is meg kellett bizonyosodni afelől, vajjon a nemes vármegye mi jogon keveredik e más világrészbeli idegen jöttment népség dolgába. Vajjon minden ország nem mosogathatná-e a maga szennyését otthon? Mióta lett Herkulesse a nemes vármegye, hogy Augiás király juh- és ökoraklát ő tisztogassa ki? A táblabíró urak sehogy se akartak az ügybe belebonyolódni addig, míg e kérdéssel tisztába nem jönnek.

Hát hiszen a főfiskus úr is így akarta.

A fővádlt Jusszuf.

Állj elő csak, Jusszuf! Hogy kerültél te ide? Miért, mióta s miképp vagy te magyar ember?

Jusszuf mutatja igazságait. A súriak befogadták az öregapját súri honosnak.

Az írás tótul, a pöcsét latinul, az aláírók nevét nincs, aki elolvasná.

A főfiskus mindent tud ugyan, de tótul mégse tud. Nosza üljön lóra a vármegye egyik huszára, vigye a stafétát Súrra. Bíró, jegyző, előjárók, holnap itt legyenek, hozzák el a pöcsétet is, a nagy könyvet is.

Baj lett ebből.

A huszárt kikérdezték a súriak. Odaért még alkonyodás előtt. Miféle ügy lehet az, amiért nekik oly lóhalálban kell a szedriára menni? Mi közük önekik Egyiptomhoz?

A huszár nagyon okos ember volt, de az egyiptomi ügyet mégse látta tisztán. Annyit azonban mégis megtudott a vármegyén, hogy a súri előjáróság olyan írást tud adni, adott is egy egyiptomi embernek, amelynél fogva ezentúl két felesége is lehet egy embernek egyszerre. Éppen efölött határoznak most a vármegye urai.

A hír hamar elterjedt a faluban. Megtudták az esetet az asszonyok is, még előjáró uraimék asszonyai is.

Micsoda? Két feleség egyszerre?

A jó tót asszony már csak szelíd, jámbor asszony, ha van ilyen asszony a világon. Olyan égi-háború ütött ki menten előjáró uraimék házánál, hogy csak úgy pattogott, dörgött, villámlott az egész falu.

Szerencsére előljáró uraiméknak kocsira kellett ülni hamarosan, egész éjjel utazni, hogy reggelre ott legyenek a törvényszéken.

De kocsira kaptak ám az asszonyok is. S vágattak előljáró uraimék után ők is. Csakhogy az ő kezükben sodrófa, fazékszedő bot, pemétnyel, mosófa is volt. Majd megtanítták ők a világot arra, lehet-e egy embernek két felesége egyszerre?

Szörcsöky Ábrahám főfiskus úr reggeli kilenc óra tájban nagytekintélyű lépésekkel ballagott föl a vármegyeházához. Még akkor a régi vármegyeháza állott. Másfél öl vastag kőfalakkal a török ellen. Az ágyúgolyót meg se érezte. De a főfiskus úr lépéseit megérezte.

De most még azt se érezte meg. Mert olyan zenebona volt a nagykapu előtt, amilyen ott se azelőtt, se azóta soha nem volt. Egy csomó asszony meg akarta ostromolni a vármegyeházát, s be akart rohanni a kapun. Ha Mátyás, a várnagy ott nincs egy ólmos buzogánnyal s tizenkét vármegye-huszar nehéz fringiákkal, be is rohannak. A sodrófák, pemétnyelek, fazékszedő botok villogtak a levegőben.

- Miféle asszonyszemélyek ezek?

- A sári tót asszonyok, tekintetes főfiskus úr!

- Mit akarnak?

- Be akarják verni a sári előljárók fejét.

- No, azt itt a vármegye szemeláttára nem tehetik. Hanem otthon megtehetik.

Bement a főfiskus úr a nagykapun. Vigyázóra álltak a kapuőrző huszárok. Egy pillanatra elhallgattak az asszonyok is. Mátyás, a várnagy akkor szólt hozzájuk.

- Na, asszonyok, hallottátok, mit mondott a főfiskus úr? Itt a vármegye szeme előtt nem szabad senkit bántanotok. Otthon végezzétek el, amit akartok!

Ebben mintha megnyugodtak volna az asszonyok.

Odabent a nagy palotában kezdődött és folytatódott a tárgyalás.

A sári előljárók megnézték Jusszuf levelét. Bizony az tótul van. A pöcsét is az igazi rajta. Ki írta alá a levelet: azt most már nem lehet tudni. Bizonyos, hogy nem élnek már, akik aláírták. Ők, a mostani előljárók, olyan ártatlanok ebben, mint a ma született gyerek. Kérnek is erről a nemes vármegyétől igazságot, mert különben ők falujukba haza nem mehetnek, asszonyaik előtt a lábukon meg nem állhatnak, kénytelenek vén fejjel elszéledni Bakony erdejében.

A vármegye belátta siralmas voltuk nehézségét. Alkalmas huszárfedezet mellett beeresztette az asszonyokat a tárgyaló palotába. De a fazékszedő botot és sodrófát kint kellett hagyniok a kapu alatt. Bent azután megértették, hogy a mostani előljárók ártatlanok. Nem akarnak ők maguknak két feleséget egyszerre. Azt az egyet is nehéz elviselniök, aki van. Akik ma élnek, nem azok a vétkesek, hanem azok a vétkesek, akik már régen meghaltak. De még azok se vétkesek, hanem íme, ez a Jusszuf, nézzék meg jól, mert sári ember létére egy szót se tud tótul. De még az se bizonyos, hogy ez is vétkes-e? Ez csak akkor lesz bizonyos, ha a nemes vármegye úgy találja. De a nemes vármegye meg nem vizsgálhatja az ügyet addig, míg a sáriak itt ögyelegnek. Menjenek hát haza békességgel, isten hírével. Amit ha nem cselekednének, a vármegye bezárja őket a legmélyebb pincébe.

Erre a bölcs szóra a sáriak csakugyan elszéledtek.

Most már meg lehet kezdeni az ügy tárgyalását. Kitűnt, hogy a nemes vármegye az illetékes bíró s a sári tót asszonyok se zavarják a bíróságot.

Először a főpanasztévőt kellett meghallgatni, Szenórát. Az alispán intésére Mátyás, a vámagy kikiáltott:

- Jusszuf Bohor Yontob Ben Szalámáné asszonyság álljon elő panaszával.

Nem állt elő senki. Nem mozdult meg senki.

Mi ez? Mi történt? Hiszen mindenki megjelent, ott van a folyosón egész Ázsia és Afrika, miért nem jelentkezik senki? Hiába kiált a várnagy háromszor is.

A főfiskus úrnak, Szöröcsöky Ábrahám úrnak kellett kinézni, s valamit törökül, arabul és héberül mondani, míg utóbb előállt az asszonyság.

Csakhogymost meg két asszonyság állt elő egyszerre. Szenóra is, Gamila is.

A szedria elnöke, Szalóky vicispán uram sehogy se akarta megérteni a dolgot. A főfiskus úralig tudta neki megmagyarázni, hogymost nem Veszprém vármegyében vagyunk, hanem Afrikában, s hogyeppen az a baj, hogyugyanazon a néven két asszonyfeleség van a világon egyszerre. Mátyás várnagy kiáltása az oka a tévedésnek.

Ez azonban semmi baj. A tévedés csakhamar kiderült. Gamila félreállt, ő nem panaszos fél. Szenóra a panaszos fél, őt tessék kikiáltani.

- Mi a neve?

- Szenóra Ghebáli.

- Hol és mikor született?

- Nem tudhatom én azt. Csak a rabbi tudhatja azt.

A bírák összenéztek. Ez az asszony okos asszony. S bizony igazat beszél. Ki is tudhatná azt egész bizonyossággal, hogyő hol született s mikor született? Hát a madárfióka tudja-e, hát a kis macskakölyök tudja-e? S bölcsebb-e a csecsemő, aki ma jött a világra, mint a madárfióka?

Menjünk tovább.

- Mi az ön állapota?

- Ezt a kérdést nem értem.

- Hajadon vagy özvegy vagy férjes nő?

- Nem vagyok se hajadon, se özvegy, hanem férjes nő vagyok.

- Hogy hívják a férjét?

- Az én férjem a becsületes Jusszuf Págiel Ben Makhli Alexandriában.

Ez a felelet különösen felköltötte a főfiskus úrfigyelmét.

- Hát ön nem a Jusszuf Bohor Yontob Ben Szaláma felesége?

- Annak a rossz embernek azelőtt voltam a felesége, de az isten megszabadított tőle, most a Págielnek vagyok hűséges hitestársa.

Úgy volt bíz az. Amíg az első férje Gamilával élte világát, s amióta a nemes vármegye színe elé való idéztetést megkapta, ezelőtt kerek egy esztendővel: azóta az alexandriai rabbitól átvette a válólevelet, a káditól is kipörölte a zacskó aranyat, az ő hozományát, Págiel Ben Makhli édes szavait is meghallgatta, feleségül is ment hozzá, született is már egy kis gyerekük, két hónapos lesz négy nap múlva.

Nagy álmélkodással értették ezt meg a táblabíró urak. De természetesnek és helyénvalónak is találták. Mert Szenóra asszony olyan szép és üde asszony volt, csak úgy ragyogott. Az ily ragyogó, szép asszony pedig csakugyan nem arra való, hogy otthon üljön, süssön-főzzön, mosogasson, s örökké pereskedjék, úgy hullassa el lassankint virágait, mint a bodzafa, hanem arra való, hogy szeressen, mosolyogjon, csókot adjon, férjét boldogítsa, gyereket szüljön, s maga is élje világát.

Csak az volt most már a kérdés: fenntartja-e panaszát korábbi férje ellen, házasságtörés, vértagadás, rablás, fosztogatás és kétnejség miatt! A viceispán egyenesen föl is szólította: nyilatkozzék!

- Én bizony, hatalmas urak, semmi panaszomat fönn nem tartom az ellen a rossz ember ellen, mert én most már boldog vagyok, nem is gondolok arra az emberre ezentúl. Legyen vége minden pörnek.

Hajh, te együgyű napkeleti zsidó asszony! Te azt hiszed, most már minden pörnek vége szakad. Dehogyan szakad. Hiszen annak a boldogtalan Jusszuf Ben Szalámának mégis csak két felesége volt egyszerre. Megbocsáthat neki az isten, megbocsáthat mind a két felesége, de a törvény meg nem bocsáthat. A nemes vármegyének pedig az a kötelessége, hogy a törvényt hajtsa végre. Állj elő hát csak, Jusszuf Bohor Yontob Ben Szaláma, s védelmezd magad, ahogy csak tudod.

Előállt a vádlott.

Derék, szemrevaló, erős, fiatal férfi. Haja, szemöldöke, bajusza, szakálla sűrű, tömött, kusza, bozontos, mint az erdő. Meg is jegyezte az egyik táblabíró, hogy az ily férfiúnak messze napkeleten bizony lehet két felesége is egyszerre. Rá is hunyorított a dévaj szó miatt a vicispán úr.

- Törvényes házasságban éltél-e Szenórával?

- Abban éltem.

- Törvényes házasságban éltél-e ugyanakkor a damaszkuszbéli Gamilával?

- Nem éltem.

- Pedig a vád úgy nehezedik rád. Érzed-e bűnös voltodat?

- Nem érzem.

- Hát mi a mentséged?

- Az én édes testvérem, Ramira Yontob Ben Szaláma meghalt, mag nélkül hagyta az én ángyomat, Gamilát, én gondját viseltem, hogyha fiát szülne a világra, annak neve az én elhalt édes testvérem neve legyen, hogy az én édes testvérem neve el ne töröltessék az Izrael nemzetségéből. Istennek törvénye ez és Mózesnek parancsolatja. Ennek engedelmeskedtem. Ebből áll a mentségem.

Nesze, főfiskus! Most állj hát elő már Karakószörcsöki Szörcsöky Ábrahám, erre felelj!

De a mindentudó főfiskus meg nem ijedt. Jól ismerte ő a szentírást. Tudta ő azt, mi van megírva az ótestamentomban Mózes ötödik könyvében, ötödik könyvének huszonötödik részében és pedig e résznek ötödik és következő verseiben. Sőt az új testamentomot is jól ismerte, aholott is Szent Máté evangyélisa evangyéliumának huszonkettedik részében a huszonnegyedik versben meg van írva, hogy Mózes parancsolatját a mi Urunk Üdvözítőnk Jézus Krisztus maga is jól tudta, s az ellen még ő maga se tett kifogást. Szinte kérdezhetné hát az ember,

hogy a nemes vármegye miként lehetne jobb és bölcsebb, mint Mózes próféta vagy éppen a mi Urunk Üdvözítőnk?

Dehát akármi van megírva a szentírásban, bizonyos, hogy sári embernek, veszprémvármegyei embernek egyszerre két felesége nem lehet, ha mindjárt Afrikában lakik is.

Menjünk csak sorba. Derítsük csak ki egymásután, mi történt valósággal.

Jusszuf után kihallgatták nagy gondosan Gamilát is. Sok volt a kérdés.

Törvényes házasságban élt-e Gamila az elhalt Ramira Yontob Ben Szalámával? Be van-e ez bizonyítva? Vannak-e erre tanúk? Kéznél van-e a kétuba vagyis a házassági szerződés? Ki előtt és mikor történt a házassági egybekelés? Meghalt-e igazán Ramira, vagy csak elbújdosott a pusztába? Valóságos özvegy lett-e Gamila?

Mert ha nem akkor annak a gézengúz Jusszufnak a mentsége semmit se ér. Akkor isten törvénye és Mózes parancsa mögé nem bújhat, akkor a házasságtörést legalább elkövette.

De ez még nem lett volna baj. A házasságtörés miatt csak Szenóra tehetett panaszt, de íme, ő a panasztól elállott, ahhoz hát most már senkinek semmi köze. Abba most már a nemes vármegye se szólhat bele. A nemes vármegye most már csak a kétnejűséget üldözheti.

De éppen ebből ered most már a további kérdések sokasága.

Vajjon úgy élt-e egymással Jusszuf és Gamila, mint valóságos férj és feleség?

Vajjon nem született-e már gyerek, s meg van-e mentve Izrael nemzetsége számára Ramira testvér neve?

De még ezt a kérdést is megelőzi az, vajjon törvényesen lépett-e házasságra Jusszuf Gamilával? Készült-e a házasságról kétuba? Vajjon Toleduo Jakab, a damaszkuszi szent és tudós rabbi igazán összeadta-e a feleket? Beírta-e könyvébe az esküvőt? Házassági egybekelésnek tekintette-e a szertartást? Kijelentette-e azt nyíltan a szentegyházban? Kik a hiteles tanúk erre nézve?

Azonban Mózes törvénye azt rendeli, hogy a szentegyház kapujában kell az efféle dolgot először elvégezni a vének előtt. Vajjon Jusszuf és Gamila odamentek-e a kapuba? Ott voltak-e a vének? Hány vén ember volt ott? Az igazi vének voltak-e ott? Kik voltak azok? Élnek-e még vagy már mind elmentek Ábrahám kebelébe?

A jó táblabíró urak, mire mind e kérdés tisztába jött, annyira tele lettek mindenféle napkeleti arab és zsidó tudománnyal, hogy majd leszédültek a bírói székről. Váltig figyelmeztették is a főfiskust, hogy mai napra elég lesz már a sok bölcsesség, nem akarnak ők rabbik lenni, se most, se jövőre.

- De domini spectabiles, türelemmel kell lennünk. Ezentúl jön még a java!

Az igaz, hogy ez a Gamila tüneményes szép asszony volt. Nagy szerencsétlensége volt ez a vádlott Jusszufnak. El nem hitte neki a nemes vármegye, hogy csupán azért esett a kétnejűség bűnébe, hogy Mózes parancsolatját s isten törvényét akarta tisztelni. Tisztelte bizony a szép asszonyt.

Ez lett az általános vélemény.

De a szép asszony igazán és őszintén is beszélt. Az az olasz ügyvéd, akit Alexandriából magukkal hoztak, őt nem tudta egészen kitanítani. Vagy elfeledte a tanítást. Nem úgy, mint furfangos férje, Jusszuf Yontob.

A szép asszony elmondta hímezetlenül, hogy ők bizony törvényesen keltek össze, s azóta úgy élnek, mint férj és feleség. Egy házban, egy lakásban, közös asztal és közös ágy, született is már egy szép kis leánykájuk. Most még kicsiny, de azért hasonlatos a rózsavirághoz, adjon neki Izrael istene egészséget és boldogságot.

Amíg beszélt, Jusszuf folyton suttogott ügyvédjével. A táblabíró urak észre se vették. Szemük, szájuk, fülük csak a szép asszonyra irányult. Arabul beszélt. Nem is értette más a beszédet, csak a nagy tudományú főfiskus. Az arab beszéd bizony nem szépen hangzik a mi fülünkbe. Torkából, melle fenekéről, lassú hangon beszél az arab, de szava mégis csak úgy reszeli a magyar ember fülét. Hanem a szép asszonytól, ha arabul beszél is, jólesik a szó. Igaz, hogy az ember belebódulhat ajkainak édes mozgásába s abba a fénybe, melyet hófehér fogainak s tüzes szemeinek villogása áraszt.

Legalább egy Pápáról való gazdag zsidó ifjú egészen belebódult. Eljött a szedriára hallgató közönségnek, s amint meglátta Gamilát, le nem tudta róla venni szemét ezentúl.

Végre is Jusszuf Yontob ellen legveszedelmesebb tanú lett édes felesége, Gamila, pedig hát amiatt hagyta el Szenórát. Nem akart Gamila semmi rosszat, de őszinte beszéde után most már semmi kétség se maradt a bírák lelkében. Bizony csak kétfelőségű gonosztevőnek bizonyult Jusszuf. Nem használt őneki most már Mózes törvénye se.

Nem-e? No, majd meglássuk.

Nem hiába volt az a suttogás az alexandriai olasz ügyvéddel. De úgy megvédte magát Jusszuf, mint a libiai oroslán.

- Ennek az asszonynak ostoba fecsegéseire ne hallgassanak a hatalmas bírák urak. Majd elmondom hát én az igazságot egészen! - Így kezdte Jusszuf a szót. Azután pedig így folytatta:

- Istennek törvénye és Mózesnek parancsolata úgy szól, ahogy mondtam. Csakhogy van a dolognak egy kis bibéje. A törvény csak akkor rendeli és csak akkor engedi meg az ily testvératyafiságból eredő házasságot, ha a testvératyafiak együtt laknak. Egy föld alatt, egy sátorban vagy egy barlangban. Így volt ez Ábrahám óta, s nem lehet ez másként ma se, ezentúl se. Tessék csak a szentírást figyelmesen elolvasni. Márpedig bizonyos, hogy én Afrikában laktam Szenórával, ez a fecsegő asszony pedig Ázsiában lakott Damaszkusz városában az én Ramira testvéremmel, olyan ház és olyan sátor pedig nincs a világon, amely alá Afrika is, Ázsia is odaférne. Nem laktunk mi együtt soha, tehát nem is kellettünk össze törvényes házasságra. Ez a Gamila asszony igenis hozzám csatlakozott, el is vittem Alexandriába szerelmes barátnőnek, de házastársamnak nem.

S azután odafordult Gamilához.

- No erre felelj hát, asszonyi állat!

Felelt is.

Egy szempillantás nem nagy idő, de annyi se kellett hozzá, szép kék, szíronnyal kifaragott, sárga papucs már ott volt úrnője kezében, odaugrott Jusszufhoz, mint a nőténypárduc, és csitt-csatt, úgy elagyabugyálta azzal a papuccsal azt az erős embert, hogy annak haja, bajusza, szakála teljesen összegubancolódott. Nem ismerte volna meg még édesanyja se. Ha pedig Mátyás, a várnagy oda nem ugrik, s a szép asszony kezeit el nem kapkodja: azok a kezek még a szemeit is kikaparták volna Jusszufnak.

Nagy jelenet volt. A táblabíró urak szájában a pipa is kialudt. Nem is lehetett ezt szigorú büntetés nélkül hagyni. Meg is dorgálta az elnöklő viceispán úr keményen a haragos menyecskét.

- Máskor, lányom, az ilyen családi háborúságot otthon végezzétek el.

- Nem én, hatalmas urak! Ezzel az emberrel nekem többé sehol se lesz otthonom.

Senki se volt a nemes vármegyén, aki nem a szép asszonynak adott volna igazat.

De a főfiskusnak meg kellett őriznie hidegvérét. Ő nyomban belátta, hogy Jusszuf védekezése nem alap nélkül való. Mózes parancsolatja csakugyan úgy szól, ahogy Jusszuf idézi. Most hát az ügy új fordulat előtt áll. Mert ámbár Jusszuf cselekedete törvénytelen is, útalatos is, de a pusztá szerelmi viszony mégse házasság. Ha pedig Gamilával nem volt házasság: akkor kétnéjűség sincs, tehát elesik a vád is.

Vajjon hát együtt laktak-e Jusszuf és Gamila?

Bizonyos, hogy Jusszuf az egész február hónapot és március hónap húsz napját Damaszkuszban töltötte, Gamila házánál. De az is bizonyos, hogy Ramira halála miatt ment oda, mert lakása Alexandriában volt. Damaszkuszban léte hát csak látogatás, nem együttlakás.

Mi a látogatás? Mi az együttlakás?

Hogy mi ez Veszprém vármegyében: jól tudjuk. De hogy mi ez Szíriában, Palesztinában, Ázsia pusztáin: ezt éppen nem tudjuk. Verbőczy Hármaskönyve erről éppen nem beszél. Ezt csak a damaszkuszi vének, bölcsek és rabbik tudnák megmondani. Lasziadó Éliáhu, Hamo Salamo, Toleduo Jakab és Haim Assalim és a többiek. Ezeket hát okvetlenül meg kell idézni tanúknak, mert enélkül a valóságos igazságot kideríteni nem lehet.

De még ez se elég.

A nemes vármegye holmi idegen, ázsiai emberek szaván el nem indulhat.

Hazai tudósokat is meg kell hát hallgatni. A pozsonyi, óbudai és abaújszántói tudós rabbik mulhatlanul nyilatkozzanak a kérdésben. Mégpedig a kérdés minden ágazatában.

Még ez se lesz elég.

Mert minden bölcsesség, ami ezektől származik, mégis csak zsidó bölcsesség. Márpedig a nemes vármegye csak a hazai törvények szerint ítélni. Meg kell tehát még kérdezni a pesti univerzitás tudósait is, vajjon ők tudnak-e valamit, és mit tudnak ebben a szövevényes ügyben. Igaz ugyan, hogy Szörcsöky Ábrahám főfiskus úr többet tud, mint minden rabbi és univerzitás a világon, de a felső bíróságokra tekintettel kell lenni, akik pedig szakértők nélkül el nem lehetnek.

Bírói határozatot pedig nem kell hozni késedelem nélkül.

A tárgyalást el kell halasztani.

Mához egy esztendőre új tárgyalásra kell megidézni a feleket, tanúkat és szakértőket Európából, Ázsiából és Afrikából.

Jusszufot és Gamilát ágytól és asztaltól el kell választani tüstént. Mert vagy kettős házasság a házasságuk vagy bűnös együttélés, amiként Jusszuf maga bevallotta. Mind a két esetben törvénybe ütköző, útalatos cselekedet, botránkozásul szolgál mindenkinek, s a keresztyén közsátság ezt nem tűrheti.

Erre ugyan nem volt nagy szükség. Gamila úgyse ment vissza többé Afrikába. Az a Pápáról való zsidó ifjú pártját is fogta azonnal, s elvitte szülőinek hajlékába. Utóbb boldog pár is lett belőlük.

Hanem a gonosz Jusszuf ugyan meglakolt. Végképpen elvesztette mind a két feleségét, mind a két szép asszonyt. Meg is érdemelte.

De mi legyen most már a pörrel egy esztendő múlva?

A táblabíró urak a főfiskus előtt kijelentették, hogy ők vénségükre már semmiféle ázsiai, afrikai zsidó tudományt nem tanulnak, a világ csúfjává lenni nem akarnak, valahogy intézze el a dolgot náluk nélkül.

- Elintézem.

Tárgyalás után az összes zsidókat, arabokat és olaszokat elvitte a várba, ahol vége van a világnak a nagytemplom és a szeminárium mellett. Ott kőfallal végződik az utca, hogy az ember le ne hulljon a vár szikláiról a semmiségbe. Onnan már csak a Bakony bozontos óriását lehet látni, a Papadtetőt. Ott hozzájuk fordult:

- Hallottátok-e már hírért a Bakony erdőnek? Nézzétek, itt van. Tudjátok-e mi van a Bakony erdőben?

Jusszuf felelt, ő már vilávjártas ember volt.

- Én tudom. Ott terem a Sobri.

- A Sobri is ott terem, de a mogyorófa is. A vármegye most megidézett benneteket újra egy esztendőre. De ha közületek egy teremtet lélek is megjelenik a terminusra, a Bakonyerdő minden mogyorófáját a hátatokon töretem össze.

De nem is jelent ám meg senki. Pandúrt pedig Ázsiába, Afrikába csakugyan nem küldhetett a vármegye. Ki fizette volna a költségeket?

Így tudta csak a nemes vármegye ezt az ügyet elintézni.

A TIHANYI BARÁTOK

Becsüljük meg Endre király emlékezetét, aki nyolcszáz és negyvenöt év előtt 1055-ben megalapította a tihanyi apátságot.

Én legalább megbecsülöm. Kegyetlenül elverte rólunk a németet, s alapító levelében megőrzött számunkra egy darab magyar nyelvet. Mind a kettő nagy érdeme és nagy szerencséje énelőttem.

Azon a nyelven beszélt ő is, amelyen mi. S azon a nyelven beszélt Árpád is, amelyen ő. Bizonyos ez énelőttem, akármit beszélnek a töröktatár és finnugor tudósok. Engem százhuszonöt év választ el az én öregapámtól, s én úgy beszélek, mint öregapám, s I. Endre királyt se választja el több idő Árpádtól, tehát neki is úgy kellett beszélni, mint ahogy Árpád beszélt. S ahogy én nem lettem ennyi idő alatt se németté, se tóttá, se ugorrá, se törökké: épp úgy nem változott el Endre király se. Igaz, hogy a királyokról minden rosszat föl lehet tenni, noha semmi rosszat se szabad föltenni. De Endre király nem volt ám mindig király. Sőt fiatal korában ínségből, nyomorúságból ugyancsak kijutott neki, mert itthon még csak szolgabíróvá se lehetett, itthon még csak maradása se volt. Egészen rossz ember tehát király létére se lehetett.

Tihanyi levele mindenképpen derék dolog.

Ez a levél fényesen bizonyítja, hogy Endre király bölcs és jókedvű, okos és vidám gondolkozású férfiú volt. Ilyennek kellene lenni minden királynak. De a tihanyi barátok se legyenek ám másfélék, mint ahogy őket a bölcs és vidám király a maga képére és hasonlatosságára alkotta.

Adott nekik húsz ekényi földet. Egy eke-föld akkor 256 és fél magyar holdnyi volt. Tehát több mint ötezer hold földet adott örök birtokul. Csinos uradalomnak illenék be ma is. Az erdőt és a vizet akkor se ekével művelték. Hogy erdőből és Balatonból mennyit adott a király: azt most már nem tudjuk. Valószínűleg a király se tudta. Most mintegy ötezer hold Balatonjuk van a tihanyi barátoknak. Halászni elég, fürödni sok is. Csónakázni fölösleges, mert tihanyi barát csónakázni nem szokott. Ami dolguk van a világban: elvégzik azt a száraz földön is. Szükség nélkül pedig okos ember nem megy a vízre.

Adott nekik hatvan tanyát, húsz szőlőt és ugyanannyi vincellért, húsz lovas katonát, tíz halászt, öt csikóst, három gulyást, három juhászt, két kanászt, két szakácsot, két csizmadiát, két kovácsot, egy aranymívest, egy ácsot, két malmot és két molnárt, egy esztergályost, egy ruhamosót, egy iparos legényt, tíz szobalányt.

Adott nekik harmincnégy ménlovat hozzájuk való elegendő kancával. Adott száz tehenet és száz emse disznót, hétszáz juhot és ötven méhkast méhrajjal együtt.

Hát méhészt adott-e?

Ebben a kérdésben Kocsi Sebestyén Gábor sehogy se értett egyet Bresztyenszky Albert híres, nevezetes tudós tihanyi apáttal.

Kocsi Sebestyén Gábor követ volt és jogtudós, Bresztyenszky Albert barát volt, apátúr volt és számtudós. Az a követ kálvinista volt, de a megyegyűlésen is, országgyűlésen is, mikor a beszéd sora a vegyes házasságokra került, jobban ismerte a szentatyákat, mint valamennyi püspök és kanonok. Jobban ismerte a szentírást is. De még a számtant is jobban tudta, mint Bresztyenszky apátúr, aki pedig még Deák Ferencet is képes volt a matézisre tanítani. A

pannonhalmi, bakonybéli és tihanyi bencések s a veszprémi kanonokok úgy félték attól a Kocsi Sebestyén Gábortól, mint a rossz ellenségtől, hanem azért úgy szerették, mint a jó testvért. De akárhogy szerették: utóbb szent dolgokról nem viaskodtak vele, mert lemagyarázta és lebizonyította róluk a kámzsát. És pedig oly vidám ésszel, hogy még csak meg se lehetett rá haragudni.

A nyarat Balatonfüreden szokta tölteni. Országos hírnévű ember volt, Deák Ferenc maga is minden nap órákon át élvezte nagy elméjét, melyben megfért minden tudomány, s mely a tudomány minden titkát hatalmas pajzánkodással derítette föl. A komoly és tekintélyes apátúr se maradhatott ki vonzó társaságából.

Kocsi Sebestyén Gábor meg tudta magyarázni I. Endre király alapító levelét s az első tihanyi barátok szokásait, erkölceit. Nemzeti történetíróink jól tennék, ha az ő magyarázatai fölött kissé eltűnődnének.

A király nem mondta meg, hány barát számára alapítja Tihanyt. Csak annyit mondott: egy csomó barát számára. Az a csomó barát lehetett tíz is, lehetett száz is. Dehát mennyi volt?

A híres követ azt mondta: húsz volt.

Ezt azzal bizonyította, hogy a király szerette a húszas számot, azért adott a barátoknak húsz ekényi földet, húsz szőlőt és húsz lovas katonát. Mert ámbátor húsz ekényi föld ötszáz barátot is képes volt eltartani, de nem a kenyér a földolog, hanem a borocska; minthogy pedig egy vincellér munkálta szőlő húsz akó bornál többet nem teremhet, ennyi bor pedig egy esztendőn át mindenestre kell egy barátnak: tehát a barátok száma húsznál több nem lehetett.

Hozott erre föl még egyéb bizonytságot is.

De legnagyobb bizonytsága abból állott, hogy a király a barátok számára csak tíz szobalányt rendelt. A szobalányok a király rendelete szerint természetesen mind fiatalok, üdék, pirosak, egészségesek és hajadonok voltak, s valamennyien a zárdában tanyáztak. Ott volt nappali és éjjeli lakásuk. A zárda pedig nem volt nagy. Még akkora se volt, mint a mostani.

Dehát mi dolguk volt a szobalányoknak?

A király ezt az ő levelében nem mondta meg. Emiatt a jó apátúr számtudománya e kérdésre nem tudott megfelelni.

De meg tudott felelni a híres követ.

A szobalány csak ott van helyén, ahol úrnő van a háznál. Agglegényről, papról, barátról, fiatalemberről föl nem lehet tenni, hogy szobalányt tartson magának a házi rend fenntartására. Ilyen esetet föltenni nem szabad. Kivált a tihanyi barátról, aki a jó rendnek és jó erkölcsnek példaképe.

Úrnő pedig nem volt a zárdában.

Igaz, hogy nő látogatója sok volt a zárdának. A közel szomszédságban laktak a Berény, Eörs, Mike, Vázsony, Csóron, Uzsa, Sárkány, Kálla, Megyer, Látrány nemzetségek, s ezeken kívül még sok nagyúri nemzetség. Ezek asszonyai hol Veszprémbe, hol Tihanyba látogattak el, ha gyónni akartak, mert pap, püspök, barát, apátúr másutt nem volt a közelben. Ezeknek ugyan kellett a szobalány, csak hogy ők hoztak magukkal szobalányt, amennyi csak kellett. Ők nem szorultak a barátok szobalányaira. De a férjek se engedték volna meg, hogy rászoruljanak. A szobalány szeret fecsegni, a barátok szobalánya tud is fecsegni, s a szobalány nem csupán csak istenes dolgokról fecseg, ha az úrnő kíváncsi. A barátok ugyan nem félhettek, hogy róluk találnak fecsegni, mert hiszen ők mást, mint istennek tetsző dolgot nem cselekedtek, de a

férjek, ifjú lovagok és apródok igen is félhettek, már pedig a gyónásra menő úrnőnek csak a szentekre és saját bűneire s a bűneitől való megtisztulásra szabad gondolni, semmire se másra.

De ha erre se kellett a szobalány: hát akkor mire kellett?

A híres követ így fejtette meg a titkot.

A bölcs és vidám király gondoskodott arról, hogy a barátok egészséges emberek s jó pajtások legyenek. S különösen jó mulató társak, amikor a király és főemberei hozzájuk ellátogatnak vadászni, mulatni, dévajkodni.

Ámde a puszta vagyton, az egyedülvaló testi jóllét erre nem elégséges. Aki csak eszik, iszik, imádkozik és aluszik: az előbb-utóbb potrohossá válik, komorrá és kedvtelenné lesz, testében-lelkében elnehezedik, úrrá lesz fölötte mindenféle nyavalya, csúz, köszvény, nyálkásság, keze reszketése.

A barát nem sétál, nem vadász, nem fürdik, nem lovagol, nem vív, nem tornáz, csatába nem megy, nem hadakozik: mi üdítse föl tehát testét-lelkét?

A nevetés.

A barátnak minden étkezés után nagyokat kell nevetni. Nagyokat és sokat. Akkorákat, hogy hasát fogja, ablakot reszkettesse, arcát-nyakát izzadás borítsa, csak éppen hogy széket-asztalt össze ne törjön.

Erre három eszköze van.

Az egyik az adoma.

Minden zárdának van adomagyűjteménye. Csakhogy adomáik nem nagy számúak és nem sokfélék. Csintalanságnak az adomában lenni nem szabad. Csakhogy a barátnál lassan gyűlik az adoma. Nem jár ő ki a világba, honnan gyűjtene? Jól tudta ezt a király is. Egy-egy adoma száz esztendeig is élél a zárdában, de tudja is előre már mindenki. Az apáttól, perjeltől, gvárdiántól tízszer-hússzor csak meghallgatják, de már az ő tiszteletükre sem tudnak nevetni. Unják, mint a kását. Ha pedig egyenlő rangú páter, fráter gyűjt rá: az első szónál már hátba ütik, vagy a többi folytatja tovább. Kolduló barát egészen más. Az mindig hoz a vidékről újat és újat. A kolduló barát adomájának már menyecskés illata is lehet. De a tihanyi barát igazi uraság, nem kolduló barát.

Az adoma tehát nem elégséges.

Másik eszköz az udvari bolond.

Udvari bolondot azonban a király nem adott a tihanyi barátoknak.

Udvari bolond csak nagy uraságnak való. Ahhoz is van szokva. A püspöknek uraságot kell mutatnia, ha szegény is; - a barátnak szegénységet kell mutatnia, ha uraság is. Így parancsolják a pápák, hitvallók és alapítók. Barátnak udvari bolond nem való.

Hanem mókás bohóc és bukfenchányó igen is való. Adott is ilyet a bölcs és vidám király kettőt a tihanyi barátoknak.

De már itt közbeszólt a tudós apátúr.

- Hohó, tekintetes uram, be is kell ám ezt bizonyítani.

- Igenis, főtisztelendő szent atyám, be is bizonyítjuk. Nyilván benne van az alapító levélben, hogy adattak és adományoztattak a tihanyi barátoknak két bohócok, apinarii duo.

- Tekintetes urammal ugyan nem vitatkozom, de ha elődeinknek a dicső király ötven kas méhet adott: méhészt is kellett adnia, adott is kettőt. Apis azt teszi: méh; - apinarius azt teszi: méhész.

- Nem azt teszi, főtisztelendő szent atyám. A méhészt a latin nyelvben mellifexnek hívják. Apinae azt teszi: bohócságok, mókázások. Innen származik az apinarius. Így használják ezt a szót a szentatyák: Augustinus, Tertullianus, Johannes Demascenus, nemkülönben Johannes Chrysostomus is. De így használják ezt a római világi írók is Krisztus után 117-ik esztendő óta. Amint ezt bővebben bizonyítják Faber, Gesner, Schneebergi Forcellini híres latin szótár-írók és számos más tudós ember. Származik pedig e szónak gyökere a hellén nyelvből, amelyben apaté azt teszi: ámítás, időtöltés. Minthogy olyan bölcs királyról, mint I. Endre, föl nem lehet tenni, hogy latinul ne tudott volna, s még kevésbé, hogy a szentatyákat és azok nyelvét meg akarta volna sérteni: ennél fogva bizonyos az, hogy ő két bohócot és mókás embert adott a tihanyi barátoknak.

Szeme-szája elállt az egész társaságnak erre a hevenyészett előadásra. Két előkelő ifjú nyomban le is jegyezte magának. Az egyik Nagyalásnyi Barcza Sándor, Zala megyének egykor alispánja; a másik: Pápay Miklós, Veszprém megyének híres táblabírája. Mindenki a tudós Bresztyenszky Albert apátúrra nézett: mit felel ő erre most már? Ő pedig elnevette magát, s azt mondta:

- Hiába néznek rám a tekintetes urak, megmondtam, hogy nem vitatkozom, csak várom, hogy mi fog ebből még majd kitudódni. Remélem, a szobalányokról nem lesz többé szó.

- De sőt inkább mindjárt azokra térek vissza.

Úgy volt bíz az. Két mókás embert, két bohócot kaptak a tihanyi barátok.

Dehát hova lettek! Meddig állott fenn ez a bölcs intézmény? Mért nincs most se Tihanyban, se Pannonhalmán, se Jászon, se másutt bohóc, bukfenchányó, mókás ember?

Jól van. A barátoknak nincs többé szükségük mókás emberekre. Ott vannak a be-belátogató káplánok, akik elmondják az öreg papok gazdasszonyos adomáit, és ott vannak a be-benéző öreg papok, akik elmondják a káplánok istentelenkedéseit. Lehet ezeken nevetni eleget. És aztán a mai barát nem is egészen olyan, mint a régi. Tud írni és olvasni. Olvashat világi könyveket s okos és bolond újságokat. Olvashatja, ha egyebet nem, a naptárakat. S ha egy-kettő olvas: ellátja adomával a többi.

Hanem azt kérdezzük: miért nincs mókás emberük a kórházaknak, a sínlődök gyülekezetének, az aggok és erőtlenek menedékházának? Akik helyhez kötvék, s akiknek nem áll módjukban színházba, orfeumba, cirkuszba eljágni!

S ha mikor az orvos patikaszert rendel: miért nem tud néhány adag jóízű nevetést is rendelni?

Mi a nevetés?

A léleknek dalra kerekedése, ropogós ugrándoazása, vidám kurjongatása. Egészséges lélek fenn nem állhat nevetés nélkül. Enélkül nincs is élete. A csecsemőben akkor támad a lélek, mikor nevetni kezd, s az öregben és nyavalyásban akkor múlik el a lélek, amikor már nem tud többé nevetni.

Nevetni csak az ember képes. A ló is röhög, a kutya is vinnyog, a macska is dorombol, de csupán az ember nevet. A fiatal állatnak is van jó kedve, de a természet megtagadta tőle azt az erőt, hogy jó kedvét nevetéssel bizonyítsa. Csak kézzel-lábbal bizonyítja. Gida, bárány szökell; csikó, borjú ficáncol; malac, majom, kölyök-macska, kölyök-kutya játszik. Mind szép, mind kedves, de egyik se nevet.

Az angyal se nevet. Vagy áhítatos arcot ölt, vagy haragszik. Az ördög se nevet. Pedig az ő dolgában ő mindig biztos, nyeresége sohase marad el. Ezt a két ügynököt rosszul alkották meg a vallásalapítók. A majomnak mindig komoly képe van, akárhogy játszik. A királynak és a papnak mindig komoly képe van a trónuson és a katedrán, pedig mind a kettő az emberek boldogságát hirdeti, ki az innenső, ki a túlsó világra. A halottnak is mindig komoly képe van. A halott arca sokszor eltorzul, de nevetésre sohase torzul. Nincs igaza Vörösmartynak. Ő azt mondja, hogy a halottak a temetőben elkezdtek kacagni, mikor Megyeri, a nagy színművész leszállt közéjük. Dehogynak kacagtak. Még maga Megyeri is komoly képet csinált az ostoba dologhoz.

Vagy boldogtalan ember vagy rossz ember az, aki jóízűen nevetni nem tud. Az ilyen embert jól megfigyeljétek. Ha boldogtalan: legyetek részvétellel; ha rossz: fussatok tőle. De ország dolgát, nemzedékek jövődjét, fiatalok szerencsáját rá ne bizzátok. A nevetni nem tudó lélek az emberek közt s a holttest szaga az illatok közt: teljesen egyenlő két dolog. De a rossz emberek közt, akik nevetni nem tudnak, mégis az a legrosszabb ember, aki álnokságból erőltetve nevet. A tigris arca, mikor eleven vért iszik, nem oly útálatos, mint az ily ember arca.

A jóízű nevetés megrázza a testet. Az egész testet. Az arc ugyan elszélesedik és tele lesz redővel, a száj megnyílik, s a szemek keskennyé válnak, de azért a nevető arc mindig szép. A komolyképű leánynak angyalarcába bele lehet szeretni, de ha a nevetést meg nem szokja: kisseret belőle csakhamar mindenki. Legelőször saját férje. Igazán nevetni: ez a legtökéletesebb szépítő szer.

A tökéletes élettrend azt parancsolja, hogy lakoma után, gazdag ebéd után mindig nevetés következzen. S a nevető jó kedv legalább addig tartson, ameddig a lakoma tartott. Ahány fogás volt az étel: legalább annyi hatalmas kacagás következzen. Istennek különös áldása elmés, vidám, ügyes adomázó emberekkel lenni együtt evés közben. A kacagás megtágítja a tüdőt, kihajt belőle minden ártalmas nyálkát, helyrerázza az ételt-italt, egyenlő pezsgésbe hozza mindenütt a vért, s az agyat és szívet felüdíti. Semmiféle szeszes ital nem hat olyan jótékonyan, mint a jóízű nevetés. Tökéletesen ostoba annak az embernek a dolga, aki kocsin olvas újságot, ahelyett, hogy istennek szép napvilágában gyönyörködne, és aki evés után rögtön munkája után fut, ahelyett, hogy nevetne.

Magyar ember természete jól enni-inni, de lakoma után vidám ötletekkel és adomákkal magát jól kinevetni. Így volt már Attila asztalánál is, amint Priszkosz szépen leírja. Szólt a dal és zene, s azután mókás emberek, bukfenchányók jöttek, s hangos kacagásra bírták a vitéz urakat. S aki lakoma után jóízűen kacaghat: nem is szedi az föl azt a sok divatos és gyalázatos betegséget, amely ellen Karlsbadba kell költözni annyi jómódú magyarnak. Cukor, máj, lép, vese, gyomor, epebetegség, mind ismeretlen dolog a jóízű nevetők előtt.

S a betegnek a gyógyulást s az aggnak az élni való erőt a jóízű nevetés legalább megadja oly mértékben, mint az üdítő álom. És sokkal nagyobb mértékben, mint a sok kinin, szalicil, ipekakuána, antipirin, ópium, morfium, jód s az egyéb százféle por, folyadék és kenőcs. A vérszegénység ezerféle kórsága ellen a jóízű nevetés minden orvosságnál többet ér. Nevetessétek meg minden nap néhányszor a haldokló tüdővészest, s vagy megmentitek, vagy meghosszabbítjátok életét. Két hatalmas ellensége van mindenféle bacillusnak. Az egyik a napfény, a másik a jóízű nevetés.

Hát hiszen orvosnak és orvosságnak kell lenni. Tudom én azt.

De rendezzék be a kórházakat akként, hogy az arravaló betegeknek módjukban álljon magukat minden nap igazán kikacagni. Az elmebetegek gyógyintézeteiben csodákat míveltek. De csodákat értek el egyéb betegség leküzdésében is. Mókás embert jó pénzért kaptok eleget.

Ha nem kaptok: képezzetek. De a mókás ember még nem elég. Olyan emberek is kellenek, akik hatalmasan tudnak kacagni. A nevetés is olyan ragadós, mint a nátha vagy az ásítás. S ha egyszer ráragadt a betegre: célt értetek. S így kell berendezni az aggok és sínlők menedéktanyáit, s így egy csomó fürdőtelepet is. Orvos, pap, gyógyszerész és cigány még nem elég a korszerű betegség ellen.

Mind jól tudta ezt I. Endre király, amikor a tihanyi barátokat összegyűjtötte és megalapította. De mind elfeledte ezt király, barát, országkormányzó ember a lefolyt nyolcszázötven esztendő óta. De mind megmagyarázta ezt alaposan Kocsi Sebestyén Gábor a tudós Bresztyenszky apátnak.

És azt is megmagyarázta, mire kellett a barátoknak a tíz szobalány. Pedig most már a tudós apátúr is kitalálhatta volna.

Jóízűen nevetni ugyanis jókedv nélkül nem lehet. Jókedvet csinálni pedig se égi, se földi hatalom nem tud oly igazán, mint a lány, ha vidám, szép és fiatal. De csak az olyan lány, aki se nem egészen a mienk, se nem egészen a másé.

- Ilyen lány azonban nincs, - jegyezte meg az apátúr.

- Ilyen lány azonban a szobalány, - felelte rá Kocsi Sebestyén Gábor.

- Főtisztelendő szent atyám ezt nem tudhatja, mert a tihanyi barátok rég eltértek már a bölcs király törvényétől, s régóta nem tartanak a zárdában tíz szobalányt. Tenne csak szent atyám kísérletet e dologban, majd meglátná, mennyi jókedvet, mennyi egészséges nevetést tudna okozni húsz barátnak tíz vidám, hamis szobalány.

- Szentéletű embernek nem szabad ám vidám lányokkal játszadozni s haszontalan és kárhozatos nevetgélésnek magát átengedni, tekintetes uram.

- A barátnak minden szabad, amit a szentek, vértanúk és hitvallók isten dicsőségére, saját lelkük épülésére s a szegény bűnös lelkek megmentésére cselekedtek. Íme, szent atyám, elmondom én, mi bírta rá, ki bírta rá a bölcs és vidám királyt, hogy szobalányokat adjon a tihanyi barátoknak. Különös eset ám ez! Lám, a pannonhalmi barátoknak nem volt szabad soha lányokat tartani a zárdában, pedig azok még a tihanyi barátoknál is hatalmasabbak. I. Endre király se merte volna ezt megtenni, ha valóságos szent és vértanú nem adott volna neki erre útmutatást, eszmét és bátorságot.

Erre a szóra most már nemcsak az apátúr, hanem mindenki mosolyogva és hitetlen arccal nézett a mindentudó és dévaj elméjű veszprémmegyei követre. Hogy éppen szent és vértanú adta volna a tanácsot: ezt már csakugyan nem hitték.

Kocsi Sebestyén Gábor látta a hitetlenséget. De azért nagy bajusszal beárnyékolt szája nem mosolygott, hanem két fekete nagy szeme igenis mosolygott. Hatalmas nagyfejű ember volt, de fejének nagysága mégse volt olyan bámulatra méltó, mint szemeinek nagysága. Bikának és oroszlánnak szeme akkora, mint az övé volt.

Tudta ő azt jól, hogy az apátúr csakhamar meghajlik az igazság előtt, s akkor a többi se mer tovább hitetlenkedni.

- Főtisztelendő szent atyám jól tudja, hogy szent Gellért igazi szent. Remete is volt, püspök is volt, hitvalló is volt, agyon is ütötték, vértanú is volt, semmi fogyatkozást tehát az ő szentségében találni nem lehet. De nem is szabad, mert elsőrangú szentjei közé sorozta őt az egyház.

Nos hát, egyszer egy szentgáli nemes embert halálra ítelt a király, mégpedig szent István király. A nemes ember nagy bűnt követett el, pogány is volt, bizonyosan megérdemelte a

halált. A halálraítélt ember azonban, mielőtt a bakó rátette volna a kezét, arra kérte a szent királyt, engedje meg neki, hogy ő bűneinek töredelmes megbánására harminc napig imádkozzék. A szent király ezt a kérelmet meg nem tagadhatta.

A halálraítéltnek azonban eszébe se jutott imádkozni s bűneit bánni. Imádkozik is szentgáli ember! Bánja is a bűnét nemes ember! Csak azt várja valaki.

Hanem ehelyett eszébe jutott, hogy ő egykor egy nyavalyás remetének megmentette az életét. Ott vadászgatott a Bakonyban, a Bakonynak is a legsűrűbb erdejében, a Hajszaabarna oldalán, ahol a remetének volt rozoga gunyhója. Gunyhó előtt a fakereszt, a fakereszt előtt térdelve a remete. Körülötte három farkas. Egyik a jobboldalán, másik a baloldalán, harmadik előtte a gunyhó ajtajában. Üldögélt mind a három, s kiöltött piros nyelvvel lihegett mind a három. Elhatározták már, hogy a remetét megeszik, s szép szelíden meg is mondták neki. Megnyugodott már sorsában a remete is, csak arra kérte a farkasokat: engedjék meg neki, hogy három miatyánkot elmondhasson. A remete szentéletű ember volt, hát csak megengedték neki. Éhesek voltak ugyan, de már ezt az utolsó kívánságát csak megengedték. Megbánták ugyan csakhamar, mert a három miatyánk átkozott sokáig tartott, de hiába, becsületes farkas csak megtartja adott szavát, ha éhes is. Ez volt a veszedelmük. Mert amikor a remete a harmadik miatyánknak is a végére jutott, s éppen e szavakat mondta: »de szabadíts meg a gonosztól«, csak odatoppant ám a szentgáli nemes ember. S, a szentgáli nemes ember fogta a fokosát, két farkast agyonütött, a harmadikat világgá kergette, a remete életét megmentette. Nosza, hálálkodott most a remete a szentgáli nemes embernek.

- A mennybéli szentek serege küldött téged most ide énhozzám.

- Nem küldött bizony, remete, mert én még igazhitű pogány vagyok, hát csak magam vetődtem ide. No, de igyál egyet!

S kezébe adta kobakját a remetének. A kobak tele volt kegyetlen erős lótejpálinkával. Nagyot húzott belőle a remete. Pogány ital volt, de azért jól esett a három miatyánkra. No, meg a kis ijedtségre.

Ez a remete azóta a királyi udvarba került, Imre királyfinak oktatója lett, püspök lett, szent lett, hatalmas lett. Ez a remete volt szent Gellért püspök.

Ez jutott a halálraítélt ember eszébe, amint ott ült a veszprémi várban, a vármegyeház kapuja oldalán, kezén-lábán százfontos vasakkal; a bakó kutyái ott ólálkodtak körülötte.

Egyszer csak ott termett a fia. Tizenöt-tizenhat éves siheder. Erős, piros, bátor kölyök. Apját akarta látni.

- Ejnye, kölyök, éppen jókor jöttél. Fuss csak haza tüstént, ugorj föl a Sólyom lovam hátára, iramodjál át a Dunán-Tiszán, keresd föl ott Makó vagy Oroszlámos körül Gellért püspököt, s mondd meg neki, hogy három farkas öltögeti rám a nyelvét, mint egykor őrá a Hajszaabarna oldalán. Az Író, a Bíró és a Bakó leskelődik rám. Ha van ideje: szólhatna egy szót a királynak. Ezt mondd meg neki. De siess ám, kölyök; tudod, hogy az imádkozást nem szeretem. Valami nagyon ne mentegess a püspök előtt.

No hát, ilyen volt akkor a szentgáli nemes ember. Nem attól félt, hogy négyfelé vágják, hanem attól, hogy neki harminc napig kell imádkozni. Volt is mellette egy nagyszakállú, kopaszfejű, mezítlábú, kerekhasú, vörösrú német barát. Nem csoda, ha pogány létére a németet, barátot és imádságot nem szenvedhette se külön, se együttvéve.

Jó ötven mérföldnyire találta meg a kölyök a szent püspököt. De megtalálta négy nap alatt. De a szent püspök is megemlékezett a Hajszaabarna oldaláról; rögtön felöltötte palástját, papucsát és tarisnyáját, és sebtén megindult a királyt fölkeresni.

Ebben az útjában tudta meg a szent püspök, hogy mi az a szobalány, ha a szobalány jókedvű magyar lány. Amint ez a szentek életében szépen meg van írva.

Bizonyosan nyár volt, mikor Gellért püspök ezt az utat végezte. Ha nem nyár lett volna: papucsban és palástban nem indul útnak. Télen hatalmas debreceni bundában szokott utazgatni. Juhbőrből készült a bunda, fekete báránybőr gallérral; övén talitarka selyemhímzéssel és búza-virág színű kék szírványos varrással. Ne is higgyék ám a mostani püspök urak, hogy csak ők értenek a világhoz, és a régiek nem értettek.

Nem egyedül utazott. Valami Valter nevű barátot, aki különben szorgalmas falusi tanító volt, vitt magával. Megengedte volna szívesen, hogy a kölyök is vele menjen, a halálraítélt szentgáli nemes fia, de erre a kölyök rá nem állt. Ha püspökkel és baráttal látták volna együtt, még rosszabbat gondoltak volna felőle az emberek. Azt gondolhatták volna, hogy ő is valami istenes ember, pap, barát vagy harangozó akar lenni. Hova lett volna akkor a becsület? Szentgáli nemes ilyesmire nem adhatja a fejét. Ehelyett megetette, megittatta, megcirógatta Sólyom lovát, felpattant rá, s lassú kocogással útnak indult.

- Miért sietsz úgy, fiam?

- Azért sietek, hogy előbb a királyhoz érjek, s megmondjam neki, hogy te is útnak vagy hozzá. Valahogy el ne hirtelenkedjék az apám dolgát.

A püspök Budán kereste a királyt, de bizony a király Székesfehérvárott volt. Oda kellett utána menni.

Nyéken elesteledett a püspök. Nem volt holdvilág. Az utat is rossz karban tartotta a vármegye. Meg kellett ott háltni.

Akkor Nyék környéke rengeteg erdő volt. A nadapi és verebi erdők lenyúltak a síkra. Az erdők tele voltak disznóval és kanással. A püspök azt gondolta, de még Valter uram is azt gondolta, jobb megháltni a paplanos ágyban, mint kódorogni a disznók és kanások közt.

Éjjeli szállásra bementek egy nyéki nemes úrhoz. A nemes úr szívesen látta őket, étellel-itallal jól tartotta őket, adott kettőjüknek egy szobát, a püspöknek puha ágyat, a barát számára pedig leterítették egy bundát a szoba földjére, aluggyék, ahogy tud. A nemes úr se alszik más vackon. Ám ágy csak püspöknek és betegnek és gyerekágyas asszonynak való, egyéb nem való.

Aludt volna is a püspök meg a barát, ha a szobalány nem lett volna. De hát istenadta csitri lánya: odatelepedett a szoba ajtajába. Bizonyosan nem tudta, hogy a szobában püspök van meg barát. Vagy ha tudta is, gondolhatta, hogy a püspök esze olvasón, imádságon, szentíráson, nem pedig őrajta.

A lánynak dolga volt. Kenyeret kellett sütni hajnalban, de meg pogácsát is, langallót is. Jó tepertős pogácsát s jó zsíros és borsos langallót. Szemét tehát le nem húnyhatja az éjjel, mert lisztet kell készíteni és kovászt tenni, élesztetni, dagasztani, fűteni, szakasztani, berakni, kiszedni. Élesztő, asztal, szakasztó, pemét, tévő, sütőlapát, szénvonó, eleven parázs, száraz gally el volt már készítve s odaállítva a maga helyére. Csak éppen a liszt hiányzott. Leült tehát az ajtóba a földre a gabonás zsák mellé. Papucsát lerúgta, két kövér piros karján az ingujjat feltúrta, felsőruháját derekára hajtotta, az örlető követ két ruganyos térde közé szorította, s

elkezdett örletni vidáman és szaporán. Gömbölyű válla, gömbölyű csípője, gömbölyű két melle csak úgy izgett-mozgott, amint a követ hajtotta.

Nézed-e, püspök, nézed-e, barát, ezt a lányt? Látod e szeme ragyogását, testének mozgását, fiatalságának tudatlan bűbáját?

Látja bizony.

Gellért püspök még akkor java idejebeli, erős, jókedvű férfiú volt, az a Valter barát se lehetett idős ember, mert hiszen hosszú útra útítársnak nem öreget, nem nyűgöt visz az ember magával. Mikor a kézi őrlő lassú zörgését, csöndes moráját meghallotta a két pap: bizony leszállt az egyik az ágyról, s fölállt a másik a bundáról, kitekinteni, mi okozza a morajt. Bizony látták s jól meg is nézték ők az eleven mécsvilágnál azt az eleven leányt.

Azután csöndesen visszafeküdt mindegyik a maga helyére. Nem szóltak volna egymásnak semmit. A kézi őrlőnek halk mormogása mellett, úgy gondolták, majd szépen elalusznak ők. Először az egyik, azután a másik, utóbb mind a kettő.

Vagy egyik se.

Mert az a lány gondolt egyet, s édes, erős, ezüst hangon elkezdett egy vértosalji, bakonyalji, mezőföldi szép magyar dalt énekelni.

*Porfelhő támad,
Lódobogás támad,
Hejh, az a barna legény
Ide hozzám vágat!*

Meghallja a dalt a püspök, és megrezzen a lelke. Erre a dalra nem lehet elaludni. El kell azt a lányt csitítani.

De ha fiatal is, szép is, s ha a dala is szép: miért kellene elvenni a kedvét?

De mi lesz így az éjszakából? Mi lesz az alvással? Ébren tölteni az éjet? Mikor két lépésre egy gyönyörű fiatal lány dalolgat? Gonosz helyzet az egy szent püspöknek. Még gonoszabb, mint künt az erdőn a fák közt, a disznók közt, a kanászok közt.

A lány tovább dalol.

*Szilaj a hóka,
Pattog a lépése,
Hejh, de a barna legénynek
Szilaj a nézése.*

A falon egy kis fakereszt, a kereszt alatt egy madzag vastagságú vékony viaszgyertya pislog. Fogja a püspök a mécset, meggyújtja a viaszgyertyánál, előveszi a szent könyvet, elkezd abból olvasgatni. Ördög is lehet még annak a lánynak a dalában, menekülni kell tőle.

Pedig az a dal tovább cseng.

*Nem félek lovától,
Nem félek magától,
Hejh, csak az a barna legény
Ne féljen a lánytól!*

Elneveti magát a püspök. Hiába van a kezében a szent könyv. A szeme a könyvön, de a füle a dalon, a lelke a lányon. Odszól a baráthoz:

- Te Valter, te barát, alszol?

Dehogy aludt a barát, dehogy aludt. Csak úgy színlelte, mintha aludnék. Három kérdést is megvárt, míg utóbb addig törülgette két öklével a két szemét, hogy csakugyan elhitette a püspökkel, hogy csak most ébredt föl.

- Mit parancsolsz, szent atya?

- Hallgatod-e ezt a lányt, hallod-e ezt a magyar dalt?

- Hallom, szent atya. Hiábavalóság! Locska-föcske beszéd! Istennek nem tetsző dolog!

A püspök elhallgatott. Azt gondolta: ez a Valter barát mégis számár, de nem akarta kimondani. Tovább nézegette a szent könyvet.

A lány új dalba kezdett. Örletője csak úgy zúgott, édes hangja csak úgy csattogott. Mint a rigó hangja.

*Napnyugotról jön a pap,
Fapapucs a lábán.
Napkeletről jön a legény
Pej paripa hátán!*

*Nem kell nekem fapapucs,
Paripa kell nékem.
Megetetem, itatom,
Tartom selyemféken!*

De már erre kacagott a püspök is, a barát is. A hasát fogta mind a kettő. Az a lány ugyancsak odadalolgatott nekik. Csakugyan nem tudja az a lány, kik feküsznek ott mellette egy ajtóköz távolságban. Különben csak nem dévajkodnék azzal, hogy ő jobban szereti a paripát, mint a fapapucsot, s jobban szereti a legényt, mint a papot. Hogy lehet valakinek ilyen rossz ízlése?

A dal azonban tovább csengett. Egyik dal a másikat váltotta föl. Nem fáradt el annak a lánynak se a térde, se a karja, se a malma, se a dalos szája. De a két papnak se fáradt ám el a füle. A püspök ugyan már a barátira való tekintettel is mindig a szent könyvet nézte, de azért időnként jóízűt nevetett. Pedig abban a könyvben nem volt mulatni való dolog, hanem csupán szent dolog.

- Te barát, miféle lány ez, aki itt öröl és dalolgat?

Honnan tudná ezt a barát?

Micsoda? A barát ne tudná, ki lakik annál a háznál, ahol ő egy éjszakára megszállt? De sőt nagyon is jól tudja. Azt is tudja már, hová való, mi a neve, él-e apja, él-e anyja, nincs-e katonatestvére, nincs-e szívbelije, nincs-e vőlegénye, szőke-e, barna-e, sovány-e, kövér-e, vidám-e, morc-e, kik a lánypajtásai, hol született, mikor született, rab-e, szabados-e, nemes-e, zálogban van-e a háznál vagy közel rokon vagy szegődséges.

Tud a barát mindent. Neki is csak két szeme van ugyan, de azért száz szemmel fürkészkész, és száz füllel hallgatódzik. Meg is felelt a püspöknek azonnal.

- Ez a lány, szent atya, a mi szállásadó gazdánknek szolgálólánya. Most öröl. Lisztet készít a hajnali sütéshez. Nem alszik ez egész éjjel, de azért reggel is csak olyan üde lesz ez, mint most. Ilyen a magyar lány mind.

Hát hiszen a szent püspök is ismerhette volna már a magyar lányt, de nem igen tudott a nyelvén beszélni. Akkor még olyan világ volt, hogy nem igen tudott ám magyarul beszélni mindenki, aki a magyar kenyeret ette. Most már bizonyosan másként áll a dolog.

De ha jól-rosszul beszélt is magyarul a szent püspök: a szavakat nem tudta jól kiejteni a száján. Német vagy mi volt az eredete. Ha azt akarta például mondani: babám, azt mondta: papám. Ha azt akarta mondani: puszi, azt mondta: buksi. Férfiak-asszonyok kinevették. Mert akkor is olyan rossz szokása volt a magyarnak, mint mainapság. Kineveti az idegen hangoztatást. Azért azután a szent püspök nem is prédikált magyarul. Igaz, hogy ha magyar lett volna, nem is lett volna szent soha. Egypár királyunk ugyan eljutott a szentek seregébe, de száz meg ezer derék magyar püspökünk közül egy se. Az ördögök ügyvédje nagyon haragszik a magyar püspökökre.

A szent püspök azonban tovább kérdezősködött a baráttól.

- Mi hajtja a leányzó kezében azt az őrlőt? Gép vagy állat?

- Se gép, se állat, szent atya, hanem maga a lány keze.

Ezen csodálkozott már igazán a püspök.

- Íme, barát, gondold meg azt, hogy az emberi nemzetséget miként táplálja egy ily gyöngye leányzó harmatkeze!

A barátnak ezt áhítatos lélekkel meg kellett gondolni. Pedig az a harmatkéz még arra is jó lett volna, hogy az ő borostás arcát megsimogassa. Ez azonban nem a barátnak jutott eszébe, hanem csak Kocsi Sebestyén Gábornak.

Ily beszélgetésben telt el az éjszaka. Végre készen lett a liszt, elhallgatott az őrlő és a dal. Ekkor mondta a szent püspök eme bölcs szavakat:

- Lásd, barát, minő szép volt ez a dal! Meg nem győzné a munkát az ember, ha őt a művészet érzete nem lelkesítené! Íme, mily boldog ez a lány, aki szolgáló, másnak hatalma uralkodik fölötte, s mégis oly vidám dallal zúgolódás nélkül végzi munkáját!

Így van megírva az eset a szent püspök életében, amint azt gróf Batthyány Ignác erdélyi híres püspök könyvében meg lehet olvasni.

Csak hogy ott még más is van. Ott még az is olvasható, hogy reggel a püspök a szobalánynak sok aranyat, nagy tenger pénzt adott borraivaló gyanánt.

De ezt nem szabad félreérteni. Szent püspök teheti ezt, de már közönséges, mindennapi úri ember nem teheti. Ilyen ember csak egy-két forintnyi borraivalót adhat, mert ha aranyokat, száz forintot adna: pajkos gondolatot támasztana a szállásadó gazda házanépében.

Ezt az esetet s azt a bölcs szót elmondotta Gellért püspök mindenkinek. Elmondotta utóbb I. Endre királynak is, mikor ez közölte vele szándékát a zárdalapítás tárgyában. Erre buzduzt fel aztán a vidám király.

- No püspök, neked igazad van. Te szent vagy és bölcs, s neked saját példádban mutatta meg az isten, hogy a jókedvhez, vidámsághoz, boldog élethez szükséges a fiatal szép lány, s annak dalos művészete lelkesíti a munkában az embert. Minthogy pedig én azt akarom, hogy azok a tihanyi barátok boldogan éljenek, s lelkesen munkálkodjanak: adok nekik fiatal lányokat. Minden kettőhöz egyet. Tíz leányhoz húsz barátot s húsz baráthoz tíz leányt. A te szent példád a követésre méltó példa. Ti is ketten gyönyörködtetek a nyéki lány dalában. Ha te ott nem vagy: az a Valter barát bizonyosan segített volna annak a lánynak örletni, s amiatt elkészített volna a hajnali sütés.

Így végezte magyarázatát Kocsi Sebestyén Gábor.

Igaz, hogy százféle csintalan kérdést intéztek még hozzá a hallgatók, de ő azokra már meg nem felelt. S a tudós apátúrnak nagy lelki megnyugvására volt, hogy meg nem felelt. Annyit azonban mégis megmondott, hogy ez az egész történet úgy öregéből szent Gellért életében részletesen meg van írva, s amit ő tett hozzá, azt se a kisujjából szopta, hanem a szóbeli hagyományból merítette.

Ebben is igaza volt.

A CSATKAI SZENT

1

Csatka kis falu a nagy Bakony-erdőben. Távol esik minden vasúttól és országúttól. A tudománynak, műveltségnek és felvilágosodásnak nem valami virágzó tanyája. Nem magyarok lakják. Őseik valami jámbor, szegény német és tót jövevények lehettek. Csöndes jobbágyok a multban, csöndes mezei és erdei munkások a jelenben. S jól beszélik a magyar nyelvet. A »minden német« és »minden tót« eszme el nem ér hozzájuk soha. Istenfélő, kegyes és vallásos örege-apraja. Eljár a búcsúkra hűségesen. Van is benne módja. A mi vármegyénkben ugyan nincs búcsújáró hely, de Bodajk, Kiscell és Andocs ott fekszik a vármegye határán. Fejérben, Vasban és Somogyban.

1865-ben furcsa eset kezdődött a csatkai határban.

Van a falun kívül egy magas, kerek domb, valami magaslatnak előfoka. Alatta döcögős, rossz út vezet. De ez az út bevezet a faluba is. S akik kelet felől Cellbe vagy Andocsra s nyugat felől Bodajkra mennek, búcsúsok: ezt az utat el nem kerülhetik. Zöld pázsittal s ritkás erdei fával van a domb benőve.

Volt rajta különösen egy magában álló, szép erdei iharfa.

Az erdei iharnak, ha nincs gátja, csodálatosan szép a növése. Sűrű ága, sűrű gallya, sűrű sötétzöld levele. Ha esik az eső, meg nem ázik, aki alája menekül. Biztosabb az esernyőnél. Ha pedig valaki a tövéhez áll, s fölneéz az égre: nem látja az eget, s nem látja a déli napot se. Lombozata olyan sűrű. Madár ott fészkelhet, rigó ott dalolhat, mókus ott ugrálhat: meg nem látni ott se a fészket, se a rigót, se a mókust. Elbujhatik ott a cigánygyerek is biztosan. A sűrű lomb közepén örökös árnyék és homály uralkodik. Ilyen a szépen nőtt erdei iharfa. Azért nevezik az írástudók fekete iharnak is.

Az útonjárók nem sokat törődnek vele. Szegény ember nem gyönyörködik a természet szépségein. Ez a gyönyörűség csak úrnak való. A szegény ember nem azt nézi, mit nyújt a természet látnivalót, hanem csak azt nézi, mit nyújt enniivalót. Az iharfa pedig enniivalót nem nyújt. A jámbor csatkaiak s a szegény bakonyi emberek miatt az a fekete iharfa ma is ott állhatna a domb oldalán, az úttól alig száz lépésnyire. Talán ott is áll. Harminchat esztendő óta nem jártam arra.

1865-ben egyik őszi napon a járókelők azt veszik észre, hogy a fekete iharfa alatt egy ember térdepel. Keze összetéve, szemei az ég felé, imádkozik csendesen, dicséri az istent áhítattal.

Egy pillanatra megállnak az emberek. Egyik-másik oda is köszön a térdeplőhöz, s azután odábbmennek. A térdeplőt nem ismerik. Bizonyosan valami messze tájról való. Talán utas, talán koldus, talán háborodott elme. A járókelők odábbmennek dolguk után.

De az imádkozó másnap is ott van és harmadnap is és mindennap. Ott volt éjjel is. Őszi idő változó idő. Hol a nap süt, hol a szél fúj, hol az eső esik. Hűvösre is fordul lassankint az idő. De a térdeplő ember mindig ott van, mindig imádkozik, mindig az égre néz a fekete iharfa sötét lombján keresztül.

Haja hosszú, szél kaszálja, eső csapdossa. Bajusza csüngő, szakálla kusza. Haja, bajusza, szakálla szép fényes, fekete. Ha felállana: derék, termetes, bátorarcú szép férfiú volna.

Ruhája csodálatos. Két szűrnek a hátuljából áll. Egyiket elől köti, másikat hátul köti. Mintha zsákban volna. Derekán a két szűrdarab fékszárral van összekötve. Meztelen lábain rongyos papucs. Kalapja is van; - zsíros, foltos, nagykarimás, de ez kócmadzagon lóg a nyakán hátul. Néha a szél mozgatja is.

Mi ez az ember? Mit csinál ott? Miből él? Honnan került ide? Itt nem maradhat örökké. Télen a Bakony rossz házigazda. Se meleg szobája, se meleg étele, se meleg szava. Hó csikorog, szélvész zúg, fõrgeteg szórja a havat, éhes vad üvölt, holló károg: mit csinál majd a télen a térdeplõ ember?

Bizonyosan, barát. De mégse barát. Ha barát volna: koldulna, kéregetne, falubeli emberekkel szót váltana, s amit gyűjt, hazavinné.

Bizonyosan zarándok. Most jön a szentföldrõl, pogányok seregébõl. De mégse zarándok. Ha zarándok volna: botja volna, tarisznyája volna, olvasót árulna, messze útját, sok szenvedését mindenkinek elmondaná. Holott pedig még csak zsebje sincs zsákalakú szűrdaróc ruháján.

Bizonyosan remete. Nem is lehet más, mint remete. Azért dícséri az istent éjjel-nappal szakadatlan. De aztán adjunk is neki valami ennivalót. Ámbátor a jó isten gondoskodik róla, hiszen gondoskodik az égi madarokról is, s bizonyosan visznek neki édes gyökeret, érett gyümölcsöt, fehér cipót a hollók is: mégis csak jó lesz neki idõnként egy karéj kenyeret s egy ital vizet is nyújtani.

Nyújtottak is. A kenyeret letették melléje a fûbe s a vizet apró csuporban. Akadt jó lélek, aki krajcárt is tett le szûre sarkára, de erre csak a fejét rázta. Neki nem kell a pénz. Minden gonoszságnak pénz a szülõanyja. S aztán õelõtte minden pénz csak hiábavalóság. Mi hasznát vehetné õ a pénznek? Az õ lelke istenre és szentjeire néz, s az örökkévaló boldogságra áhít, nem pedig mulandó földi javakra.

Akadt jámbor öregasszony, aki odatérdelt melléje a fûbe, s vele együtt imádkozott. Órákon át imádkozott, s nézte a fa sűrû lombját, noha lombon kívül nem látott a magasban semmit.

De a remetének látni kellett. Néha a repesõ lélek világa fénylett ki szemeibõl, amint világosan látta a boldogságos Szûz Anya képét ott a lombok sötét árnyékában.

Nyilván észrevette a jámbor öregasszony, hogy a remetének látása van.

Lehajolt hozzá, megcsókolta a kezét, s esengve kérte, mutassa meg a látást neki is.

Megszólalt a térdeplõ ember.

- Boldogtalan asszonyi állat, ha volna rá érdemed, te is csak úgy látnád ott fõnt a Szûz Anya ragyogását, amint én látom.

Ki volt mondva a nagy szó.

A jámbor öregasszony elvitte a szót a faluba, s hívõ lélekkel elmondta úton-útfélen mindenkinek. Egész éjjel nem húnyta le szemeit, imádkozott áhítatosan maga is, s másnap tisztult lélekkel megint kiment a térdeplõ emberhez, s íme, most már õ is meglátta a látást, a Szûz Anya ragyogása neki is megmutatkozott.

És másnak is. És mindenkinek ettõl fogva.

Seregelték a népek a térdeplõ emberhez s a fekete iharfához, s a szent érzésekben megittasult lelkek nyilván látták az imádandó Szûz égi arcát. Ki csak szemeit, ki csak hullámos, fénylõ haját, ki az egész tündõklõ arcát. Olyan is találkozott, aki a szent Szûznek hulló könnyét látta. Az ábránd, a képzelet, a szemnek és a szívnek káprázata, a szent történeteknek még a gyer-

mekkorból visszasugárzó emléke, az erős hit és egymás buzdítása mindenkit érdekessé tett arra, hogy a kegyes látást megláthassa.

Úgy mentek az emberek a fekete iharfához, mint a régi szent búcsújáró helyekre. Sőt még sokkal jobban is. Százan és ezren voltak, akiknek lelke már itt megtisztult annyira, hogy nem látták szükségesnek tovább zarándokolni. Akik Bodajkra, Andocsra, Cellbe indultak el: még azok nagy része is ott töltötte el az áhítat idejét, s onnan visszafordult.

A térdepelő embert elnevezték csatkai szentnek. Neve és szent híre elterjedt az egész Bakonyban s a Bakony alján mindenfelé, ahol csak katolikus kegyes lelkek laknak.

Eljött a tél a maga rideg zimankóival. A nép gunyhót emelt a remetének a fa közelében. A remete durva, kérges faágból keresztet állított az iharfa tövéhez. Éppen oda, ahonnan biztosan lehetett látni a szent képet. Az emberek tolongtak, hogy imádságukat sorban egymásután a kereszt elé térdelve bocsáthassák a magasságba. A csatkai szent tartott rendet közöttük.

Néha a tavaszi és nyári nagy ünnepek időtáján száz kocsi és ezernyi ezer ember lepte el a domb alját és oldalát. Feszületekkel és szent zászlókkal volt tele a domb oldala. Nem a rigók dala, hanem a szent zsoltosmák hangja töltötte meg a levegőget.

De a kegyes adományok is megtöltötték a térdepelő ember üres tarisznyáját. Nem rázta már a fejét, ha krajcárt látott. A krajcárok után jöttek az apróbb s nagyobb ezüst pénzecskék is. Csakhogy a térdepelő ember arcán, ruháján, életmódján és kegyességén mindez semmit nem változtatott.

2

A világ azonban kissé mégis változott. A fekete iharfa sötét lombjai közt csakugyan volt szentkép, mely a Szűz Anyát ábrázolta. Nehéz volt ugyan látni, a sűrű falevél nagyon eltakarta, örökösen árnyék borította is, de azért, ha szellő mozgatta, a lombokat, a falevél rezgésén át akadt néha nyílás egy-egy pillanatra, ahol a szentképhez az emberek szeme eljuthatott. Megvallották ezt a hitetlen Tamások is, de megvallották volna ezt az aszú lelkű, valóságos pogányok is. Mert ami kétségtelen valóság: azt eltagadni nem lehet.

Honnan származott az a szentkép?

Földön járó parasztésszel úgy gondolják az emberek, hogy az iharfán nem nőhetett, égből nem jött, magától nem támadt, angyalok kezével oda nem juthatott az a szentkép. Azt emberi kéznek kellett a fa sűrű ágai közé fölvenni, ott elhelyezni s madzaggal és szeggel faághoz erősíteni. Ha meg nincs erősítve, leveri a szél.

Volt Veszprém városában egy ügyes, elmés ember. Eredete olasz lehetett. Szapora beszéde, kecskeszakáll, piros képe, fekete szeme, bozontos szemöldöke. Nevére már nem is emlékszem biztosan. Ha nem Gyivis volt a neve, akkor bizonyosan másnak hívták. Könyvkötő, szentképáros, keretaranyozó és papucshímző volt egy személyben. Mint utóbb kitűnt, az iharfán levő szentkép vagy ahhoz hasonlatos kép sok esztendő előtt megfordult az ő birtokában. De hetivásáron eladta, valami kegyes öregasszony megvette. Gyivis most már azt se tudja, mikor adta el, ki vette meg, hovávaló az az öregasszony. De még arra se tenne hitet, hogy éppen ez a szentkép volt-e valaha az övé.

A térdepelő ember semmiképpen el nem ismerte volna, hogy ez a kép az ő tudtával került a fekete iharfa lombjai közé. Rá se lehetett volna fogni, az ő jámbor búcsújai meg se engedték volna. Hiszen ő egész nap, egész éjjel imádkozott. Az ő lelke folyton az áhítat mélységeiben

volt elmerülve, honnan tudhatta volna, hogy az a szentkép mikor, mi módon, kinek kezei által került az iharfa tetejére.

Azonban mi köze ehhez a nemes vármegyének? Ha ott van az a szentkép, hát ott van. Nem árt az ott senkinek. Felszállhat az erdei fára a szarka is, a varjú is, a bagoly is és mindenféle repülő állat: miért ne juthatott volna oda a szentkép is? Hogy pedig ott imádkoznak az emberek: ezen sincs megbotránkozni való. Imádkozni mindenkinek szabad a maga szíve és hitvallása szerint. Jobb ember az, aki imádkozik, semmint az, aki káromkodik. Abban se ütközék meg senki, hogy imádkozni éppen a fekete iharfához seregelenek az emberek. Jobb volna ugyan, ha istennek házában vagy saját titkos szobájában imádkoznák minden ember, de a kegyes ősi szokás megengedi a másutt való imádkozást is. S miért kellene megbolygatni az ősi szokást? Miért kellene ezzel megzavarni, sőt talán elkéséíteni a jámbor lelkeket? Sokszor a kocsma is messze van, s oda is elmennek az emberek, s a nemes vármegye erre se szab tilalmat; - annál kevésbbé szabhat arra, hogy imádkozni messze ne menjenek.

Így van ez. Nem is lett volna abból a szentképből semmi baj, ha az emberek el nem kezdtek volna lassan suttogni.

Azt suttogták ugyanis, hogy az a szentkép nem más, mint a bodajki csodatevő szent szűznek képe, aki eddig ott volt a bodajki kegyes barátok templomában, de ezentúl nem lesz ott, mert egyik szép csillagos éjszakán átköltözött a csatkai fekete iharfára, s ezentúl ott marad mindörökké.

Balga beszéd.

Hiszen csak meg kell nézni azt a szentképet: ott van az a régi helyén. Ugyanaz a kép, aki eddig volt. Nem mozdította azt meg senki azon a helyen. Aki nem vak, nem világtalan: láthatja mind a két szemével. Aki nem csonka-béna, nem isten nyomorékja, meg is érintheti mind a két kezével.

Csak hogy az emberek lelkét néha megszállja a kételkedés. Mint a köd a völgyet: úgy borítja el néha a homály a lelkeket. A barátok kérésze szóról-szóra ezt mondta a gvardiánnak:

- Csókolom a kezét, szent atyám, aki ide jár búcsúra, az ugyan szentül elhiszi, hogy a mi szentképünk megvan a régi helyén, de aki Csatkára jár az iharfához: az bizony nem mibenünk hiszen, hanem a csatkai szentképben hiszen, s aztán egyéb istentelenséget is csak elhiszen. Mi lesz velünk, ha az emberek odaszoknak?

Efölött már el lehetett gondolkodni.

S ami Bodajkon történt: ugyanaz történt Cellben is, Andocson is. Azok körében, akik oda szoktak búcsúra járni, szintén elterjedt a suttogás. A celli szentkép is elköltözött, az andocsi is elköltözött a csatkai fekete iharfára.

S nyilván megbizonyosodott, hogy alig telt el két vagy harmadfél esztendő: mind a bodajki, mind a celli, mind az andocsi búcsúsok száma fölötté megfogyatkozott. Nem a kegyes áhítat és vallásos érzés elől záródott be az emberek szíve, hanem a csatkai fekete iharfához és térdepelő emberhez siettek seregenként.

János püspök uralkodott akkor Veszprémben. Nagy lélek és nemes szív, mévelt és felvilágosodott elme, nagy tudománnyal, az embernek és a világnak bőséges ismeretével s igazi felebaráti szeretettel. Hű és tökéletes papi fejedelem a maga egyházában. De lelkének szeretete egyaránt kiáradt a többi hitvallás követőire is.

Úgy rémlik előttem, hogy az ő uradalmaihoz tartozott Somogy vármegyében Andocs is, s az andocsi királyi haszonvételek az ő jövedelmeit szaporították. Vendéglő, kocsmá, italmérés, mészárszék mind az övé volt, s bérlők ültek benne; évi bért, tetemes összeget fizettek utána.

Jószágainak egyik kormányzója Szentirmay József volt. Vitéz honvéd egykor, jószívű, nagyelméjű, derék jellemű férfiú; holta napjáig kedves, jó barátom. Egyszer csak levelet kap a somogyi uradalmak tisztségétől, hogy az andocsi bérlők panaszkodnak, nincs jövedelmük, a bért nem fizethetik úgy, mint eddig, mert a búcsújárók elmaradnak, számuk felénnyire, harmadrésznnyire apadt. Valami csatai remete csábítgatja az embereket magához a Felső-Bakonyban, tegyen a kegyes uraság az ő papi fejedelmi hatalmával valamit, hogy a régi jó rend meg ne bomoljon, sőt amennyire már megbomlott volna, megint helyreállítsák.

A kormányzóból hangosan tört ki a vidámság, amikor ezt a levelet elolvasta. Eszé ágában sem volt intézkedni. Meg is írta nyomban a tisztségnek, hogy az ő püspökéhez efféle furcsa panaszokkal ne járuljanak; jól tudják, az ő püspöke nem olyan ember, hogy a búcsújárások dolgaiba beavatkozzék azért, hogy az andocsi kocsmárosok egy-két icce borral többet vagy kevesebbet mérhessenek ki. Ha nem bírják a régi bért: fizessenek kevesebbet.

Hetek múlva eladomázta e dolgot ebéd alatt püspökének. János püspök maga is mosolygott rajta, s azt felelte kormányzójának, akit igen kedvelt, s aki egyébként rokona is volt:

- Jól tetted, Józsi, hogy így intézkedtél. Hanem azért mégis kell tennem valamit. A bodajki és kiscelli zárdákból fájdalmas panasz érkezett hozzám ugyanazon csatai remete ellen. Még olyan hírt is terjesztenek, hogy a zárdák szentképei is Csatkára származtak át, ilyen babonáságot szó nélkül nem hagyhatunk, áteszem az ügyet a nemes vármegyéhez, intézkedjék ő.

Így történt.

Egyszer csak odaérkezik hozzánk 1867-ben János püspök levele a nagy pöcséttel, s abban megkér bennünket, hogy a csatai remete dolgát vizsgáljuk meg, a jólelkű hívő nép elámitásának álljuk útját, s a mindenféle babonák terjesztőit intsük meg. Ő is istennek segedelmével s a ráruházott erkölcsi hatalom szelíd eszközeivel segítségünkre siet.

Mit csináljunk?

Arról csakugyan nincs törvény, rendelet, perrendtartás, ügyviteli szabályzat, királyi parancs, megyei szabály, ősi gyakorlat, hogy ily esetben mit csináljunk.

Ha valaki remete akar lenni: dolgába bele nem szólhatunk, elhatározását meg nem másíthatjuk. Alkotmányunkat, szabadságunkat meg nem rongálhatjuk a barátok kedvéért. Ha valaki kapcsás, posztónyíró, kefekötő vagy kolompáros akar lenni: teljes joga van hozzá. Ahhoz is joga van tehát, hogy remete legyen. S ha már remete, csak nem tilthatjuk meg, hogy ne imádkozzék. De másnak se tilthatjuk meg, hogy vele együtt ne imádkozzék. Azt pedig éppen nem mondhatjuk, hogy ne a fekete iharfa alatt, hanem a szilfa alatt vagy bodzafa alatt imádkozzék. Úgyis annyi az elvetemedett, istentelen, duhaj ember, hogy ha akad valami jámbor lélek, aki egyebet se csinál, csak az istent dicséri, azt inkább meg kell becsülnünk, semmint kiirtanunk.

Úgy ám, de pénzt is gyűjt, adományt is fogad el.

Igazi a! Csakhogy senkitől se kér, senkit se zaklat, nem koldul, nem tekereg, csendet nem ront, rendet nem bont, jámbor, mint a kegyes barát, szelíd, mint az öreg pap, semmi vétke, semmi fogyatkozása. Amit a szegény emberek önként adnak neki: azt csak elfogadhatja jó szívvel, köszönettel. Nem szabad az embereket az alamizsnáskodástól elriasztani.

Bizony gondot okozott, mit csináljunk mi a csatкаи szenttel, a fekete iharfa szentképeivel s a búcsújáró seregekkel.

Az első alispán, Véghely Imre kálvinista volt. Ő csak nevette az egész dolgot. Bele nem avatkozott volna a világért se. Bizonyosan volt benne egy kis káröröm is. Hadd koplaljanak kissé a bodajki, andocsi és celli barátok. Úgyis elhíztak már mód nélkül. Nem árt nekik a bőjt, ha időn kívül esik is.

A második alispán Késmárky József volt. Ő már katolikus, neki kellett intézkedni.

Odaadja nekem János püspök levelét.

- Mit csinálnál, pajtás, ezzel a bolondsággal?

Megyei fiskus voltam, átnéztem a levelet, egyébként is tudtam már az üggyről. Azt kérdeztem:

- Hivatalos véleményt adjak?

- Ne is verset írj ám róla.

Megfordítottam János püspök levelét, s a hátára ráírtam a fiskusi javaslatot.

»Intézkedés végett kiadandó a járásbeli fő- és alszolgabíráknak.« Dátum ekkor s ekkor. Aláírás.

Az alispán elnevette magát.

- Nesze nektek, fő- és alszolgabírák!

Mást tenni nem lehetett. Minden bölcsesség azt parancsolta, hogy mást ne cselekedjünk.

Miért?

Az ügyet ezzel mi egyelőre elintéztük, s János püspököt és a barátokat megnyugtattuk. Nyomban belátták, hogy a nemes vármegye egyebet nem tehetett. A szolgabíró az, aki mindentudó, mindenütt jelen való és mindenható. Papokkal, jegyzőkkel, községi bírákkal, előjárókkal, pandúrokkal majd elintéznék ők mindent okosan.

De hát miként intéznek el?

Az már az ő dolguk. Háromféle elintézési mód között szabadon választhatnak.

Az egyik mód az, hogy nem csinálnak semmit. A nemes vármegye írását beiktatják valahova, vagy be se iktatják sehova, s azután alusznak rajta heteken, hónapokon, esztendőkön keresztül. Azalatt vagy kidől a fekete iharfa, vagy elpusztul valamerre a csatкаи szent, vagy a búcsújárók belátják, hogy minden szentkép hazaszállt a maga tisztos ősi helyére, vagy a barátok elfelejtik az egészet, s János püspököt nem zaklatják panaszuikkal. Ez lesz a legjobb megoldás. Nagy bölcsesség vala abban, hogy a tisztviselők ne siessenek a dologgal, semmit idő előtt el ne intézzenek, s hacsak a végső szükség nem parancsolja, el se intézzenek semmit. Elforog a világ náluk nélkül is. Sokszor jobban és simábban forog, ha kerekébe bele nem kapaszkodnak.

A második elintézési mód abból áll, hogy valami okossággal és ügyességgel rendbehozzák a dolgot, s a kecske se marad éhen, de azért a káposztáskertben se lesz szemmel látható hiba.

Így is jól lesz.

A harmadik elintézési mód pedig abból áll, hogy sebbel-lobbal beleavatkoznak a dologba, és csinálnak valami országos bolondságot.

Így is jól lesz. Mert akkor a nemes vármegye bölcs elmélkedéssel megmondja, hogy az intézkedés kudarcot vallott ugyan, de amiatt nem az ő tisztviselőit terheli a felelősség, hanem a papokat és barátokat, miért nem vezetik a hívő népet okosabban. Mert hogy a nemes vármegye a maga fő- és alszolgabíráit nem hagyja: az már szentírás; - a papoknak és barátoknak pedig úgyse árt semmi.

A Bakonyt négy járásra osztottuk föl, s átadtuk egy főbírónak s három szolgabírónak. Nekik kellett a kényes ügyet valahogy nyélbe ütni.

Fajszi Ányos Tivadar, nagyalásonyi Barcza Gábor és szentkirályszabadjai Rosos Miklós voltak a szolgabírák. Híres, nevezetes régi nemzetségek ivadécai s tisztos férfiak. Hajdenczi Hunkár Mihály volt a főszolgabíró, akinek hatalma kiterjedt mind a négy járásra. Nagyvagyonú és nagytekintélyű férfiú. Édes unokaöccse Hunkár Antalnak, aki csodálatos hősi elszántsággal megállította Győrnél a nagy Napoleon világbíró hadseregét, aki ősz fejjel 1849-ben is végezte a nemzet ügyeit, s aki azután idegen országban börtönök mélyén töltött hosszú esztendőket, pedig egykor vére hullásával védelmezte meg királya trónusát. Már őutána is nagy név szállt a mi főszolgabíráinkra, de ő maga is tudott szerezni magának. Később vármegyénk képviselője is lett a Felső-Bakonyból.

Amint megkapta az alispán levelét, maga köré gyűjté Zircen szolgabíró-társait, s közölte velük a furcsa ügyet.

- No gyerekek, melyikötöknek lesz kedve beleharapni s a csatka szentet elkergetni?

Dehogy volt kedve egyiknek se. Majd a manó viaskodik azzal a száz meg ezer búcsújáró kegyes néppel.

- Bizony csak te végezd azt el, Miska bátyánk. Ember kell oda és négy ló. Neked legalább megvan a négy lovad is.

Mosolygott a főszolgabíró. Éppen így gondolta maga is.

S ahogy gondolta: úgy cselekedett.

Legtüzesebb négy lovát fogatta be Bánkon nyitott hintójába. Kocsisa a fekete struccollas kalappal, tisztihuszárra teljes dísszel, forgós csáköval, félvállra vetett zöld kurucdolmánnyal, az oldalán tarsollyal és fringiakarddal ült a bakon. Úgy ment törvényt tenni a hívők, búcsújárók és szentképek közé a csatka fekete iharfához. Vigan ficáinkoltak a tüzes lovak, csak úgy porzott az út a kocsi nyomán.

Odaindult, oda is ért fényes nappal. Kocsija megállt a domb alján. A négy sárkány felugrott volna a domb tetejére is, ha az tele nem lett volna imádkozó emberek seregével.

Büszke ember volt a főbíró. Pattogó járású, pattogó beszédű. Hát még állásának nagy tekintélye! Hát a tiszti huszár! Hát még a négy tüzes ló!

Négy ló! Nagy dolog ez a világnak kormányzásában. A gyalog ember nem is ember. Semmi esetre se nemes ember. Az csak afféle gyalog ember; zsöllér, napszámos, lóto-futó, kaszkapanyűvő semmi ember. Aki egy lovon jár, még az se jön emberszámba. Zsidó, cigány, elárvelt, szegény ember szokott egy lovon járni. Falun kinevetik, utcai gyerekek utána kiabálnak.

Meg kell süvegelnie még a kisbíró is, még a harangozót is. A kuvaszok is majd lekapkodják kocsija üléséből. Két lóval járni csak hagyján. De két lóval jár minden telkes paraszt, minden vásároló mesterember. Az igazi uraság négy lónál kezdődik. S négy lónál kezdődik az igazi

tekintély is. Tekintély nélkül nincs hatóság, s a hatalom se ér semmit. Hejh, be sokszor többet ér a tekintély és a méltóság minden okosságnál, minden igazságnál!

Leszállt a főbíró kocsijáról s lassú lépésben fölballagott a fekete iharfához. Utána nyomában a hatalmas termetű tiszti huszár. A térdeplő és imádkozó emberek félrehajoltak, hogy akadálytalanul juthasson el a fáig. Nem szóltak semmit.

A fa előtt ott állt a durva fakereszt. A kereszt előtt térdelt a remete s imádkozott buzgóságon. Rá se nézett a hatalmas emberre, a főbíróra.

De a főbíró szót intézett hozzá.

- Ha elvégezted könyörgésedet, állj föl. Beszédem van veled. Én vagyok a főbíró, a vármegye hatósága.

Hallotta vagy nem hallotta a térdeplő ember a szót, de szemei a magasságba néztek, s csak az imádkozást folytatta. Főbíró, vármegye hatósága, tiszti huszár, négy ló: mind nem adott ő azokra semmit.

Néhány szempillantásig várt a főbíró. Azután odaállt a kereszt mellé a remetével szemközt, s hangosan szól hozzá.

- Héjh, ember, ide nézz, felelj a kérdésekre. Azt akarom tudni, ki vagy, mi vagy, honnan vetemedtél ide, mit akarsz itt!

A térdeplő ember most se mozdult meg, hanem mégis ránézett a főbíróra. S csendes szelíd, mély hangon felelt.

- Én most az eget urával beszélek, nekem ő parancsol.

Némán, lélekzetét is visszafojtva hallgatta az áhítatos nép ezt a beszédet. Tudta a szegény nép azt, hogy a főbíró nagy úr s a vármegye nagy hatalom. De amint a remete csendes, de bátor szavait meghallotta: nyomban elkezdte egyik szent zsoltosmáját énekelni. Férfiak és nők és gyerekek érces hangján a bánatos szent ének elhatott a mélybe és a magasba, de a szívekbe is. Még a hatalmas főbíró szívébe is.

Pedig az a szív is tele volt büszkeséggel, s a kötelesség érzete azt parancsolta, hogy rendet csináljon, az embereket onnan elkeresse.

4

A főbíró észbe vette, hogy a térdeplő emberrel nem tud végezni. A néphez kell intézni okos szót.

Egy pillanatig elhallgatott a szent zsoltosma. Felhasználta a pillanatot, s odaszólt a néphez.

- Emberek! Menjetek innen haza békességgel. Nem szent hely ez, nem ér itt a ti imádságtok semmit. Se pap, se oltár, se püspöki áldás. Ez a térdeplő ember senki se, semmi se. Meg nem tűröm, hogy itt seregjeltek. Meg ne várjátok, míg megharagszom. Tudjátok, ki vagyok.

Tudták bizony. Sokan ismerték is. Parancsoló szava, daliás huszárja, türelmetlen kapáló négy tüzes lóva nyilván mutatta, hogy ő a vármegye főbírája.

De akár tudták, akár nem tudták, nem hallgattak bizony őrá. Egyik fülükön át bement a hatalom szava, másik fülükön át elrepült. Meg se mozdultak. Sőt, akit illetett, magasra tartotta faluja feszületét. S újra kezdtek valami másik szent zsoltosmát.

Ott volt a csatai öregbíró és a jegyző is. Ezekhez fordult a főbíró.

- Ezzel a néppel most nem lehet okosan beszélni. Mától kezdve minden nap megmondja kendtek azoknak, akik ideseregelnék, hogy jövő vasárnap délelőtt tizenegy órákor karhatalommal jövök ide; - magam jövök ide, s ha szép szóra el nem takarodnak, magam kergetem el őket.

Az öregbíró és a jegyző szót fogadott, s minden nap kiosztotta a parancsolatot. Természetesen az lett ennek a következtetése, hogy a kitűzött vasárnapon tízszer annyi búcsújáró gyűlt össze a fekete iharfa körül.

De ott volt ám a hatalmas főbíró is. Egyetlen pillanatot se késett. És ott volt ám tizenöt pandúr is. Bátor, kemény legény valamennyi. Bajusza kihúzva, puská a vállán, tarisznya az oldalán, pisztoly a tokban.

A főbíró fölhívta a népet szót hallani, engedelmeskedni, parancsolatot megfogadni. Megmagyarázta, hogy a bodajki, andocsi és kiscelli csodatévő képek otthon vannak, s ide soha át nem származtak. Ámítás a remete minden dolga. Szedje össze göncét minden ember, s takarodjék innen nyomban.

Míntha siketek lettek volna az emberek és némák. Nem feleltek, de meg se mozdultak. Térdepeltek s imádkoztak tovább.

De már ezt tovább tűrni nem lehetett. A jó rend és a hivatalos tekintély mégis mindennek fölött való. Hova lesz a nyugalom és békesség e nélkül?

A pandúrok őrmestere Podári Ferenc volt. Katonaviselt hatalmas szál ember. Az ökörne az ő két szarva nem öklel különben, mint az ő két bajusza. Kegyetlen, komor képpel várta a parancsolatot.

A parancsolat így szólt:

- Őrmester! Kend szétszórja ezt a csőcseléket.

Az a csőcselék lehetett vagy ezer ember. Meglehetősen részben asszony, gyerek, fiatal, öreg. Jómarkú férfi is lehetett köztük három-négyszáz. Hússzor annyi, mint a pandúr. De mi az tizenöt pandúrhoz képest? A pandúr erős, bátor, szilaj. A pandúr felsőbbség. A pandúrnak puská a vállán, pisztoly a derekán. A pandúr is szól az istenhez, mint a búcsújáró, de csak úgy-amúgy visszajáról.

Podári Ferenc őrmester odamegy a sereglő nép kellő közepébe. Kezébe erős suhogó. Rárivall az emberekre.

- Hallottátok a parancsolatot? Nekem itt ne nyöszörögjön, ne térdelje le a füvet ezentúl senki lova-fia. Azt az imádkozó áldóját a megboldogult dédapátoknak! Értettétek?

Megértették. De se nem nevettek, se nem haragudtak, se nem keseregtek a beszéden. De meg se mozdultak. Imádkoztak tovább.

Podári Ferenc őrmester megfogja egyik embernek a gallérját, fölrántja a földről, s úgy ellöki, csak úgy repül. Azután a másikat, a harmadikat. A legények is hasonló módon szórják szét az imádkozókat. Asszonyt, öreget, gyöngé népet nem bántanak. De az erősebbfajta embert taszigálják erre-amarra. S szidják őket, mint a tyúkhordó kányát.

Nem használ semmit. Akinek a gallérját a pandúr elereszti, megint csak letérdel az, s megint csak imádkozik, s hányja magára a keresztet. Mint a seregélymadár. Egyik helyen fölverik, a másik helyen leszáll. Az őrmester hiába, parancsol, hiába tombol, hiába szedi le a csillagokat az égről. Legényei hiába vitézkednek. A búcsújáró sereg tovább dicséri az istent.

Az őrmester odamegy a főszolgabíróhoz, s üdvözli őt katonásan.

- Jelentem alázatosan, tekintetes uram, ez a csürhe nem hajt okos szóra.

- Hát a puszkatus mirevaló? Hát a golyó mirevaló?

Emberséges ember volt a főszolgabíró, bizonyára csak kísértetbe akarta hozni az őrmestert: vajjon szót fogad-e? Vajjon belelövöldöz-e az imádkozó népbe?

Az őrmester ismerte a rendet. Tudta, hogy ha megtagadja az engedelmességet: vége a becsületnek, a kenyérnek s a szabadságnak. Még egyszer hátratekint a búcsújáró seregre.

Azután letette a puskáját és tarisznyáját a gyöpre. Lecsatolta pisztolytokját oldaláról, s azt is letette a gyöpre. A főszolgabíró lábaihoz.

- Jelentem alázatosan, tekintetes uram, inkább nem eszem tovább a vármegye kenyerét. De én golyóval, puszkatussal ennek a nyavalyás népnek neki nem rontok. Hiszen csak egy goromba szót hallanék tőle. De csak imádkozik és nyöszörög.

Rettenetes nagy véték volt ez az őrmestertől. Megtagadni az engedelmességet! Nem hajtani végre a parancsolatot! Cserben hagyni a felsőbbiséget! Hiszen árulás ez! Láadás ez! A főszolgabíró odaszólt az egyik káplárhoz:

- Vasaljátok meg Podárit, s nyomban vigyétek Veszprémbe, s adjátok a várnagy kezére.

Elvitték az őrmestert, de a karhatalomnak is vége lett. Imádkozhatott a nép tovább. A pandúrok órállásaikra széledtek, a főbíró pedig lóhalálban hajtott a vármegye székvárosába.

Reggel összejöttünk a második alispánnál. A főbíró elmesélte dolgát. S hozzátette:

- Ezt a bolond ügyet többé ne bízátok rám. Barom volt az a pandúrőrmester, de igaza volt. Meg ne fosszátok kenyerétől, de nekem vissza se adjátok.

A vasba vert őrmesterrel csak déltájban értek be a kísérő pandúrok. Az alispán az engedetlen őrmestert kegyetlenül összeszidta, s hat órai kurtavas után megkegyelmezett neki, s áttette Somlyó vidékére, a devecseri járásba.

De mi történjék hát most már a csatai szenttel? A nemes vármegye nem hagyhatja félbe az ő nagy dolgát.

A nemes vármegye azt gondolta: engem küld ki az ügyet elintézni. Csináljak, amit akarok. Rendelkezésemre adja szentkirálysabadjai Rosos Miklós szolgabíró s minden hivatalos hatalmát. Nagyot nevetett rá hajdenczi Hunkár Mihály főszolgabíró. Minő kudarc lesz ott, ahol még ő se tudott boldogulni!

Magam is nevettem a megbízatáson. Éppen kálvinista embernek való az ilyen munka. De hiába: ez volt a vármegye szokása. Ahol kálvinisták hibáztak, oda katolikus tisztviselőt szoktak küldeni; ahol katolikusok hibáztak, oda kálvinistát. Így legalább nem lehetett részrehajlás.

Kimentem Zircre, egyenesen a zirci barátok fényes palotájába. Máshova szállani a régi jó rend megbontása lett volna. Rezucsek Antal volt az apát: jó ismerősöm. Bula Teofil a gazda: szinte mondhatnám, jó barátom.

Hatalmas termetű, öles magas, egyenes tartású, fölséges alak volt az a Bula Teofil. Barna szemének komoly nézése csodálatos volt. Keresztüllátott a szíveken, a veséken, a csontokon is. A szeminárium ifjai csak nézésétől féltek. Egyik azt mondta: úgy néz, mint a baziliszkusz. Másik azt mondta: úgy néz, mint az arkangyal. Akire félórán át mereven nézett: az vagy pipafüstpé vált, vagy a föld alá bújt, vagy kivallotta az öregja bűneit is.

Pedig áldott jó ember volt. Bölcsesége, vendégszeretete híres. Tekintélye nagyobb a Kőris-hegynél.

László volt a tiszti huszárom. Maga is, nagy csodánkra, búcsújáró kegyes lélek. Elküldtem Csatkára, hozza be szép szerrel a zárdába a »szent«-et. De szép szerrel, ha tudja, s ne erőszakkal.

Behozta. Ő tudja, miként sikerült neki.

Ott állott előttem a »szent« a nagy refektóriumban. Bozontos haja, csüngő bajusza, szőrdaróc köntöse, oldalán olvasója. Bula Teofil tudta már sorsunkat. Előbb már jó félórán át szemügyre vette a »szent«-et, de nem szólt neki semmit. A »szent« reszketett a nézés alatt. Mikor megkérdeztem Bula Teofilt: mit lát ki ez emberből? azt felelte:

- Ravasz lelket.

Magam is így gondoltam.

Faggatóra vettem a szentet. Nagyon meg volt illetődve.

- Hogy hívnak, fiam? Mi a neved?

- Kaki János.

- Hát Kaki János, te vagy a csatkai »szent«?

- Bűnös lélek vagyok én, csak a nép hisz szentnek.

- Jól van, fiam, én azzal nem törődöm, tudod, hogy én kálvinista ember vagyok. Hanem hát kérlek valamit. Van-e már elég pénzecskéd? Összegyűlt-e már egy telekre való?

Nézett, bámult e kérdésre, de nem felelt.

- No-no, fiam, meg ne ijedj! Látom, hogy annyi pénzed még nem jött össze. Hanem hát értsd meg a szót jól. Ha velem megegyezel, ha az andocsi, bodajki és celli csodatévő képeket haza engeded szállani, s ezt a híveid előtt mindennap kihirdeted, s ezzel a barátokat lecsillapítod: akkor adok neked még egy egész esztendőt, addig csak összegyűlik a pénzed. De ha velem ebben meg nem tudsz egyezni: akkor holnap déli harangszó alatt kivágatom és tűzre teszem a fekete iharfádat, s azután imádkozhatsz, amennyit akarsz. Gondold meg a dolgot jól. Ebéd utánig adok rá időt.

Bula Teofil hatalmas ebéddel látta el. Böven volt a pecsenye, rétes és illatos bor. Tiszti huszárom vele evett.

Ebéd után készen volt az egyezésre.

Csak arra kért, adjak neki három esztendőt, s a maga csodatévő képét hagyjam meg az iharfán.

Isten neki!

Írásba tettük a kötést, s fölcsaptunk rá, mintha kupeczek lettünk volna.

De nem várta ő meg a három esztendőt. Egy év múlva már telket, házat vett Csernyén, haját lenyiratta, bajuszát kipödörte, szőrdarócát leöltötte, zsinóros dolmányát vállára vetette, s menyecskét hozott a házhoz, fiatal, gömbölyűt, tüzeset. Meg is áldotta az isten nagy csomó gyerekekkel.

Ma is él még, ha meg nem halt. De nem is lett aztán búcsújáró hely a csatkai iharfából.

Idők múltán kikérdeztem Lászlót, tiszti huszáromat, mivel tudott a »szent«-re hatni, hogy szavamra szépen bejöjjön a zirci barátokhoz, s elfogadja az egyezséget?

Elmondta.

Együtt szolgáltak a huszároknál. Kaki János Tirolországban látott remetét, s ott tanulta el annak könnyű életmódját. Eredetileg nem is volt katolikus a gézengúz. Ahogy Lászlót meglátta, nyomban hajlandó lett minden egyezésre.

Pedig nem is került különös fáradságba. László nagyot ütött a tenyerébe, s ennyit mondott:

- Ejnye ni, János! Elment a te sütnivalód! Hát a huszárdolmány helyett jobban szereted te már ezt a rongyos szűrt? Nyakadra küldöm a kádártai atyádfiait seregestül.

Kádártán csakugyan voltak Kakiak. Egyszerű kálvinista emberek. Ha azok ellátogatnak Csatkára: nyomban megtudják a kegyeslelkű búcsúsok, hogy az ő szent emberük csak obsitos huszár, s nem is az ő hitükön való. De bizony ellazsnakolják akkor. Agyon is ütik.

A remete megjuhászodott.

- Sohase küldd rám, te László, a kádártaiakat. Majd elmegyek én hozzájuk magam. Csak hadd fogadok előbb szót a te megyei uradnak.

Így sikerült neki egyezésem.

S a nemes vármegye mégis engem tartott okos embernek, hogy oly szépen el tudtam intézni a kényes dolgot.

AZ A SZÜRKE

A régi vármegyénél történt az eset. Sok multság származott belőle.

Egy móri paraszt lovat vett az akai zsidótól. A zsidó neve Mózes volt. Akkor még nem volt divatban se az Izidor, se az Adolf, tehát csak Mózes volt a neve. A ló ára nyolcvan forint.

A ló szürke, hétéves, kanca. Volt különös ismertetőjele is. A balfüle kissé konya volt.

Konya!

Mit jelent ez a szó? Majd a történet folyamában erre is rájövünk.

A móri paraszt összefogja a Szürkét a Pej lovával, s valami dolgában bemegy Fehérvárra. Megáll kocsijával a piacon, beszél a boltshoz valami ügyét-baját rendbehozni, s megy ki megint a kocsinhoz. Nagy bámulatára a rúd mellett csak a Pej búsul. A Szürke nincs ott. Eltűnt. Csak a szerszáma fekszik a földön, a Pej már bele is tipródott.

Körülnéz, megvakarja a füle tövét.

- Hát e meg már micsoda? Hova lett a Szürke?

Erre a szóra csak odaáll az orra elé egy csákvári paraszt. Kezén a kötőfék, a kötőféken a Szürke.

- A Szürke itt van. Láthatja kend, ha szeme van. De a ló az én igaz jószágom. Nincs három hete, hogy ellopták a legelőről. Az én becsületes nevem Sógor János, lakásom Csákvár városában. Hát kend ki lova fíja? Hogy híják? Hova megy haza a kutyája, amikor a mezőn elunta magát? Most már kend fizeti meg a költségemet. Megyünk a kapitányhoz.

Nesze neked, móri paraszt! Lopott lovat találtak a kezén. Bizony azt elvették tőle hevenyében. Ez az igazság. De még a költséget is meg kell fizetni. Három hétre a ló munkájáért hat forint harminc krajcár. A ló keresése két forint negyven krajcár. A pandúroknak áldomást is kellett fizetni, de isten neki, ezt Sógor János elengedi. Csakhogy megkerült a lova.

Elmentek a kapitányhoz. A kapitány írásba tett mindent. Hiába mondta a móri paraszt, hogy ő igaz járatbeli ember, ő a lovat jó pénzen, nyílt vásáron az atkai Mózes zsidótól vette. Mármost mi lesz az ő kárával?

A kapitány megnyugtatta.

- Igazad van, jó ember. Azért kapod az írást. Azért eresztelek szabadon. Különben becsuknálak, s kocsid és Pej lovad is elvenném. Most eredj haza. Keresd pénzedet a zsidón. Majd az megfizeti.

De bizony nem fizette. Akán a főispán volt az uraság. A főispán nagyon szerette Mózes gazdát. Házi zsidója volt, szót emelt mellette. A fehérvármegyei szolgabíró nem ítélte el Mózes gazdát.

Mózes gazda is, a móri paraszt is így került Veszprém vármegye elé. Odahozta panaszát a móri paraszt. Nem használt itt Mózes gazdának a főispán jó szava se. Bizony csak meg kellett fizetnie a ló árát is, a költséget is. A móri paraszt pénzéhez jutott.

Pedig hát az akai zsidónak is igazsága volt.

Ő a lovat győri vásáron vette igaz pénzen. Akitől vette, lovászpatonai ember volt. Meg is tartotta volna a lovat, de az akaiak mindjárt észrevették, hogy a lónak egyik füle konya. Ki-

nevették, kicsúfolták vele. A második napon már az iskolásgyerekek is a zsidó konyafülű lováról beszélgettek. Mózes gazda elgondolta, nem jó lesz ebből. Világ csúfjává teszik. Azért is adta el nagy hirtelen a Szürkét a móri embernek.

Mindent be tudott bizonyítani. A lovászpatonai ember is megvallott mindent, övé volt a Szürke. Az ő kezén is konya volt a füle. Azt is biztosan tudja, hogy a ló hétéves. Utolsó csikófogát már az ő kezén vesztette el. Ő egy bobai - vasvármegyei - embertől vette a deveceéri vásárban.

Eddig hát még mindenkinek igazsága volt. Sógor Jánosnak is, a móri embernek is. Mózes zsidónak is s a lovászpatonai embernek is. De ki fizeti meg Mózes zsidó pénzét?

Menjünk tovább. Folytassuk csak a vizsgálatot. A végén csak megakad valaki a horgon. Aki ellopta Sógor János lovát. Az fizeti meg Mózes zsidó pénzét.

Volt Veszprém vármegyének egy főcsendbiztos. Égre-földre megfogadta, hogy ő előkeríti a lókötőt. A lovat kézről-kézre adják. Nem is holmi apró dolog a ló. Nem keveredik úgy el, mint a gombostű a szalmakazalban. Azután éppen ez a ló egyik fülére konya is. Szürke ló is sok van, hétéves kanca is sok van, de félfülére konya ló csakugyan nincs több a világon. Ismeretőjele tehát kétségtelen.

A csendbiztos utána iramodott a bobai embernek. Megtalálta. De a bobai ember is kimutatta igazságát. Ő is jó pénzen, nyílt vásárban vette a lovat Kaposvárott, Somogy vármegyébe kebelezett zselizkisfaludi zsidótól. Tanúi ezek meg ezek. Megmondta nevüket nyugodtan.

No, most már nyomon vagyunk. A főcsendbiztos tele lett örömmel és dicsekedéssel. A zselizkisfaludi zsidó ki nem tagadhatja magát. A tanúk úgy vallanak, mint a karikacsapás. A zsidót nyakoncsípjük.

Dehogy csípjük. Tanúkra nem is lett volna szükség. Hiszen a zselizkisfaludi zsidó derék, becsületes, vagyonos és komoly ember. Igenis ő adta el azt a konyafülű Szürkét a bobai embernek, még most is megvan róla a lólevele, melyet az eszéki cédulaház állított ki, mivelhogy azt a lovat ő az eszéki vásáron vette Ivanits Stéva nevű erdeviki ráctól, akit jól ismer, s aki bizonyára útbaigazítja a csendbiztos urakat, honnan került a ló.

Nohát, menjünk Ivanits Stéva után túl a Dráván lévő országokba.

Mennénk ám, de valami nagy baj kezd mutatkozni.

A vizsgálat folyik már két év óta. Tömérek pénzébe került eddig is a kincstárnak. Ki fizeti azt meg? Lesz-e majd a lókötőnek annyi pénze? De lesz-e majd lókötő is? Eddig nincs: ez már bizonyos.

Hát hiszen éppen azon fáradozunk, hogy legyen. Igaz, hogy az írások kezdenek sokasodni, halomszámra gyűlni. A sok átirat, megkeresés, felelet, kihallgatás, tanúsítvány, jelentés, melléklet, erkölcsi és vagyoni és honossági községi bizonyítvány már kezd a nyakunkra nőni, csak úgy fuldoklunk benne.

Az a Szürke sok galibát csinált. Már készülnek róla az élcek és adomák. A kaszinó urai egyébbel se üdvözlik már a vármegye urait, csak ezzel a szóval:

- Mennyire vagytok már a Szürkével?

De mindez semmi baj. Arravalók a fiskusok, komiszáriusok, főbírák és esküdtek s mindenféle íródiákok, hogy végezzék a munkát.

Más baj fenyeget.

A Szürke a lovászpatonai ember kezén vetette el az utolsó csikófogát, a baj keletkeztekor tehát hétéves volt, most pedig már kilencéves. Ámde ha a sok kézről-kézreadás idejét össze-számítjuk, kijön már összesen vagy tizenkét esztendő. A bobai ember kezén még csak szopós csikó lehetett a Szürke. Szopós csikót pedig nem szokás vásárra vinni. De egyébként ő is úgy vette már, mint korbelt igáslovat.

Miként lehet mindezt megérteni?

A főcsendbiztos nem sokat törte a fejét. Neki nyoma van, megy rajta. Ott a rác ember, az utolsó gazdája a Szürkének, azt meg kell nyaggatni kissé.

De a rác embert se lehetett megnyaggatni. A nap se olyan világos, mint amily világosan bizonyította, hogy ő meg a konya félfülű Szürkét a szabadkai vásáron vette derék, becsületes, fekete, vastagbajuszú magyar embertől, még pedig kiskuntól, akinek becsületes neve Keserű Márton, szélmalmos molnár, lakik pedig Kúnszentmiklóson, a Szék-tó partján a 666-ik számú házban. Majd ő megmondja a Szürke eredetét.

Meg is mondta.

Ő a Szürkét örökségben kapta az ipa után, akit áldjon meg az isten haló földjében is.

- Mikor halt meg az ipa?

- Szent András napján múlt tizenhat esztendeje. Ittas fejjel leesett a padlásról, abból származott veszedelme.

- Hát a szürke már tizenhat esztendő volt?

- Van, uram, van. Sőt korosabb is. Hiszen mikor örökségben rám szállt, akkor is volt már vagy nyolc esztendő. Jó huszonnégy-huszonötéves bizony már istenadta férge!

- Hát az ipa hol vette a szürkét?

- Maga nevelte uram, maga. Megesküszik rá minden szomszéd.

Meg is esküdött.

Nos, most már nem lehetett tovább menni. Megszűnt minden nyom. Vége a világnak. Csúfság lett az egész vizsgálatból. A hatesztendő Szürke a vármegye kezén huszonöt esztendő lett két év alatt. Ez már pedig csakugyan lehetetlen. Valahol valami titok van a dologban. A közt a sok becsületes ember közt, akié volt valamikor a Szürke, mégis csak kell lenni lókötőnek vagy orgazdának. De melyik az? Hiszen mindegyik meg tudta az ő tökéletes igazságát bizonyítani.

Tegyük félre az ügyet, s hallgassunk róla. Nehogy úgy járjon vármegyénk, mint Ugocsa. Utóbb példabeszéddé válunk. Aminthogy a főcsendbiztos elő nem hozta volna a dolgot a világért se.

Csak hogy Mózes gazda, az akai zsidó nem hallgatott. Fogadott ügyvédet, s nyakunkra járt. Hol az ő pénze?

Mózes gazdának bizonyára visszajárt a ló ára. Ha ötöle a móri paraszt számára behajtották: az ő számára is be kell hajtani valakitől. Tökéletes volt az igazsága.

El sem engedhette pénzét. Hiszen szegény falusi boltos zsidó volt. Felesége, édesanyja, nyolc gyereke kért enni naponként. Egész vagyona se ért ötszáz forintot. Abból csak el nem engedhetett százat.

Mind igaz ez. Hanem azért szegény ember ne igen keresgesse az igazságot. Nem győzi. Az igazság is olyan, mint az arany. Mélyen van a föld alatt. Bizonyos, hogy ott van valahol, de mire leérünk hozzá, több pénzbe kerül, mint amennyit ér. Éhen lehet halni mellette.

De ki ellen indítsa hát pörét?

Sógor János ellen nem indíthatja, mert hiszen övé a ló. Tőle lopta el valaki.

Keserű Márton ellen se indíthatja, hiszen a lovat ő az ipától örökölte, az ipa pedig csikó korától kezdve nevelte. Keserű Márton nem oka a Mózes gazda kárának.

De másképp se oka. Ő a lovat igaz jószág gyanánt adta el az erdeviki rácnak, s az a ló nem is volt a Mózes gazda lova. Annak a lónak már huszonöt esztendősnak kell lenni, holott a Mózes gazda lova ma se több kilenc esztendősnél.

Az ügyvédek összedugták a fejüket, s elhatározták, hogy a lovászpatonai embert szólítják a bíróság elé. Attól vette a lovat Mózes gazda, annak adta oda a pénzét, tehát az fizesse vissza pénzét is, költségeit is.

Okos ügyvédek nem is tehettek egyebet. Ám a lovászpatonai ember kereskedjék tovább. Ott a bobai ember, ott a zselizkisfaludi zsidó, ott a rác, valamelyiket fülelje le ő is.

A lovászpatonai ember azonban lefűlelte valamennyit, még a kúnszentmiklósi szélmalmos molnárt is. Az ő ügyvédje így látta jónak. Mindegyiket beidézte a bíróság elé szavatosnak. Álljanak jól a Szürkéért!

Beletelt egy esztendő, mire minden alperes megkaphatta az idézést. Akkor aztán elkezdtek a tárgyalást. Volt ügyvédje mindenkinek. Akkora pör kerekedett nemes Veszprém vármegye törvényszéke előtt: beillett volna csödpörnek is.

Minden ügyvéd tagadott mindent. Senki se hallotta Mózes gazda hírét. Senki se volt semmi-féle vásáron. Senki se adott se Szürke, se konyafülű lovat senkinek. Mindenki ötven tanúra hivatkozott egymás ellen.

Különösen tagadták, ami természetes is, hogy Sógor János lova azonos lenne Keserű Márton egykori lovával. Az egyik vén ló, a másik javakorabeli.

Valahol valaki kezén más ló került a világtörténetbe. Akitől a más ló került: azon kereskedjék a zsidó, ne őrajtuk, szegény alpereseken, de sőt inkább fizesse meg sokrendbeli perköltségüket.

Azt is tagadták, hogy a Szürke kilencéves, azt is, hogy huszonötéves. De még azt is tagadták, hogy akár mennyi éves. Hiszen a csikóról nem vezetnek faluhelyen szegény emberek anyakönyvet. A csikónak nincs se keresztapja, se keresztanyja, se keresztelő papja.

Azt is tagadták, hogy a Szürke konyafülű volna, vagy lett volna, vagy lehetett volna. Azt pedig kereken tagadták, hogy félfülűre lehetne konya ló. Hiszen a két lófül teljesen egyenlő, csak-hogy az egyik jobbfüle, a másik balfüle. A természet örökös törvénye, hogy ha az egyik konya, akkor a másik is konya. Ha pedig az egyik nem konya, akkor egyik se konya.

Ebben a pörben a természettudományok nagy fejezettel gazdagodtak. A lófül konyaságának fejezetével.

Mit csináljon most már a bíróság?

Kihallgatott minden tanút, aki csak valaha járt a győri, devecseri, kaposvári, szabadkai vásáron. Kihallgatta a cédulamestereket, vásári biztosokat, helypénzszedőket, hajdúkat, csárdásokat egymásután. Jó három esztendőbe tellett, mikorra az összes vármegyétől megérkeztek a mindenféle tanúvallomások.

Nem derült világosság semmi kérdésre.

Elrendelte tehát a bíróság a szakértők meghallgatását is. Javasolta ezt minden ügyvéd és minden peres fél. Nem is lehetett másként.

Milyen a konya fül?

Mitől támad a konyaság?

Van-e időleges és van-e idült konyaság?

Hány esztendő a Szürke?

Hány esztendő korában hullatja el a ló az ő utolsó csikófogát?

Mindez olyan kérdés, melyre a felek, az ügyvéd urak s a bíróság megfontolt nézete szerint csak a szakértő orvosok, állatorvosok, gyógykovácsok, lókupecsek s ménésintézeti igazgatók tudnak megfelelni. Leginkább pedig a vásározó cigányok, mivelhogy konyafülű ló másoknál úgyse található, mint náluk. Az ő kezükre kerül utóbb valamennyi.

Mert a lónak a füle a legnagyobb ékessége. Se szeme, se orra, se sörénye, se farka, se állása, se mozgása nem oly különös dísze, mint a füle. Ez a finom, szőrös, mozgékony és tiszta edény a ló lelkének mutatója s hű hírnöke. A ló arca kevés indulatot tud hírül adni, de a füle minden indulatát, minden gondolatát pontosan megmutatja. A lóból rossz színjátzó lett volna, de füleivel többet tud, mint a világ színművészei összevéve. Ahogy figyel; ahogy jobbról, balról, előlről vagy hátulról hallja a hangot; ahogy a hangot felismeri: emberhang-e, gyermek sírás-e, fülemile dal-e vagy farkasordítás, füttyszó vagy ágyúdörgés, édes zene vagy kocsizörgés: mindezt füleinek százféle bájos mozdulatával nyomban hírül adja. Hát amikor haragszik, ravaszkodik vagy jó kedve van, amikor gyűlöl vagy szeret valakit, s játszani vagy viaskodni akar, amikor lesúnyja vagy büszkén tartja füleit: mindez csoda és gyönyörűség.

Nem is lehetne a lovon és urán nagyobb csúfot tenni, mintha orvul levágnák a ló fülét, mint a kutya fülét. Amíg füle megvan: uraságnak való, ezer forint az ára. Ha fülét levágnák: sátoros cigánynak való, húsz forint az ára. Ha herceg ménéséből származott is.

Hát ha a fül konya? Ha lehajlik, mint a sertésé? Ha lekonyul, ha lóg, ha szél himbálja, mint a boklyót a csizmaszáron?

Ez már veszedelem. Ilyen lovat nem tart kocsija előtt, aki még ad valamit a világra. A konyafülű ló gazdájáról mindenki tudja első pillanatra, hogy koldus, gyámoltalan, tedd-ide, tedd-oda ember, aki még sohase látott öt forintot egy csopron. Hiszen ha ember volna, inkább elbújnék a harasztban, semhogy ilyen lóval kijöjjön az utcára emberek közé.

De mit szólnak már a szakértők?

Szólnak azok. Van-e valami a világon az egek magasságától a tengerek mélységéig, amit ők ne tudnának? Teleírnak ötven árkus tiszta papirost. Kifejtik, hogy a konyaság vagy öröklött baj, vagy egyes véletlenség, vagy idegbénulás, vagy külső erőszak, vagy mérges légy csípés következése vagy valami más, de mindenesetre szépbeli hiba. A csikófog is akkor esik ki, amikor a lófog már megérett, de ennek idejét biztosan senki se tudhatja. A felnőtt, az élemedett korban levő ló átélt esztendeinek számát a tudomány mai állapotában úgyse lehet biztosan

meghatározni. Hogy pedig az a Szürke mennyi idős, ahhoz képest legelőször látni is kellene azt a Szürkét.

Igaz a!

Lám a szakértő tudósok mégis odaütöttek a szeg fejére. A bíróság hiába hallgatta ki azt a tömérdek tanút, ha nekik a Szürkét meg nem mutathatta. Még a bíróság se mondhat alapos ítéletet, míg a Szürkét saját szemeivel meg nem nézi.

Régen elmúlt félesztendeje, mire a szakértők készen lettek, s az ügyvéd urak a szakértőik munkáját összekuszálhatták. De abban mégis egyetértett mindenki, hogy addig nem boldogulhatunk: a Szürkét látni kell.

No hallja kend, Sógor János: elő azzal a Szürkével!

Megidézi a törvényszék a csákvári embert, s megparancsolja neki, hogy a Szürkét hozza magával. Hadd lássák azt a felek, ügyvédek, tanúk, szakértők s a bíró urak: erről a lóról van-e hát szó, vagy nem erről?

Hejh, hajh, hol van már az a Szürke?

Sógor János előadja nagy bátran, hogy ő bizony szüretkor mult négy esztendeje eladta már a Szürkét egy dunaföldvári embernek, aki hajóvontató lovat csinált belőle. Régen kocsiostort csináltak már annak a bőrből, meg kantárt, gyeplőszárat, csizmatalpat. Nincs olyan ló, aki a hajóvontatást annyi ideig kiállja, azután az ő Szürkéje már öregecske is volt az istenadta.

Így lett vége hát annak a Szürkének.

Elmúlt a Mózes zsidó is. Ő már szegény abbanhagyta volna a pörösködést, de a sok ügyvéd, tanú, szakértő tovább perlekedett a költségei után. Ezt már Mózes meg nem bírta, elkíváncozott ösatyjának, Ábrahámnak kebelébe. Nyolc gyereke tizennyolc felé ment szét a világba.

HÁZASSÁGI VISZONTAGSÁGOK

Egy híres ügyvéd naplójából

1

Ezt a történetet el nem hiszi senki. Pedig nem is régen történt, s igazán úgy történt, ahogy elbeszélem. Még most is élnek, akik benne szerepeltek. Egyedül az asszony, a jó feleség halt meg pár év előtt, de annak is lehet még sírját látni s fejfájának írását olvasni a kőbányai új temetőben.

Toklyó Miska szegény legény volt itt Budapesten. Nem éppen fiatal legény, de azért mégis legény. Napszámos munkával kereste kenyerét. Valahonnan a vidékről vetődött a fővárosba. Hétköznapi ruhája kopott volt, szennyes volt, foltos is volt, de rongyos sohase volt. Ünneplő ruhája tisztességes posztóruha volt. Ruhátára négy öltözetből állott, ahogy illik józan, becsületes napszámoshoz. Téli-nyári hétköznapi, téli-nyári ünneplő: íme a négy öltözet.

Kávét, sört, pálinkát nem ivott. Furcsa elvet hozott a vidékről. Kávé a zsidónak, sör a németnek, pálinka a tótnak, jó bor a magyarnak: ezt szokta mondani. A bort hát ő is megitta, sőt amikor a viszontagságok már nagyon ránehezdedtek, nagyon is megitta. De még erre nézve is megvolt a maga furcsa elve.

Azt hitte ugyanis, hogy a magyar embernek ki kell pödörnie a bajuszát, mert különben itt a fővárosban németnek vagy tótnak gondolhatják. De abban is bizonyos volt, hogy akinek nincs száz forint a zsebjében: annak nem illik a bajuszát kipödörnie.

Mert a kipödrött bajusz nyalka bajusz, a nyalka bajusz pedig büszkeség. De mire legyen a szegény ember büszke, ha szeretője sincsen, száz forintja sincsen?

Toklyó Miskának nem volt szeretője, de száz forintja se volt. Bajuszát tehát csak akkor pödörhette ki, ha egy vagy két pohár jó bort ihatott. Mert a jó bor: jókedv.

Ha pedig az embernek jókedve van: akkor szép lány, száz forint akár eszébe se jusson. Akkor a bajuszt is ki lehet pödörni, s legény voltát is meg lehet bizonyítani.

Legalább ne nézzék se németnek, se tótnak.

Így esett, hogy minden ünnepnapon ivott egy kis jó bort, hogy jókedve legyen, s kipödörte hetykén a bajuszát. Ami már annálfogva is jó volt, mert egyébként kis termettel áldotta meg a gondviselés.

Egyik vasárnapon kényesen sétálgatott Toklyó Miska a Városligetben. Ott, ahol székek vannak az út mellé kirakva, s minden székért, annak aki beleül, fizetnie kell két krajcárt.

Csinos, szőke, szemrevaló fehérszemély üldögélt egy széken. Mellette jobbra-balra négy-öt apró gyerek és lány, szintén egy-egy széken mindegyik. Hogy a fehérszemély lány volt-e vagy menyecske: biztosan megmondani nem lehetett. Koránál és gömbölyű idomainál fogva menyecske is lehetett már. Tisztes új és tiszta ruha volt rajta; volt órája is, óralánca is, gyűrűje is, függője is. Az ember vagy jóra való iparosnőnek, vagy jóházbeli szakácsnénak gondolhatta. A sok apró gyerek és lány ott körülötte nyilván valami rokonságféle lehetett.

Jött azonban az adószedő asszony. Aki a székekért be szokta hajtani a két krajcárt. Íme, hat szék elfoglalva. Veszi ki táskájából a hat cédulát, nyújtja a nőnek, s kéri a tizenkét krajcárt.

- Mért fizessenek én magának tizenkét krajcárt?

- Hát a hat székért. Nem látja, hogy minden szék hátára rá van írva: két krajcár?

- No, ez is furcsa. Már ingyen le se ülhet az ember.

Föláll. Nyúl a szoknyája zsebébe pénzes erszényeért. Keresi, kutatja, nincs sehol.

Elpirul, körülnéz, zavarba jön. Utóbb odaszól a gyerekekhez:

- Nincs nálatok, gyerekek, egypár krajcár? Vagy otthon feledtem, vagy elvesztettem az erszényemet.

Nem volt a gyerekeknél egy fillér se.

Az adószedő asszony csípőre tette jobbkezét, s elkezdett patvarkodni.

- No, ez szép! Elfoglalni a fizető publikum elől a székeket, s aztán nem fizetni.

Urak, úrnők, gazdag emberek, pénzes úrfiak sétálgattak ott alá és föl, meg is álltak egy pillanatra, meg is hallgatták a csetepatét, s aztán mentek tovább.

De éppen ekkor ment arra Toklyó Miska is. Ő is megállt. Ő is meg akarta tudni a kitört viszály okát. S mihelyt megtudta: elővett a zsebjéből tizenkét krajcárt, s odaadta az adószedő asszonynak.

- Itt a pénze! Ne kiabáljon itt. Kössön csomót a nyelvére.

Az adószedő asszony elhallgatott, elvette a pénzt, átadta a nőnek a hat cédulát, s ment a többi székhez. Toklyó Miska is elindult; alig tekintett a nőre s a sok gyerekre, ment tovább. Bajuszán pödörintett egyet. Mint olyan ember, aki jól végezte dolgát, s e pillanatban meg van magával és sorsával elégedve.

De a megsegített nő utána szólt:

- Tessék csak megállani egy pillanatra, hadd köszönöm meg a szívességét. Aztán a becsületes nevét is szeretném tudni, hogy majd a pénzt köszönettel megfizessem.

Toklyó Miska megállt, s úgy félszakosan visszanézett.

- Szívesen tettem, nem várok érte köszönetet.

Ekkor vette észre, hogy az a nő nagyon csinos nő. Okos, nemes arca, szelíd barna szeme, jól kikerekített válla, melle, csípője. S bizony nem is idős. Éppen feleségnek való, ha ugyan még nem menyecske. Mért ne mondaná meg neki nevét?

- Nem vagyok bíz én más, csak a Toklyó Miska. Ez volt mindig a becsületes nevem. Itt lakom az Aréna-úton 99. szám alatt. Élek a magam emberségéből. Ha pedig nem vétenék szómmal, azt kérdeném: hát kegyedet mi néven tiszteljem?

- Sággy Juliánna vagyok Komáromból. Szakácsné vagyok a Katripéd építőmestereknél már két év óta. Ezek a kisgyerekek testvérbátyám gyerekei, aki becsületes asztalosmester a maga kezére. Ott van a szállóhelyem is.

Így kezdődött meg az ismerkedés.

Ismerkedésnek ismeretség a mindennapi rendes folytatása. Eleintén csak úgy ünnepnapon, azután meg minden napon találkoztak. Összeszoktak. Természetük összeillett. Elhatározták, hogy összeállnak, közös lakásra vonulnak. A lány mosást vállalt. Erős, egészséges volt, mosáshoz, vasaláshoz értett. A legény pedig hivatalt vállalt. Ha már szeretik egymást, meg is kell a lányt becsülni. A napszámmunka bizonytalan kenyér.

Hivatal! De micsoda hivatal?

Volt Toklyó Miskának nagybefolyású, hatalmas ismerőse. Egy közrendőr. Elbeszélte neki sorát, dolgát, istenes szándékát. A rendőr pártját fogta a kerületi kapitánynál, így azután Toklyó Miska hivatalhoz jutott.

Kapott hordár-engedélyt. Éspedig olyan állomásra, ahova négy utca torkollott. Volt a közelben két bank és két miniszterség. A banknak sok hivatalnok, a miniszterségnek sok fogalmazója és titkárja. A bankhivatalnoknak sok pénze van: azért nem sajnálja. A miniszteri fogalmazónak és titkárnak kevés pénze van, ez meg azért nem sajnálja. Olyan bankhivatalnok s miniszteri fogalmazó pedig kevés van a világon, aki naponként egy-két levélkét ne küldene szép asszonyhoz színházjegyért, uzsoráshoz vagy lófuttatás dolgában.

Szerencsés hordár az, aki ilyen hivatalos állomáshoz juthat. Alig telt el egy vagy két esztendő, kis lakásuk is tisztességesen be volt bútorozva. Fehérneműt, ágybélit is szereztek, amennyi csak kellett. Ha Juliánnának valami rokona vendégül jött: annak se kellett a puszta padlón hálni.

Azonban alig telt el egy vagy két esztendő: kisgyerekük is született.

A kisgyerek isten áldása. De egyúttal kegyetlen hitelező is. Még olyan embernek is hitelezője, aki különben sohase csinál adósságot. Tökéletes pontossággal kell utána a kamatot fizetni. Szeretetlen, gondban, élelemben, ruházatban, orvosban, gyógyító szerszámokban s egyéb effélében.

A legelső fizetési kötelezettség pedig abból áll, hogy nevet adjunk neki. Se neki, se anyjának emiatt ne legyen becsületbeli fogyatkozása. A név örökség is. Jó apának, jó anyának az az első gondja, hogy valami örökséget hagyjon gyerekére. A név igen gyakran jó örökség. Aki Eszterházy herceg nevet örökölhet, már a neve után is megélhet úri módon. A Toklyó név azonban nem ér egészen annyit, dehát az is csak valami. Éjben, sötétben, sáros utcán sokat ér a kézi lámpás, ha még oly pislá is a fénye. Az életnek sötét útján, sáros útján annyit megér a becsületes Toklyó név is.

De mi legyen hát a gyermek neve? Mi lenne más, mint Miska? Az apja is Miska, legyen ő is Miska. Egy nevük lesz ugyan, de azért nem vesznek rajta össze. Mert amikor már a gyerek fölcsseperedik: akkorra az apjának úgyszintén Mihály lesz a neve. Mire pedig a gyerek is megérdemli a Mihály nevet: akkorra már úgyse törődik a világgal az öreg Miska. Öreg lesz, meg is hal, porrá is válik, s megint csak egyetlen Toklyó Miska marad a világon.

Toklyó Miskának mind e tűnődése egészen, hiábavalónak bizonyult. Miska ugyan lehet az ő fia, de Toklyó Miska semmiképpen. Az a pap, akihez keresztelni elvitték a gyermeket, megmondta kereken, hogy a gyerek törvénytelen, hogy apja-anyja nincsenek a szent házasság kötelékével összezecsomózva, s hogy a gyerek ennél fogva lehet ugyan Miska, de csak anyja neve után Sággy Miska, nem pedig Toklyó Miska.

Toklyó Miska haragra lobbant, mikor ezt meghallotta.

- Az áldóját annak a papnak! De nem hagyom magam csúffá tenni!

Fogta a gyermeket, odavitte a paphoz, s nagy hangon követelte, hogy az ő gyermekét az ő nevére írja, ne pedig az anyja nevére. Odatartotta a gyermeket a pap orra alá.

- Vak-e vagy nem vak a tisztelendő úr? Ha nem vak, nézze meg ezt a gyermeket jól. Lehet-e ez más, mint valóságos igazi Toklyó Miska?

A pap nem igen nézegette a gyermeket, hanem rendőrt szólított be, aki Toklyó Miskát galléron fogta, kilődította, s gyerekestül, mindenestül a kapitány elé állította. El is ítéltek Toklyó Miskát csakhamar öt forint büntetésre. Mit kiabál a papnak a lakásán? De igazságáról ott se

mondott le. Volt nála pénz, éppen öt forint. Kivágta a kapitány asztalára, s ment haza haragosan, de büszkén. El volt szánva arra, hogy ügyét tovább viszi.

De a pap se volt rossz ember. Utánament Toklyó Miskának, fölkereste őt szerény kis lakásán, s apának is, anyának is megmagyarázta, hogy a kis Sággy Miska csak akkor lehet kis Toklyó Miska, ha apa és anya előbb szent házasságra lépnek egymással. Értsék meg hát a jó szót, s kövessék a bölcs tanácsot.

Az asszony látta be először az igazságot.

- Bizony édes Miskám, nekünk házasságra kell lépünk egymással.

Igaz a! Nem is nehéz dolog. Naponként negyven-ötven jegyes pár lép házasságra. Akárhány van köztük Toklyó Miskáéknál kisebb ember. Csak el kell menni a paphoz.

El is mentek a következő napon. Felöltöztek ünneplő ruhába, s odamentek ahhoz a paphoz, aki a kis Miskát sehogy se fogadta el kis Toklyó Miskának.

2

Tisztelendő urunk, csókoljuk a kezét, megfogadtuk, íme, bölcs tanácsát, elhatároztuk magunkat a szent házasságra, tessék minket hamarosan összeadni.

- Oh édes gyermekeim, a szent házasság isten rendelése, de azért mégse megy az oly hamarosan. Szereztek két tanút; te is fiam egyet, te is lányom egyet, tisztességes, szavahihető férfiakat, akik bizonyosságot tegyenek arról, hogy köztetek semmi törvényes akadály fenn nem forog. Azután hozzatok hatósági bizonyítványt, hogy hol laktok, mi a nevetek, mi a mester-ségtek, s te fiam, nőtlen vagy-e, s neked lányom, nincs-e már hites társad. Szereztek magatoknak szülői, gyámi, gondnoki vagy gyámhatósági engedélyt a házasságra. Te fiam, minde-nkelőtt gondoskodjál bizonyáglevélről, hogy katonáskodási kötelességednek eleget tettél-e; hol szolgáltál, a sorhadnál-e vagy a honvédségnél, szárazon vagy vizen szolgáltál-e, s egy-általán szolgáltál-e, vagy valamely okból fölmentettek, vagy valamely testi hibánál fogva képtelennek találtak. Ha obsitod van, az is elég. Legeslegelőször pedig hozzatok el kereszt-leveleteket, hogy én abból meglássam, ki volt apátok, anyátok; hol és mikor születtetek, hány évesek vagytok, nem vagytok-e zsidók, eretnekek vagy pogányok, vagy egyik is közületek nem zsidó-e vagy eretnek. Ha mindez megvan, akkor gyertek ide újra tanúitokkal együtt, s akkor aztán hétről-hétre háromszor egymásután kihirdetlek benneteket, s ha a nagybőjt közbe nem jön, isten színe előtt megáldom szövetségteket.

Ezt felelte a jó öreg pap. Szavában nem lehetett kételkedni. Plébános volt, apátúr is volt, nagy tekintélyben is állott a világ előtt, miért ne mondta volna az igazságot?

Toklyó Miska csak nézte a pap jóságos arcát s szájának szapora mozgását. Aztán körülnézett a szobában. Urunk üdvöztőnk képe s a boldogságos szűz anyának képe s mindenféle öreg és apró szentek képe ott lógott a falakon. Megnézte ezeket is. Azután az ablakon keresztül ki-nézett a nagy világba. S szemeivel azt kérdezte mindenfelé, hol a pokol fenekéből szedi ő össze ezt a sok tanút, bizonyosságot, levelet, hatóságot, obsitot, engedélyt, felmentést, beiktatást, kiadványt, okiratot s mindenféle igazságot. De hiába kérdezte. Feleletet nem kapott sehonnan.

Utóbb mégis magához tért.

- Igen is, tisztelendő urunk, csókoljuk a kezét, majd utánanézzünk a dolognak.

Megfogta az asszony kezét, s vezette haza. Amint hazaérkeztek, egyet sodorintott a bajuszán. És odafordult az asszonyhoz.

- Micsoda vallású vagy te, édes Julcsám?

- No ha te még azt se tudod, Miska! Hiszen csak nem vagyok más, mint kálvinista! Valamennyi vérem mind kálvinista Komáromban. Te se lehetsz más, mint kálvinista.

- De bizony lehetek én, aminthogy vagyok is. Mert én orosz vallású vagyok.

- Csak nem ment el az eszed. Hogy lehetnél te már orosz vallású?

- Úgy lelkem, hogy apám is az volt, meg anyám is, hát én se lehettem más.

- Hát aztán hol születtél te, édes Miskám?

- Efölött már én is sokat gondolkodtam, de nem tudom kitalálni.

- Hát azt tudod-e, mikor születtél?

- Nem tudom én azt se.

- Hát édesapád, édesanyád hol van eltemetve?

- Sohase láttam én se édesapámat, se édesanyámat. Engem csak a falu nevelt föl.

- Micsoda falu te?

- Annak a falunak a neve: Ördögábrány. Valahol ott fekszik a Tiszán túl.

Juliánna asszony csak azért nem vetett magára keresztet, mert a kálvinista természetéhez nem illett. De egy darabig mégis szótlanul nézett Toklyó Miskára.

- Hát már most hogy szerezzük meg mi azt a sok igazságot, amit a pap ránk olvasott?

Hiszen ha Toklyó Miska erre meg tudott volna felelni! De úgy eltűnődött efölött, hogy még bajusza is lekonyult a nagy tűnődésben.

Végre is jó ötlete támadt.

- Ne búsulj, lelkem Julcsa, tüstént beszélek Karika Péterrel. Majd eligazítja az az én dolgomat.

Ez a Karika Péter volt a közrendőr. Toklyó Miskának ama hatalmas pártfogója.

Pétert nagyon szerették a főkapitányságnál. Ügyes ember is volt, régóta állt is szolgálatban, de meg különös érdeme is volt. A magyar királyi állami rendőrség központi kandúrmacskája egyedül csak az ő szavára hajlott, és senkinek másnak szót nem fogadott. Híres macska volt ez az egész fővárosban. Egyszer elkóborolt a Gellérthegy túlsó oldalára is. Ha Karika Péter haza nem hozza: talán elveszett volna örökre.

De ez se használt. A kandúrt ugyan haza tudta hozni, de Toklyó Miska baján segíteni nem tudott. Adott azonban jó tanácsot.

- Miska öcsém, nagy a te sorod. Pap nélkül, prókátor nélkül, bíró nélkül, följobbvalók nélkül azt elvégezni nem lehet. Hordárra senki se ad semmit, neked pedig nincs költségre és utazásra való négy-ötszáz forintod. Szegődj el valami nagy mágnáshoz inasnak vagy valami híres bankhoz hivatalszolgának, s ha az uraságod pártodat fogja: akkor dűlőre jutsz, különben pedig soha.

Toklyó Miska szótfogadott. Nagy mágnáshoz ugyan nem juthatott, de hordárkori széles ismeretségénél fogva egy híres bankhoz csakugyan felfogadták. Jobb hivatalsszolgája sohase volt annak a banknak. De Toklyó Miskán is úgy állott az a fényesgombos hivatalsszolgai egyenruha, mintha csak ráöntötték volna. Urai előtt napról-napra növekedett becsülete.

Mikor pedig egészen megnövekedett: bekérezkedett az igazgatóhoz. Milliomos úr, képviselő és hatalmas ember volt az igazgató, tetszett neki Toklyó Miska esete, meg is bízta a bank jogtanácsosát rögtön, hogy halogatás nélkül segítse be Toklyó Miskát a szent házasság kerített aklába. Az igazgató viseli a költségeket.

A jogtanácsos tudós és erélyes ember volt s fölötte buzgó. A világ minden váltó és kereskedelmi törvényét, perrendtartását, végrehajtási eljárását, részvény társulati statutumait s vasúti üzletszabályát tökéletesen tudta, de Verbőczy Hármaskönyvét nem ismerte. Sikert is neki minden egyházzal, pappal, rendőrséggel, hatósággal, polgármesterrel és kerületi előjárósággal csakhamar úgy összeveszni, hogy utóbb minden hivatalbeli ember a fogait csikorgatta már dühében, ha a Toklyó nevet hallotta vagy papiroson látta. Szegény Toklyó Miska pedig utóbb már semmi hatósághoz lábát be nem tehetette, hogy onnan nyomban ki ne dobták volna.

A Toklyó-ügy országos ügyé kezdett válni. Árnyéka kezdett már ráborulni a hatalmas bankra is.

Becsöngeti egyik napon az igazgató Toklyó Miskát.

- Miska, én a maga ügyét tovább nem győzöm költséggel; a jogtanácsos úr pedig kijelentette, hogy inkább lemond állásáról, s kibujdosik Amerikába, mintsem a maga ügyével foglalkozék. Adok három hónapot, keressen más állást, vagy mondjon le a házasságról.

- Köszönöm a nagyságos úr kegyességét, de nekem a három hónap nem kell, elmegyek azonnal.

- Miért?

- Azért, mert amióta a szent házasságra akarok lépni, azóta nincs becsületem sehol. Ütnek, dobnak, taszigálnak, a kutyákat rám uszítják, minden hivatalbeli úr úgy néz rám, mint a vasvilla; én tehát mást gondoltam.

- Lemond ugye a házasságról?

- Azt nem teszem, mert a becsület az első. Amióta a házasságom után járok, megint született egy gyermekem. Most már van kettő. Én a lelkem Julcsámnak megígértem, hogy megesküszöm vele, a gyermekeimnek is törvényes nevet akarok szerezni: nekem tehát meg kell házasodnom.

- Mit csinál hát?

- Elmegyek irodaszolgának vagy az országbíróhoz, Majláth ő kegyelmességéhez, vagy pedig Bakonymagyarszentkirályi Kelemen úrhoz, aki országgyűlési képviselő s a világnak leghíresebb ügyvédje. Akármelyik karolja fel az ügyemet: győztes leszek.

Én lettem volna az a képviselő és az a híres ügyvéd. Az országbíróhoz be nem jutott Toklyó Miska, tehát nekem kellett őt felfogadnom.

Nagyon jól viselte magát. Megismerkedtem asszonyával is. Derék, jóra való asszonynak látszott. Közeli és vérszerinti rokona volt egy nagy költőnek, már csak ezért is dülőre akartam vinni azt a házassági ügyet.

Elő is hozta panaszát Toklyó Miska már a második hónapban.

Tizenegy jogtudós emberem volt az irodában. Ügyvédek, bejegyzett joggyakornokok, negyed-éves jogászok. Volt köztük egykori képviselőtársam is.

Összehívtam őket szaktanácskozásra, s eléjük terjesztettem az ügyet. Jelen volt Toklyó Miska is a tanácskozáson. Hadd lássa, hogy az ő ügye nem gyerekiség.

Előszedtük a Corpus Jurist és a Tripartitumot, Kövyt, Kelement és Frankot, a tridenti zsinat végzéseit és a magyar kálvinisták kánonait s végezetül a szentírást. Mert az ugyan bizonyos volt a szaktanácskozmány előtt, hogy csupán csak ezek a nagy auktoritások Toklyó Miskát egyedül önmagukban célhoz nem segítik, de nem kevésbé volt bizonyos az is, hogy ezek nélkül az ő ügyének kibonyolítását még csak meg se lehet kezdeni.

Nézzük csak: miből is állott ez az ügy.

Toklyó Miska szent házasságra akart lépni Sággy Juliánnával. Juliánnának megvolt minden okirata, Toklyó Miskának pedig nem volt meg semmi okirata.

A szent házassághoz eskü kell pap előtt. Ámde házassági esküre keresztlevél nélkül nem bocsátanak semmiféle keresztyént, még magát a királyt se.

Mert aki férj akar lenni, annak be kell bizonyítani, hogy ő született valahol és valamikor és valakitől.

Be kell bizonyítani, hogy ő férfi, nem pedig asszonyszemély.

Be kell bizonyítani, hogy ő valamely törvényes egyházhoz és felekezethez tartozik.

Be kell bizonyítani, hogy azt a törvényes kort már elérte, amelyben neki az országos törvények a házasságot megengedik.

Mindezt csak a keresztelőlevél bizonyítja be, semmi más. Ha ezt meg nem szerezhettük vagy ki nem pótolhatjuk, akkor Toklyó Miska törvény szerint még meg se született. Olyan ember pedig, aki még meg se született, Sággy Juliánnát feleségül nem veheti, ha az isten már tizenkét gyermekkel áldotta is meg őket.

Mindez azonban a megoldhatatlan csomóknak csak kis része volt. Semmi se lett volna könnyebb, mint Toklyó Miskát valamely paphoz odahurcolni, fejére egy kanna vizet tölteni, fölötte egy imát és egy áldást elmondani, s őt ekként az anyakönyvbe bevezetni. Kész a keresztelőlevél.

Úgy, de a keresztelőlevélbe bele kell tenni, hogy a csecsemő hol és melyik napon született. De hetedhét országon keresztül se találunk olyan bölcs vagy olyan bolond embert, aki Toklyó Miskáról megmondhatná, hogy hol és melyik napon született.

És így tovább.

Naplóm majd számot ad arról, mennyi munkába került nekem és az országnak ez a házasság.

3

A világ teremtése hat napig tartott. Eddig tartott az irodabeli jogtudósok szaktanácskozása is.

Azután hozzáláttunk a munkához.

Különös szerencse lett volna, ha egyenes úton megtaláljuk a keresztlevelet. Ehhez kellett tehát hozzáfognunk először is.

Toklyó Miska agyában valami homályos emlékezet borongott arról, mintha kicsi gyerek korában hallotta volna valakitől, hogy szülei Nagykállóban vagy Ungvárott laktak valaha, s később költöztek volna Ördögábrányba. Ezen a három helyen kellett keresni a keresztlevelet.

Először is nagy komolysággal írtunk az ördögábrányi orosz görögkatolikus paphoz, hogy Toklyó Miska keresztlevelét küldje meg. Ott születhetett 1840, 1841 vagy 1842 körül vagy a faluban, vagy valamelyik pusztán vagy egy kisebb tanyán.

Öreg ember volt a jó orosz pap. Nem sokat törődött már a világgal, és éppen semmit se törődött Toklyó Miskával. Nem is felelt a levelünkre.

Újra írtunk, újra nem felelt. Akkor megfenyegettük mindenféle hatósággal, felsőbbbséggel s erélyesebb beavatkozással. Fél is a pap a hatóságtól, felsőbbbségtől. Azért se felelt.

Panaszt emeltünk ellene Szabolcs vármegye alispánjánál, azután a munkácsi püspöknél, azután a vallásminiszternél. A sok abajgatásra adott felvilágosítást végtére is. De nem volt ebben semmi köszönet. Még ki is figurázott bennünket.

Azt írta, hogy ő minden anyakönyvet átvizsgált, s a vidéken szokásos juhtenyésztés minden terminológiáját figyelembe vette, de ő se Toklyó, se Kos, se Ürü, se Bárány, se Meddő néven semmiféle Miskát az anyakönyvben nem talált. Ne is zaklassák tovább, mert ő öregember és istennek szolgálja, neki békesség kell.

Igaza volt.

Volt egy ügyes joggyakornokom. Tudott mindenféle nyelven, még németül is. Adtam neki igazoló levelet, s elküldtem Ördögábrányba, Ungvárra és Nagykállóba, keresse fel az egyházak lelkészeit, a városok és községek előjáróit, s forgasson fel minden írást, jegyzőkönyvet, anyakönyvet, adóösszeírást, közmunkajegyzéket, bírságlajstromot, párbérkirovást, jobbágyok és zsöllérek urbáriumát; - így majd talán ráakad a Toklyó névre. Mindenféle hatalmas úrhoz szóló ajánlólevelekkel is elláttam bőségesen.

Odajárt három hétig, s visszajött eredmény nélkül. Nincs Toklyó-família a világon.

Az egyenes úton tehát nem boldogultunk. Verbőczy Hármaskönyvének útjára kellett tehát térnünk.

Előbb azonban tettünk még egy kísérletet. Hátha lehetne időt nyerni mégis.

Juliánna asszony ragaszkodott ahhoz, hogy ő s gyermekei kálvinisták maradjanak, s Toklyó Miska is becsületbeli dolognak tartotta, hogy az asszony szándékán erőszakot ne tegyünk. Ő is kálvinista akart lenni minden áron.

De sora, van ennek is.

A vallást se nem illik, se nem szabad olyan könnyen változtatni, mint a felöltőt. Szigorú törvények vigyáznak erre.

El kell menni a paphoz s neki bejelenteni, hogy az ember vallást akar változtatni.

A pap aztán vagy lelkére beszél, hogy csak maradjon meg a régi akolban a régi pásztor mellett, vagy összeszidja kegyetlenül, s pokolra kívánja, s minden ördögöt, elkárhozást s örökös tüzet, lángot, gyehennát rászabadít. Ha pedig se a szép beszéd, se az átok nem használ: akkor úgy kilöki a szobából, a lába se éri a földet.

Ez a törvényes eljárás.

De ha négyszemközt löki ki: az nem érvényes. Az áttérőnek két tanút kell azután magával vinni, s ha a két tanú is látja, hogy az áttérőt kilökték: ez már törvényes is, érvényes is. Akkor az áttérőt beveszi az új vallás papja, különben pedig be nem veszi.

No, szegény Toklyó Miska, próbálj szerencsét ez úton is. Hátha így mégis be tudnánk csempészni a kálvinisták anyakönyvébe. Mindjárt lenne valamiféle keresztlevél a számodra.

Toklyó Miska budapesti lakos volt, neki tehát a budapesti orosz katolikus papnál kellett jelentkezni.

Úgy ám, csak hogy Budapesten orosz katolikus egyház és pap nincsen. Nincs tehát itt kinél jelentkezni.

Sebaj.

Budapest bizonyosan leánya valamely oroszhitű egyháznak. Csak meg kell keresni, hol lakik az édes anyaegyház. Bizonyosan az lesz az édesanya, aki ide legközelebb fekszik.

Meg is találtuk. Hajdúböszörmény fekszik legközelebb. Jó magyar fészek; kurucok és hajdúk lakják; ezek már csak nem vetnek gáncsot abban, hogy Toklyó Miska és Sággy Juliánna célt ne érjen.

Írtam a hajdúböszörményi orosz papnak, s nagy tisztelettel megkérdeztem, hogy az ő leánya-e Budapest; - ha pedig nem az ő leánya: hát akkor kinek a leánya?

Rögtön felelt, ahogy illik mívelt és nagytiszteletű buzgó lelkészhez.

Azt felelte, hogy igazság szerint és a régi hagyományok emlékei szerint Budapest az ő leánya volna ugyan, de az ország kormányai s az egyházak fejedelmei a leányegyház szervezéséről már emberöltők óta megfélekeztek, így hát valósággal mégse az ő leánya, hanem azért az ő híveinek ügyeit a budapesti római katolikus egyház lelkészei készséggel ellátják. Toklyó Miska tehát forduljon azokhoz.

Előre láttam, hogy Toklyó Miska megint újabb bajba keveredik; de most már mindegy volt, a kísérletet folytatni kellett.

Elment Toklyó Miska a belvárosi apáthoz, öreg, jólelkű, nagy kegyességű, istenes életű, de buzgó hitű férfiú volt az. Toklyó Miska tiszta, fekete, ünneplő ruhájába öltözött, s nagy alázattal kezet csókolt a jó apátnak.

- Én vagyok az a Toklyó Miska, főtisztelendő szent atyám. De én szüleim után görögkatolikus orosz vallású vagyok, s ezért könyörögném, hogy miután nekem itt lelkipásztorom nincs, az én nagy lelki gyötrődésemben főtisztelendő szent atyám segítene meg engem.

- Szívesen, édes fiam, csak tárd ki szívedet egészen; minden bajodnak, bánatodnak és gyötrődésednek isten segítségével orvosa leszek.

- Van egy derék, becsületes asszonyszemély, az én lelkem Julcsám, akivel már több esztendő óta együtt lakom. Szeretnék vele törvényes házasságra lépni.

- Jóraivaló igyekezet, édes fiam, emberséges dolgot mívelsz, jóvá hagyom.

- Úgy, de főtisztelendő szent atyám, az én lelkem Julcsám kálvinistának született, s az is akar maradni, sőt a gyerekeink is kálvinisták.

- Ejnye, te Toklyó Miska, te egy istentől elrugaskodott Toklyó Miska vagy, mit akarsz hát te most éntőlem?

- Csak azért könyörögném, főtisztelendő szent atyám, hogy én is a leendő feleségem és meglevő gyermekeim hitén akarnék lenni, adna tehát nekem az én távollévő papom helyett engedelmet arra, hogy a kálvinisták közé átmehessek.

A jó apát arca elkomorodott. Szemmel láttató volt, hogy a szent egyháznak ilyen duhaj módon való megsértése miatt haragos gerjedelem kezd az ő buzgó lelkében erőre kapni. S hozzá még nem is igazi híve ez az ember.

- Mit akarsz, édes fiam? Eretnekké akarsz te lenni az én segítségemmel?... Az én segítségemmel!... No várj egy kissé!

Volt a szobában egy kis oltár. Az oltár sarkához támasztva az apát úr botja. Vastag, erős spanyolnád, keresztben álló vastag elefántcsontból való fogantyúval. Nyomott vagy két kilót. Odatípett a bothoz a jó öreg apátúr. Jobb kezébe fogta azt a botot, s azután odaállt Toklyó Miska közelébe.

- Hadd hallom csak még egyszer, fiam, mit akarsz te?

S fölemelte azt a botot.

A szarvas nem lúdtalpú, Toklyó Miska pedig lúdtalpú volt. De azért a szarvas nem ugrik oly gyorsan, mint amily gyorsasággal Toklyó Miska kiugrott az ajtón. Ennek köszönheti szárazon lett menekülését.

Jött hozzám nagy lélekszakadva, s elpanaszolta sorsát.

Tudtam én azt előre, hogy az lesz a sorsa. De mindegy volt már. Most már csak előre kellett menni.

A törvényszabta időben két előkelő tanúval jelent meg Toklyó Miska a jó apát előtt. A jó apát pedig megint csak kiverte Toklyó Miskát két előkelő tanújával együtt. Aminthogy egyebet nem is tehetett jó lélekkel.

De legalább megvolt a bizonyítvány a két tanútól.

Rögtön ment a bizonyítvánnyal a kálvinista parókiára.

Akkor még egy parókiájuk volt a kálvinistáknak a fővárosban. Két híres papjuk volt ott. Az egyik püspök volt, főrendiházi törvényhozó, nevezetes költő, író és szónok, emberszerető, nemesszívű jó ember. Őhöz küldtem Toklyó Miskát.

Ahogy sejtettem, úgy következett be. A törvénytudó nagy püspök rögtön kiböngészte Toklyó Miska dolgának gyöngeségeit. Kezét megcsókolni ugyan nem engedte, sőt Toklyó Miska kezét megrázta barátságosan, de azért így szólt hozzá.

- Örvendezik az én lelkem, hogy te, édes felebarátom, az én egyházam igaz hívei közé kívánczol, de azért én téged most még az én híveim közé be nem vehettek. Mivelhogy az ország alkotmányát szentül meg kell tartanunk, nagyoknak és kicsinyeknek egyaránt; az alkotmány pedig világosan rendeli, hogy az, aki áttérni szándékozik, saját lelki pásztoránál jelentse be ebbéli szándékát. Amit te, édes felebarátom, nem cselekedtél, mert te római katolikus lelkésznél jelentkezted, holott pediglen te a görög katolikus egyháznak lennél híve. Eredj tehát nyugodt lélekkel haza a te békességes hajlékodba, s kezd újból s most már a helyes úton a te igazságodnak kivívását.

Egészen vidám lélekkel jött hozzám Toklyó Miska. Még dicsekedett is, hogy legalább a kálvinista parókián meg nem verték.

- Megkapod te, Toklyó Miska, még ott is a verést.

De ezt csak úgy gondoltam, Toklyó Miskának fennhangon meg nem mondtam. Minek keserítsem az életét szegénynek?

A kálvinista püspök úr szavában mégis volt útmutatás. Hátha Toklyó Miska a hajdúböszörményi orosz papnál jelentkeznék az áttérés dolgában, s onnan hozna két tanú-bizonyítványt? Akkor a püspök urat szaván lehetne fogni, s Toklyó Miska mégis csak bele kerülne az anyakönyvbe.

Kocsira raktuk Toklyó Miskát, s küldtük Hajdúböszörménybe. Elküldtem vele egyik ügyes, virgonceszű emberemet is. A pap ugyan ott is kilódította Toklyó Miskát, de néhány hét múlva a szükséges bizonyítvánnyal mégis csak visszaérkeztek hozzám.

Megint elküldtem a kálvinista püspökhöz. A jó püspök urat azonban megtéveszteni nem lehetett. Szórul-szóra így felelt:

- Valamint öt hét előtt, épp akképpen örvendezik az én lelkem ma is, hogy te, édes felebarátom, az én egyházam igaz hívei közé kívánczol, de azért én téged még most se vehetek be az én híveim közé. Mert igaz ugyan, hogy te most már saját egyházbéli görög katolikus lelkésznél jelentetted be áttérési szándékodat, de ez meg nem a te lelkészed volt, minthogy te budapesti lakos vagy, Budapest pedig nem Hajdúböszörmény. Az ország alkotmányát szentül meg kell tartanunk, nagyoknak és kicsinyeknek egyaránt; az alkotmány pedig azt parancsolja, hogy ily esetben kiki a saját lakása szerint való lelkésze előtt jelentkezzen. Te ezt, édes felebarátom, nem teljesítetted, így hát rajtad ezúttal se segíthetek.

De most már Toklyó Miska igazán elkeseredett, s keserűségében sírva fakadt.

- Mi lesz az én lelkem Julcsimból? Mi lesz az én ártatlan gyerekeimből? Segítsen meg, méltóságos uram, hiszen én arról nem tehetek, hogy ahol én lakom: ottan nincsen papom, s ahol volna papom: ott meg én nem lakom. Adjon legalább jó tanácsot.

- Én, édes felebarátom, istennek ígéit hirdetem, s nem a törvény parancsait latolgom. Vannak Mózesek és próféták a te számodra is, keresd föl azokat.

4

Nagy búsán jött hozzám vissza Toklyó Miska.

Igaza is volt.

De a jó püspöknek is igaza volt. Ilyen mellékúton az örök üdvösségbe becsusszanni csakugyan nem engedhette Toklyó Miskát. Rá kellett lépniük az egyenes útra.

Jövel, jó öreg Verböczy a te Hármaskönyveddel! Jöjjetek elő ősi jogunk teste és lelke: te avas Corpus Juris, ti Kövy, Kelemen és Frank, régen alvó híres tudósok, emeljétek föl ti a ti bölcs szavatok: megtalálható a ti tanítástokban az egyenes út.

Régen is megtörtént akárhányszor, hogy egyik vagy másik embernek szüksége lett volna a keresztelő levélre, de ilyen levelet előmutatni nem tudott. Zsidó, cigány, zarándok, remete, szegénylegény, útonjáró, kóbor hajdú, szökött katona, tűzhely nélkül való nem is akarta, hogy keresztelő levele vagy születési bizonyítványa legyen. Kinek mi köze ahhoz: hol született, mikor született, s ki apja-anyja? Sokszor maga se tudta, s ha tudta is, eltagadta.

Az anyakönyv se régi dolog. Sok helyen alig van másfélszáz esztendő. Azelőtt nem sokat törődtek azzal, ki hány esztendő. Aki jó színben volt: az volt a fiatal ember; aki nyavalyás volt s lábát húzta, fogát szíta, nyögve beszélt: az volt a vén ember. Ha a lovat meg tudta ülni

amúgy szőrén-pőrén: legalább volt négy-öt éves. Ha serkedett a bajusza: legényszámba jutott. Ha szürkülni kezdett: java korabeli. Ha megvénült: akkor otthon maradt, s ki nem tette a lábát a kályha mellől. Aki meghalt: eltemették. Nem hánytorgatták életének hosszát; nyugodjék békével. Az asszonyfélével is tisztában voltak mindenkor. A lányka csak nyáladék, míg ugrabugrál. Komollyá lesz, haja megnő, melle domborodik: már akkor hajadon. Titkon szabják már rá a főkötőt. Hamis szeme, eleven mosolya, fényes arca, ölbeli kicsinyje megmutatja, ki a menyecske. Aki pedig a délceg asszonyban föl nem ismeri az asszonyt: az olyan ember vak is, buta is. Szóba se kell vele állani. Kiváltképpen való bárgyú ember pedig az, aki lánynál, menyecskénél, java korabeli asszonynál az életkort keresgéli. Öreg fejszével kell az ilyen embert agyonütni. Egyebet nem érdemel.

De hát néha mégis meg kellett tudni: ki hány esztendő!

Egykor egy Tomay nemzetségbeli nagy úr magtalan volt, s a veszprémi káptalannál olyan végrendeletet csinált, hogy birtokát Gulácsy Dömjén legidősebb fia örökölje. Amikor a végrendeletet megcsinálta: élt azután még vagy negyven esztendeig.

Mikor meghalt: öt Gulácsy-gyerek élt. Élemedett ember valamennyi. Az öt gyerek közül hárman álltak elő azzal, hogy Gulácsy Dömjénnek ők a legidősebb gyerekei. Bíró legyen, aki most már eltalálja az igazságot.

Anyakönyv még akkor nem volt a világon.

Abban minden pörös fél megegyezett, hogy a boldog emlékezetű Gulácsy Dömjén született Tomay Fruzsinka asszony sohase szült se két, se három gyereket egyszerre, hanem egyszerre mindig csak egyet; a három gyerek közül tehát csak egy lehet a legidősebb. De hát melyik az? A Jankó, Palkó, Markó-e az?

Édesanyjuk, édesapjuk régen meghalt. Meghalt már anyjuk-apjuk gyóntató papja is. Senki se tudta még a nevét se annak a papnak, aki valamikor megkeresztelte őket. Keresztapák, keresztanyák vagy nem élnek, vagy elköltöztek más országba. Jobbágy, zsöllér, szolgáló ember vagy asszony akadna talán, aki emlékeznék valamire, de nem mer az vallani egy se, mert a három testvér közül kettő bizonyosan nyomban agyon ütné, vagy világnak kergetné. Lehetetlen volt tehát tisztába hozni, három közül melyik a legidősebb.

Vármegye, főispán, országbíró, nádorispán, sőt maga a király is kifáradt már a pörösködésben. Egyik király a másik után következett, de a pörnek vége be nem következett. Ha az egyik a Jankót pártolta, a másik a Palkót kegyelte, a királyfi pedig rendesen a Markót segítette. Utóbb is meghalt mind a három Gulácsy-fi, sőt kihalt a Tomay nemzetség után a Gulácsy-nemzetség is. A király foglalta el mind a két nemzetség minden birodalmát.

A pörnek hát vége lett volna, de azért mégse sült ki, hol az igazság. Ilyen veszedelemnek többé az országot kitenni nem lehetett. Kellett hozni törvényt, amely szerint el lehessen dönteni, hogy hány esztendő az az ember, akiről senki se tudja, hogy hány esztendő.

De hát ki tudja azt megmondani?

Ki tudná más, mint a káptalan?

Tizenhét pap a káptalan. Van köztük prépost, apátúr, hitetlenek püspöke, olvasó pap, éneklő pap, plébános s valamennyi miséző pap. Amit a káptalan nem tud, azt már nem tudja senki. Amit pedig senki se tud, azt a káptalan még mindig tudja. Azért mondják a csodagyerekről, hogy több esze van, mint a káptalannak. De ez is csak hivalkodó beszéd. Senkinek se lehet annyi esze, mint a káptalannak.

A káptalan különösen tud minden titkot. Pajkos káplánok, kápsáló barátok, beszédes kéregetők besúgnak oda minden titkot. Ha gyerek születik, azt mindig valami titok előzi meg. Az a titok sohase lehet titok a pap előtt. Azért rendelte az ország, hogy a káptalan döntse el, amikor senki se tudja, hogy kiki hány esztendő előtt jött a világra.

Te is, Toklyó Miska, légy készen, arra, hogy a váci káptalan előtt meg kell jelenned. Mivelhogy Budapest körülbelül a váci káptalan alá tartozik.

Az eljárás egyszerű.

Bizonyos napra megidézik azt a szerencsétlent, aki keresi a saját életkorát.

Azon a napon a nemes káptalan szentszékké alakul át. Hosszú asztal zöld posztóval bevonva. Készület van az asztalon és halálfej és tintatartó és burnótszelencék. Elöl ül a nagyprépost, körülötte az oszlopos kanonokok, ezek után a többi kanonok. Titkár, jegyző: fiatal papokból az asztal végén. Ez a szentszék.

Bejön az életkorakereső fél.

Megkérdezik nevét, apját-anyját, születése helyét, keresztaját, keresztaanyját, bérnálási idejét és környüállásait. Mikor gyónt és hányszor? Mikor volt búcsún először és utoljára? Mire emlékszik legkorábbi gyerekségéből? Ért-e életében dögvészt, fekete halált, tatárjárást, kurucok és labancok dúlásait? Beverték-e fejét valamikor? Volt-e felesége? Volt-e férje? Volt-e büntetve? Mikor, miért, ki által? Hány gyereknek apja vagy anyja? És így tovább!

Azután levetköztetik meztelenre. Férfi-e vagy asszonyi állat: erről különösen meg kell győződni. Gondosan megnézik minden fogát. A fogak állapota sokat jelent. Minden fogorvos a pokol fenekére utasíttatik. Úgy kell maradni mindennek, ahogy isten megteremtette. Kipödrött bajusz, hetyke beszéd, füstött arc, ugráncsi mozdulatok: mindezek kárhóatos tünetek.

Így készül meg az ítélet. S az ítélet határozottan, világosan megmondja, hogy Kukori Péter vagy Kikeri Örsébet ennyi s ennyi esztendő. Ebben aztán kételkedni többé nem lehet, de nem is szabad.

Toklyó Miskát be kellett jelentenem a váci káptalanhoz. Noha láttam, hogy ennek se lesz egyelőre semmi haszna.

Mert 1848-ban és 1868-ban a káptalanok minden világi hatóságát eltörölték. Attól kezdve a káptalan se a végrendeleteket meg nem vizsgálhatta, se a tudva nem levő életidőket meg nem szabhatta.

De az országgyűlés egy dolgot elfelejtett. Elfeledte megmondani: kinek legyen ezentúl annyi esze, mint a káptalannak; ki mondja, meg ezentúl, kiki hány esztendő?

Ezen azonban mégse akadtunk meg.

Folyamodtunk a váci káptalanhoz: idézze maga elé Toklyó Miskát, vizsgálja meg alaposan: hány esztendő s a férfinemhez tartozik-e vagy a nőnemhez?

A káptalan elutasított bennünket. Még azonfelül össze is szidott a maga kegyes módja szerint. Mit zaklatjuk ilyen hiábavalósággal? Hisz a törvény elvette már tőle ezt a hatalmat. Van ő neki egyéb bokros munkája is, csak azt tudja elvégezni.

Csak ez kellett nekünk.

Folyamodtunk ekkor a fővárosi tanácsához. Bebizonyítottuk neki, hogy Toklyó Miskának szükséges tudnia, hogy ő hány esztendő. A váci káptalan nem mondja meg, mert a törvény erre neki hatalmat nem nyújt; nincs tehát más mód: mondja meg ezt a fővárosi tanács.

Hatalmas polgármestere volt a fővárosnak. Jó barátom. A siker céljából elmentem hozzá személyesen, hogy felvilágosítsam.

Kinevetett.

- Jó helyre jöttél, barátom. Mi csak elevenekkel és holtakkal vesződünk, azokkal se bírunk. Most olyan embert küldesz ránk, aki meg se született, mégis él. Mit csináljunk mi ezzel?

No, ez biztató kezdet.

Nyakára küldtem Toklyó Miskát külön és Sággy Juliánnát külön. Az asszony valamennyi gyermekét odavitte. És sírt a polgármester nyakán valamennyi.

A polgármester elküldte őket a főügyészhez, mert hát a főügyész ad ebben az esetben jogi véleményt. A főügyész elküldte őket a fővárosi képviselő jogügyi bizottságához. A tanács is ide tette át szakvélemény végett az iratokat. A jogügyi bizottság azonban tovább küldte az iratokat a közoktatási bizottsághoz, minthogy ez esetben anyakönyvi dologról, keresztlőlevél hiányáról volt a szó. Toklyó Miskát és familiáját küldtem mindenütt az iratok útján.

A Bakony csak nagy rengeteg, de az semmi se a fővárosi bizottságok rengetegéhez képest. Amely ügy egyszer ebbe beletéved: nem igazítja azt többé helyes útra semmiféle égi vagy földi hatalom.

Addig jártak az írások egyik kézből a másikba, egyik szakbizottságtól a másikhoz, míg utóbb Toklyó Miskának megint született egy gyereke.

Nagy örömmel és nagy bánattal jött ezt nekem bejelenteni.

- Megint egy gyerek, nagyságos uram! Mi lesz énbőlöm és szegény Julcsámból, ha ez még sokáig így tart?

Erre már én sem tudtam neki megfelelni.

Szerencsére az ország valamennyi hírlapja magáévá tette az ügyet. A külföld is kezdett már ránk figyelni. Állandó rovattá vált a Toklyó-ügy. Két táborra oszlott a napi sajtó. Az egyik táborban ez volt a rovat címe: »Nem anyától lettél.« A másik táborban pedig ez volt: »Rózsabokorban jöttem a világra.« Mind a két rovat csak a Toklyó-ügyet tárgyalta.

Ez utóbb is arra indította a fővárosi tanácsot, hogy döntsön az ügyben. Döntött is, de nem volt benne köszönet.

Folyamodásában azt mondta Toklyó Miska:

»Azért fordulok a székesfőváros tanácsához, mert huszonöt év óta itt lakom és mert születésem helyéről nincs tudomásom.«

Erre a fővárosi tanács azt felelte:

»Folyamodó az ő kérelmével azon törvényhatósághoz utasítatik, melynek területén született.« S hivatkozott hetvenhét törvényre, melynek alapján másként nem dönthetett.

Ez még semmi.

A döntés másik pontja így szólt:

»Minthogy folyamodó maga beismeri, hogy ő anyakönyvezve nincs: ennél fogva kétségtelen, hogy az általa használt Toklyó Miska név önkényűleg fölvetett név, s ez őtet törvényesen nem illeti, folyamodása tehát már az okból se volt érdemileg elintézhető, mert törvényes nevét bejelenteni elmulasztotta.« Erre is hetvenhét törvényt idézett a fővárosi tanács.

Toklyó Miska most már dühösen rontott be hozzám. Bor volt benne. Bajusza úgy állt, mint a bika szarva.

- Tessék megmondani, kit öljek meg. Valakit meg kell ölnöm. Mert én az én becsületes Toklyó Miska, nevemet elsinkófálni nem engedem.

5

Az kellett volna még csak, hogy szegény Toklyó Miskát pörbe vonják idegen név használata miatt.

Pedig ehhez is közel álltunk.

Törvényes alap volt rá elég. Merthogy Toklyó Miska miért Toklyó és miért Miska: ezt ugyan a világért se tudtuk volna igazolni. Hiszen ezt is csak a keresztelő levéllel lehet igazolni.

Egy rendőrkapitány bele is akart kapcáskodni emiatt Toklyó Miskába, de őt szerencsésen le-mordíztam. Várja meg, míg valaki panaszt tesz a Toklyó név viselése miatt. Segítségemre jött Karika Péter közrendőr is. Így aztán megígérte a mérges rendőrkapitány, hogy bevárja a föllebbezést s a belügyminiszter határozatát.

Olyan fellebbezést is keveset látott még a fővárosi tanács, mint amilyent az ő határozata ellen benyújtottam. Egy fiatal joggyakornokra bízam a fogalmazást, aki még tud lelkesülni az örök igazságért. Megnyomta a tollat kegyetlenül. Bírósággal is büntették miatta Toklyó Miskát. Nekem kellett megfizetnem.

Mindez kicsi dolog.

Nagyobb az, hogy a miniszternél kedvező döntést tudtam elérni.

Elővettem képviselői tekintélyemet. Éppen negyedszázada voltam már minden kormánynak tántoríthatatlan támasza. Sohase kértem érte semmit. Megmondtam a miniszternek, hogy huszonöt esztendőszámadást ró le a kormány, ha most az egyszer igazságot szolgáltat. Ha pedig most se teszi meg: egyenesen átmegyek a szélső ellenzékre. Meg nem állok a köztársaságig.

Használt az erélyes föllépés. S különösen használt, hogy minden fogalmazón, titkáron, osztálytanácsoson és államtitkáron keresztülgazoltam. Hiszen már magam is kezdtem unni a munkát is, a költséget is. Nyilvánvaló, hogy addig nem lehet rend és jogbiztonság az országban, míg a Toklyó-ügy dűlőre nem jut.

A miniszter utasította a fővárosi tanácsot, hogy Toklyó Miska számára állítson ki korbizonyítványt.

Idáig tehát eljutottunk valahára. Még magam is alig álmodtam arról, mi lesz ebből a nagy sikerből.

A fővárosi tanács megbízta az V-ik kerületi előljáróságot a korbizonyítványi adatok összegyűjtésével.

Mióta szolgál nálam Toklyó Miska? Meddig szolgált a banknál? Meddig volt hordár? Mennyi időn át napszámoskodott? Hát azelőtt hol járt, mivel foglalkozott? Mit csinált Szolnokon, Aradon, Hajdúbagoson, Nagykállóban? Ki volt apja-anyja? Élnek-e valahol rokonai? Hol élnek és miből élnek? Kit tud tanúnak maga mellett megnevezni? Pintye Gergelyt vagy Rózsa Sándort nem hajszolták úgy meg, mint Toklyó Miskát.

Elmúlt a tél, tavasz lett. Elmúlt a nyár is, jól belejöttünk az őszbe, s a sok megkeresés, átírat, pótlás, kihallgatás mégse akart véget érni. A főváros költségvetésébe föl kellett venni külön irattári szekrényt a Toklyó-ügy iratainak számára,

S mindez még csak előnyomozás volt. A vizsgálat még ezután következett.

Addig hajsoltam a kerületi előljárót, míg végre a rendes vizsgálatot és a helyszíni szemlét elrendelte. Jelen voltam a szemlén és vizsgálaton magam is.

A helyszíni szemlének az volt a feladata, hogy Toklyó Miska tagjait s tetemének mivoltát orvosilag megvizsgálják. A kerületi fizikust rendelték ki erre.

Mikor nőtt be a feje lágya?

Hány esztendeje annak, amikor a bölcsességfoga kinőtt?

Mióta tudja kipödörni a bajuszát?

Micsoda betegségekben szenvedett gyerekkora óta?

Iszákos-e? Tud-e aludni? Nincsenek-e szédülései, rémlátásai?

Megmérték keresztben, hosszában. Fejéről, koponyájáról egész statisztikát készítettek. Végre lefényképezték előlről és hátulról. A lúdtalpát mégse vették észre.

Mindezt eddig még csak a kerületi fizikus végezte. Szükségesnek mindezt azért látta, hogy tájékozódást szerezzen Toklyó Miska életkora felől.

Következett a kerületi előljáró. Most aztán ő fogta vallatóra Toklyó Miskát.

- Kérdezem önt, állítólagos Toklyó Miska!

Toklyó Miskát meg kellett fognom, hogy ezért az »állítólagos« szóért hasba ne rúgja a kerületi előljárót.

Száztizenhárom kérdést intézett hozzá. Fölírták papirosra az összes kérdéseket.

- Beszélje el, Toklyó Miska, micsoda esemény az, melyre életének legkorábbi szakából vissza tud emlékezni.

- Emlékezem arra, hogy egyszer leestem a szederfáról.

- Hogy került ön a szederfára?

- Fölmásztam rá magam.

Ezt fontos körülménynek találták. Lehetett ekkor ötévestől tízévesig.

Elvégre a kifogyhatatlan kérdések áradatában a gondviselés világot gyújtott Toklyó Miska elméjében.

- Emlékezem arra, hogy egyszer libát őriztem Ördögábrányban a falu végén a libalegelőn, aztán katonák jöttek oda, szétverték a libáimat, s ágyúkat állítottak föl a libalegelőn. A faluban azt mondták, hogy ezek orosz ágyúk voltak.

Ez már nagy dolog volt.

Közös erővel siettünk a jókedvű és nagytudományú Hegyessy Mártont Nagyváradon megkérdezni, mikor voltak orosz tüzekek Ördögábrányban. Nála föl van jegyezve minden katonáról, hogy napról-napra hol járt, mit csinált, hol evett ebédet és vacsorát. Nyomban meg is írta, hogy Krizsiev orosz ütegparancsnok ágyúi 1849-ik évi június hó 29-én délután három órakor voltak az ördögábrányi libalegelőn.

Most már az volt a kérdés: mekkora lehetett Toklyó Miska emlékező tehetsége az ő gyermekkorában?

A kerületi elöljáróság erre is megfelelt. Tekintettel Toklyó Miska elméleti állapotának szerény méreteire: ő akkor hétévesnél fiatalabb s tízévesnél idősebb nem lehetett. Előbb nem születhetett tehát, mint 1839-ben, de később semmint 1842-ben. Vagyis a tudomány szabályai szerint ezen folyó esztendőben ő közép számítással negyvenöt évesnek tekinthető, kizártnak tekinteni azonban nem lehet, hogy egy-két évvel mégis idősebb vagy fiatalabb. Nem ellenkezik ezzel az orvosi látélet pontjai, s különösen nem ellenkezik bőrének, szőrének, fogainak s egész csontrendszerének állapota.

Így szólt a korbizonyítvány.

Hála istennek! Most már mehetünk a keresztelőre. Most már bevezetheti a pap az anyakönyvbe, hogy Toklyó Miska mikor született. Most már törvényesen bizonyos volt, hogy 1839-től 1842-ig mindig született. Válogathat a pap szabad tetszése szerint a napokban.

Nagy volt az öröm Toklyóéknál, s meg kell vallanom, én is nagy megkönnyebbülést éreztem, hogy az ügyvédi tudomány ekkora diadalhoz is eljuthatott. Nyugodtabban néztem a jövőnek viszontagságai elé.

Pedig minden öröm korai volt.

A kerületi elöljáróság jelentést tett az ügyről a tanácsnak. A tanács pedig áttette az iratokat a katonai ügyosztályhoz. Mert íme, most egy ember került kézre, aki negyvenöt éves életkorú, s akinél ennél fogva meg kell vizsgálni, hogy védkötelezettségének eleget tett-e, s az alól nem bújt-e ki tilos úton.

Egyszer csak megidézik Toklyó Miskát a katonai ügyosztályhoz. Megparancsolják neki, hogy pontosan jelenjék meg, mert különben katonaszökevénynek fog tekinteni, s elfogatás esetén így meg amúgy tekerik ki a nyakát.

Ne neked, Toklyó Miska! A papok kezéből se keveredtél még ki, s most meg már a katonák kezébe kerülsz!

Egyelőre azonban semmi ok nincs aggodalomra. A legény öreg legény, ereje rokkant, talpa lúdtalp: mitől féljen? Túl van a sorhadi szolgálati időn, túl van a honvédségen, túl van még a népfölkelési időn is. Semmiféle tartalék és póttartalék őrá most már nem számíthat. A vitézi erényekből s katonai képességekből nincs már egyebe, mint a két kipödrött bajusza, a bajusztól pedig most már úgyse fél az ellenség.

Megjelent a tárgyaláson, s azt kérdezték tőle: volt-e katona, eleget tett-e védkötelezettségének, s ha nem volt katona, miért nem volt katona? Mikor és hol volt újoncozáson?

Ha Toklyó Miska az feleli, hogy ő sohase volt katona és sohase volt újoncozáson, talán valami bajba belekerült volna, de ki is keveredett volna belőle hamarosan. Vagy összeszidják, vagy fizettetnek vele ötven forint bírságot, vagy egyszerűen fölmentik. Hiszen ő anyakönyvbe sohase volt bevezetve. Őt újoncozásra soha nem hívták, törvényesen elismert születése se volt; olyan volt ő csak, mint aki ágrólszakadt; íme az első hívásra becsületesen és készséggel megjelent, ám vizsgálják meg, ha tetszik; vegyék be katonának, ha jónak látják; mindegy öneki, akár a császárt szolgálja, akár Bakonymagyarszentkirályi Kelemen ügyvéd urat; lesz ő, ha kell, olyan vitéz, mint Zrínyi Miklós.

Így kellett volna felelni Toklyó Miskának. Csakhogy ez a felelet nem egészen felelt volna meg az igazságnak s a történelmi hűségnek. Úgy felelt, ahogy becsületes emberhez illik.

- Én Ungvárott voltam újoncozáson, az elmúlt 1861-ik esztendő május havában, önkényt jelentkeztem újoncozásra, mert egyivású pajtásaimat mind behívták, én pedig azt gondoltam, hogy a haza iránt való honvédelmi kötelességet behívás nélkül is teljesíteni kell. Meg is vizsgáltak annak módja szerint, de úgy találták, hogy gyöngé vagyok, s hogy lúdtalpam van, ennél fogva kimondták, hogy fegyverviselésre képtelen vagyok. Lovag Czernikovecz János Keresztély kapitánynak hívták az újoncozó bizottság katonai elnökét.

- De jó emlékező tehetsége van kendnek, Toklyó Miska! Hát a bizottság polgári elnökét hogy hívták?

- Azt nem tudom.

- Katonait tudja, a polgárit nem tudja? Furcsa ez nagyon.

- Nem furcsa biz ez. Fejünkbe verték, hogy a katonai elnöktől félni kell, a polgári elnöktől pedig nem kell félni. Akitől nem fél az ember, annak nevét nem tartogatja az ember az eszében. Szegény ember nem hordoz az elméjében fölösleges terhet.

A jegyzőkönyvet lezárták, s Toklyó Miskával aláírták.

- Most elmehet, Toklyó Miska. Az ügyosztály most megszerzi az 1861-iki ungvári újoncozási iratokat, s ha megkerülnek, újra kap idézést. Addiglan a határozat hozása felfüggesztetik.

Most voltunk már nyakig a csávában!

Az ügyosztály átírt Ung vármegye alispánjához. Megkérte illedelmesen, adjon felvilágosítást arról, vajjon az 1861-iki ungvári újoncozásnál bizonyos Toklyó Miska nevű egyén ott volt-e sorozásnál, micsoda szám alatt soroztatott, fölmentették-e vagy besorozták-e, s ha fölmentették, miféle oknál fogva történt a fölmentés.

Ung vármegye alispánja visszaírt, hogy az elmúlt 1861-iki évből semmiféle újoncállítási írás náluk nincsen. Keresték az irattárban, levéltárban, pincében és padláson: nincs sehol. Abban az évben kiűtött a szabadság, bizonyára minden szolgabíró elvitte magához az iratokat. Akkor a szolgabíráknak hivatalos helyiségük nem is volt, az akkori szolgabírák nem is élnek már, minden haszontalan írást föltüzeltek.

Mertem volna fogadni előre, hogy ez lesz a válasz.

No, de ott van a katonaság.

A hadkiegészítő parancsnokság azt felelte, hogy ő nem gyűjti kazalszámra a háji-báji írásokat; ő az 1861-ikeket is felküldte a kassai cs. kir. főhadparancsnoksághoz, keressék ott. Ott bizonyosan megtalálják Toklyó Miskát.

Találták a manóba!

A kassai generál-kommandó biztosított arról, hogy ő tovább küldte Toklyó Miskát a bécsi császári királyi birodalmi hadügyminiszterhez.

No, itt már csak megtaláljuk.

Dehogyan találtuk.

A hadügyminiszter aztán felvilágosított bennünket, hogy 1867-ben Magyarország és Ausztria kiegyezett, megosztozott, s a sorozási iratokból egy rész Budapestre került. Toklyó Miska Magyarországnak jutott. Nézzünk utána a m. kir. honvédelmi miniszternél.

Utánanéztünk.

A katonai ügyosztály felírt a tanácshoz, a tanács fölírta a honvédelmi miniszterhez. Hol van Toklyó Miska? Hol vannak sorozási írásai?

A miniszter aztán megvallotta hűségesen, hogy az 1861-iki írásokat réges-régen kiselejtezték már, vagyis eladták a sajtosnak évek előtt. Ami pedig Toklyó Miskát illeti: keresse ki azt a fővárosi tanács a katonai ügyosztály útján.

No, ezt ugyan eltalálta a miniszter úr! Hiszen másfél év óta egyebet se csinál az ügyosztály, csak Toklyó Miskát keresi.

6

Ezen az úton vége van minden reménységnek. A sorozási írások eltűntek, Toklyó Miskának már most el nem hiszik az ő becsületes ungvári szereplését.

Még egy kis reménység volt, de a pókhálónál is vékonyabb. Megkértük a hatóságot, keresse föl valahogy lovag Czernikovecz János Keresztély kapitányt, öreg ember lehet ugyan már, ha még él, de hátha valami különös isteni csodaképpen emlékeznék az 1861-iki sorozásból a lúdtalpú Toklyó Miskára.

Nyomait nagynehezen megtaláltuk. Valami húsz-huszonöt év előtt mint alezredes sebet kapott a düppeli sáncoknál. Az ördög vitte is őt oda a mi kárunkra. Sebjeiben meghalt, s ott van eltemetve valahol Schlezvig-Holsteinban, Sandborg nevű falu temetőjében. De oda már nem megyünk utána.

Mikor a katonai ügyosztály már minden tudományából kifogyott, s további irka-firkára nem volt módja: újra tárgyalást tartott, újra megidézte Toklyó Miskát.

Jegyzőkönyvet vett föl. Abban kimondta, hogy Toklyó Miska nem tudta magát igazolni, s miután esetében a védkötelezettség alól való kibúvás gyanús jelenségei mutatkoznak: ügye áttétetik a büntető bírósághoz.

No, most már ott állunk, hogy kirántják alólunk a gyékényt.

Toklyó Miskának most már eszébe jutott a bajuszát megint kipödörni. E célból inni kellett. Három napig mindig ivott. Három napig mindig dühös volt, mint a szarvorrú. Alig bírtam vele.

Nem tudta elgondolni, mi lesz már az ő ügyével. Nekem volt ugyan egy kis sejtelmem a jövődre nézve, de azt istenért se mondhattam meg neki. Kivált oly állapotban, amikor a bajusza ki volt pödörve.

A büntető bíró nem volt éppen kegyetlen természetű ember. Szívesen elnézte volna Toklyó Miska sorsának ostoba változatait, de lehetetlen volt. Az egész ország szeme rá nézett. Ha Toklyó Miskát felmenti: örökre kiesik az igazságügyek miniszterének kegyéből, és sohase lesz belőle táblabíró. A haza védelme a legmagasztosabb kötelesség. Az, aki azt elmulasztja, méltó a példás büntetésre.

Magam védelmeztem Toklyó Miskát. De nem ért az semmit.

Bűnös-e Toklyó Miska?

Ebben a kérdésben úgy agyoncsépelt engem a közvádló és a büntető bíró, hogy utóbb alig ismertem önmagamra.

Én csak azt hajtottam, nem lehet a csecsemőt megbüntetni azért, mert a bábaasszony nem viszi keresztvízre. Erre azt felelték: állítsam hát a bíróság elé a bábaasszonyt, akkor majd azt vonják felelősségre.

Azután azt hajtottam, hogy ha a mindenféle bécsi és budapesti miniszterek sajtosnak nem adják a sorozási iratokat, Toklyó Miska olyan tisztán állana ma a világ előtt, mint a hajnalcsillag.

Kinevettek e gyerekes beszéddel. Azt mondták, aki valamit állít, annak kell bebizonyítani állítását. Állítsam elő azt a sajtos, aki a sorozási iratokat megvette.

Halasztást kértem huszonnégy órára. Köteleztem magam arra, hogy huszonnégy óra alatt háromszázötven sajtos hívok be tanúnak. Ennyit találtam a cégek jegyzékében. A bosszúállás érzete is eltöltött már. Olyan sajtszaggal akartam elborítani a Fortunát, hogy még a vidékét is elkerülje épszaglású egészséges ember. Annyi sajtos csak elég lesz hozzá.

Mind nem használt semmit. Semmi észrevételem, javaslatom, kérelmem és előterjesztésem meghallgatásra nem talált. Hiába rémítgettem a bírót semmiségi panaszokkal.

Utóbb katonának is felajánlottam Toklyó Miskát. Tessék inkább megvizsgálni, felülvizsgálni, sorozó bizottság elé állítani, besorozni, felavatni, semmint börtönbe zárni. Tudtam úgyis, hogy lúdtalpa s előhaladt tisztas kora miatt nem veszik be.

De ebben állott a bíró erőssége is.

- Ugye, Toklyó Miska, jó volna most kendnek egy kis sorozó bizottsági vizsgálattal megmenekülni. De nem úgy verik a cigányt.

Még ki is csúfolt a bíró.

De ezt csak azért merte megtenni, mert már magában elhatározta, hogy az enyhítő körülmények figyelembe vételével enyhe ítéletet fog hozni, s két hónapnál hosszabb fogságra nem fogja elítélni.

Aminthogy nem is ítélte el. De azért két hónapi fogságra mégis csak elítélte.

- Megnyugszik-e kend, Toklyó Miska, az ítéletben, vagy azt fellebbezi?

Toklyó Miska rám nézett. Mit szólok az ítélethez s a bíró kérdéséhez?

Mielőtt szólhattam volna: jött be a hivatalszolga.

- Tekintetes bíró úr, jelentem alázatosan, egy kisfiú, valami Sággy Miska nevű kér bebocsátatást.

Bejött egy kisfiú. Szakasztott Toklyó Miska, csak hogy még nem több hatévesnél, a bajusza még nincs kipödörve, s két hónapra még nincs elítélve. Egyéb különbség még nincs apa és fiú között.

A fiú nagy bátran bejön, odamegy Toklyó Miskához, a kezét csókol neki.

- Édesapa, kéreti az édesmama, tessék mindjárt hazajönni. Édesmama az ágyban fekszik, egy kisbaba sír mellette.

Tehát Toklyó Miskának megint újabb gyereke született.

Toklyó Miskának öröme is nagy volt, búbanata is nagy volt. Vagy örömében vagy bújában sírva fakadt, fiát kézen fogta, s ment kifelé.

De a bíró közbeszólt:

- Megálljon csak, Toklyó Miska, feleljen előbbi kérdéseimre. Megnyugszik-e, vagy fellebbez?

Toklyó Miska dacosan felelt, de okosan.

- Se meg nem nyugszom, se nem föllebbezek. Tessék velem azt tenni, amit tetszik. Hadd megyek haza lelkem Julcsámhoz s kis csecsemő gyerekemhez.

- Nyilatkozata megnyugvásnak vétetik, s ön ezennel a fogházfelügyelőnek átadatik.

Alig tudtam kieszközölni huszonnégyszeri halasztást, hogy gyerekágyban fekvő asszonyától s ma született kis porontyától elbúcsúzzék.

Hiába. A törvény csak törvény. Lelkiismeretes bírónak kötelessége, hogy azt pontosan és szigorúan végrehajtsa.

Én is megnyugodtam az ítéletben. Jogom lett volna föllebbezni, de nem tettem. Míg az iratok a felső bíróságokat megjárják, beletelik négy esztendő, s addig Toklyó Miska ügyében semmit nem tehetünk. A két hónapot majd csak kiállja, nem törik bele a nyaka.

Másnap magam vittem be Toklyó Miskát a fogházba fiakkeron. Nem akartam, hogy a rab-szállító kocsiba gyömöszöljék.

Akkor még nem a kőbányai új temető mellett, hanem valahol az Angyalföldön volt a gyűjtőfogház. Ide utalták Toklyó Miskát. Itt kellett büntetési idejét kitölteni.

Beszéltem a fogházfelügyelővel, hogy Toklyó Miskának adjon jobb élelmezést és jobb társaságot. Ne zárja össze mindenféle csirkefogóval és kapcabetyárral.

A jobb élelmezés s naponként egy félliter borocska nem tőle függött, hanem a fogházorvostól. De az orvossal nem boldogultam. Ha Toklyó Miska beteg lesz, kap jobb élelmezést s egy kis borocskát, de ha beteg nem lesz, nem kap. Toklyó Miska pedig az orvos kedvéért sehogy se akart beteg lenni.

Ami a jó társaságot illeti: abban célt értem, mert az a fogházfelügyelőtől függött. A fogházfelügyelő jó pajtásom s valamikor honvédbajtársam volt. Amit tehetett, szívesen megtette.

Először is Toklyó Miskát nem sok emberrel, csak négy elítélttel zárta össze a 66-ik számú zárkába. Ez elég bő zárka volt, és csak öten voltak benne. Ha négyen leültek, akkor egy ember kényelmesen sétálhatott benne. Négy lépés előre, négy lépés hátra.

Az a négy elítélt érdekes négy ember volt.

Az egyik egy pancsovai gyógyszerész. Tudtán kívül keveredett hamis tanúságba. Kapott négy hónapot. A négy hónapon át mindig végrendeletet csinált.

A másik elítélt: hamispénz-terjesztő bácskai kocsmáros. Találtak nála vagy tizenöt hamis ezüst forintost. Nem tudta urát adni, kitől kapta. Elítélték néhány hónapra. Mindig azon kesergett, hogy a felesége hűtlen lesz, míg ő itt fog ülni.

A harmadik egy földaláló lángelme volt. Mindenféle tüzeket és vizeket fődözött fel, s kísérletezés közben a szolgálójának kilőtte egyik szemét. Ezért kapott félesztendőt. Meg is érdemlette. Az egész idő alatt mindig azt magyarázta társainak: mennyi tűz van a vízben, s mennyi víz van a tűzben.

A negyedik csángópénz-gyűjtő nagy hazafi volt. Társait mindig arra biztatta, hogy ha kiszabadulnak, alkossanak egy pártot, s őt válasszák pártvezérré. Társai minden nap meg akarták ezért agyakolni. Szidták, mint a szerb tövist, de ő azért minden nap újra és újra hirdette elveit.

Nos hát, ezek közt volt Toklyó Miska.

Le is nézték őt keményen, mert nem tudta megmondani, hogy őt miért ítélték el. Az igaz, hogy ezt magam sem tudtam egész biztosan. Ha kérdezték Toklyó Miskát: mindig valami keresztelő levélről, házasságról, sorozó bizottságról beszélt. Nem értette az ördög se, mi volt a bűne. Micsoda ügyefogyott ember lehet pedig az, aki azt se tudja, mit vétett, s mégis tömlőbe kerül.

Hanem azért mégis jobb élelemhez jutott, sőt még borocskához is.

Köszönhette a királyi főügyésznek.

A királyi főügyész nagyon nemes gondolkozású régi megyei táblabíró volt. Ezer meg ezer rossz emberrel, csalóval, gyilkossal, orvval volt dolga életében, meg is öregedett lassanként, de azért annál jobban szerette az embereket.

Szemlét tartott a gyűjtőfogházban, s lassanként oda került a 66-ik számú zárkához is, ahol Toklyó Miskával együtt őt nevezetes férfiú hűselt. A férfiak fölálltak, ahogy kellett, s egyik a másik után elmondotta élő szóval, kiki miért és mennyi időre van elítélve.

Csak Toklyó Miska hallgatott.

- Hát ön miért van elítélve?

- Házasodni akarok, méltóságos uram, a lelkem Julcsámmal akarok megesküdni.

A királyi főügyész jó szerével tudta már Toklyó Miska esetét. Mégis tovább kérdezősködött.

- Mennyire jutott már a házasságával?

- Annyira már jutottam, hogy becsuktak.

Nagyon nevetni való dolog volt ez, de a királyi főügyész azért nem nevetett.

- Mi a kívánsága?

- Szabadulni szeretnék, méltóságos uram, de addig is jól esnék egy kis borocska.

- No, isten áldja.

A királyi főügyész megfordult, s menni készült. Toklyó Miska utána szólt:

- Méltóságos uram, ha összejön a lelkem Julcsámmal, tessék neki megmondani, hogy köszönöttem, csókoltatom. Ne tessék ám neki azt mondani, hogy rossz dolgom van. Csak tessék biztatni, hogy egy-két hét nem a világ; otthon termék, mint a parancsolat, nemsokára!

A királyi főügyész maga elé rendelte a fogházi orvost.

- Keressen, orvos úr, valami betegséget Toklyó Miskában, hadd ehessék jobb ételt, s hadd ihassék egy kis borocskát.

- Igenis, méltóságos uram, rögtön keresek.

Dehogy keresett. Esze ágába se jutott keresgélni. Hanem leült az asztalához, s a fogházfelügyelő részére nyomban kiállított egy bizonyítványt, amely szerint Toklyó Miska fogoly, a 66-ik számú zárka tölteléke súlyos és fájdalmas írógörcsben szenved az egész jobbkarján; utasíttatik tehát az ételmezési igazgatóság, hogy őt naponként szokott ételmezése mellett negyed kilogramm hússal és félliter borocskával lássa el.

Dehogy volt Toklyó Miskának írógörcse. Hiszen nem is írt ő soha, s nem ismert ő semmiféle görcsöt. Hanem ha az orvos betegséget akar találni az emberben: hát talál azonnal, amennyi csak tetszik. Miből élne a sok orvos, gyógyszerész és fürdőtulajdonos?

Így jutott Toklyó Miska egy kis jobb világhoz az angyalföldi gyűjtőfogházban. A királyi főügyész is még az napon elballagott Juliánna asszonyhoz, s elmondta neki Toklyó Miska izenetét.

Mégis csak szerették Toklyó Miskát az emberek!

Végre is letelt a két hónap.

Toklyó Miska otthagyta a 66-ik számú zárkát, a tudta nélkül való hamis tanút, a hamispénz-terjesztő bácskai kocsmárost, a feltaláló lángelmét és a csángópénzgyűjtő nagy hazafit. Elbúcsúzott mindegyiktől tisztességgel.

Hazament.

Juliánna asszonnyal együtt kisírta és kivigadta magát, s jött megint szolgálattételre az irodába.

- No, Toklyó Miska, folytassuk-e tovább a házasságot? Már nem sok van hátra belőle.

- Nem bánom, nagyságos uram, csak az ne legyen a vége, hogy utóbb is felakasztanak.

- No hát, holnap megyünk a paphoz.

- Halasszuk el holnaputánra. Holnap ünnep van, s egy kis rendet akarok otthon csinálni, mert már nagyon sok a gyerek.

Vajjon mit akar most Toklyó Miska?

7

Hát bizony Toklyó Miska nem akart egyebet, csak gyerekeit meginteni, hogy egyelőre legalább tovább ne szaporodjanak.

- Aranyos lelkem Julcsám, most már megint a paphoz megyünk. Most már közel vagyunk ahhoz, hogy a szent eskü is összekapcsoljon bennünket. Hanem hát senki sem tudja a jövődőt. Eltelhetik még egy hónap is, félesztendő is, két esztendő is, míg a célhoz eljutunk. Addig azonban elég annyi gyerek is, amennyi már eddig van. Erre nézve akarok intézkedni.

Sághy Juliánna csak a szemeit meresztette erre a komoly beszédre. El nem tudta gondolni, mit akar Toklyó Miska. Hogy lehetne azt meggátolni, hogy több gyerek ne legyen, ha az isten úgy akarja, hogy több gyerek legyen?

- Csak valami bolondságon ne törd a fejedet, édes Miskám!

- Ne félj, jól meggondoltam a dolgot. Állítsd ide a gyerekeket.

A gyerekeket összeszedték, s a bölcső mellett sorba állították.

Első volt a Miska. Ezt már láttuk a büntető bíró tárgyaló szobájában. Odaállt az apja mellé kócosan, borzasan, ahogy a játékból kiszabadult. Volt már vagy hatéves.

Második volt a Pista. Ez még csak négyéves volt. Egy sült burgonyával volt nagy viaskodásban. Előre láthatta mindenki, hogy ő lesz a diadalmas, nem a burgonya.

Azután jött a Jancsi. Ez még csak kétéves volt. Valami gonosz sejtés támadhatta meg a kis lelkét, mert a szája pityergőre állt.

Negyediknek ott volt a Zsuzsika a bölcsőben. Ez még csak kéthónapos volt, s most édesdeden aludta az igazak álmát.

Toklyó Miskának poroló pálca volt a kezében. Szigorú arcot öltött, s harsány hangon így szólt a gyerekekhez:

- Gyerekek, ti nagyon gyorsan szaporodtok. Míg én éjjelt-nappalt egyé teszek, hogy édesanyátokkal isten színe előtt összekeljek, s ti az én törvényes gyerekeim legyetek, addig ti, istenadta kölykei, egyebet se tesztek, csak szaporodtok. Azt mondom most már, dörgöm-morgom teremtettem, hogy addig, míg én meg nem engedem, vége legyen minden szaporaságnak, mert úgy elverlek benneteket, mint a kétfenekű dobót.

Fölállt Toklyó Miska, nagyot toppant a lábával, jobb kezében a poroló pálcát suhogtatta, balkezelével a bajuszát pödörte. Várta a hatást.

Zsuzsika bizony föl se ébredt; Pista, Jancsi nyilván érezte bűnös voltát, de egyik se mert szólani. Csak a Miska állott elő becses egyéniségének védelmével.

- Édesapa, én nem szaporodtam.

- Hát ki szaporodott te kölyök?

- A Zsuzsika szaporodott. Mire én észrevettem, már ott volt a bölcsőben.

- Hallgass, kölyök, takarodjatok a szemem elől. Megmondtam, mihez tartsátok magatokat!

A kölykek elszéledtek erre-arra. S ekkor Toklyó Miska odafordult asszonyához.

- Hallottad, édes Julcsám? Így kell a gyerekekkel beszélni, nem pedig elkényeztetni.

Hallotta is, látta is biz ezt az »édes Julcsám«, nevetett is rajta nagyot, sőt meg is ráncigálta Toklyó Miska orrát.

- Elment bizony kissé a te eszed, édes Miskám; nem hiszem én, hogy a gyerekek neked szót fogadjanak.

- Szeretném én azt látni!

Majd meglátjuk, hogy szót fogadtak-e hát a gyerekek.

Másnap vittem Toklyó Miskát keresztelőre. Fölkerestük a kálvinisták parókiáját, de nem a püspökhöz mentünk, őt nagyon szigorúnak találtuk évek előtt. A második paphoz több bizodalمام volt. Több engedékenységet vártam tőle. Egyébként ő is csak oly tudós, emberszerető férfiú volt, mint a püspök.

Előadtam én magam az esetet. Bemutattam Toklyó Miskát; elmondtam, hogy nincs megkeresztelve; eléje tártam a korbizonyítványt s a kiállott fogság után most már kétségbe nem vonható hadmentességet, s kértem Toklyó Miska megkeresztelését, az anyakönyvbe bevezetését, a hívők seregébe való föl vételét s ekként a kálvinista anyaszentegyházhoz való tartozásának örökös biztosítását.

A jólelkű és tudós lelkész a füle mellékét vakargatta előadásom alatt. Sohase keresztelt még életében olyan csecsemőt, aki be is volt már csukva s a bajuszát a fülére csavarhatta. Nyilván azon tűnődött, miféle kánonok szerint kereszteljen ő már mostan.

De kérelmünket meg nem tagadta. Az igaz, hogy nem is teljesítette. Időt akart nyerni további megfontolásra. Odafordult Toklyó Miskához.

- Tudja-e, felebarátom, a miatyánkot?

- Nem tudom.

- Hát a hiszekegyet?

- Azt sem tudom.

- Hát a tízparancsolatot?

- Azt se tudom. Hanem csókolom a kezét, főtisztelendő uram, mindezt jól tudja az én asszonyom.

- Az nem elég. Magának is meg kell mindezt tanulni, felebarátom. Mert ámbátor a csecsemő, mikor a keresztvíz a fejére töltetik, mindezt nem tudja, de a mi szent vallásunk szerint a csecsemővel az isteni kegyelem jár. A felnőtteket úgy kell keresztelnünk, mint ahogy Keresztelő János keresztelte meg a Jordán vizében azokat, akik Judeából s a Jordán mellett való egész tartományból hozzá sereglettek. Ennélfogva magának, felebarátom, ismernie kell előbb a mi hitünk főágazatait. Ha mindazt megtanulta: akkor jöjjön ismét szíнем elé.

Egy fiatal káplán volt jelen. Ott állott a tudós lelkész háta mögött. Nagy megütközés látszott az arcán, mikor főnöke kijelentését hallotta.

Meg kell vallanom, hogy a tudós lelkész szavai némi aggodalmat keltettek bennem is. Hiszen Keresztelő János azoktól, akik hozzá folyamodtak, azt is megkívánta, hogy bűneikről vallást tegyenek. Mennyi idő kell ahhoz, míg Toklyó Miska minden bűnét összeszedi s Keresztelő János előtt feltárja?

S aztán a hitágazatokat megismerni? Nagy sok az! De nagyon sok pap van, aki azokat pap létére se ismeri.

No de mindegy. Korai aggodalmakkal ne rontsuk az emberek sorsát. Toklyó Miska feküdjék neki a miatyáknak, hiszekegynek, tízparancsolatnak.

Neki is feküdt isten igazában.

Nem telt bele három hét, s úgy elmondta mind a három hitágazatot, mint a karikacsapás. Juliánna asszony még meg is magyarázta neki a szavak értelmét.

Vittem újra a paphoz, s bejelentettem, hogy most már, istennek légyen hála, mindent tud.

Azonban a papnak időközben füléhez jutott az a hír, hogy Toklyó Miska valamikor aligha görög katolikus nem volt. Ha pedig az volt, akkor már meg van keresztelve. Ha pedig meg van keresztelve, akkor ő újrakeresztelést követ el, mint a baptisták, anabaptisták és nazarénusok. Ezt pedig szigorúan tiltja az egyház törvénye. Tévelygésbe esni kálvinista bölcs lelkipásztornak nem szabad.

De görög katolikust éppen nem szabad csak úgy egy kanna vízzel kálvinistává tenni. Ezt meg az állam törvényei tiltják kegyetlenül. De minthogy mégse egészen bizonyos, hogy Toklyó Miska görög katolikus: legcélszerűbb lesz időt nyerni s Toklyó Miskát az összes hitágazatok megtanulására utasítani.

- Édes felebarátom, - szólt - magának még meg kell tanulni a Heidelbergi Kátét is. Akkor lesz a szent keresztségre érett, mert akkor lesz otthon az isteni tudományban.

A fiatal káplán megint ott állott a tudós lelkész háta mögött. Most már a fejét csóválta. Látszott rajta, hogy ő másként cselekedett volna.

Szegény Toklyó Miska, sejtelve se volt arról, mi az a Heidelbergi Káté. Nagy, szent és bölcs tudomány az, de nem olyan koponyának való, mint az övé. A debreceni és pápai diákok is elvesződnek azzal esztendőig, s mégse tudják ők se, s amit az egyik héten tudnak is belőle, bizton elfelejtik a másik héten.

Őszült már Toklyó Miska. Közelgetett az ötvenedik esztendőhöz. Ereje is fogyott, kedve is fogyott, reménysége is fogyott. Fogyni kezdett már bennem való bizodalma is. Egy-két hétig csak tanulgatta a Heidelbergi Kátét, de nem volt annak semmi foganatja. Nem is értette, s ki is szállingózott a fejéből. Addig-addig tanulgatta a Heidelbergi Kátét, míg utóbb még a miatyánkot is elfelejtette. Nem tudta már igazán kipödrögni a bajuszát se. Ha haragudni kellett neki, akkor is inkább sírt már, mint haragudott.

Láttam, hogy így semmire se megyünk. De arra, hogy elhatározásomat megváltoztassam, mégis maga Toklyó Miska adott alkalmat.

Egy estennen szokatlanul kipödrött bajusszal jött be hozzám. Könyv volt a kezében. A két szeme égett, mint a tűzláng. Megállt előttem vagy öt lépésre.

- Engedje meg, nagyságos uram, hogy valamit elkövessek!

Mire engedelmet adhattam volna, azt a könyvet úgy vágta a padlóhoz, csak úgy döngött.

- Én, nagyságos uram, a Heidelbergi Kátét nem tanulom. Tíz esztendő óta húznak, nyúznak, fojtogatnak: elszenvedtem. Börtönbe zártak, csúffá tettek, nevemet meghurcolták: kiállottam mindezt. Sok gyerekem, kedves asszonyom van: koldus vagyok, mint a gazdátlan kutya; megdöglöm, gödörbe rúgnak, néhány árva sírdogál értem, de különben a varjú se károg utánam. Akármi lesz most már, de én a Heidelbergi Kátét tovább nem tanulom.

Igazad van, Toklyó Miska.

Jer hát elő szentírás, te könyvek könyve, te minden igazságnak, bölcseségnek és isteni tudománynak örökké buzgó, tiszta forrása, te talán útba igazítasz.

Tegyünk kísérletet azzal a fiatal káplánnal. Nyilvánvaló volt, hogy ő szívesen segített volna Toklyó Miskán.

Ismertem már valami egyházi pereskedésből. Konok jellemű, de tehetséges, tanult fiatalember. Vad és nyers ösztönökkel teljes lélek. A szent hitvallók természete volt benne, akik makacsul ragaszkodnak igazságukhoz, ha tüzes vasgerebenbe ültetik is őket. Azt hitte, azt erősítgette, hogy olyanok legyenek a lelki pásztorok, mint a régi nagy, igazi szent emberek. Inkább menjenek gályára, semmint az igazságból engedjenek. Összetűzött minden pappal, minden főnökével. Utóbb is a jólelkű püspök vette magához, azzal az istenes szándékkal, hogy embert csináljon belőle. Ha sikerül: ékessége lesz az egyháznak. Ha nem sikerül: elküldi misszionáriusnak Horvátországba vagy Oláhországba.

Elmentem hozzá.

- Őcsém uram, bizalmas szavam volna magához. Engem az egyházkerület mindenféle magas tisztséggel felruházott, de én bizony, mint afféle öregember, az egyházi tudományokból sokat elfeledtem. Szeretném pótolni a hiányokat. Könyvből tanulni öregembernek már nincsen kedve. Vezetőre volna szükségem. A püspök úr és lelkész-társa ugyan jó barátaim, de előttük kissé röstelkedem. Magára gondoltam őcsém uram. Úgy beszélgetés közben megtanulnék én mindent, ami kell segédgondnoknak, egyházkerületi tanácsbírónak, zsinati képviselőnek. Nem is lennék háládatlan. El is járnék a parókiára, de csak olyankor, amikor a püspök úr és lelkész-társa nincs itthon.

A fiatal lelkész örömmel fogadta ajánlatomat. Íme, alkalma nyílik egy bágyadt hitű és tudományú öreg képviselőt megerősíteni az üdvösségre vezető tudományokban! Nagy sor ez egy kis szerény káplánra nézve.

A következő vasárnapon értesített, hogy a püspök úr elment atyafilátogatóba Kiskúnságba, lelkész társa pedig nagy nászebédre hivatalos. Az ebédnek nem lesz vége éjfél előtt. Az egész délután és az egész este a miénk lehet.

Megízentem, hogy három órákor nála leszek.

- Toklyó Miska, délután három órára zárt kocsit rendelj, öltözzél föl fekete ruhádba, jössz velem.

Odamentünk a parókiára. Toklyó Miskának meghagytam, hogy a kocsiban maradjon, s aluggya ki magát kedvére mindaddig, míg nem szólítom. Magam bementem az ifjú paphoz. De előbb mégis beszóltam az egyházfihoz, hogy ma délután ne menjen ki mulatni, maradjon a parókián, szükség lesz rá.

Az ifjú pap szobája és hivatalos helyisége ott volt az udvarban jobbra, földszinten. Szobája könyvekkel, egyházi munkákkal és pipával volt teljes. A kálvinista papok akkor még szivarral, szivarkával nem rontották a levegőt és a jó erkölcsöket, hanem híven ragaszkodtak az ősi csibukhoz és pipához.

Elkezdtek a tanulást.

A szent keresztséggel lépünk be először istennek birodalmába. Első kérésem tehát az volt, magyarázza meg nekem a Szent Máté evangyélista evangéliumának 28-ik részében és 19-ik versében foglalt szent ígéket.

»Tanítsatok minden népeket, megkeresztelvén őket Atyának, Fiúnak és Szent Léleknek nevében.«

Megmagyarázta készséggel.

- Ha ez így van, öcsém uram, miért nem keresztelik meg a felnőtteket, akik áhítják a szent keresztséget?

- Ki mondja, hogy meg nem kereszteljük? De sőt nagy lelki örömmel tesszük.

- Bocsásson meg, öcsém uram, ha egészen mégsem bízhatom a szavában. Kísérletet tettem én már Toklyó Miskával, de bizony nem sikerült.

Az ifjú emberben kezdett feltámadni a szent dacosság érzete.

- Nálam még nem tett nagyságod kísérletet.

Vállalt vontam, kicsinylő hangon feleltem:

- Mind így beszélnek a papok, öcsém uram, de ha kenyértörésre kerül a sor, százféle módon ki tudnak Jézus Krisztus parancsa elől térni. De magát, öcsém uram, menti legalább ifjú kora.

A fiatal papból kitört az ős természet.

- Semmi hivalkodó mentségre nincs szükségem, uram. Méltóztassék felfüggeszteni ítéletét s aludni hagyni kétségeit, míglen alkalmam nem lesz meggyőzni nagyságodat.

Engedelmet kértem egy percre kimenni.

Odamentem a kocsizhoz. Toklyó Miska csakugyan aludt, s hortyogott, mint a mennydörgés. Megráztam, fölkeltettem, s bevitettem a paphoz.

- Íme, itt az élő példa, öcsém uram! Ez ama híres nevezetes Toklyó Miska!

Az ifjú lelkész letette kezéből a pipát, az almáriumból kivette a palástot, s nyakára felövezte. Csöngetett az egyházfinak:

- Készítse elő a keresztelő edényeket.

Azután vallatóra fogta Toklyó Miskát. Kemény, szilárd hangon beszélt, csak a buzgóság és szeretet enyhítette hangját.

Az egyházfi azalatt megterítette az úr-asztalát, s az asztalra helyezte a medencét s a kannát és imakönyvet.

A lelkész hozzám fordult.

- Ön lesz, uram, az egyik keresztapa, Bakonymagyarszentkirályi Kelemen országgyűlési képviselő, s a másik én, Jászkarajenei Boldizsár, istennek szerény szolgája.

Balkezevel megfogta Toklyó Miska fejét, s lenyomta a medence fölé; jobbkezevel pedig a kanna vízzel úgy tarkón öntötte, hogy szegény Toklyó Miskának még az inge is tele lett keresztvízzel.

»Toklyó Mihály, keresztellek én tégedet az Atyának, Fiúnak és Szent Léleknek nevében! Ámen!«

Azután kieresztette Toklyó Miskát Jordán vizéből. Imát mondott, áldást hintett rá, s megoktatta mind a földi, mind a földöntúli élet üdvösséges volta felől. Végezetül megcsókolta, s az Úr Jézus Krisztusban testvérének szólította.

Toklyó Miska ruhájából és szemeiből csörgött a víz. Hogyne csörgött volna könnye, hiszen most hallotta életében először ezt az édes szót:

»Toklyó Mihály«.

Nyomban be is anyakönyveztük.

Ezalatt Toklyó Mihály a kocsin lóhalálában vágatott haza Sággy Juliánna asszonyért. Meghozta rögtön, s most már a szent házasságra elszánt jegyesekként jegyezte föl neveiket az ifjú lelkész.

A legközelebbi három vasárnapon át megtörtént a jegyesek kihirdetése. Azután megtörtént a házassági szent esküvő. Ezzel azonban mégis kellett két hetet várni, mert éppen a harmadik hirdetésre Toklyóéknak megint egy gyerekük született.

- - Hanem az is igaz, hogy Jászkarajenei Boldizsár lelkész úrnak talán még ma is folyik az ő fegyelmi pöre amiatt, hogy oly hebehurgya sietséggel vetett véget az országos ügynek. Csak az enyhíti nagy bűnét némileg, hogy eljárása isten törvényeinek megfelelt.

A REMETEBARLANG LAKÓJA

Volt a tihanyi remetebarlangnak egyszer egy lakója, aki dicsérte ugyan az istent, de semmi-
képpen nem dicsérte az uraságot. Pedig dolgában talán nem is volt vétkes az uraság.

Kettős Évangyelistának nevezték pajzán barátai. Úgy nevezték a csúfolkodók is. Származására
Máté volt a neve, a szent keresztségben pedig a kisszöllősi öreg pap Márk nevet adott neki.
Így lett Máté Márk. Két évangyelistának volt annyi neve, mint ő neki egymagának. Nyilván-
való tehát, hogy a pajzánoknak és csúfolkodóknak volt némi igazságuk, mikor Kettős Évan-
gyelistának nevezték. De azért mégis illetlenség volt, amit cselekedtek. Mert utóbb rajta
száradt az a név, úgyhogy a fiatalság már nem is tudta valóságos igazi nevét.

Kisszöllősi származású és kálvinista volt a Kettős Évangyélita. Hogy történt, hogy nem
történt, Aszófőn megüresedett egy kis zsöllérség. Kis házból, kis kertből meg egy kis szőlőből
állt a zsöllérség, a szőlő lábujában kis szilvás is volt s a szilvásban nádból készült méhes, öt-hat
kas volt a méhesnek egész kincse. Az utolsó zsöllérnek árvája maradt. Kócos hajú, mezítlábú,
napsütötte kis lányka, akit pártul fogott az Évangyélita. Ő maga is árva. Összekeltek-e, nem
keltek-e törvényesen: azt se tudta a falu népe bizonyosan. Nem is törődött vele. Nem is
bántotta őket senki. Csöndes, jóra való pár ember volt mind a kettő. Uraság dolgát elvégezték,
a vármegye robotját panasz nélkül teljesítették, a plébánosnak kezet csókoltak, az asszony
rendesen gyónt, búcsúra is minden évben elment Andocsra, békességben éltek. Addig éltek,
míg meg nem öregedtek, s míg az asszony egyszer csak meg nem halt.

Alig jött haza az Évangyélita a temetőből, ahol az asszonyt eltemették, jött a kisbíró, s oda-
rendelte a falu házához.

A falu házánál ott volt a tihanyi ispán úr. Valami új ispán, aki az aszófői jobbágyság és
zsöllérség dolgát vizsgálta át: nincs-e benne valami rendetlenség. Amikor a lajstromot átnézte:
ráakadt a Kettős Évangyélita zsöllérségére. Az a zsöllérség akkor is üresen állott a lajstrom-
ban. Kérdezte a bírót: mért áll az üresen. A bíró azt felelte, ami igaz is volt, hogy nem áll az
üresen, hiszen benne van az Évangyélita. Egyik kérdésből másik lett, s utóbb is megmondta a
bíró az ispánnak, hogy ő nem tudja, mikor és hogy került az Évangyélita a zsöllérségbe, s azt
se tudja, micsoda vallású.

Így rendelték be az Évangyelistát a falu házához.

Öreg ember volt már, alig volt járnivaló ereje. Az asszony halála amúgy is megtörte. Nem is
ment, hanem csak úgy vánszorgott az ispán úr elé.

- No, te vagy az Évangyélita?

Az ispán úr huszonötéves volt, a vén zsöllér hetvenötéves volt, hanem azért az ispán úr a
zsöllért nem kendezte. Nem úgy volt szokásban. A vén zsöllér kezében tartotta kalapját, neki-
támaszkodott a kályhának, másképp talán meg se tudott volna állani a lábán. Arra a kérdésre
nem is felelt semmit.

- Mióta vagy bent a zsöllérségben?

- Van annak már talán hatvan esztendeje is.

- Hogy kerültél bele a zsöllérségbe?

- Az isten úgy rendelte.

- Az nem ér semmit. Zsöllérséget csak az uraság rendelhet. Micsoda vallású vagy?

- Amíg győztem, addig kálvinista voltam. De most már semmi se vagyok, mert nincs járó erőm, hogy Szöllősrre vagy Füredre templomba mehessek.

Aszófő tiszta katolikus falu. Vigyáztak is rá gondosan, hogy oda valami idegen vagy hitetlen keresztyén ne keveredjék. Azonkívül az ispán úr új ember volt, be akarta az uraságnak bizonyítani, hogy őelőtte a vallás szent dolog, s ő a falut tisztán akarja tartani. Egyébként pedig a Kettős Évangyélita csakugyan nem tudta bebizonyítani, minő jussal tudott ő hatvan esztendő előtt bejutni a zsöllérségbe. Nyilvánvaló törvényes hatalma volt tehát az ispánnak arra, hogy a vén zsöllért kiszállítsa a zsöllérségből.

- No hát, holnap elhagyod a zsöllérséget. Abba beleül a Birnbaum kőműves. Kend meg, bíró gazda, ügyeljen arra, hogy a háznál és a pincénél semmi fogatkozás ne legyen, a vén Évangyélita semmit onnan el ne takarítson.

A jegyző nyomban beírta a lajstromba az üres zsöllérségbe Birnbaum kőműves nevét.

A bíró gazda szintén jó katolikus ember volt. Az ő eredete is sváb volt valamikor, természetben volt tehát, hogy a nyakas kálvinista magyart nem szerette úgy, mint saját felenyáját. Dehát már azért mégis csak elmagyarosodott, s kisgyerek korától kezdve jól ismerte a Kettős Évangyélitát, aki már akkor is meglett ember volt, mikor ő még a porban játszott.

Ott ült a padon; sokáig nem szólt az ispán úr szavaira, föl se nézett, bíróbottjával cifrákat rajzolgatott a szoba poros földjére, jól meg akarta gondolni szavait.

- Ki szüretel még az idén, nemzetes ispán uram?

- Micsoda kérdés ez? Hát a Birnbaum. Ki szüretelne más?

A bíró most se nézett föl. Tovább rajzolgatta a cifrákat a szoba földjén. Megint nagyon meggondolta, mi legyen a szava.

- Hátha bent hagynánk még a házban egypár napig, nemzetes ispán uram? Hadd fordulna sorsa valamerre az Évangyélitának. Különben a falu nyakába szakad koldusnak.

Az ispán úr egy szempillantásig gondolkodott. Érdemes-e a vén zsöllért még egypár napig bent hagyni abban a lakásban, mely hatvan esztendeig az övé volt, melyet ő épített s ő tartott jó karban. De mielőtt felelhetett volna, szóhoz jutott az Évangyélita.

- Ne féljen, bíró uram, nem szakadok a falu nyakába, a házból is kimegyek, úgysem maradhatnék ott, ha már az asszonyt onnan a temetőbe vitték. Hanem azért szíves jóindulatát megköszönöm. Istennek jóvoltába ajánlom kigyelmeidet. Ha valamit vétettem, nemzetes ispán uram, megbocsásson.

Odaballagott a bíró gazdához, s kezet szorított vele. Ugyanezt tette az előljárával s a kisbíróval. Azután kiment a szobából, az utcán föltette fejére tizenötesztendő zsíros kalapját, s elment haza.

Nagy kő esett le a bíró gazda szívéről. Az ispán úr pedig nem gondolt tovább a dologra, hanem gondosan megvizsgálta a lajstrom többi pontját.

A Kettős Évangyélita pedig, amint hazaért, leült a tornácban. Ott volt egy vadkörtefatörzsök ülökének készítve, arra ült le. El is fáradt az útból: jólesett az ülés. Aztán meg is kellett gondolnia sorsát; öregember, elnehezedett ember pedig csak ülve tud már gondolkozni. Azután meg egyszer-másszor a könny is kitört a szeméből. Ejh no, hogy az a szegény asszony még nem tudott néhány napig várni! Pedig úgy megkérte őt, hogy ne siessen. Úgy megmondta neki, milyen szép lenne az, milyen jó lenne az, ha együtt tehetnék meg az utolsó utat is! Hallgatott is rá az öregasszony egy darabig. Úgy nézett rá, de úgy nézett rá két szemével az Évangyé-

listára, mint menyasszony korában. Hejh, ha még egyszer, csak még egyszer felnyithatná azt a két szemét!

Durva dolmányának ujjával megtörülte arcát a Kettős Évangyélita; kipihente magát, s fölkel. Bement a házba, s körülnézett konyhában, szobában, kamarában. Volt egy adventi malaca: azt megetette, megitatta, meg is vakargatta. Így szokta az asszony is. Ne vegye észre az az ostoba állat, hogy az asszony már kint van a temetőben. Ne sírjon utána.

Még egyszer bement a szobába. Nyakába kerítette lószőrtarisznyáját, s a tarisznýába berakosgatott egyet és mást. Felöltötte a szűrét is, s azután kiment, a konyhaajtót is bezárta maga, után, s az ajtókulcsot is beletette a tarisznýába.

Kiment az udvarra. Ott volt egy öreg szederfa. Ő ültette negyven év előtt. Hejh, még akkor java erőbeli fiatal férfi volt. Megállt a szederfa mellett, s végignézte a háztetőt. Azt is ő csináltatta már. Egy kissé most is ráférne a tatarozás. A tetőt újra kellene szegni s itt-ott néhány marok náddal meg is veretni. De hiszen már úgysem övé az a ház. Mindegy most már, akármilyen a teteje. Vesződjék vele most már az új zsöllér, a kőműves.

De hát miért is nem övé az a ház?

Ha hatvan esztendeig ő lakta, ha időközben ő csinálgatta, ő tatarozta, ha fiatal korától kezdve benne élt: miért nem halhatna meg benne békével? Miért kell őt abból a házból kidobni? Hiszen nem adósa senkinek.

Úgy rendelte az ispán úr. Amit az ispán úr rendel, annyi, mintha az uraság rendelné. Az uraság az apátúr.

Az apátúr Horváth Pál, jóra való, emberszerető, kegyes öregember. Talán a vármegye tehetne az öreg zsölléréért valamit.

Bolondság!

Vén zsöllér az uraság ellen, kálvinista zsöllér az apátúr ellen mikor nyerte meg a pörét? Aztán hol lakik a vármegye fiskusa? Miként tudna ő oda elmenni s panaszát előadni? Mikor lenne úriszék? Nem éri ő meg a pörnek végét.

De ha megérné is, de ha pörét megnyerné is: ő abba a házba lábát többé be nem teszi. Nincs ott már az asszony. Az asszony nélkül pedig neki nem kell már se a ház, se a szőlő, se semmi.

Hát az élet?

Az se kell.

Elballagott a pincébe. Bizony lassan tudott botorkálni, de azért déli harangszó körül odaért.

Megállt a szőlő lábában. Megnézte szilvafáit. Ő ültette valamennyit. De belepte már a sárga moha valamennyit. Ezek se élnek sokáig. A szilva már kéült a fákon, de ő hozzá nem nyúlt egy szemhez is.

Két kis vágóból állott a szőlő. Sárgult, piroslott rajt az idei termés. Egy kis jó szüretet mutat az isten. De már ez se lesz az övé. Áldja meg az isten vele az idegent, aki utána jön. Egy fűt nem sok, annyit se szakított le egy tőkéről sem. Pedig ő ültette, ő metszette, ő kapálta, s még az idén is az asszony kötözte, fattyazta, levelezte.

Szegény asszony, ha még egyszer, csak egyszer megláthatná a szőlőt! De hát a temetőből nem jöhet ide.

Benyit a pincébe, ott is körülnéz. A maga helyén minden. Egy kis hordó félbeli bora van még csapra ütve. Ereszt egy pohárral belőle, s iszik egyet. De másik pohárral már nem ereszt.

Mintha valami történt volna azzal a borral: sehogyz ízlik. Pedig se nem virágos, se nem szénehagyott. Egy hét előtt még olyan jólesett, mikor itt járt az asszonnyal. Egy pohárral még az asszony is jóízűen ivott belőle.

Kimegy a pincéből. Éppen be akarja tenni az ajtót maga után, mikor szemébe ötlík az asszony tekercse a sajtógerendán. A tekercs mellett az asszonynak egy régi-régi kék fejrevaló kendője.

Kezébe veszi a kendőt, s elnézi sokáig. Megint csak kicsordul a könny a szeméből, s végigfolyik ráncos, sovány arcán. Hiába, a vén ember már gyöngye ember, le kell kissé ülnie, nem bírja a lába, mikor szíven erőt vesz az érzés. Utóbb magához tér, s a kendőt beleteszi a tarisznyába.

Bezárja a pinceajtót, s a kulcsot magához veszi. Hazafelé ballag, s bemegy a bíróhoz.

- Itt van, bíró uram, a házam kulcsa, itt meg van a pincém kulcsa. Rendben hagytam mindent a maga helyén. A malacnak is adtam enni-inni, az is ellesz estélig. Mostantól fogva pedig nem látnak többé kigyelmetek, elköltözöm. Nem vagyok idevaló termés, nem akarok a falu nyakába szakadni. Köszönöm a hozzám való minden eddigi jóságukat. Ha valamit vétettem, bocsássanak meg kigyelmetek. Istennek oltalmába ajánlom kigyelmeteket mind közönségesen.

A bíró harmadmagával iddogált. Egy pohár borral megkínálta a Kettős Évangyélistát, s egyúttal szerencsés utat kívánt neki.

Azóta nem látták az Évangyélistát Aszófőn. Nem is törődtek vele. Nem látták Balatonkiszőlősen se, szülőfalujában. Oda se ment. Hiába is ment volna. Hatvan esztendeje származott el onnan, s akkor is árva volt. Ki emlékezett volna már rája? Nem látták Balatonfüreden se a kálvinisták régi templomában. Hiszen ott se ismerték. Ott is csak az egyházfi tudott róla valamit, amint egyszer-másszor az istentiszteleten megjelent, az ajtónál helyet foglalt, s kongó krajcárját a szegények tányérjába beletette.

Hanem harmad vagy negyed napra mégis ráakadt Gelencsér Ferkó.

Kecskéit legeltette Ferkó az Óvár tövében, a remetebarang környékén. Akkor még megengette a nemes vármegye, hogy a jobbágyok kecskét tarthassanak. Ott mászkáltak a kecskék a sziklapart meredek oldalain, hogy a borbolya, kecskerágó, somfa, iharfa és bodzabokrok sovány vesszőit legeljék; a Ferkó a víz partján sütkérezett, kutyája pedig erre-arra kószált, szaglálódott.

Egyszer a kutya megállt a remetebarang előtt, s elkezdett ugatni befelé. Ugatott-ugatott, s ugatás közben le-lenézett kis gazdája felé.

Látta a Ferkó ezt a dolgot, de nem ügyelt rá. Az ugatásról ugyan mindjárt észrevette, hogy a kutya talált valamit, dehát azt gondolta: tüskédisznó van a barlangban, azt ugatja. Tüskédisznóért ő a barlangig föl nem mászkál.

Utóbb a kutya belátta, hogy őt a Ferkó olyan messziről meg nem érti. Lejött hát a part oldaláról, odament kis gazdája mellé, ott kezdett ugatni, s ugatás közben oda-odamutatott szemével, orrával és fülével a barlang felé. Így aztán csakugyan megértette kis gazdája.

Fölment a Ferkó a barlanghoz, s imhol ott feküdt egy öregember. Szűrével betakarva, tarisznyája a feje alatt, botja a sarokba állítva. Ősz haját az őszi szellő lebegteti, nem mozdul, nem szól, csak néz.

Az Évangyélista volt.

A Ferkó levette kalapját, úgy köszönt az öreg zsöllérnek.

- Szerencsés jónapot kívánok, bátyám uram. Mit csinál itt kigyelmed?

Az Évangyélista gyönge hangon felelt:

- Nyugszom, fiam.

- Délfelé jár már az idő, bátyám uram.

Tudta azt az Évangyélista, de nem törődött vele. Lesz még este is.

- Adj egy ital vizet, fiam.

A Ferkó lement a Balatonra, kobakját megtöltötte vízzel, s a kobakot szépen letérdelve, odatartotta az Évangyélista szájához. Talán ivott is az öreg egypár cseppnyit, a többi bizony szakállára folydogált.

- Vedd ki, fiam, a tarisznyát fejem alól, találsz benne kenyeret, szalonnát; falatozzál, vess a kutyádnak is.

- Köszönöm szépen, bátyám uram, nekünk is van ennivalónk.

Nem is nyúlt a tarisznyához, és azután, hogy az Évangyélista nem szólt, ajánlotta őt az istennek, újra megemeltette kalapját, és elment kecskéire vigyázni.

Másnap megint arra legeltetett a Gelencsér Ferkó, de ő már el is felejtette az öreg zsöllért. Azt gondolta: kialudta, kinyugodta magát, s továbbment. De a kutya úgy gondolkodott: mégis illő dolog megnézni az öreget, s azért ő felballagott a remetelakhoz. Bizony ott volt az öreg most is, hírt kellett erről adni a Ferkónak.

Az Évangyélista most se szólt, most se mozdult, csak úgy feküdt, mint tegnap. De azért most is nézett.

A Ferkónak most jutott eszébe, hogy talán valami baja van az ismeretlen öregembernek.

- Bátyám uram, hátha szólnék a gazdámnak.

Az Évangyélista már csak suttogva felelt, nem volt ereje hangosan szólani.

- Majd ha kinyugodtam magam, fiam!

Igaz a! Továbbment a Ferkó kecskéit őrizni, gyíkot kergetni, vadrózsa-gyümölcsöt szedni, somot keresgélni.

Az Évangyélistának is igaza volt. Az a barlang se volt az övé, hanem az uraságé. Hiszen minden az uraságé. Ha házából, szőlejéből kiszoríthatták, pedig ő építette, ő ültette mind a kettőt: hogyan szoríthatnák ki abból a barlangból? A Ferkó gyerek elmondja a gazdának, a gazda a bírónak, a bíró az ispán úrnak, az ispán az apátúrnak: hátha nem hagynak neki itt se békét?

Pedig ő nyugodni akar. Örökre elnyugodni. Nem szeretné, ha megzavarnák.

A vad, ha végét érzi, elássa magát a földbe, elbúvik az avarba, elvonul a barlang mélységébe, elmenekül sötét erdő hangtalan árnyékába. Nem akarja, hogy ellenségei bántsák, irigyei örüljenek, gyönge szívek szánakozzanak rajta. S ami szabad a vadállatnak: mért ne lenne szabad a zsöllér embernek? Még a házi macska is, ha halála közelget, fölmege a padlásra, elbújik a rag alá, hogy senki se lássa vonaglását. Így gondolta ki ezt együgyű eszével az öreg Évangyélista.

A következő napon a Dobogóra hajtotta ki kecskéit a Gelencsér Ferkó. Közel se járt a remete-barlanghoz.

De harmad vagy negyed napra megint csak visszatért a barlang környékére. Kutyája megint csak ellátogatott a barlanghoz, de mikor annak szájánál megállt, most már nem ugatott, hanem hátrahajtott füllel, föltartott orrával hosszan dúdolt.

- Ez a kutya valami rosszat érez.

Fölballag Ferkó a barlanghoz, s íme, az öregember most is csak úgy fekszik, mint előbb. Szűrével betakarózva, a tarisznya a feje alatt, botja a sarokban. Most se mozdul, most se szól. De most már nem is néz. Mind a két szeme bezárva.

Hátha alszik?!

A gyerek tapasztalatlan. Még nem tudja, mi a halál, mi az alvás.

De tudja a kutya.

A kutya végigszaglássza az öreg zsöllért. Elkezd csizmájánál, s végzi a fején s a feje alatti tarisznyáján. Azt már a Ferkó gyerek is tudja, hogy a kutya az eleven ember arcát nem szaglássza. Orron üthetné ezért az eleven ember.

Bizony meghalt az Évangyélista!

A kecskerágó levele még zöld ilyenkor. De gyümölcse már kinyílt. Az a papsüveg alakú aransárga és bíborpiros, négygerezdű gyönyörű gyümölcs. A legszebb virág se szebb ennél. Egész öllel, egész nyalábbal tördel a Ferkó gyerek kecskerágó gallyat, s körülrakja vele az Évangyélista nyugvó testét.

Bizony nyugszik az már örökké!

Jöhet most már az uraság, jöhet most már az ispán úr is. Adhatnak most már az Évangyélistának békés zsöllérséget: mind nem ér az most már semmit. Most mutassák meg, mekkora az ő erejük-hatalmuk! Annyit se érnek már, mint a kecskerágó aranybíbor virága. Pedig a vén zsöllérnek az se ér már semmit.

Kinéz az a barlang a Balatonra, Ellát messze, végtelenbe. Az őszi nap sugarát láthatatlan köd teszi bágyadtá, emiatt nem látni a távol partokat. De az őszi nap sugara is be-benéz a barlangba, s végighullámszik a vén zsöllér redős arcán. Az őszi szél is be-besuhan láthatatlanul, s megmozgatja a kecskerágó gallyakat, s a vén zsöllér ős szakállát, fehér hajfürteit. Hejh vén zsöllér, ne bánd, hogy az emberek elhagytak téged - a napsugár és a szellő és az őszi virág, íme, meglátogatnak.

S az emberek se hagytak el. Az a Ferkó gyerek s a kutyája minden nap fölkeresett. Sőt amint a gyerek este haza jött, s elbeszélte a dolgot gazdájának, íme, másnap már ott volt egy előljáró a kisbíróval s két napszámos emberrel, hogy neked a parton sírt ássanak, s oda téged eltemessenek!

Csakugyan ott voltak.

Megvizsgálták a vén zsöllért. Tarisznyáját kivették feje alól. Tele volt száraz ennivalóval. Szűrét lekanyarították róla. Fölösleges ruháját haza kell vinni a falu szegényeinek. Kigombolták dolmányát és mellesét is.

És amikor odaértek meztelen öreg testéhez, a szíve fölött találták annak az öregasszonynak fejkötőjét, gyűszűjét és ócska kék fejrevaló kendőjét. Aki az ő társa volt. Akit egyszer szeretett, de örökre szeretett. Akit egy hét előtt a temetőbe kísért. És aki nélkül nem tudott tovább élni. És akinek minden kincsét odarakta szíve fölé, hogy amíg az a szív dobog az az öreg asszony tudja meg, hogy érte dobog.

Eltemették. A fejkötőt, gyűszűt és fejrevaló kendőt sírja fölött hagyták. Sírja fölé a fejéhez három darab követ odahengerítettek. Mikor nekem gyermekkoromban megmutatták a Kettős Évangyélita sírját: a sírhalomnak már nyoma volt, de az a három darab kő még ott volt és együtt volt. A sírhalmot széthordták már akkorra a szelek.

Ki emlékszik ma már a szegény Évangyélistára? Ki emlékszik ma már a hatalmas királyra?

Lent a víznek partján a nyomorult zsöllér van eltemetve, fönt a partnak ormán a hatalmas király van eltemetve, egyiknek fejéhez három darab követ hengerítettek, a másiknak sírja fölé kettőstornyú templomot építettek. A nyomorult zsöllér sírhalmát széthordták már a szelek, de a templom sem áll már sokáig. Azt a sziklaormot is pusztítják már a szelek, amelyre a templom van építve. Az az orom foszlik, porladva hull alá a mélységbe, s ötven év, száz év: lehull a templom keleti oldala is. Ha csak az egész hegyet nagy falakkal meg nem támogatják.

Mindegy: a hatalmas király is porrá, hamuvá vált már, mint a szegény zsöllér. Mikor amaszt eltemették: a nemzet ékes, drágaköves aranykoronát tett a fejére. Hova lett ez a korona? Ellopták, földarabolták, eltékozták, nincs meg. Hejh szegény zsöllér, a te öreg feleségednek gyűszűjét nem lopja el, nem tékozolja el senki. Az még megvan ott a föld alatt és a szíved fölött. Hiszen a természet erői ezt is csak fölemésztik egykor, az igaz. De ha a gyűszű is épp úgy semmivé válik egykor, mint a korona: mi különbség lesz akkor már a király között és a zsöllér között.

Én bizony nem tudom.

És mégis tudom.

A zsöllér emléken nem élődik senki, a király emléken százan és ezeren élődnek mind maiglan.

- & -